

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 5 | Volume 5
30 Ağustos | August 2021
ISSN 2587-2621

Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı

Special Issue: Turkish-Greek Relations

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 5
Volume 5
Special
Issue:
Turkish
Greek
Relations

SSAD

Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı
Special Issue: Turkish-Greek Relations

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanan akademik, hakemli ve uluslararası dergidir.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal of Strategic and Social Researches (SSAD) is an academic, refereed and international journal published electronically three times a year (March-July-November). Linguistic, scientific and legal responsibility of the articles published in the SSAD belongs to the authors, and the publication rights belong to the SSAD.

Articles may not be published or reproduced in whole or in part in any way without the written permission of the publisher.

The Editorial Board is free to publish or not publish the articles submitted to the journal.

Works sent to the journal are not returned.

Journal of Strategic and Social Researches indexed by

International Scientific Indexing, EBSCO, ResearchBib, I2OR, Google Scholar, ISAM, ESJI, ROAD, Crossref, Maktaba, Academic Journal Index

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt: 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı, 30 Ağustos 2021 / Volume: 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 August 2021

Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | *Special Issue: Turkish-Greek Relations*
30 Ağustos 2021 | *30 August 2021*

Bu Sayının Editörleri | Editors of this Issue

Doç. Dr. Esra ÖZSÜER (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Yardımcı Editör | Associate Editor

Dr. Öğr. Gör. M. Abdullah KÜNDEYİ (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörü | Writing and Turkish Language Editor

MA. Zehra KÜNDEYİ (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Mizanpaj Editörü | Making up Editor

Doğukan Celal ÇETİN

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.org.tr/sisad

sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR

Editörler | Editors

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Doç. Dr. Sibel AKOVA (Yalova Üniversitesi)

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt: 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı, 30 Ağustos 2021 / Volume: 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 August 2021

Alan Editörleri / Field Editors

İktisadi ve İdari Bilimler

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi - Türkiye)

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Tuncay GÜLOĞLU (Prof. Dr. Yalova Üniversitesi - Türkiye)

Makro Ekonomi

Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Sumgayit Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

İşletme

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi - Türkiye)

Uluslararası İlişkiler

Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU (Doç. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi - Türkiye)

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Gökmen KANTAR (Dr. Öğr. Üyesi Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi - Türkiye)

Sosyoloji

Ümit AKCA (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Felsefe

Süleyman Ertan TAĞMAN (Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi - Türkiye)

Sanat Tarihi-Arkeoloji-Mimari

Abdullah Şevki DUYMAZ (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

İletişim

Burhanettin Aykut ARIKAN (Prof. Dr. Türk Alman Üniversitesi - Türkiye)

Eğitim Bilimleri

Said TAŞ (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Tarih

Gürsoy ŞAHİN (Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)

Coğrafya

Erkan YILMAZ (Doç. Dr. Ankara Üniversitesi - Türkiye)

Türk Dili ve Edebiyatı

Abdülkadir EMEKSİZ (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi - Türkiye)

Yazı İşleri | Editorial Office
Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ
Süleyman Demirel Üniversitesi

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor
Doç. Dr. DMITAR TASIĆ
Philosophical Faculty, University of Hradec Kralove, Çek Cumhuriyeti
MA. Umut Seren DAL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Amira TURBIĆ-HADŽAGIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna - Hersek)
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)
Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ (Novipazar Devlet Üniversitesi - Sırbistan)
Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)
Doç. Dr. Armend MEHMEDİ (Priştina University - Kosova)
Doç. Dr. Dimitar ATANASSOV (Sofya Üniversitesi - Bulgaristan)
Doç. Dr. Esmâ IGUS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Türkiye)
Doç. Dr. Lale VELİYEVA (Sumgayıt Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)
Doç. Dr. Memli KRASNIQI (Priştina Üniversitesi - Kosova)
Doç. Dr. Mirza DZANIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna Hersek)
Doç. Dr. Nurhodja AKBULAEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi - Azerbaycan)
Doç. Dr. Sevcan YILDIZ (Akdeniz Üniversitesi - Türkiye)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan BABACAN (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman KÖSE (Polis Akademisi)

Prof. Dr. Ümit AKÇA (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Doç. Dr. Alev Azra DURAN (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN (Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Esra ÇİZMECİ ÜMİT (Yalova Üniversitesi)

Doç. Dr. Fahriye EMGİLİ (Mersin Üniversitesi)

Doç. Dr. Mesut KINACI (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Doç. Dr. Mim Sertaç TÜMTAŞ (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Doç. Dr. Sevilay ÖZER (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜRDAL (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER (İstanbul Gelişim Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KANTAR (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali YETGİN (Karabük Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL (Akdeniz Üniversitesi)

Dr. Metin MENEKŞE (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Dr. Olcay KAHRAMAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

Dr. Hasan MÜNÜSOĞLU (Ankara Üniversitesi)

Dış Temsilcilikler | Country Representatives

Almanya: Uğur Berk KALELİOĞLU (M.A. Duisburg-Essen Üniversitesi)

Azerbaycan: Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Azerbaycan Sumgayıt Devlet Üniversitesi)

Bosna Hersek: Amira Turbic HADZAGIC (Prof. Dr. Bosna Hersek Tuzla Üniversitesi)

Gürcistan: Valery MODEBADZE (Prof. Dr. Saint Andrew the First Called University)

Togo: Tete Jean Philippe GUNN (Ph. D.)

Sekreteryä | Secretary

Umut SerĖen DAL (Arş. Gör. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Ali HÜSEYİNOĞLU

RETHINKING LIMITS OF ANTI-MUSLIM HATRED AND DISCRIMINATION IN
CONTEMPORARY GREECE

Günümüz Yunanistan'ında Müslüman Karşısı Nefret ve Ayrımcılığı Yeniden Düşünmek

ss. 1-20

Ayşe KÜÇÜK

ONTOLOJİK GÜVENLİK BAĞLAMINDA TÜRK[İYE]-YUNAN[İSTAN] ÇATIŞMASI

Turkish-Greek Conflict in the Context of Ontological Security

ss. 21-39

Eleni PSARADAKI

ORAL MEMORIES AND THE CRETAN IDENTITY OF CRETAN TURKS IN BODRUM, TURKEY

Bodrum'daki Giritli Türklerin Sözlü Hatıraları ve Girit Kimliği

ss. 41-54

Feyza KURNAZ ŞAHİN

1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI SONRASINDA TÜRK-YUNAN EKONOMİK
İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1929-1939)

The Historical Development of Turkish-Greek Economic Relations After The 1929 World Economic
Crisis (1929-1939)

ss. 55-90

Gürhan YELLİCE

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNDE DÖNÜM NOKTASI: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE
OSMANLI DEVLETİ İLE YUNANİSTAN'IN "NORMALLEŞME" ARAYIŞI VE ALMANYA'NIN
İTTİFAK PROJESİ

The Turning Point in Turkish-Greek Relations: The Guest for "Normalization" of the Ottoman Empire
and Greece on the Eve of the First World War and Germany's Alliance Project

ss. 91-115

Gürsoy ŞAHİN

OSMANLI DEVLETİ İLE YUNAN KRALLIĞI ARASINDA YAŞANAN ESKİ ESER (ÂSÂR-I
ATİKA) REKABETİ VE AVRUPALI DEVLETLERİN ROLÜ (1821-1914)

The Antiquities (Âsâr-ı Atika) Rivalry Between the Ottoman State and Greek Kingdom and the Role of
the European States (1821-1914)

ss. 117-137

Nilüfer ERDEM

NÜFUS MÜBADELESİ VE BATI TRAKYA TÜRKLERİ

Population Exchange and Turks of Western Thrace

ss. 139-151

Ramazan Erhan GÜLLÜ

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE RUMLARIN İDARESİ

Administration of Rum Community from the Ottoman State to the Republic of Turkey

ss. 153-171

Şenol KANTARCI

TARİHTE İLK DOĞU-BATI ÇATIŞMASI OLARAK GÖRÜLEN TROIA SAVAŞI'NIN
'TARAFLARI ÜZERİNE' PSİKOPOLİTİK BİR DEĞERLENDİRME: BATI DÜŞÜNÜNDE
TROIALILAR VE AKHALAR

A Psychopolitical Assesment 'on the Sides' of the Trojan War Which is Seen as the First East-West
Conflict in History: Trojans and Achaeans in Western Thought

ss. 173-196

Tuğba ERAY BİBER

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNİN AZINLIKLARA YANSIMASI (1923-1991)

Effects of Turkish-Greek Relations on Minorities (1923-1991)

ss. 197-217

Yasemin NAZ

KOLEKTİF HAFIZANIN DERİN DEHLİZ MABEDİ: AYASOFYA

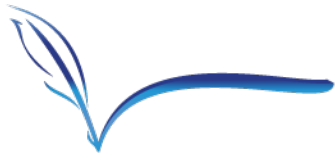
Collective Memory's Temple of The Deep Passage: Hagia Sophia

ss. 219-231

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt: 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı, 30 Ağustos 2021 / Volume: 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 August 2021

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 05.06.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 12.07.2021

DOI: 10.30692/sisad.948284

RETHINKING LIMITS OF ANTI-MUSLIM HATRED AND DISCRIMINATION IN CONTEMPORARY GREECE*

Günümüz Yunanistan'ında Müslüman Karşıtı Nefret ve Ayrımcılığı Yeniden Düşünmek

Ali HÜSEYİNOĞLU

Doç. Dr.

Trakya Üniversitesi

Balkan Araştırma Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0002-2101-217X

alihuseyinoglu@trakya.edu.tr

Atf/Citation: Ali Hüseyinoğlu (2021), "Rethinking Limits of Anti-Muslim Hatred and Discrimination in Contemporary Greece", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s.1-20.

Abstract: There has been a growing academic literature about Islam in the West since 9/11 while Islam *per se* is actually an old phenomenon in the continent of Europe. Even if Muslims enjoy a variety of religious rights, Islamophobia is on rise all over Europe. In this respect, this study takes Greece as a case study and analyzes to what extent Islam has been incorporated in Greece. While doing so, it dwells both on historical and new Muslim groups so as to find answers to two primary questions. First, to what extent does Greece respect rights of Muslims residing in different parts of the country? Second, what does Islamophobia mean in the context of Greece? Doing so, this study argues that Greece has never allowed enjoyment of Muslims' freedoms in full terms since its establishment as of this day. Rather, it has chosen to penetrate in their internal affairs via different ways, gradually limit their religious liberties and finally have the ultimate control over fundamental issues of Islam and Muslims living across the country. Moreover, Greece never applied for an establishment of an effective mechanism aiming to fight against anti-Muslim behavior depicted overtly or covertly by those belonging to different segments of the Greek society.

Keywords: Greece, Muslims, Islamophobia, religious freedoms, integration.

Öz: 11 Eylül sonrası dönemde İslam ile ilgili Batı'daki akademik literatürde önemli bir artış söz konusudur. Özü itibarıyla İslam aslında Avrupa kıtasında tarihi bir olgudur. Avrupa'da yaşayan Müslümanlar birçok dini özgürlüklerden faydalanan olsalar dahi tüm Avrupa çapında İslamofobi yükseliştir. Bu bağlamda çalışma, Yunanistan'daki İslam olgusunu farklı yönleriyle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple tarihi ve nispeten daha yeni oluşmuş Müslüman grupları üzerinde durmakta ve bunu yapmakla iki temel soruya yanıt aramaktadır: Birincisi, ülkenin farklı yerlerinde yaşayan Müslümanların haklarıyla ilgili olarak Yunanistan bu haklara ne denli saygı göstermektedir? İkincisi ise Yunanistan özelinde İslamofobi nerede durmakta, ne anlam ifade etmektedir? Bu sorulara

* This is the revised and updated version of the article published as: Huseyinoglu, A. 2015. Questioning Islamophobia in the Context of Greece. IRCICA Journal: A Journal on Islamic History and Civilization, 3 (6), Fall, 65-95.

aranan cevaplar ışığında çalışmanın ortaya koyduğu temel argüman şudur: Kurulduğu günden günümüze Yunanistan, toprakları üzerinde yaşadığı Müslümanların dini özgürlüklerden tam anlamıyla faydalanmalarına hiçbir zaman izin vermemiştir. Tam tersine, onları ilgilendiren dini konulara farklı yollarla müdahale etmiş, onların dini özgürlüklerini zaman içerisinde kısıtlamış ve sonunda Müslümanları ilgilendiren temel konularda mutlak kontrolü sağlamıştır. Bunun yanında Yunanistan, toplumun farklı kesimlerinden ve ülkenin farklı noktalarından yükselen İslam karşıtlığı davranışları ile mücadele bağlamında etkin bir mekanizma geliştirmeme adına herhangi bir adım atmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, Müslümanlar, İslamofobi, dini özgürlükler, entegrasyon.

INTRODUCTION

Depending on the context, the term Islamophobia means any type of hatred, discrimination, intolerance, fear or bias towards Muslims. Compared to other versions of religious phobias, it is a relatively new concept used in different disciplines of social sciences. From a Eurocentric perspective, even if there used to be changing modes of fear and discomfort towards the historical survival of Islam across the European continent, Islamophobia as a concept entered into the academic and scientific discourse of the Anglo-Saxon world with the end of the Cold War. Etienne Dinet, a French scholar, used it for the first time in 1922 (Cesari, 2011, p. 21). It reappeared in an American periodical almost seventy years later, in 1991. But, it actually became popular in Great Britain and across Europe with the 1997 Report of Runnymede Commission on British Muslims and Islamophobia (Runnymede Trust, 1997). The terminology started to be used more frequently by scholars and media particularly after 9/11 in the USA, a means by which the debate about the place of Islam in the Western world could take place. Revisiting the concept after 20 years, the Runnymede Commission provided a longer definition to Islamophobia (Elahi and Khan, 2017, p.1):

“Islamophobia is any distinction, exclusion, or restriction towards, or preference against, Muslims (or those perceived to be Muslims) that has the purpose or effect of nullifying or impairing the recognition, enjoyment or exercise, on an equal footing, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural or any other field of public life.”

Along with states, international organizations also started to devote more attention to rising trends of Islamophobia. This proved especially the case in those Western European countries accommodating Muslims either as historical minority groups, migrants or refugees. Many of these Muslims now found in larger numbers in Western Europe adopted different strategies to help integrate themselves in non-Muslim majority, which may often cause a source of tension. This process of attempted integration is often reported as the source of tensions in post-Cold War Europe.

For instance, in the mid-2000s, the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) created the Personal Representative of the Chairman-in-Office of the OSCE on Combating Intolerance and Discrimination against Muslims. The idea behind this position was for the preeminent organization dealing with Europe's internal conflicts to engage in cases of anti-Islamic policies or movements (OSCE ODIHR) that could harm security and unity inside the OSCE region. In the following years, it introduced the Hate Crime Reporting Mechanism through which both OSCE members and non-governmental organizations (NGOs) has been reporting acts of Islamophobia (OSCE Hate Crime Reporting, 2021) since 2009. Furthermore, the Organization of Islamic Cooperation has also been preparing an annual observatory report on Islamophobia that charts cases from across the world since 2007 (OIC, 2021). Other organizations have also joined the struggle targeting growing anti-Muslim behavior and prejudices. In this

respect, the Council of Europe's European Commission Against Racism and Intolerance adopted a general policy recommendation (ECRI, 2000) while various organs of the United Nations have also taken up the cause.

In the European context, it is apparent that with the rise of ultra nationalist movements across the continent, ethnic, religious and cultural minority groups started to feel more uncomfortable about their place in society. This was especially the case for both older Muslim communities and those who had recently settled in various parts of Europe. As noted in studies on minorities in Europe, Muslims are particularly affected from an increase in nationalist movement activism. Members of these rapidly growing movements are regularly documented to express their hostility towards those whose religious affiliation differs from the majority community. Drawing from this larger trend in Europe, this study deals with Islamophobia in one of the EU-member states, questioning the extent to which Islamophobia exists in Greece. As it is aptly put (Huseyinoglu and Sakellariou, 2020, p. 364) there are three main areas for reproduction of Islamophobic statements and actions in Greece that have to do with immigrant and refugee Muslims, the official mosque in Athens and the historical presence of Muslim Turks in Western Thrace.

While a general problem, it is necessary to show the reader some of the main similarities and differences Muslims have in Greece, especially in respect to the limited rights of religious practice. Later, this chapter focuses on what Islamophobia means in the context of Greece and finishes with elaborating some of the main actors behind the expression of hostility toward Muslims across the country. This survey of the main Islamophobes in Greece extends to studying their roles in the construction/deconstruction of anti-Muslim sentiments, attitudes, and perceptions inside larger Greek society.

While doing so, this research argues that simultaneously there are many similarities and differences between Muslims in Greece in terms of enjoyment of religious liberties and that of getting targeted by anti-Islamic practices. The extent to which they suffer from discrimination primarily depends to which type of group of Muslims they belong. Islamophobic actions that different Muslims face in both the Greek public and private spheres is very much linked to such groupings. Furthermore, it is necessary to briefly differentiate the groups actively engaged in hostile acts toward Muslims in Greece. There are many state and non-state actors that both encourage and sometimes even discourage Islamophobic acts when targeting different groups of Muslims (a distinction often made between older and newer communities) found within Greece's borders. It is ultimately concluded after this analysis that Muslims have limited religious autonomy in Greece that is coupled with an increase in Islamophobia about which larger Greek society remains in denial. This gap between the Muslim and non-Muslim population in Greece actually complicates the process of integration of Muslims with the greater majority in the foreseeable future.

Muslim demography in Greece

The presence of Islam in Greece is not a new phenomenon for its citizens. To the contrary, Muslims living in what today is Greece dates back to the Ottoman administration of the Balkan Peninsula. It was in that Ottoman context that Islam flourished. Its particular success can be accounted for two main reasons: First, Islam was the primary faith of the Ottoman Empire, a composite of religious communities divided according to the *Millet* System (Muslims and non-Muslims) and second, the territories of contemporary Greece were Ottoman ruled from the late 14th century until the independence of Greece in 1830. Invariably, Islam was one of the two primary religions practiced both in the old and new lands of Greece. In this respect, Greek

exposure to Islam and practicing Muslims is not something new as it is the case in many other European countries.

The latest official figures dating back to 2011 suggests the total population of Greece is 10.816.286 (Hellenic Statistical Authority, 2014). It is unclear, however, how many Muslims are among this almost 11 million Greeks because official statistical information does not include religious affiliation. It is nevertheless safe to state that the vast majority of Greek citizens (more than 90%) identify themselves with Orthodox Christianity, whether they practice it or not.

The importance of religion is quite robust across different segments of Greek society and this is reflected in the power of the Orthodox Church. From official openings of school years to cultural festivities, from religious oaths taken at the Parliament to the celebration of national holidays, Orthodox Christianity is quite visible across the country. Its hegemony is also safeguarded under Article 3 of the Greek Constitution: “The prevailing religion in Greece is that of the Eastern Orthodox Church of Christ”. In this respect, all other faiths fall under the category of minority religions. It is estimated that Muslims outnumber all new and old minority religious groups, such as Jews, Catholics, Protestants, Jehovah’s Witnesses, Old Calendarists, Mormons, Protestants. Based on some latest estimates, the size of Muslims residing in different parts of Greece (temporarily or permanently) number around 750.000, constituting more than 5% of the Greek population (Hackett, 2016).

To reflect this relatively large presence in Greece, since the beginning of the 1990s there has emerged a growing literature in Greek about Islam and the quality of life for Muslims in Greece. Despite this now long history of scholarship about different aspects of Islam in Greece, there were almost no academic research exploring anti-Muslim hatred in the context of Greece. In this respect, the first version of this study published back in 2015 became one of the first studies dedicated to Islamophobia in Greece. In the following years, some more appeared tackling the same issue from different perspectives (Chatzipanagiotou and Zarikos, 2019); Sakellariou, 2019). Research exploring this issue was strengthened with annual reporting of the Ankara-based SETA foundation about Islamophobia in Europe. Since 2016, anti-Muslim hatred and bigotry in Greece has been covered on annual basis (Huseyinoglu and Sakellariou, 2020).

Categorizing Muslims in Greece

Muslims in Greece can be roughly divided into two main groups with another two subgroups drawn from each. Tsitselikis (2012) was among the first Greek scholars highlighting aspects of differentiation between the old and new Muslims in the post-Cold War Greece. The first group is composed of the older Muslims who have been living on their own historical lands for centuries. The second group we can identify as the Newcomer Muslims who make up the vast majority of those who arrived Greece in the last decades during different waves of migration.

From within the Old Muslims two ethnic Turkish groups are identifiable. Turks of Western Thrace and islander Turks of the Dodecanese, i.e. Rhodes (*Rodos*) and Kos (*İstanköy*).¹ Crucially, there were far larger Muslim populations spread throughout the country prior to the Turkish-Greek Population Exchange facilitated by the League of Nations after World War I. As both Turkey and Greece agreed on peaceful swap of people, around half a million Turks left today’s lands of Greece between 1922 and 1930 and resettled throughout Turkey (Hirschon 2003, pp. 13-23;

---

¹ It is useful to point out that a small number of members of this group identify their ethnic or religious identities other than Turkishness or Islam. However, this does not distort the overall picture that the vast majority of Old Muslims identify themselves with ethnic Turkish identity and Islam. Indeed, many of them prefer using triple criteria (ethnicity, religion and citizenship) for self-identification: Turk, Muslim and Greek citizen.

Yıldırım 2006). This massive exchange ultimately accounts for the demographic shifts in populations both in Greece and Turkey since 1920s.

Western Thrace, a region of consisting of 8572 square acres, hosts the only officially-recognized minority group in Greece. Being exempted from the abovementioned population exchange, Turks of Muslim faith live in all three sub regions of the region (Rhodopi (*Rodop*), Xanthi (*İskeçe*) and Evros (*Meriç*) and number around 140.000 based on the latest official sources dating 2011 (US International Religious Freedom Report, 2020, p. 3). The majority of Muslims are located within the Rhodopi Prefecture with the capital city of Komotini (*Gümülcine*).

Map of Western Thrace, 2021.

Also known as the Muslim Turkish Minority of Western Thrace, people belonging to this community have been residing inside the abovementioned region for centuries. This population is one of the oldest autochthonous minority groups across Europe. Almost all members of this group belong to the Sunni Hanefi sect while there is a small number of Alevi-Bektashis living primarily in the highlands of the region close to the Bulgarian border.

Provided that this community is the only minority group that has an official minority status with the Greek state, their rights are safeguarded under the bilateral and international agreements signed between Greece and Turkey, including the 1923 Peace Treaty of Lausanne (Articles 37 – 45 in particular) (Lawrence, 1924, pp. 970-973). Compared to some other minority groups across the country, such as Macedonians, Greece has never questioned the very existence of a minority group in its northeastern borderlands with Turkey and Bulgaria. As for their fellow Muslims of Rhodes and Kos, these ethnic Turks became citizens of Greece in 1947 with the inclusion of Dodecanese Islands into Greek national boundaries.

For the main purpose of this research, it is useful to highlight that there are both differences and similarities between the two historical Muslim Turkish communities in terms of enjoyment of rights. As noted above, Muslims in Western Thrace have an official status of minority through which their rights (both individual and collective ones) are under protection of the international community. Those Muslims inhabiting two islands have no such a privileged status and their liberties are safeguarded only through national legislation as it is the case for all citizens of Greece.

Another difference relates to the right of education in their mother tongue. Compared to those Muslims residing in the Rhodes and Kos Islands, Muslims of Western Thrace have always had the right to choose either a bilingual (Turkish and Greek) or monolingual public primary schooling for their own children (Huseyinoglu, 2012; Hayrullah, 2020). In the case of Rhodes and Kos, the right of primary education in their Turkish mother tongue kept provided after 1947 until the early 1972 when the last school providing bilingual education was closed by the Greek state (Kaymakç1, 2017, p. 91). Since then, Muslim Turkish children on the islands have been prevented from learning their mother language at public primary schools.

Both cases are widely interpreted as “national” or “nationally-sensitive” issues for Greece. In this respect, Greek governments have historically remained very sensitive to Turkey’s relations with those Muslims living on Greek soil. Heraclides (2001, p.71) underlines that there are two main consequences for defining this issue as one of “national” importance. First, it risks being exploited by Greek governments for their own purposes. Second, the issue has historically proven to create stress and tension throughout Greek society. Aksu (2001, p.29) underlines that such issues interpreted within the rubric of “national” security also compels the Greek and Turkish majorities in each country to remain hostile toward granting any concessions to the other side.

Both Muslim groups in Greece also share some common relations with the larger Greek society. For instance, it is safe to say both groups enjoy some religious freedoms in their historic areas of residence. For instance, both groups own mosques and cemeteries that serve for their religious needs and practices. Almost all of them live peacefully in their localities shared non-Muslims without causing any significant tension based on their ethnic, religious or cultural differences. That said, however, the problems surrounding some rights of Muslim Turks are equally shared. For instance, neither of the two Muslim Turkish communities are allowed to appoint either their own religious leaders or members of their religious charitable foundations. It is the Greek government that appoints members to those seats, assuring that the state has the ultimate control over the primary religious freedoms of both communities. Moreover, the rights and liberties provided to the Old Muslims are interpreted within the principle of *in situ*. In case they leave their lands and start a new life in another part of the country, they then forfeit those liberties. For instance, in case a group of Muslim Turks decide to leave their historical lands and start residing in Athens or Thessaloniki, they will have no permission to construct a mosque and cannot start their own cemeteries.

New Muslims in Greece are categorized as either Immigrant Muslims or ethnic Greeks who converted to Islam. The former group constitutes the biggest proportion of Muslims in Greece; they largely arrived during or after the Cold War. In fact, Greece had turned into a country of immigration, especially from Albania, Pakistan, Bangladesh and the Middle East and North Africa (MENA) region since the early 1990s. Despite their large numbers, compared to the two other autochthonous Muslim groups mentioned above, these immigrant Muslims are continuously the most discriminated, alienated and vulnerable group. This ethnically diverse pool of primarily foreign-born Muslims suffers from the lack of even basic religious liberties. The following provides some indications of the extent of their suffering:

First, Athens has long been criticized at the local, national and international levels for being the only European capital without an official mosque. On the one hand, there are more than 300 official places of worship across Western Thrace that functions freely and meet the religious needs of Muslims numbering around 150.000.² Similarly, the Islander Muslims (those living in Rhodes

---

² In the mid-1950s, the number of mosques and masjids functioning across Western Thrace had been given as 259, showing us an increase in the number of places of worship for Western Thracian Muslims (Andreadis, 1956, s.6).

and Kos islands in Dodecanese) have their officially-sanctioned functioning mosques, though very limited in number (one for each island). For those Muslims living in Athens, on the other hand, even though they number at least three times those found in Western Thrace, they never had an officially sanctioned mosque built in the capital city. It took almost a century to provide an official house of worship for Muslims living in the capital city. Even though the law had passed back in 2006 (Greek Official Gazette, 2006) the official opening of the Mosque of Athens happened in fourteen years, on 2 November 2020. (Greek Ministry of Education and Religious Affairs, 2020, pp. 186-188).

Nevertheless, this study argues that it cannot go beyond having a symbolic meaning for Muslim worshippers and the Greek public. Due to its capacity limited with 350 people (both men and women), hundreds and thousands of Muslims have no other option than continue praying collectively at makeshift places of worship owned and managed by immigrants. These are often garages or apartment basements spread across different parts of Athens. In recent years, some of these places, numbering 10 as of May 2020 (Greek Ministry of Education and Religious Affairs, 2020, p.186) were legalized and given the official permission by the Ministry of Education and Religious Affairs to serve religious needs of Muslims. The rest of these sites counting around 90 should either apply to the Ministry for legalization or get closed for functioning illegally.

The second major obstacle for immigrant Muslims is the lack of graveyards. Unlike their coreligionists in Western Thrace, Rhodes and Kos, Muslim immigrants living outside of these two regions have no option to bury according to Islamic traditions since they do not own functioning cemeteries. Those who pass away have only one option for a religious funeral; corpses are transferred to Western Thrace where they get buried based on Islamic rituals. Considering these conditions, most non-native Muslims do not send the dead to their countries of origins. These often incur prohibitive costs for the family and is far more expensive than sending the deceased to Western Thrace. In the past ten years, there had been a few steps taken by Greek officials and the Greek Church so as to devote some parts of non-Muslim graveyards to construct an Islamic area. In the end, however, promises and official statements bore no fruit. Henceforth, many immigrant Muslims living primarily in Athens and different parts of the country have no ground for Islamic burial as of 2021.

Compared to immigrant Muslims, Greek converts are the least visible and numerically smallest group of Muslims in Greece. Being ethnic Greeks this group of Muslims are very fluent in the state language. In addition to their linguistic proficiency in Greek, their knowledge of Greek culture and traditions is much better than any other Muslim group in Greece. This helps them escape much of the stigmatization of other Muslims experience in Greece.

From a terminological perspective, the expression of 'Greek Muslims' fits best to this group of Muslims given that they are ethnically Greek and Muslim in terms of their choice of faith. From the three Muslim groups discussed above, there is almost no literature, either in Greek or English, about Greeks converts. The exception is the work of Sakellariou (2012) and a few articles published in Greek newspapers (Antoniadou, 2011). On the one hand, it looks like it is not an "attractive-enough" topic for the Greek media and academia compared to other types of Muslims in Greece, especially immigrants. On the other hand, Greek Muslims are not so visible and outspoken within the Greek public sphere. As a result, they are still the least known group of Muslims living primarily in urban centers of the country.

Anna Stamou is one of the few Greek converts who speaks openly about her religious choice and sheds light on the religious matters of Muslims residing in Athens.³ As it will be clarified next, the increasing Islamophobic discourse in Greece, as it has been the case in almost all countries of Europe, precipitated the anti-Islamic rhetoric at different levels of public and private spheres. This not only broadened the gap between Muslims and Orthodox Christians, but also contributes to the alienation of both groups of Muslims feel vis-à-vis larger Greek society.

Islamophobia and old Muslims

Terminologically speaking, phobia is a term originating from the Greek language (*φόβος/φοβία*). It means fear from somebody or something. Islamophobia has a meaning of fearing from Islam but it has many similar connotations depending on the context such as hatred towards Islam, anti-Muslim racism or discrimination. This study deals with Islamophobia in Greece regarding both old and new communities separately because many of the anti-Muslim behaviors are displaced quite differently regarding both types of Muslim groups living in different parts of the country. Before digging deeper on the topic, it is essential to underscore the following argument of this research: From a wider perspective anti-Muslim hatred in Greece occurs at both physical and discursive levels and it is reproduced primarily in the realm of religion, politics and media (both printed and online) by perpetrators targeting the old and new presence of Muslims in the Greek context.

As mentioned in the beginning, Islam has a long history on the lands of Greece. In the official Greek discourse, Islam is associated with the Ottoman administration of Greece on the one hand, while affiliated with the ethnic Turkish identity on the other. In the past, both terms were widely used interchangeably so as to refer the Muslim *umma* of the Ottomans as Turks. At this point, it is useful to underline that, mainly because of the negative image of Ottomans and Turks found in Greek history textbooks, both associations are quite negative among the majority of Greek people. That is to say, the Ottoman domination of today's Greece is widely perceived in Greece as a period of enslavement and subjugation. Therefore, the Greek War of Independence followed by the establishment of Kingdom of Greece in 1830 is interpreted as a new beginning for the Greek nation. Similarly, the foundation of the Republic of Turkey after the War of Independence in 1922 is considered in Greece as the "Asia-Minor Catastrophe" because it formally ended the *Megali Idea*, a term introduced in 1844 (Millas, 1994, 199). In other words, the beginning of the Republic of Turkey means the end of Greeks' ideal of uniting the coastal lands of the Aegean, Mediterranean and Black Seas with that of mainland Greece.

In this respect, this study emphasizes that the abovementioned zero-sum perception has not only been quite central to the bilateral relations of Greece with Turkey since the 19th century, but also it has widely been evident in Greek government policies towards its indigenous Muslim population since 1923. In many ways, this policy is informed by the fact these Muslims are associated with an ethnic Turkish identity.⁴ In contrast, Greece's New Muslims come from a wide range of different ethnic backgrounds, such as Albanian, Pakistani or Arab. As a result, they primarily do not suffer from any anti-Turkish policies of Greek governments. Therefore, this study contends that one of the primary sources of bias towards Islam emanates from Greek history itself; the official discourse stipulates that the Ottomans and Turks are considered as the main "others" of the Greek nation. Thus, unlike some European countries unfamiliar with Muslims

---

³ For a comprehensive and recent analysis about limits of religious autonomy of Muslims in Greece Huseyinoglu (2016).

⁴ In a book dedicated to the principle of reciprocity enshrined at Article 45 of the 1923 Peace Treaty of Lausanne, the Muslim Turkish minority's position located in between the two antagonistic nationalisms (Greek and Turkish) is explained in detail (Akgönül, 2008).

until recently, the historical presence of Islam in Greece not only enabled the Greek nation to learn more about the Islamic faith and Muslims, even experience is in their everyday lives, but it also proved quite the opposite: the presence of Islam in Greece triggered bias, fear and even hatred towards a religion and its followers.

Taking the abovementioned interchangeable usage of both terms, i.e. Turks and Muslim, incidents of intolerance, anger, hatred and bias towards the ethnic Turks living in Western Thrace, Rhodes and Kos has gained momentum in recent years with the rise of ultra-nationalism across Europe. The most prominent arena for this anti-Turkish display are the sacred places of these communities, such as mosques, masjids and graveyards. Attackers generally prefer to smash the windows of mosques with stones, write anti-Muslim or anti-Turkish slogans on the outside walls of mosques and plant freshly-cut pigs' heads outside of houses of worship.

Since the beginning of 2000s, such attacks have increased throughout Western Thrace. For instance, the mosque of the Isalon, a Muslim village was attacked in 2003 and 2011 and its windows were smashed with stones (WTMUGA, 2013, pp. 3-4). Toxotes, is another location that faced frequent Islamophobic attacks. It is a village where only a handful of Muslims live. Its mosque was targeted almost five times between 2004 and 2012. Some attackers smashed its windows while others aimed to set it on fire by throwing oil inside the mosque. Similar attacks, including the use of Molotov cocktails, took place in the Avato Village of the same prefecture. On 13 December 2010 the attack damaged the windows and the doors of the mosque (WTMUGA, 2011). A year before, it was reported that the entrance of the Sunne Mosque located in central Xanthi had been vandalized with anti-Turkish graffiti (US International Religious Freedom Report, 2010). The use of pig heads to desecrate Muslim places of worship has taken place on three separate occasions inside and outside of Western Thrace in recent years. Severed pigs heads were placed in front of the Halil Bey Mosque (serving as a museum) in Kavala on 3 February 2011 (Millet, 2011, p.5), the Masjid of Avantos in Alexandroupoli (*Dedeagaç*) on 13 April 2014 (Millet, 2014, p.4), and the Greek-Arab Educational and Cultural Center in Athens on 17 October 2014, also, used as place of worship (Nikolouli, 2014).

In Rhodes and Kos, there are a number of mosques established under the Ottoman administration of the Dodecanese region. Yet, contrary to demands of the Islander Turks, only one mosque is open on each island for use; all the rest remain closed. From time to time, mosques are also targeted on both islands. For instance, walls of the Lonca and Cezayirli Hasan Pasha Mosque located in Kos were defamed with Islamophobic slogans (Kaymakçı, 2014). Beyond the difficulty in using undeterred the available mosques, the Greek state converted mosques into places of public access. The Süleyman Pasha Mosque, for one, was closed in 1978 but later restored and started to function as a museum while Şehitlik Mosque is used as a health center and the Mosque of Kattavia Village as a café (Kaymakçı, 2014a, 11).

From a broader framework, it is crystal clear that a majority of the Ottoman heritage that remains standing in Greece suffer from being abandoned, dilapidated and all structures in need of urgent restoration. In 2011, for instance, a part of the Recep Pasha Mosque collapsed due to lack of "effective restoration" (Dışişleri Bakanlığı, 2011).⁵ The following year, Greece would receive a call from the Council of Europe's PACE in this respect (Gross, 2012):

---

⁵ In fact, this statement underlined that the mosque had been under restoration since the early 1990s. Nevertheless, almost no massive work had been done in the passage of more than half a decade resulting in the partial collapse of the building. As of 2020, it remained half ruined as many other Ottoman cultural heritage houses of worship in different parts of Greece. (Hatipoğlu, 2020).

“Greece is invited to continue the restoration program of Islamic and Ottoman monuments, which are an integral part of the cultural heritage of the two islands, in co-operation with Muslim associations and with all necessary respect for the integrity of the historic monuments”.

Similar incidents that may be labelled a product of Islamophobia (and anti-Turkish policies) also occur in Muslim graveyards. Either tombstones are desecrated or these sites are covered with anti-Muslim and/or anti-Turkish graffiti. For example, many tombstones located inside the Kahveci and Kirmahalle Muslim graveyards of Komotini were attacked in May 2010 (WTMUGA, 2011, p.2). Similarly, on 16th of February 2012, the Poshbosh cemetery located in the same city was targeted for the third time in three years, resulting in some gravestones entirely smashed. One month later, "Τούρκος Καλός Μόνο Νεκρός (The best Turk is the dead Turk)!" was written on the main exterior walls of the Bektashi *Tekke* located in central Xanthi (WTMUGA 2013, p.3). Last year, the same expression was used to target the elected mufti of Xanthi; it was written on the mirror of the elevator of the apartment in which he resided with mentioning his status as cleric (*hodja*) (Mete, 2020). In February 2014, some individuals or groups torn the Holy Quran and scattered its pages inside the main Muslim graveyard of Rhodes (İHA, 2014). A similar hate-motivated incident took place in the Islamic cemetery of Alexandroupolis in May 2019. Some tombs were defamed with Nazi symbols and some leaflets were scattered across the site with the slogan ‘Greece belongs to the Greeks’ (Huseyinoglu and Sakellariou, 2020, 366).

Because ethnic and religious identification is intertwined in the context of Muslim Turks of Greece, one often observes anti-Muslim bigotry and stereotyping through attacks against the ethnic Turkish identity of the Minority members. For instance, some wrote “Έξω οι Τούρκοι (Turks Out)!” on the wall of Xanthi Turkish Union in 2012 while some months later a group of Golden Dawn supporters throw plastic bottles and attacked verbally those Minority members sitting inside the Komotini Turkish Youth Union (OSCE, 2013). Similar examples of hatred and verbal harassment regarding Muslims of ethnic Turkish identity happened for the islander Turks of Rhodes and Kos, particularly during tensions between Greece and Turkey over the issues of Cyprus and the Aegean Sea (see Kaymakçı and Özgün, 2015, pp. 102-109).

As I have shown here, it is about both ethnic and religious identities of Old Muslims that are getting targeted frequently through hate-motivated attacks. Such incidents not only create an atmosphere of fear and anxiety for the two historical minority regimes but also it prevents any attempt of the Greek governments seeking their integration with the majority Greek society. In this respect, Islamophobia rather assists ghettoization and isolation of autochthonous Muslims, thus broadening the gap between them and those followers of the majority religion.

Islamophobia and new Muslims

Aspects of Islamophobia targeting New Muslims seem to remain distinct from their Western Thracian and Islander coreligionists. They rather face different forms of anti-Muslim hatred and discrimination. That is to say, no reporting about smashing of windows in mosques located in Athens is possible since there is only one official mosque opened last year. Similarly, given that there are no functioning Muslim graveyards outside Western Thrace, Rhodes and Kos no one can speak of incidents of smashed tombstones at Muslim cemeteries.⁶ Yet, members of New Muslims, cannot escape from Islamophobic attacks.

⁶ To note, there are some Muslim graveyards outside Western Thrace, Rhodes and Kos that date back to the Ottoman times. But, almost all of them remained as abandoned sites and do not function for religious purposes.

These immigrants are generally located in main urban centers. That said, there are also significant numbers who work at seasonal jobs in less populated regions of Greece. Estimates dating back to 2010, show that there are 82 different areas where Muslim immigrants have settled across the country (Antoniadou, 2010, p.6). These numbers have surely increased in recent years due to the arrival of new refugees from Turkey, most who crossed illegally the Aegean Sea. Since the beginning of the Syrian crisis, Greece has turned into a significant hub for those seeking to access Europe. Some years ago, it was reported that more than 56.000 refugees were living in Greece (Avgi, 2016, p.7). Unofficial estimates suggest this number is much higher.

Some of the main reasons for discrimination in Greece among these new Muslims can be attributed to some core disadvantages long responsible for Islamophobia in larger Europe. First, race is likely the biggest reason of discrimination in the Greek public sphere. Migrants' dark skin makes easy to identify for those who target the target immigrants in Greece. Second, Muslims are often stigmatized because of their name. Even if some Muslims are born and bred in main urban centers like Athens or Thessaloniki and are quite fluent in reading and/or writing in Greek, they may still face bias because of their non-Greek names. As a result, many immigrants (both Muslim and non-Muslim) prefer to adopt a Greek name. I have personally witnessed some Albanian Muslims who were called 'Ilyaz' in their villages in Albania electing to use the Greek version of it, Ilias, when trying to find work in Greece.

A similar practice of using a second name, though not so popular, is also applicable for some members of the Muslim Turkish minority who reside outside Western Thrace; they would rather use it when trying to have new friends from the Greek majority for the sake of seeking to become a part of Greek groupings. Also, it is easy to find similar examples for Islander Turks in the Dodecanese. This is another indication why names are highly crucial for accommodation of different cultures and religions inside the majority Greek society. In case they had felt comfortable enough with their primordial identities, I think that they would not opt for a second name and use it for the sake of preventing any kind of possible otherization, stereotyping and stigmatization inside the Greek society.

The third reason for being prone to discriminatory actions is their proficiency in Greek; there are many documented and undocumented immigrants living in different parts of Greece with poor fluency in Greek or not at all. One of the main criticisms raised against the language barrier is that they could not speak Greek fluently even if they had been living in Greece for a long period of time. Particularly those immigrants living in ghettos or segregated districts do not have many chances to improve their level of Greek language since many Greeks sharing the same space with them prefer not to develop contacts or friendships with immigrants. This type of social exclusion across Greece is another reason why many immigrants develop their ties with their coethnies or coreligionists rather than getting harmonized within the majority Greek society.

And the fourth main reason is about belonging to a different religion than the one of the majority. In a country of citizens the majority of whom belong to Orthodox Christianity, Islam is widely perceived and interpreted within the concept of "historical rivalry". Thus, many Greeks keep growing up with stereotypes of Islam and Muslims. Here it is primarily the Greek education system, Greek media organs and the Greek clerics who fuel negative perceptions about Islam and the Muslim world. In this context, the perception that Muslims belong to the "other" religion is one of those reasons that actually makes harder integration of Muslims with the majority Greek culture.

This study underscores that being an immigrant in Greece does not always imply being a newcomer to the country. There are many Muslim and non-Muslim immigrants who have been

residing in Greece for decades. Some of them have already managed to get Greek citizenship through different ways such as marriage, but a number of them still live with citizenship belonging to their counties of origin, undocumented migrants or stateless people.

Before dwelling on Greek Muslim converts, this research argues that everyday life seems to be highly difficult for the vast majority of immigrants in Greece due to their status. Yet, for many Muslim members of this group, survival in Greece gets another aspect of difficulty, thus increasing the overall level of their sufferings as immigrants. That is to say, on the one hand, they need to escape from any possible xenophobic manners coming from members of the majority Greek society due to their immigrant status. While on the other hand, they may also face different types of anti-Islamic verbal-physical practices emanating from their religious preferences. Therefore, some Muslim immigrants either pretend to change their religion (especially among Albanian Muslim immigrants) while many others hide their faith to escape religious-based discrimination in Greece.

The other group of New Muslims, Greek converts, do not face many of the abovementioned problems. Interpreting the concept of Greekness through the lense of ethnic belonging but not citizenship, I prefer to refer to this group as Greek Muslims, ethnic Greeks belonging to the faith of Islam.⁷ It is estimated that they number around 3000 people some of whom reside abroad (Stamou, 2021). There may be different reasons for their choice of Islam. Yet, as it is noted, a spiritual search and interaction with Muslims stand as the two main factors for their conversions (Sakellariou, 2012, 73).

Their fluency in Greek and knowledge of Greek cultural practices are among those reasons why Muslim Greeks escape many kinds of religious-based discrimination coming from the majority Orthodox Christian co-ethnics. Yet, this is applicable particularly for those who prefer not to depict their religious preference openly in the public.⁸

Anna Stamou is the most widely-known figure of Greek Muslims in Greece. She is Marketing & Public Relations director, and member of the Board of the Muslim Association of Greece (MAG), the main organization that is advocating for protecting the rights of the Muslims, particularly those residing in Athens and big cities. Never shy from TV programs or interviews to Greek media and international media, she has become the go-to person, a Greek woman wearing *hijab*. However, the image of an ethnic Greek who chose Islam and speaks fluent Greek on television is almost nonexistent. In fact, conversion stories of Greeks to Islam are rarely discussed in Greek media organs. Moreover, there are insufficient academic studies on Muslim Greek converts and their problems emanating from their choice.

Having interviewed Stamou, some points that she raised seem to be highly relevant while talking about religious liberties of Greek Muslims, ethnic Greeks of Islamic faith. For Stamou, unlike Muslim immigrants, the Greek converts need to explain only to their very close environments and sometimes even persuade them for reasons of choosing Islam. In the beginning, it is very hard for their relatives to understand those reasons of conversion. As she underlines, it is mainly being fed up with basic questions, e.g. “why do you wear *hijab*?”, Greek converts would rather stay away

---

⁷ It is crucial to keep in mind that some Greek state officials, academics and journalists use this concept while referring to different types of Muslims in Greece.

⁸ In the past, there used to be a website called as Greeks Rethink (2014) where there were many individual stories of conversion of ethnic Greeks from Christianity to Islam in which they shared their experiences with their close relatives before and after conversion. For the last five years, the website has not accessible anymore. However, another website owned and run by Greek converts is quite popular about Islamic issues for the Greek-speaking world where there are ten different individual stories of conversion (Islam for Greeks, 2021).

from their close relatives in the beginning period of their conversion. This problem that Stamou raises is not applicable to any other members of New and Old Muslims.

She also underlines class and economic aspects of Islamophobia in Greece. For Stamou, Islamophobic actions target particularly those vulnerable low class immigrant Muslims who cannot easily fight for their own rights due to their low level of Greek language and (undocumented) status inside the Greek society. It is quite difficult for them to cope with such stigmatization so they would rather ignore without making it public. Nevertheless, it is rare for a middle and upper class Muslim immigrant, who are small in number, to experience Islamophobic or xenophobic acts. In case it happens, she/he knows how to respond and claim justice before the Greek courts.

As for the economic aspect, Stamou aptly emphasizes that Islamophobia grew with the deepening economic crisis and degrading governmental policies that followed in recent twelve years. The rise of Islamophobia corresponds with increasing racism and xenophobia within the Greek society along with the systematic degrading of the Muslim communities, indigenous and not, all over Europe as an ultra-right political movement that is being adopted gradually by most EU countries. With a few exceptions, many Greek Muslims prefer to hide their individual choices of conversion due to the certainty of getting stigmatized in their working environments, or even academic careers, likely to result in otherization, discrimination and finally losing their jobs, or denied access in the first place, especially if they wish to follow an army or police or justice career. This pragmatist approach indicates that converting to Islam, taking a Muslim name or wearing *hijab* still contain high risk of losing or changing profession. Therefore, it stands as a rational choice for many Greek Muslims to hide their religious preference in public and make it visible only inside their families (Stamou, 2021).

Before finishing this section, it is useful to underline one of the most significant aspects of Islamophobia in Greece. Looking closer at hate motivated Islamophobic attacks, it becomes obvious that many of the perpetrator(s) remain unidentified. Based on the OSCE's Hate Crime Reporting Data, the overall numbers of hate crimes recorded officially by the Greek police counts as 573 for the period between 2012 and 2018⁹. Only 135 of cases were prosecuted 22 of which were sentenced under the Greek law (OSCE, 2021). Given that the level of punishment remains so low, hate motivated attacks against Muslim and non-Muslims of the society are not likely to diminish in the near future.

Actors of Islamophobia

While focusing on different aspects of Islamophobia in Greece, this study has identified four main perpetrators of Islamophobia in the Greek context: The first is the Greek state itself. For many years after the end of Cold War, Greece - governed either by rightwing or leftwing political parties such as Pasok, New Democracy or Syriza - applied different policies towards the integration of immigrant groups primarily residing in Athens. Yet, there has never been a consistent policy towards their accommodation inside the Greek society. None of the governments have effectively spent effort to find solutions to fundamental problems that immigrants face in their everyday lives. Meanwhile, core religious liberties of Old Muslims have also remained restricted. As of 2021, for instance, no step has been taken by the Greek state to return the rights to Western Thracian and Islander Muslims to choose their own religious leaders. Similarly, the problems Muslim Greeks converts face have usually been ignored by the Greek state apparatuses. In this respect, ignorance

⁹ It is unavoidable that those numbers increase when the unrecorded attacks provided by various NGOs located in Greece are also included in the list of the OSCE Hate Crime mechanism. Its website provides both official figures provided by Greek officials as well as those provided by local NGOs and human rights organizations.

is the accurate term that can be used for Greece's tackling of discriminatory anti-Muslim issues across the country provided that many problems of Muslims in Greece still keep falling on deaf ears of the MPs inside the Greek Parliament and officials-decision makers of the Greek state as of 2021.

The second main perpetrator of Islamophobia in Greece has to do with the Greek political sphere. Above all, the most prominent example in the past was the Golden Dawn Party. Reinforced primarily by increasing trends of racism across Europe and deepening of economic crisis, the party secured a broad base of supporters from within the Greek society and eventually won seats in the Greek Parliament. Thus, their ultra-nationalist, racist, xenophobic and Islamophobic statements and actions started to get heard louder from the highest level of Greek politics. For instance, Golden Dawn had launched campaigns in 2012 that aimed to help exclusively those of ethnic Greek origin in need for food, clothes and shelter (Protho Thema, 2012). At the same time, it launched several anti-Muslim and racist campaigns against Muslims living in Athens. The most popular of them had targeted the construction of an official house of worship that had a history going back to the 1880s.¹⁰ Even though Golden Dawn's 'No Mosque in Athens' campaign resulted in repeating many criticisms coming from Greek citizens, such efforts were ultimately defeated by the determination of the SYRIZA-ANEL Coalition Government coupled with Muslim NGOs' unabated demands for an official mosque (Tsiropoulou, 2017). As a result, it was opened last year under the leadership of the new government in Greece, Kiriakos Mitsotakis-lead New Democracy. To note, Golden Dawn had also blamed several times, even under the premises of the Greek Parliament, those Muslim Turkish minority MPs, regardless of their party affiliations, as "agents" of Turkey and/or the President Recep Tayyip Erdoğan.

Some clergymen members of the highest religious authority of the country, the Greek Orthodox Church, constitute another group of perpetrators of Islamophobia in Greece. The Church is quite influential in different spheres of aspects of the religious, social and cultural lives of Greek citizens. Statements coming from this institution and regional bishops have always been effective in perceptions about minority religions in Greece across different segments of the Greek society. As the highest religious institution of the country, the Greek Orthodox Church refrains from using any kind of anti-Islam rhetoric about issues of Muslims living across the country. Nevertheless, it fails to prevent some of its members' Islamophobic statements. That is to say, some figures of the Greek Church, those either based in Athens or peripheral areas of the country, prefer to express their own anti-Islamic opinions or use anti-Muslim discourses openly independent from the Greek Church inside or outside of the churches they serve.

The Mosque in Athens turned out to be one of the most-frequently discussed topics among clerics. In fact, the Orthodox Church has never rejected the right of Muslims to have an official house of prayer in Athens. However, some Metropolitan Bishops, like that of Seraphim from Piraeus or Anthimos from Thessaloniki, openly expressed their opposition to the construction of Islamic places of worship in Greece. "Islam is a destructive faith" quotation is from one of his latest interviews at a Greek television in late January 2017 (Orthodoxia Online, 2017).

Similarly, Damaskinos (1996, p. 21), the local Metropolitan Bishop based in Komotini back in the 1990s, had claimed that many religious events organized by Muslims "disturbed and even challenged" the local Orthodox Christian population. Another book printed by the same local church blamed Muslim clerics for distributing Turkish propaganda during religious activities either inside or outside houses of prayer (Damaskinos, 1989, p.21). Until his death in 2012, a

---

¹⁰ For a detailed research of this topic see Triandafyllidou and Gropas (2009).

number of controversies had taken place between Damaskinos and many leading figures of the Muslim Turkish minority in respect to religious autonomy in Western Thrace.

Media, both electronic and printed, is the last major perpetrator of Islamophobia in Greece. Some journalists and certain media organs adopt an over Islamophobic discourse covering issues about Muslims in Greece. Some of the Greek mass media associate Islam with extremism and religious fundamentalism.¹¹ From time to time, Islam in Greece is questioned after some terrorist attacks in different parts of Europe. Along with the houses of worship, Islamic headscarf worn by Muslim students at National Parades (25th of March and 28th of October) and Eid prayers practiced collectively in large numbers at places provided by the Greek state, such as some stadiums in Athens, are some of the common instances where Greek media diverts its attention to debates about the limits of Islam in the Greek public sphere (Eleftheros Typos, 2016).

Yet, of all other matters regarding Islam, the construction of a mosque in Athens turned out to be the most widely-covered issue by the Greek media which contributes triggering the whole debate about Islam inside the Greek society. In this respect, discussions presented through Greek media about the religious rights of Muslims in Greece directly affect construction and deconstruction of image about Islam in the minds of Greek citizens at various levels and segments.

CONCLUSION

This study has underscored that there are many similarities and differences in terms of rights enjoyment of Muslims living in different parts of Greece. Members of the historical Muslim Turkish minority in Western Thrace enjoy more religious liberties than all other Muslims. Being the only officially recognized minority group in Greece, their rights emanating from their minority statushood is safeguarded under the Greek and international law. The Islander Muslim Turks also have some primary religious rights though less than their co-ethnics in Western Thrace. Still, Muslim immigrants compose the most vulnerable group of Muslims whose rights and liberties are kept at the minimum level as a result of different policies of the Greek governments. Being the smallest group in number, ethnic Greeks who converted to Islam have their own problems in respect to their religious liberties.

Along with their rights suffering emanating from belonging to a minority faith, Muslims in Greece do also face a variety of Islamophobic actions in their everyday lives. It is almost impossible for many of them to escape from anti-Muslim actions or hate-motivated statements coming from non-Muslim members of the Greek society. Of all, only a small proportion of Muslims tries to find justice before the Greek law while many others just ignore any kind of demonization, stigmatization or discrimination they face based on their Islamic identity. It is apparent that economic crisis in Greece back in 2010 and its reflections up until recently fueled extreme nationalism, xenophobia and racism among Greeks, thus accelerating the overall pace of Islamophobia towards any kind of Muslim group residing across the country.

Re-examining Islamophobia in Greece after almost half a decade when the first version of this article appeared, it can be concluded that aspects and actors of Islamophobia haven't changed so much even though anti-Muslim hatred displayed at physical level, such as targeting of the mosques or Islamic graveyards, have decreased in recent years while it is the opposite at the discursive level; anti-Muslim hate speech has recently been growing at public spheres and printed-

¹¹ For a variety of the most recent examples about Islamophobic statements at the Greek printed and online media organs for the year 2019 see (Huseyinoglu and Sakellariou, 2020, pp. 375-378).

electronic media under the rubric of the so-called “Islamization” of Greece. However, one of the most prominent agents for reproduction of anti-Islam rhetoric at Greek politics, the far-right Golden Dawn, was dissolved last year when the Greek court, after long-running trials, finally ruled it as a criminal organization (Panoutsopoulou, 2020).

From a wider perspective, this study has confirmed that phobia is not always directed at something unknown or alien. Historical knowledge, as in the case of Old Muslims in Greece, may actually trigger negative sentiments as well. At this point, perpetrators of Islamophobia come to the forefront. As emphasized above, there are many different state and non-state actors perceiving and portraying Islam in Greece negatively. While Islamophobic actions are seldom persecuted, many of perpetrators keep to remain unidentified. The Greek print and online media generally refrains from covering issues about discriminations or hatred against Muslims living in different parts of the country. Henceforth, the result may likely be that the growing trend of Islamophobia in various segments of Greek public and private spheres is likely to continue in the third decade of the millennium.

To conclude, it seems urgent for the Greek state to take action to fight Islamophobia inside the Greek society. Any kind of anti-Islam discourse demonizing, otherizing or discriminating Muslims should strongly be discouraged by Greek officials functioning at both local, regional and national levels. For this sake, those insisting on their Islamophobic statements or actions should be prosecuted and eventually sentenced regardless of their public identities or statuses in the society, e.g. clerics, politicians, MPs.

As for some future prospects of this research topic, this research contends that Greece needs to establish a state-led mechanism to fight Islamophobia at different levels of the society. The effectiveness of such an action will also depend on the inclusion of Muslims in decision-making processes about those issues that has to do with Islam in Greece; being in close collaboration with all four main type of Muslims will be imperative for the main purpose of this mechanism. Otherwise, as the history of the poor treatment of minorities in Greece indicate, none of those unilateral actions taken by non-Muslim members of the Greek majority will adequately address and solve problems of growing anti-Muslim practices in Greece.

REFERENCES

- Akgönül, S. (Ed) (2008). *Reciprocity Greek and Turkish Minorities: Law, Religion and Politics*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Aksu, F. (2001). *Türk-Yunan İlişkileri*. Ankara: SAEMK.
- Andreadis, K., G. (1956). *Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης [The Muslim Minority of Western Thrace]*. Thessaloniki: IMXA.
- Antoniadou, M. (2011, 13 March). «Γιατί έγινα μουσουλμάνος», Έλληνες πρώην χριστιανοί ορθόδοξοι εξηγούν γιατί ασπάστηκαν το Ισλάμ [“Why did I choose Islam”, Former Orthodox Christian Greeks tell why they chose Islam], *To Vima*, p.7.
- Antoniadou, M. (2010, 14 February). *Ο Χάρτης του Ισλάμ στην Ελλάδα [The Map of Islam in Greece]*”. *To Vima*, p.5.
- Avgi. (2016, 13 July). *Στους 56.881 οι Καταγεγραμμένοι Πρόσφυγες και Μετανάστες [The number of Recorded Immigrants and Refugees is 56.881]*.

- Cesari, J. (2011). Islamophobia in the West: A Comparison Between Europe and the United States. John S. Esposito and Ibrahim Kalin (Ed.) In Islamophobia, The Challenge of Pluralism in the 21st Century (pp. 21-46). Oxford: Oxford University Press.
- Chatzipanagiotou, M. and Zarikos, I. (2019). Countering Islamophobia in Greece. Ian Law, Amina Easat-Daas, Arzu Merali, Salman Sayyid (Ed.). In Countering Islamophobia in Europe (pp. 79-122). Cham, Switzerland: Palgrave MacMillan.
- Damaskinos. (1996). Μητροπολίτης Μαρωνείας και Κομοτηνής [Metropolitan Bishop of Maronia and Komotini]. Η πνευματική δυναμική παρέμβασης της τοπικής εκκλησίας εις τα προβλήματα της ακριτικής περιοχής της Ροδόπης [Cultural Dynamics of Intervention of the Local Church regarding problems of the Border Area of Rhodopi]. Komotini, 1996.
- Damaskinos. (1989). Μητροπολίτης Μαρωνείας και Κομοτηνής [Metropolitan Bishop of Maronia and Komotini]. Η συμβολή της τοπικής εκκλησίας εις την αντιμετώπισιν των εθνικών προβλημάτων της Θράκης [The Contribution of the Local Church in dealing with of the national problems of Thrace]. Komotini: Iera Mitropolis Maronias kai Komotinis.
- Dışişleri Bakanlığı. (2011, 23 Aralık). Bakanlık Açıklaması No:309, Yunanistan'daki Recep Paşa Camii Hk. Retrieved from http://www.mfa.gov.tr/no_309_-23-aralik-2011_-yunanistan_daki-recep-pasa-camii-hk_.tr.mfa.
- ECRI. (2000). General Policy Recommendation No. 5. 2000. Retrieved from <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-5-on-combating-intolerance-and-d/16808b5a76>
- Elahi, F. and Khan, O. (Ed.) (2017). A 20th Anniversary Report, Islamophobia, Still a Change for us All. Retrieved from <https://www.runnymedetrust.org/uploads/Islamophobia%20Report%202018%20FINAL.pdf>
- Eleftheros Typos. (2016, 28 October). Εκλεψε την παράσταση η σημαioφόρος με την μαντίλα στην μαθητική παρέλαση [The girl with hijab got the attention at the student parade]. Retrieved from <https://eleftherostypos.gr/ellada/47887-eklepse-tin-parastasi-i-simaioforos-me-tin-mantila-stin-mathitiki-parelasi/>.
- Greek Ministry of Education and Religious Affairs. (2020). Έκθεση: Περιστατικά εις Βάρος Χώρων Θρησκευτικής Σημασίας 2019 [Report: Acts against Religious Sites in Greece, 2019]. Retrieved from <https://www.minedu.gov.gr/gepo-menu-m/ekthesi-peristatika-eis-varos-xoron-thriskeftikis-simasias>.
- Greek Official Gazette. (2006, 5 December). FEK A' 264.
- Greeks Rethink. (2014, 12 January). Retrieved from www.greeksrethink.gr
- Gross, A. (2012, 9 March). The situation of the Greek citizens of Turkish descent in Rhodes and Kos. Council of Europe's Committee on Legal Affairs and Human Rights. Resolution 1867. Retrieved from <https://pace.coe.int/en/files/18075#trace-3>.
- Hackett, C. (2017, 29 November) 5 facts about the Muslim population in Europe. Retrieved from <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/07/19/5-facts-about-the-muslim-population-in-europe/>.

- Hatipoğlu, M. (2020, 10 Haziran). Yunanistan'daki Türk-İslam eserlerinin büyük çoğunluğu yıllardır amacı dışında kullanılıyor. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yunanistandaki-turk-islam-eserlerinin-buyuk-cogunlugu-yillardir-amaci-disinda-kullaniliyor/1871730>.
- Hayrullah, P. (2020). Balkan Savaşlarından Sonra Batı Trakya Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayat ve Eğitim Tarihi. Gümölcine: BAKEŞ Yayınları.
- Hellenic Statistical Authority. 2014. Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 2011 [Residential Census 2011]”. Retrieved from <https://www.statistics.gr/2011-census-pop-hous>.
- Heraclides, A. (2001). Yunanistan ve “Doğu’dan Gelen Tehlike” Türkiye. İstanbul: İletişim.
- Hirschon, R. (2003). Consequences of the Lausanne Convention: An Overview’. Renee Hirschon (Ed.). In Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey (pp. 13-23). New York; Oxford: Berghahn Books.
- Huseyinoglu, A. (2012). The Development of Minority Education at the South-easternmost corner of the EU: The Case of Muslim Turks in Western Thrace, Greece. (Unpublished doctoral dissertation). University of Sussex / Department of International Relations, Brighton.
- Huseyinoglu, A. and Sakellariou, A. (2020). Islamophobia in Greece: National Report 2019. Enes Bayraklı and Farid Hafez (Ed.) In European Islamophobia Report 2019 (pp. 357-383). İstanbul: SETA.
- Hüseyinoğlu, A. (2016). Islam and Religious Liberties in Western Thrace, Greece. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ed.). In Islam in the Balkans: Unexpired Hope (Vol.4: From Times of Glory to Times of Humility) (pp. 141-158). Ankara: T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı.
- Interview with Anna Stamou (over Skype), May 11, 2021.
- Islam for Greeks. (2021, 10 May). Retrieved from , <http://islamforgreeks.org/>.
- İHA. (2014, 24 February). Rodos’taki Müslüman Mezarlığına Çirkin Saldırı. Retrieved from <http://m.iha.com.tr/haber-rodostaki-musulman-mezarligina-cirkin-saldiri-335063/>.
- Kaymakçı, M. (2017). Rodos ve İstanköy Türklüğü Ansiklopedisi. İzmir: Rodos ve Onikiada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Kaymakçı, M. (2014, 27 Eylül). Ege'nin Unutulan Rodos Ve İstanköy Türkleri. Retrieved from <https://www.star.com.tr/ege/egenin-unutulan-rodos-ve-istankoy-turkleri-haber-945096/>
- Kaymakçı, M. (2014a). Current Problems and Solutions Concerning Turkish Identity in Rhodes and Kos. Mustafa Kaymakçı and Cihan Özgün (Ed.). In Turkish Identity in Rhodes and Kos (3-24). İzmir: Rhodes and Kos and the Dodecanese Islands Turks Culture and Solidarity Association.
- Kaymakçı, M. and Özgün, C. (2015). The Recent History of the Rhodes and Kos Turks. İzmir: Rhodes and Kos and the Dodecanese Islands Turks Culture and Solidarity Association.

- Lawrence, M. (1924). *The Treaties of Peace, 1919-1923 (Vol.2)*. New York: Carnegie Endowment For International Peace.
- Map of Western Thrace. (2021). Retrieved from <http://www.maps-of-greece.com/thrace-map.htm>.
- Mete, A. (2020). Twitter (@muftu_ahmetmete), Retrieved from https://twitter.com/muftu_ahmetmete/status/1332382039304249347
- Millas, H. (1994). *Yunan Ulusunun Doğusu*. İstanbul: İletişim.
- Millet. (2011, 10 February). Cami Girişine Domuz Başı Asıldı. Millet Gazetesi (İskeçe). p.7.
- Millet. (2014, 17 February). Dedağaç'ta Mescide Domuz Başı ile Çirkin Saldırı. p. 5.
- Nikolouli, S. (2014, 2 June). Pig's head, hate slogans at Athens Muslim center. Retrieved from <http://greece.greekreporter.com/2014/10/17/pigs-head-hate-slogans-at-athens-muslim-center/>.
- OIC. (2021). Islamophobia Observatory. Retrieved from https://www.oic-oci.org/page/?p_id=182&p_ref=61&lan=en.
- Orthodoxia Online. (2017, 31 January). Μητροπολίτης Πειραιώς Σεραφεΐμ: Το Ισλάμ Είναι Μια Καταστροφική Λατρεία – Όχι Τζαμί Στην Αθήνα [Serafim, the Metropolitan Bishop of Pireaus: Islam is a catastrophic Religion- No Mosque in Athens]. Retrieved from <https://cutt.ly/YbSCSay>.
- OSCE ODIHR. Office for Democratic Institutions and Human Rights. Countering Discrimination Against Muslims. Retrieved from <http://www.osce.org/odihr/countering-discrimination-against-muslims>.
- OSCE. (2013, 15 November). Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses: Annual Report for 2012. Retrieved from <http://tandis.odihr.pl/hcr2012/>
- OSCE. (2021). Hate Crime Reporting, Greece. Retrieved from <https://hatecrime.osce.org/>.
- Panoutsopoulou, M. Greece: Far-right Golden Dawn found to be criminal group. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/europe/greece-far-right-golden-dawn-found-to-be-criminal-group/1998588>
- Proto Thema. (2012, 2 July). Κοινωνικό Παντοπωλείο μόνο για Έλληνες από τη Χρυσή Αυγή [Social aid from Golden Dawn only for Greeks. Retrieved from <http://www.protothema.gr/greece/article/208102/koinoniko-pantopoleio-mono-gia-ellhnes-apo-th-xrysh-aygh-/>
- Runnymede Trust. (2017). Islamophobia, A Challenge for Us All. Retrieved from <https://www.runnymedetrust.org/companies/17/74/Islamophobia-A-Challenge-for-Us-All.html>.
- Sakellariou, A. (2019). Islamophobia in Greece, The 'Muslim threat' and the panic about Islam. Irene Zempi and Imran Awan (Ed.). In *The Routledge International Handbook of Islamophobia* (198-211). Abington: Routledge.

- Sakellariou, A. (2012). From Greek Orthodoxy to Islam: Conversion in Contemporary Greek Society and Public Self-Representation. *Journal of Muslims in Europe*, 1 (1), 59-80.
- Triandafyllidou, A. and Gropas, R. (2009). Constructing Difference: The Mosque Debates in Greece. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35 (6), 957-975.
- Tsiropoulou, J. (2017, 29 May). Ραμαζάνι στο Σκαρμαγκά [Ramadan in Skaramagka/Athens]. The Press Project. Retrieved from <https://www.thepressproject.gr/article/111915/Ramazani>.
- Tsitselikis, K. Old and New Islam in Greece: From Historical Minorities to Immigrant Newcomers. Leiden; Boston: Martinus Nijhoff.
- Yıldırım, O. (2006). Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934. New York; London: Routledge.
- US International Religious Freedom Report. (2010, 17 November). 2010 Report on International Religious Freedom. US Bureau of Democracy, Human Rights, And Labor. Retrieved from <https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2010/148940.htm>.
- US International Religious Freedom Report. (2020). Greece 2020 International Religious Freedom Report. US Department of State, Office of International Religious Freedom. Retrieved from <https://www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/greece/>.
- WTMUGA. (2013, 25 September). Combating intolerance and hate-motivated attacks against the Muslim Turkish Minority of Western Thrace in Greece. Written Contribution by the Western Thrace Minority University Graduates Association. OSCE Human Dimension Implementation Meeting, 23 September – 4 October 2013, Warsaw, Poland. HDIM.NGO0127/13.
- WTMUGA. (2011, 4 October). The Examples of Hate Crimes in Western Thrace. Written Contribution by the Western Thrace Minority University Graduates Association. OSCE Human Dimension Implementation Meeting, 26 September – 7 October 2011, Warsaw, Poland. HDIM.NGO/0372/11.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 22.06.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 14.07.2021

DOI: 10.30692/siad.956147

ONTOLOJİK GÜVENLİK BAĞLAMINDA TÜRK[İYE]-YUNAN[İSTAN] ÇATIŞMASI

Turkish-Greek Conflict in the Context of Ontological Security

Ayşe KÜÇÜK

Dr.

ORCID ID: 0000-0003-4043-0550

aysekucuk88@gmail.com

Atf/Citation: Ayşe Küçük (2021), "Ontolojik Güvenlik Bağlamında Türk[İYE]-Yunan[İSTAN] Çatışması", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s.21-39.

Öz: Bu makale, Türk[İYE]-Yunan[İSTAN] ilişkilerinde tekrarlayan çatışma ilişkisini ontolojik güvenlik perspektifinden incelemektedir. Tekrarlayan çatışmanın neden çözülemediği ve ikili ilişkilerin neden barışa evrilmediği sorusu araştırılmıştır. Makalede Bahar Rumelili'nin çatışma çözümü ve barış kaygıları arasındaki yaklaşımından hareketle Türk[İYE]-Yunan[İSTAN] ilişkilerindeki tarihsel çatışma ontolojik güvenlik perspektifinden kimliğine içkin biçimde ele alınmıştır.

Türk[İYE]-Yunan[İSTAN] ilişkilerinde tekrarlayan çatışmada en temel sorun alanları olan azınlıklar, Kıbrıs sorunu ve Ege Denizi (Adalar Denizi) uyuşmazlığı kaygı ve korku bağlamında tartışılmıştır. Buna ek olarak 1974 sonrası dönemde ikili ilişkilerde sorunların çözülmesine yönelik girişimler değerlendirilmiştir. Her on yılda bir Türk[İYE]-Yunan[İSTAN] ilişkilerinde savaş tehlikesi oluşturan sorunlara bakıldığında ikili ilişkilerin ontolojik güvenlik bağlamındaki rutininin çatışma olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki çatışmacı ilişkiler sadece fiziksel bir güvenlik sorunu değerildir. Ontolojik güvenlik Türk[İYE]-Yunan[İSTAN] arasındaki tekrarlayan çatışmada fiziksel güvenlik kadar önemlidir. Her iki ülke de kurucu öteki kimliklerini birbirleri karşısında muhafaza etmiştir. Bu durum iki ülke arasında barışçıl ilişkiler geliştirilmesine engel olmuştur. Ayrıca her iki ülke çatışma halinde geleneksel dış politika uygulamalarını sürdürmüştür. Hakikaten iki ülke arasında sayısız görüşmeye rağmen hiçbir zaman bir çatışma çözüm süreci inşa edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Ontolojik Güvenlik, Tekrarlayan Çatışma, Kimlik, Rutinler, Kaygı ve Korku.

Abstract: This article examines the protracted conflictual relationship in Turkish-Greek relations from the perspective of ontological security. The question of why it is not possible to solve the protracted conflict and why bilateral relations have not converted into peace is investigated. In this article, based on the concept of Bahar Rumelili's conflict resolution and ontological security of peace anxieties, the historical conflict in the Turkish-Greek relations is discussed as inherent in the ontological security identity.

Minorities, the Cyprus problem, and the Aegean Sea (the archipelago) conflict, which are the fundamental problem areas in the protracted Turkish-Greek conflict were discussed in the context of anxiety and fear. In addition, problem-solving initiatives were evaluated in bilateral relations of the post-1974 period. Considering the problems that pose a war threat with Turkish-Greek relations every ten years, it has been determined that the routine of bilateral relations is conflict. Ontological security is as important as physical security in the protracted conflict between Turkey and Greece. Both countries have preserved their founding other identities against each other. This situation prevented the

development of peaceful relations between the two countries. Furthermore, conflictual relations between both countries are not just a physical security issue. This situation shows that both countries maintain their traditional foreign policy practices in the conflict. As a matter of fact, despite the numerous meetings, Turkey and Greece have never built a conflict resolution process.

Keywords: Ontological Security, Protracted Conflict, Identity, Routines, Anxiety and Fear.

GİRİŞ

1920'lerden beri savaşmamış ve 1952'den beri aynı ittifakın parçası olmalarına rağmen Türkiye Yunanistan ilişkileri uyum içerisinde değildir (Gürel, 2018, s.11). İki ülke arasındaki ilişkiler özellikle 1955 yılından sonra çatışmalı bir seyir izlemiştir. Bu dönemde Türk[iye]-Yunan[istan] dostluğu hızla bozulmuştur. Süreç içerisinde iki ülke arasındaki sorunlar derinleşip yayılırken dış politika gündemini sürekli meşgul eden kronik konulara dönüşmüştür. Tekrarlayan çatışma ilişkisi içerisinde Türkiye ve Yunanistan karar alırken fiziksel güvenlikleri kadar kimliklerini korumaya yönelmiştir. Bu noktada ortaya çıkan uyumsuzluklar ise buzdağının yalnızca görünen yüzüdür. "Öteki"ni küçümseyen ve şeytanlaştıran kolektif kimliklerin ayrılmaz parçaları olan gerçek ya da hayali tarihsel anılar ve travmalar devletlerarası çatışmanın parçası olmuştur (Heraklides, 2011, s.7). Bu durum Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerindeki çatışmanın iki ülkenin birbirinin karşıt öteki kimliği olmasından ileri gelir. Nitekim tekrarlayan çatışma kavramsal olarak kimliğe içkindir. Bununla birlikte Türk[iye]-Yunan[istan] çatışması I. Dünya Savaşı sonrası devam eden en uzun süreli tekrarlayan çatışmadır (Brecher, 2016, s.33). Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların arka planında siyasi ve askeri konuların yanı sıra tarih ve öteki algılamaları belirleyicidir. Türk ve Yunan kimlikleri arasındaki çatışmanın başlangıcında 1071 Malazgirt Savaşı, 1453 İstanbul'un Fethi ya da 1821 Mora İsyanı gibi farklı tarihlere referans verilir. Bununla birlikte iki ülke sürekli birbirine meydan okumuştur. Karşılıklı negatif algılar ve imajlar Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerini kısır bir döngüye dönüştürmüştür (Millas, 2004, s.54). Tekrarlayan çatışma içerisinde iki ülke arasındaki ilişkiler yalnızca tarafların güvenlik ihtiyacından, devlet bekasından, askeri rekabetten ya da toprak bütünlüğünü koruma gayesinden ibaret değildir. Tekrarlayan çatışma fiziksel güvenliğe yönelik bir tehdit olduğu kadar benlik ve kimlik bağlamında birtakım sorunların çözülmesine olanak vermektedir (Mitzen, 2006, s.342-343). Böylelikle Türk[iye]-Yunan[istan] arasındaki çatışma dost-düşman ayrımını netleştirirken güvenlik politikalarını güçlendirmiştir.

Bu makalenin amacı Rumelili (2015)'nin örneklendirdiği çatışma çözümü ve ontolojik güvenlik yaklaşımındaki barış kaygılarını Türk[iye]-Yunan[istan] arasındaki tekrarlayan çatışma ilişkisine uyarlamaktır. Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerinde ontolojik güvenlik bağlamında kaygı ve korkular hangi alanlarda gün yüzüne çıkmaktadır? İki ülke arasındaki çok sayıda görüşmeye rağmen barış girişimleri neden başarıya ulaşmamıştır? Çalışma bu sorulara cevap aramaktadır. Makalenin temel hipotezi tekrarlayan çatışma ilişkisi içerisinde Türk[iye]-Yunan[istan] yalnızca fiziksel güvenliklerini değil sürekli biçimde yeniden inşa edilen kimliklerini korumayı amaçladıklarıdır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki bütün sorunların kimliğe ilişkin bir arka planı mevcuttur. Bu nedenle ontolojik güvenlik yaklaşımı Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerindeki tekrarlayan çatışma ilişkisinde açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde ontolojik güvenlik yaklaşımının teorik çerçevesinden bahsedilmiştir. Daha sonra Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerindeki tekrarlayan çatışma ilişkisi kurucu öteki kimlikleri bağlamında ele alınarak tekrarlayan çatışma içerisinde yaşanan krizler ve güven artırıcı önlemler değerlendirilmiştir. Böylelikle iki ülke arasındaki ilişkilerde ontolojik güvenliğin izi sürülmüştür. Kıbrıs Sorunu yalnızca Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkileri bağlamında çalışmaya dahil edilmiştir. Nitekim Kıbrıs meselesi ontolojik güvenlik bağlamında incelenmiştir (Loizides 2015; Adamies 2020). Ancak Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerindeki irrasyonel devlet davranışlarını tekrarlayan çatışma bağlamında ele alan ve ontolojik güvenlik kavramı çerçevesinde inceleyen herhangi bir çalışma mevcut değildir.

Ontolojik Güvenlik ve Güven(Siz)lik

Ontolojik güvenlik kavramı ilk olarak R.D. Laing'in *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness* (1991) isimli kitabında yer almıştır. Laing'a göre insan ancak gerçek, canlı ve bir bütün halinde var olduğunu hissedebilir. Ontolojik güven(siz)lik halinde ise kişi sosyal, etik, manevi ve biyolojik yaşamın bütün tehlikeleriyle karşı karşıya kalır (Laing, 1990, s.39). Liang'ın bu çalışması Antony Giddens tarafından sosyolojiye aktarılmıştır. Giddens'a göre ontolojik güvenlik duyguların çok önemli bir biçimidir. Sosyal ve fiziksel hayatın sürekliliği ile oluşan güven açısından tekrarlanan rutinler insanın kendini iyi ve güvende hissetmesinin ön koşuludur. Kişiler ancak sosyal ve nesnel ortamlarının sabitliğine duyduğu itimat ile öz kimliğin sürekliliğini sağlayabilir. Ontolojik güvenlik bilişsel değil duygusal ve bilinçdışı¹ bir olgudur (Giddens, s. 85). Ontolojik güvenlik kavramı, Mitzen ve Steele gibi akademisyenler tarafından uluslararası ilişkiler disiplinine aktarılmıştır (Mitzen 2006; Steele 2008).

Ontolojik güvenlik kavramını uluslararası ilişkiler disiplinine taşıyan akademisyenler devletlerin de aynı insanlar ontolojik güvenlik arayışı içerisinde olduğunu iddia etmişlerdir. Bir aktörün varlığını sürdürebilmesi için kimliğine ait rutinlerinin tutarlı olması gereklidir. Tekrarlayan çatışma ilişkisinde aktör devletlerdir. Devletler rutinler aracılığı ile öz kimliklerinin gereksinimlerini hayata geçirerek kimliğin tutarlı biçimde sürdürülmesini sağlar (Düzgün, 2019, s.16). Burada *devletin insansılaştırılması* (anthropomorphizing the state) söz konusudur (Ertem, 2010, s.51). Bu bakış açısına göre devletler kendi iç dünyalarında olduğu kadar diğer devletler ile ilişkilerinde ontolojik güvenlik ihtiyacı duymaktadır (Ertem ve Düzgün, 2021, s.44). Ontolojik güvenlik bağlamında devletler yalnızca fiziksel güvenliklerini değil aynı zamanda kimliklerini korumaya yönelirler. Hatta bu durum devletlerin fiziksel güvenlikleri ile kimlikleri arasında bir ikileme neden olur. Mitzen'e göre (2006, s.342) devletlerin aradığı tek güvenlik fiziksel güvenlik değildir. Bu açıdan ontolojik güvenlik *güvenlik ikilemi* (security dilemma) kavramına alternatif bir yaklaşım olarak görülebilir.

Ontolojik güvenlik kavramı çerçevesinde devletlerin öz anlatılarındaki sosyal ve psikolojik dinamikler ortaya çıkarılmıştır (Mitzen 2006, s.44). Ontolojik güvenlik son dönem uluslararası ilişkiler yazınının popüler kavramlarından biri haline gelmiştir (Kinnvall 2002; Steele 2008; Kinnvall ve Mitzen 2018). Yine de ontolojik güvenlik kavramı farklı araştırmacılar tarafından birbirinden farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Ontolojik güvenlik Mitzen'e göre (2006) sosyal etkileşim içerisinde ortaya çıkan "benliğin güvenliği"; Steele'ye göre (2008) içsel "varlığın güvenliği" ve Rumelili tarafından (2013) "iç kaynaklı varlığa ait diyalektik" biçiminde ele alınmıştır (Ertem ve Düzgün, 2021: 55-56). Uluslararası ilişkiler literatüründe "benlik", "kimlik" ve "var olma olarak güvenlik" üzerindeki tartışmalar devam etmektedir.

Kimliğin Güvenliği Bağlamında Rutinler

Giddens'a göre (1998) ontolojik güvenlik kavramı rutin ve alışkanlığın kapsamlı etkisiyle yakından ilişkilidir (s.90). Herhangi bir nedenle bireylerin hayatında rutinler kesintiye uğradığında ise kaygılar yükselmeye başlar. Kaygılar yükseldiğinde bireyin sağlam biçimde kurulmuş yönleri dahi bozulur. Çünkü güvenin antitezi güvensizlik değil, varoluşsal endişe ve korku halidir. (Giddens, 1998, s.91). Rutine bağlılık hem güvenin ayrılmaz bir parçasını oluşturur hem de kişinin psikolojik olarak rahat olmasını sağlar. Karşıdakinin güvenilir bir kişi olduğuna duyulan güvenin kesintiye uğraması kuşku, düşmanlık, incinme, şaşkınlık ve ihanete uğrama gibi duyguları tetikler.

Ontolojik güvenlik ihtiyacı devletleri tutarlı ve istikrarlı olmaya, belli rutinlere bağlı kalmaya ve kendi öz imajları çerçevesinde hareket etmeye iter. Ontolojik güvenlik arayışı, çevreye bilişsel

¹ Bu durum bütün bireylerin aynı ölçüde ontolojik güven(siz)lik ile içli dışlı olmadığı sorusunu doğurmuştur. Bu noktada Giddens bir bebeğin gelişim sürecine atıf vermiştir. Aynı bir bebeğin gelişim sürecinde ihtiyaç duyduğu güven örneğinde olduğu gibi normal bireyler yaşamlarının başlarında varoluşsal duyarlılıklarını azaltan ve onu körleştiren güven dozunu almışlardır (Giddens, 1998, s. 87).

düzen dayatarak zorlu belirsizliği en aza indirme dürtüsüdür. Aktörler böylelikle kendilerine bilişsel bir koza (Mitzen, 2006, s.346) oluştururlar. Mitzen (2006) ve Steele (2008) devletlerin kendi ontolojik güvenlik ihtiyaçları çerçevesinde öz anlatılarını devam ettirmeye çalışırken irrasyonel politikalar izleyebileceklerinin altını çizmiştir. Örneğin Steele NATO'nun Kosova müdahalesinde üye devletlerin bekalarını ya da materyal güçlerini arttırmalarını değil; öz benlik anlayışlarını ve anlatılarını devam ettirmek amacıyla dış politikalarını belirlediklerini vurgulamıştır (Steele'den aktaran Balaban, 2020, s.2-4). Mitzen (2006) Soğuk Savaş ve İsrail-Filistin çatışması üzerinden neden iki tarafın da çıkarına olmayan, uzun süreli, derin kökleri olan, inatçı bir çatışmanın sürdüğünü sorgulamıştır (s.344). Bununla birlikte uluslararası ilişkiler yazınında güvenlik kavramı çoğunlukla fiziksel güvenlik ile bağdaştırılmıştır. Bu durum bir devletin toprak bütünlüğünü, varlığını, egemenliğini ve vatandaşlarını saldırılardan koruması üzerine kurulu bir güvenlik anlayışına işaret etmektedir. Oysaki güvenlik sadece fiziksel güvenlikle eş tutulamaz. Gerçek anlamda bir güvenlik söz edebilmek için “kimliğin güvenliği”, sahip olunan “değerler sisteminin güvenliği” olmazsa olmaz bir koşuldur. (Ertem, 2012, s.214).

Ontolojik güvenliğin *kalıcı rekabet* (enduring rivalry), *inatçı çatışma* (intractable conflict) ve *tekrarlayan çatışmaların* (protracted conflict) mantığının yarattığı kendisine özgü durumun çatışmanın sürdüğü ve tarafların kimlik inşasının bir parçası olduğu hallerde çatışmayı çözüme ulaştırmanın ontolojik güven(siz)lik yaratabileceğini vurgular. Tam da bu nedenle devletler bir çatışmayı sona erdirmek yerine onu sürdürmeyi tercih edebilir. Devletlerarası ilişkilerde rutinler kimliği inşa ettiği gibi var olan kimliğin devamlılığını sağlar (Düzgün, 2019, s.15). Bu nedenle devletler fiziksel güvenliklerinin yerine ontolojik güvenliği tercih edebilir. Çünkü karşılıklı düşmanlık ilişkisine dayanan öz anlatıların sorgulanması ontolojik güven(siz)lik yaratacaktır. Bu nedenle tekrarlayan çatışmalarda ontolojik güvenlik ihtiyacı barış görüşmelerinin askıya alınmasına neden olabilir (Rumelili ve Sönmez, 2020, s.12). Tekrarlayan çatışmalar bağlamında fiziksel güvenlik ile ontolojik güvenlik bir arada ele alınmalıdır. Özellikle kriz dönemlerinde devletlerin ulusal utançları ile ontolojik güvenlik kaygıları açıklayıcı bir perspektif sunar (Steele, 2008, s.5).

Ontolojik güvenlik yaklaşımı beka kaygısının devletlerin fiziksel güvenliğine yönelik somut tehditlerden kaynaklanması gerekmeyen ancak kimliği bağlamında varlığına ihtiyaç duyulan bir anlatı oluşturur. Ontolojik güvenlik bir yandan bu kurucu kimlik anlatısının sürdürülmesine ihtiyaç duyarken diğer yandan toplum ve devlet diyalektiği çerçevesinde yeniden üretildiğini vurgular. Böylelikle ontolojik güvenlik fiziksel güvenliği tartışmaya açarak beka siyasetine zemin hazırlayan öz anlatıları sorgular. Bu öz anlatıların hangi koşullar altında oluştuğunu ve hangi koşullarda değişim olanağının var olduğunu ortaya koyar (Rumelili ve Sönmez, 2020, s. 5-6).

Karşıt Kimliklerin İnşası ve Kurucu Öteki

Anderson'un (2017) belirttiği gibi ulus hem egemen hem de sınırlı olacak biçimde hayal edilmiş bir topluluktur (s.20). Bu hayal kimlik nosyonuna dayanır. Bu nedenle Smith (2017) en sert ve uzun süreli çatışmaların çoğunun milli kimlik konusunda birbiriyle rekabet ve çekişme halindeki devletler arasında geliştiğini vurgular (s.9). Bütün ulusal düşler sınırların mekanla bağlantı tahayyülü ile bağlantılı olduğu ölçüde egemenliğin sınırlarına yönelik saplantıya dayanır. Devlet krizi olarak adlandırılan şey aslında bir devletin bir başkasının ekonomisini, insanlarını, bilgisini ve yönetimini kontrol edemeyeceği fikri üzerine kuruludur. Yitirilmiş egemenlik ve bu egemenliği yeniden ele geçirme ideali güvenliği, tarihi ve kimlikleri ulusal homojenlik tahayyülü etrafında birleştirme girişimidir (Cash ve Kinnvall, 2017, s.268). Geçmişe yönelik anlatılar, hatıralar, semboller bireylerin ve grupların ortak benlik duygusuna ekledikleri maddi temsillerdir. Bu durum kolektif kimlikleri belirli bir yapı etrafında sınırlar. Ontolojik güvenlik ve güven(siz)lik inşasının merkezinde kimlikler yer alır. Çünkü kimlik bir diğerinden farklı olmak üzerine kurulur. Kimlik kendini diğerlerinden ayırt etme noktasında inşa edildiği için ben ve öteki ayrımına dayanır (Cash and Kinnvall, 2017, s.269). Bauman'ın (2017) vurguladığı gibi kimlikler belirsizliği giderir (s.119). Belirli içine alma ve dışlama mekanizmalarını içeren bu süreçte öteki

kimliği inşa edilirken ortak biz yaratılır. Ulus devlet inşa süreçleri kimliği merkezileştirdiği kadar yeni bir kimliğin inşa edildiği zamanlardır. Bir politikayı herhangi bir benlik tanımına ya da anlayışına bağlayan anlatılar devletlerin biyografik anlatılarını oluşturur. Bu anlatılar öz kimliğin nasıl sınırlandırıldığını gösterdiği gibi belirli eylemlerin nasıl sürdürüldüğünün anlaşılmasına yardımcı olur. Çünkü devletler sürdürdükleri politikalar hakkında kimlik terminolojisi ile konuşur (Steele, 2008, s.10).

Türkiye ve Yunanistan'ı ilginç kılan nokta her iki devletin milli kimliği farklı dönemlerde gerçekleştirilen ulus inşasının bir sonucu olsa da birbirinin ötekisi olarak inşa edilmeleridir. Yunanistan 1821 yılında başlayan Mora İsyanı'nın -ki bu "Yunan Bağımsızlık Savaşı" olarak da isimlendirilir- 1830'da başarılı olmasıyla birlikte egemenliğini Osmanlı Devleti'ne karşı kazanmıştır. Bu durum İmparatorluğun daha önce elde ettiği sınırlardan geri çekileceğini ve devletin bizzat kendi içerisinde olan unsurlar tarafından parçalanma tehlikesi altında olduğunu göstermiştir. İmparatorluğun zayıflaması neticesinde Osmanlı topraklarının paylaşılması anlamında birtakım projelere atıfta bulunulur. Bunlardan ilki olan Grek projesi Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılması ve İstanbul'un başkent yapılması Rusya tarafından desteklenmiştir (Yüksel, 2013, s.101) Şark meselesi ise Osmanlı ile karşı karşıya gelmekten çekinen komşuları tarafından üstlenilmiş olsa da zamanla Avrupa devletlerinin katılımıyla genel bir durum haline almıştır (Beydilli, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sark-meselesi>). Bu durum Osmanlı İmparatorluğunun Hristiyan ve Müslüman nüfusu arasındaki kimlik çatışmasına katalizör olmuştur. Nitekim tarihsel bir perspektiften bakıldığında Yunanistan'ın üçüncü aktörlerin desteğini alarak megalı idea olarak bilinen büyük Yunan Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir (Alim, 2020, s. 2818). Bununla birlikte Yunan kimliği Osmanlı/Türk karşıtı olarak inşa edilmiştir. Bu inşa sürecinde Helen kimliği sahiplenilerek desteklenir ve üzerine Bizans İmparatorluğu'nun varisi kimliği eklenirken Osmanlı kimliği dışlanmıştır (Volkan ve Itzkowitz, 2002, s.242; Özsüer, 2018, s.480). Nitekim Yunanistan tarihinde Osmanlı dönemi Yunan geçmişinin yok olma tehlikesi ile yüz yüze geldiği, kölelik, korku ve barbarlık ile anılan en karanlık dönemi olarak görülmüştür (Özsüer, 2015, s.178). Bu noktada bütün olumsuzlukların Osmanlı/Türk kimliğine yüklendiği görülmektedir. "Yunanı inşa etmek" onu Türk kimliğinden ayırtırmayı gerektirdiği kadar onu dışsal öteki olarak inşa etmeyi zorunlu kılmıştır. Türkiye'de Yunan öteki kimliği de benzer biçimde inşa edilmiştir. Nitekim Yunan kimliği diğer öteki kimlikleriyle karşılaştırıldığında Türkiye'de bir numaralı öteki kimliğidir (Millas, 2002, s.194). Yunanistan 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne karşı yayılmacı politikalar izlediği gibi yabancı güçlerle gerçekleştirdiği ittifaklar sonucunda ondan toprak kazanmıştır. Hatta bu açıdan ilk *milleti sadıka* olan Yunan tebaa ayaklanarak Türk'e "ihane" etmiştir. Türkiye'de milli kimliğin inşa edildiği yıllarda en temel siyasi tehdit Yunanistan'dan gelmiştir. 1987 Savaşı, Girit İsyanı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrasında İzmir'in işgali ile Yunanistan Anadolu'yu tehdit etmiştir. Yunanistan'ın geçici bir süreliğine değil, kalıcı ve daimî bir ilhak için geldiği ve Batı Anadolu'da *Megalı İdea* Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılması anlaşıldığında işgal altında protesto mitingleri düzenlendiği gibi işgal karşısında gizli direniş hareketleri başlamıştır (Lewis, 1993, s. 241-242). Oran (1990) birliği oluşturan şeylerden biri işgalcinin dininin farklı olması -ki belki de çok daha önemli olan bu işgalcinin eski tebaa olan Yunan olması- ikincisinin bu dönemde Anadolu azınlıklara duyulan tepki olduğunu belirtmiştir (s.112). Bu nedenle işgal döneminde nerede bir Rum ve Ermeni tehdidi varsa Kuvâ-yi Milliye'nin temelini oluşturacak olan Müdafâ-i Hukuk Cemiyetleri o bölgelerde kurulmuştur. Anadolu'da kurulan direniş dernekleri I. Dünya Savaşı sonrası büyük devletlerin işgaline karşı değil; Yunan işgaline karşı oluşturulmuştur (Oran, 1990, s. 112-113). Birliğin ortak amacı ise Yunanlıları/Rumları ve Ermenileri Anadolu'dan atmak² olmuştur (Ünlü, 2018, s.151). Ulusal Kurtuluş Savaşı Yunan bozgununa dönüşmüş ve modern Türkiye bu kurucu savaşla doğmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan'a karşı verilen kritik

² Sivas Kongresi 11 Eylül 1919 tarihli Beyannamesi'nin 3. Maddesi şöyledir: (...) *vatanımız dahilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekate karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde milli cihat olduğu gibi birlikte müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir*" (Ünlü, 2018, s.152).

savaşların sonrasında doğmuştur. Bu nedenle milli mücadele döneminde olumsuz “öteki” ile “Yunan” eş anlamlıdır (Millas, 2002, s.194). Bütün ulus devletlerin tarih anlatılarının merkezinde dönem dönem değişen öteki kimlikleri bulunsa da Türk için öteki Yunan; Yunan içinse Türk olmuştur (Özsüer, 2015 s.192-193). Ulus devlet kimlikleri her iki ülke de öteki ile ilişkilendirilmiştir. Bu açıdan her iki kimlik birbirinin kurucu ötekisidir. Her iki ülke de tarihi boyunca ortaya çıkan askeri ya da siyasi temele dayandığı düşünülen pek çok sorun tarihsel temellere ve bu temellerin arkasında öteki kurgusuna dayanmıştır (Millas, 2004, s. 54). Bu nedenle güvenlik ile ilişkilendirilen pek çok sorunun temelinde tarafların birbiri ile ilişkili kuşku, kaygı, endişe ve korkuları yer alır.

Türk[iye]-Yunan[istan] İlişkilerinde Tekrarlayan Çatışma

Tekrarlayan çatışma uzun döneme yayılan bazı zamanlarda ortaya çıkan bazı zamanlarda duraksayan düşmanca etkileşimler olarak tanımlanır. Azar (1990) tekrarlayan toplumsal çatışma uzun zamana yayılan ve çözüm üzerinde bir uzlaşının olmadığı ve bir anlamda çatışan tarafların kimliklerine içkin olan çatışmaların sürekli tekrarlama eğilimi gösterdiğini belirtmiştir (s.145). Bununla birlikte devletlerarası tekrarlayan çatışma ise en az on yıl süreli, üç ya da daha fazla krizin yaşandığı, savaşın ya da şiddetin farklı unsurlarını içerisine alan ve/veya taraf olan ülkelerin müttefiklerinin ya da patronlarının da dahil olduğu kimliğe içkin olaylardır (Brecher, 2016, s. 4). Böyle durumlarda çatışmanın yalnızca zaman bakımından uzun döneme yayılması değil tarafların kimliklerinin bir parçası olması belirleyicidir. Dolayısıyla devletlerarası tekrarlayan çatışma derin tarihsel köklere sahip olduğu kadar sosyo-psikolojik temellere dayanmaktadır (Brecher, 2008, s.13). Türk[iye]-Yunan[istan] arasındaki tekrarlayan çatışma ise egemenlik sınırları, Ege Denizi’nde ekonomik kaynaklara erişim, (etnik/dini) kimlikten kaynaklanmaktadır (Brecher, 2016, s.131). Bu temellerden kaynaklanan tekrarlayan çatışmalarda süreç içerisinde çoklu uyumsuzluk alanları ortaya çıkmıştır. Bunlardan en ciddi ve çözülmesi en zor olan birinci grup sorunlar:

- Uluslararası deniz hukuku temelinde Ege Denizi kıta sahanlığının sınırlandırılması,
- 1936’dan itibaren 6 mil olarak uygulanan Yunanistan’ın karasularının genişliği,
- 1931’den itibaren 6 mil yerine 10 mil uygulanan Yunan ulusal hava sahasının genişliğidir.

İkinci grup sorunlar ise:

- Türkiye’ye coğrafi olarak çok yakın olan doğu Yunan adalarının uluslararası antlaşmalarla askerden arındırılmış statülerinin korunması,
- Kardak/İmia adacığının egemenliği bağlamında dış politika krizi haline gelen ada, adacık ve kayalıkların egemenliği konusundaki anlaşmazlık (EGEAYDAK),
- Atina Uçuş Bilgi Bölgesi (FIR) ile ilgili haklar ve yükümlülüklerdir (Heraklides, 2019, s.89)

Türkiye ile Yunanistan arasında 1955’ten günümüze 9 doğrudan kriz ve 5 dolaylı kriz yaşanmıştır (Aksu, 2017, s.72; Küçük, 2020, s.6). 2021 yılı itibariyle Türkiye tarihi boyunca 40’tan fazla dış politika krizinin yaşandığı göz önünde bulundurulduğunda en fazla sayıda, en hızlı tetiklenen ve savaş tehlikesi doğuran dış politika krizlerinin karşı tarafında Yunanistan’ın olduğu görülmektedir.

Ontolojik güvenlik perspektifinden devlet düzeyindeki tekrarlayan çatışmalar incelendiğinde tarafların öz anlatılarının rutin devam etmesine yönelik olduğu ortaya çıkmaktadır. Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerinde her on yılda bir savaş tehlikesi doğuran uyumsuzluklar göz önünde bulundurulduğunda ikili ilişkilerin rutin gündeminin çatışma olduğu görülmektedir. Bu çatışmalı ilişki içerisinde krizler ve müzakere süreçleri adeta birbirini izlemektedir. Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerinde 1955 sonrası dönemde sıklıkla döngüsel dış politika krizleri meydana gelmiştir.

Tekrarlayan çatışma uzun döneme yayıldığı için çatışma deneyimi düşmanlık algılamalarına dayanan geri bildirim döngüsü yaratmıştır. Bu halde Türk[iye]-Yunan[istan] arasında ben-öteki ilişkisi, kaygılar, korkular, güvensizlik, tarihsel düşmanlık ilişkisi, şüphecilik gibi hisler ön plana çıkmıştır. Hatta Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan bütün dış politika krizlerinin maddi temeli her ne olursa olsun bir ölçüde karşıt kimlik inşası etkili olmuştur. Bu durum birey düzeyinde olduğu kadar toplum düzeyinde de etkilidir. Tekrarlayan çatışmalarda birey, toplum ve devlet düzeylerinde bir etkileşim mevcuttur. Bu nedenle Rumelili ontolojik güvenlik kavramını devlet toplum diyalektiğinde tanımlamıştır. Bununla birlikte Türkiye ile Yunanistan tekrarlayan çatışmanın merkezinde farklı siyasi, askeri, hukuki uyuşmazlıklar olsa da iki ülke yalnızca bir kez sınırlı savaş içerisinde Kıbrıs'ta karşı karşıya gelmiştir. Türk[iye]-Yunan[istan] arasındaki krizler Kıbrıs, Ege Denizi ve azınlıklar konuları üzerinde üç başlık altında kümelenir (Aksu ve Güder, 2017, s. 63).

Tablo 1. 1923'ten Günümüze Türk[iye]-Yunan[istan] İlişkilerindeki Tekrarlayan Çatışma İçerisindeki Dış Politika Krizleri

<i>Tekrarlayan Çatışma İçindeki Krizler (Şiddet Unsuru İçermeyenler)</i>
1955 6-7 Eylül Krizi
1974-1976 Ege Denizi Kıta Sahaneliği Krizi I
1974-1980 NOTAM – FIR Krizi
1981 Limni Adasının Silahlandırılması Krizi
1989-1990 Batı Trakya Krizi
1994-1995 Ege Denizi Casus Belli Krizi III
2003- Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Krizi
<i>Tekrarlayan Çatışma İçindeki Krizler (Kuvvet Kullanma Tehdidi)</i>
1964 Kıbrıs Krizi I
1967 Kıbrıs Krizi II
1987 Ege Denizi Kıta Sahaneliği Krizi II
1996 Kardak – Imia Krizi
1997 S-300 Füzelere Krizi
1998 Suriye- Öcalan Krizi
<i>Tekrarlayan Çatışma İçindeki Krizler (Sınırlı Savaş)</i>
1974 Kıbrıs Krizi III

Kaynak: Aksu, 2017b s. 74.

Türk[iye]-Yunan[istan] İlişkilerindeki Krizlerde Ontolojik Güvenlik

Tekrarlayan çatışmalar her dönemde çatışmanın tarafları açısından sürekli biçimde aynı şekilde ilerleyen süreçler değildir (Rumelili, 2015, s. 23). Bu durum tekrarlayan çatışmanın düzensiz seyreden yapısı ile bağlantılıdır. Her tekrarlayan çatışma aralıklı dalgalanmaları içerisine alır ve uzun bir zaman dilimini kapsar (Brecher, 2008, s.7). Ontolojik güvenlik kavramının Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerinde açıklayıcı olduğu nokta korku ile kaygı arasındaki ayrıma dayanır. Kirkegard'ın (2006) belirttiği gibi öz bilincinin farkında olan insan açısından kaygı kaçınılmazdır. Giddens'a göre kaygı, korkudan farklı olarak, belirli bir nesnenin dışında gelişir Dolayısıyla korku için bir tehdit nesnesi gerekli iken kaygıda böyle bir gereklilik söz konusu değildir (Giddens, 1991, s.44). Bununla birlikte kaygı yükseldiğinde öz kimlik bilinci tehdit edilir

(Ertem ve Düzgün, 2021, s.51). Rumelili (2015) ontolojik güvenlik ile çatışma çözümü analizi yaparken çözüm sürecindeki çatışma, istikrarlı çatışma, istikrarsız çatışma ve barış arasında bir ilişki biçimini korku ve kaygı seviyeleri üzerinden ele almıştır (s.22). Barış halinde korku ve kaygı düşük seviyededir. Çözüm sürecindeki çatışmalarda düşük düzeyde korku, yüksek seviyede kaygı mevcuttur. Hem korku hem de kaygı düzeyi yüksek ise çatışma “istikrarlı”, yüksek düzeyde korku düşük düzeyde kaygı varsa bu çatışma “istikrarsız” olacaktır (Rumelili, 2015, s.22-24). Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerindeki tekrarlayan çatışma yukarıda bahsettiğimiz biçimde azınlıklar, Kıbrıs ve Ege Denizi bağlamında değerlendirildiğinde istikrarlı bir yapı gösterdikleri görülmektedir.

Azınlıklar hem Türkiye’de hem de Yunanistan’da Lozan Barış Konferansı sürecinde artık birlikte yaşamaları mümkün olamayacak unsurlar olarak görülmüştür. Bu nedenle azınlıkların mübadele edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu dönemde Türkiye’nin ahali değişimi için birtakım gerekçeleri bulunmaktadır. Millî mücadele döneminde Batı Anadolu ve Trakya’daki pek çok Rum Yunan ordusuna yazılmış ve Karadeniz Rumları 1920-1923 arasında isyan etmişlerdir. İleride Rumların yeniden isyan etmeleri ya da bir Yunan istilası için gerekçe oluşturmaları ihtimali cumhuriyetin Rum azınlığının hem bir korku hem de kaygı doğurduğunu göstermektedir (Akşin, 2007, s.180). Aynı durum Yunanistan’daki Türk azınlık için de söz konusudur (Akşin, 2007, s.180) Bu nedenle Türkiye’deki Rum ve Yunanistan’daki Türk azınlığın tehlike olarak görüldüğü söylenebilir. Küçük Asya Felaketi ve Lozan Barış Anlaşması sonrasında Yunan ve Türk Nüfuslarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme imzalanmıştır. Böylelikle çoğunluğu Anadolu’dan 1.350.000 Rum-Ortodoks (Meinardus, 2002, s. 82) ve Yunanistan’da 420.000 Türk mübadele edilmiştir. Günümüzde azınlıklar ulus-devlet içindeki anormallikler ve asimilasyon politikalarının ana hedefleri olarak görülmesi dahi Yunanistan’daki Türk/Müslüman azınlık olası bir ulusal tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle Türk/Müslüman azınlık Osmanlı hakimiyetinin ve ardından Müslümanların tarihsel olarak basmakalıp olumsuz temsillerin hedefi olmuştur. Bu durum devlet ideolojisinde hem de popüler tahayyülde kendini göstermiştir (Borou, 2009, s.19). Nitekim her iki ülkede de Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde azınlıklara sağlanmış hakların ihlal edilmesi ve azınlıkların zaman zaman ayrımcılığa tabi tutulması çeşitli krizler doğurmuştur. 6-7 Eylül Krizi ve Batı Trakya Krizi bu durumun her iki ülkede de etkili olduğunu göstermektedir. Bu iki krizde azınlık kimliği etkili olmuştur. Hem Yunanistan’da hem de Türkiye’de azınlıklara yönelik kısıtlayıcı uygulamalar hukuki, fiili ve siyasi bir uyuşmazlıkları doğurmuştur. Türkiye’de ve Yunanistan’da dönem dönem azınlıklar tehdit olarak algılanmış ve onlar üzerinden çatışmanın taraflarının müdahalelerde bulunacakları “truva atı” olarak görülmüştür. Meinardus’a (2002) göre, Yunanlıların büyük çoğunluğu Türk azınlığı ulusal güvenlik sorunu olarak algılamaktadır (s.81). Yunanlılar Batı Trakya’daki azınlığı açık bir Türk tehdidi olarak görmektedir. Bu bölgenin bir gün “ikinci Kıbrıs” olacağı, “istila nesnesi” haline geleceği ve “Türk topraklarına katılacağı” kaygısı Yunanistan’da hakimdir. Meinardus (2002) Batı Trakya’da şu tehlikelere dikkat çekmiştir:

1. Müslümanların yüksek doğum oranları nedeniyle demografik yapının Yunanlılar aleyhine değişmesi,
2. Türkiye sınırındaki Müslüman nüfusun artışı ve bu artışın ilhak için gerekli koşulları sağlaması,
3. Vakıfların birleşik kontrolünün bir güç odağı oluşturması,
4. Buna ek olarak bağımsız bir azınlık partisinin kurulması tehdit olarak görülmüştür (s. 91).

Genellikle azınlıkların statüsü bağlamında Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerinde ortaya çıkan uyuşmazlıklar sırasında tarafların kendi uygulamalarında ısrar etmeleri ikili ilişkilerde çatışmaya neden olmaktadır. Taraflar diğerinin azınlıklara ilişkin uygulamalarını iç ve dış politika bağlamında dile getirildiğinde azınlıklar konusu yeniden gündeme gelmektedir (Küçük ve Aksu, 2018, s. 222). Yunanistan’da yaşayan Türk ve Türkiye’de yaşayan Rum azınlığın statülerinin temel metinler göz ardı edilerek ihlal edilmesi dış politika krizlerine neden olmaktadır (Aksu, 2017, s. 76). Ancak Türkiye ile Yunanistan arasındaki tekrarlayan çatışma içerisinde kimlik bağlamındaki krizler azınlıklarla sınırlı kalmaz. Suriye-Öcalan Krizi’nde (1998) PKK lideri Abdullah Öcalan’ın Yunanistan’dan sığınma hakkı talep etmesi ve bu ülkenin Nairobi

Büyükelçiliği'nde saklanması Türkiye'nin egemenlik sınırlarını tehdit eden bir ayrılıkçı terör örgütü liderini desteklediği şeklinde algılanmıştır. Bu durum Türk kimliğine yönelik açık bir saldırı olarak görülmüştür. Dolaylı olarak Yunanistan ile yaşanmış olan bu krizde “düşman kimliği” ön plana çıkmıştır. Yine de azınlıklar ve azınlıklara ilişkin krizlerin ontolojik güvenlik açısından önemi her iki ülkede de azınlıklar konusu yüksek düzeyde kaygı, düşük korkuya neden olmaktadır. Bu nedenle tekrarlayan çatışma içerisinde azınlıklara ilişkin krizlerin diğerleri ile karşılaştırıldığında en istikrarsız yapıdaki çatışmayı oluşturduğu söylenebilir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki dış politika krizleri açısından bu durum göz önünde bulundurulduğunda Kıbrıs üzerindeki çatışmalı ilişkinin daha istikrarlı bir yapıda olduğu görülmektedir (Loizides, 2015, s. 89). Çünkü Kıbrıs çatışmasında adanın Yunanistan topraklarına katılımı bağlamında kullanılan enosisin gerçekleştirileceğine ilişkin korku kadar kaygı da belirleyici olmuştur. “Yunanistan hükümeti Yunanistan ile aynı kaderi paylaşan 400,000 Kıbrıs'taki Yunanlı'nın talebini göz ardı edemez” söylemiyle enosis politikası için gerekli süreci başlatmıştır (Gürsoy Mahdy, 2021, ss.145-148). Enosis korku ve kaygı bağlamında ele alındığında temelsiz bir tehdit değildir. Örneğin Makaryos 8 Eylül 1954'te:

“Tarih ispat etmiştir ki Kıbrıs ezelden beri Yunanlıdır. Yunan hükümeti bizim adımıza Birleşmiş Milletlere başvurmuştur. Davamız, bütün dünya davalarının en doğrusudur, en haklısıdır. Amacımıza kavuşacağımıza zerre kadar şüphe yoktur. Hak ve hürriyet bayrağını elimizde taşıyacağız ve bu haklı dava uğrunda sonuna kadar mücadele edeceğiz. Yaşasın Yunanistan, yaşasın ilhak” demiştir. (Mütercimler, 1998, s.60).

25 Ağustos 1955'te Başbakan Adnan Menderes:

“Girit'i alma yöntemlerinin Kıbrıs'ta yinelenmesi ister istemez Türkleri Yunan irredentizm hareketlerinin başlangıcından bugüne kadar olan gelişimini sorgulamaya yöneltiyor. Kıbrıs'taki bir avuç çoğunluklarına dayanarak dünyanın başına yeni sıkıntılar açmak isteyenlere ister istemez Ankara önünde ne işiniz vardı diye sormak gerekiyor”

söylemini kullanılmıştır (Mütercimler, 1998, s.67). Bu ifadeler Türk[iye]-Yunan[istan] arasındaki tarihsel çatışmada yitirilmiş gemenliğe ve bu egemenliğin nasıl yitirildiğine referans vermektedir. Papandreou'nun 1964 yılında “Yunan hükümeti Helenizm'in Kıbrıs'taki halk mücadelesini kayıtsız olarak destekler” beyanı ise Yunanistan'ın enosisten vazgeçilmediği biçiminde yorumlanmıştır (Tülümen, 1998, s. 115). Nitekim 1967 Kıbrıs Krizi'nde Yunanistan azınlık hakları dikkate alınmak suretiyle enosisin barışçıl yollardan gerçekleştirilmesine odaklanmıştır. Barışçıl yoldan kastedilen Türkiye ile anlaşmak olduğu Başbakan Koliyas ile Demirel arasında gerçekleştirilen toplantılardan anlaşılmaktadır. Bu görüşmede Demirel'e Koliyas'ın önerisi Dikelya üssünün Türkiye'ye verilmesine karşılık olarak enosisi kabul etmesi olmuştur. Oysaki Demirel'e göre aynı gerekçelerle Türkiye de Kıbrıs'ın ilhakını talep edebilirdi. Nitekim Türkiye enosisi ne müzakere eder ne de hangi koşullar altında gerçekleşebileceğini sorusuna cevap verebilirdi. Demirel'e göre hiçbir Türk hükümeti enosise evet diyemezdi. (Şihmantepe, 2019, s. 92). Başbakan Bülent Ecevit 14 Nisan 1974 Milliyet gazetesindeki ifadelerine göre “Türk hükümeti ...federatif bir Kıbrıs devletinin en iyi çözüm yolu olduğuna inanmaktadır. Bu çözüm yolu Türkiye'nin enosis kuşkusunu ortadan kaldırmış olacaktır.” Nitekim 1974'te Makaryos'a karşı gerçekleştirilen darbe Başbakan Ecevit tarafından açıkça “Yunan cuntası tarafından düzenlenmiş ve enosisi hedef alan bir hareket” olarak görülmüştür. Bununla birlikte darbenin lideri Nicos Sampson “eğer Türkler müdahale etmeseydi sadece enosisi ilan etmekle kalmayıp Kıbrıs'taki Türkleri de yok edecektim” demiştir. (Gürsoy Mahdy, 2021, s.245). Yunanistan'ın dış politika hedefi enosisin gerçekleştirilmesi haline geldikçe Türkiye bütün politikasını enosisin önüne geçmek üzerine inşa etmiştir. Bu amaçla zorlayıcı diplomasi sınırlı savaşa kadar geniş bir alanda dış politika uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Örneğin 1963-1964 Kıbrıs Krizi, Kıbrıs Anayasası'nda Makaryos'un gerçekleştirmek istediği değişikliklerden doğmuş olsa da hedefinin enosis olduğu düşünülmüştür. Nitekim enosis yönündeki çaba 1967'de barışçıl yollarla ve 1974'te ise askeri darbe ile sağlanmaya çalışılmıştır. Sonuçta 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile sınırlı askeri güç kullanılarak Kıbrıs'a müdahale edilmesine varılmıştır.

Aynı şekilde 1974-76 Kıta Sahaneliği Krizi, 1987 Krizi ve 1994-1995 Ege Denizi Krizi aynı dinamiklerden doğan krizler olmuştur. Buna ek olarak taraflar kendi pozisyonlarından sapma göstermemiştir. Kıta sahanlığı krizinde Türkiye'nin TPAO'ya verdiği arama ruhsatlarının olduğu sahanlarının Yunanistan'ın egemenlik alanlarında olduğunu ileri sürmüş ve Ege denizindeki adaların da Cenevre Kıta Sahaneliği Sözleşmesi'ne atıfla kıta sahanlığına sahip olduğunu savunmuştur. Kriz Bern Deklarasyonu ile dondurulmuş olsa da üzerinde uzlaşılan konu iki ülke kıta sahanlığı sorununa bir çözüm bulununcaya kadar hiç kimsenin sondaj çalışması yapmamasıdır. 1987'de Yunanistan Bern Deklarasyonu'nu tanımadığını açıkladığında kriz yeniden tetiklenmiştir (Aksu, 2008, s.166). Kriz ancak 28 Mart 1987'de Taşöz açıklarında arama yapılmasının askıya alınmasının ardından sona ermiştir. 1994-1995 Ege Denizi krizinin esası Yunanistan'ın karasularını 12 mile genişletme ihtimalidir. Ancak bu ilk *casus belli* kararı değildir. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil bu ifadeyi ilk kez 15 Nisan 1976'da ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'a yazdığı mektupta ifade etmiştir:

“Yunan hükümetinin esas emeli karasuları sınırını 12 mile çıkarmak suretiyle bir oldu bitti yaratmak ve bu suretle Türkiye üzerinde siyasi bir zafer kazanmaktır. Böyle bir hareket Ege Denizi'ni Yunan gölü haline getirebilecek ve netice itibarıyla Türkiye'nin bu denizdeki tabii ve yerleşmiş ananevi haklarını ortadan kaldıracaktır. Bu durum Türkiye'ye böyle bir gelişmeyi harp sebebi olarak telakki etmekten gayri bir opsiyon imkânı bırakmayacaktır” (Işıklar, 2009, s.75).

Bu durum günümüzde hala Türkiye ile Yunanistan'ın pozisyonlarının krizlerin çıktığı dönemlerdeki katılığında olduğunu ortaya koymaktadır. Tam da bu nedenle Ege Denizi'nde aidiyeti belli olmayan kara parçacıklarından 1996 Kardak Krizi doğmuş ve iki ülke arasında hızla savaşa gidebilecek bir süreç tırmanmıştır. Ege'de Türk[iye]-Yunan[istan] arasındaki tekrarlayan çatışma temelde 6 ihtilafa dayanmaktadır. Yunanistan'a göre Ege Denizi'nde iki ülkenin kıta sahanlığı haricinde görüşeceği bir konu yoktur. Ancak Türkiye açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Ege Denizi'nde yaşanan bütün krizlerde kaygı Türkiye açısından belirleyici unsurdur. Nitekim 1995 *casus belli* kararının arka planında yatan bu kaygıdır. Yunanistan'ın karasularını 12 mile genişletmesi halinde Türkiye'nin açık denizlere Yunan karasularından geçerek erişecek olmasına yol açacak bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 8 Haziran 1995, s. 136-137). Bu kaygı Türk dış politikasında bugün hala geçerliliğini korumaktadır. Hatta Doğu Akdeniz kıta sahanlığı uyuşmazlığı üzerinde yaşanan krizle birlikte aynı kaygının Akdeniz için de geçerli olduğu Meis Adası üzerindeki tartışmalar bağlamında öne sürülebilir. Bu nedenle Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar *“Türkiye'yi Ege Denizi'nde karasularına ve Doğu Akdeniz'de Antalya körfezine hapsedme çabalarına karşı durmaya kararlılıkla devam edileceğini”* 2020'nin son günlerinde beyan etmiştir (Özer ve Şahin, AA, 2020). Türkiye açısından Ege Denizi bağlamındaki tekrarlayan çatışma korkudan çok kaygı unsuruna dayanmıştır. Bu bağlamda Ege Denizi'ndeki krizlerin Türkiye bağlamında istikrarsız çatışma olduğu söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin bu konudaki siyaseti de tarafların ikili görüşmeler yoluyla Ege Denizi'ndeki sorunlarını çözmesi üzerinedir. Ancak Yunanistan iki ülke arasındaki sorunların müzakereler yoluyla çözülmesi yerine sorunları uluslararası bir hale getirerek bundan kazanç sağlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle Yunanistan Ege Denizi'ndeki sorunların Uluslararası Adalet Divanı'na götürülerek çözülmesi gerektiğini belirtmektedir. Yunanistan açısından hem korku hem de kaygı unsuru Ege Denizi Krizleri üzerinde belirleyici ve yüksek düzeydedir. Caofudakis (1985) Yunanistan'ın bağımsızlığının ve egemenliğinin “Doğu'dan gelen tehdit” Türkiye tarafından şekillendiğini belirtmiştir (s.186). Yunanistan'ın bakış açısından tehdit algısının temelinde yer alan nedenler şunlardır:

- o Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki taleplerinin ekonomik, demografik ve güvenlik bağlamında Yunan adalarını çevreleyeceği düşüncesi,
- o Daha büyük bir nüfusa sahip olan Türkiye'nin Ege'deki taleplerinin Yunanistan'da başka taleplerin başlangıcı olarak görülmesi,

- Türkiye'nin NATO ülkeleri arasında deniz gücü bağlamında ikinci büyük çıkarma gemisi filosuna sahip olması ve ayrıca 1975 yılında Ege ordusu adıyla bilinen Dördüncü Ordu'nun adalardan gelecek bir tehdide yönelik olarak konuşlandırıldığı düşüncesi,
- Türkiye'nin Yunanistan'ı tarihsel olarak Batılı güçler tarafından desteklenen bölgesel nüfuzunu arttırmayı hedefleyen bir ülke olarak algılanması,
- Türkiye'nin Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşünü NATO'nun politikaları ile ilişkilendirdiği algısının başka sorunlarda emsal teşkil edeceği kaygısı,
- Türkiye'nin Ege ve kaynaklarını yöneten bir rejimin iki taraflı tanımlanmasına yönelik taleplerinin BM Deniz Hukuku Konferansı'nı engelleme girişimi olarak görülmesi,
- Türkiye'nin eylemlerinin çoğu, ülkenin dikkatini ciddi iç sorunlarından uzaklaştırmaya yönelik girişimler olarak algılanmasıdır (Caofudakis, 1985, s. 202).

Azınlıklar, Kıbrıs ve Ege Denizi bağlamında Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerindeki tekrarlayan çatışma ontolojik güvenlik açısından değerlendirildiğinde aynı olayı dahi tarafların birbirlerinden farklı algıladıkları görülmektedir. Bu nedenle her iki tarafın birbirlerinden taban tabana zıt anlam dizilerine sahip oldukları söylenebilir. Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerinde en istikrarsız çatışma noktası azınlıklar konusudur. Her iki ülkede de güvenlikleştirmenin attığı dönemlerde korkular azalmıştır. Hem Türkiye hem de Yunanistan geleneksel pozisyonları ile uyumlu politikalar izlemektedir. Oysaki istikrarlı bir çatışmanın ontolojik güvenlik bağlamında doğrudan barışa evrilmesi mümkün değildir (Rumelili, 2015, s.24). Ontolojik güvenlik yaklaşımı öncelikle istikrarlı olan çatışma ilişkisinin istikrarsız hale gelmesi gerektiğinin altını çizer. Bununla birlikte çatışma çözümü süreçleri her aşamada tersine çevrilmeye yatkındır. Artan kaygılar ve ontolojik güvensizlik ve güvenlikleştirme süreçleri eski korkuların yeniden harekete geçmesine elverişli koşullar oluşturur. Çatışma çözüm süreçlerinde sıklıkla yaşanan tarafların çözüm süreçlerinden sapması ve eski çatışmaya geri dönülmesi ihtimali daima göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Oslo Barış sürecinde benzer olaylar yaşanmıştır (Bayraktar, 2013). Her ne kadar karmaşık ve çok yönlü sorunlar olsa da Türkiye ile Yunanistan'ın sonsuza kadar bu rekabete esir olacaklarını varsaymak için bir neden yoktur (Bahçeli, 1990, s.193).

Hali hazırda Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerindeki tekrarlayan çatışmanın çözülmesi mümkün olmamıştır. Bugüne kadar iki ülke arasında yaşanan krizler zaman zaman gündemden düşmekle birlikte varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle aslında Türkiye ile Yunanistan'ın uzlaşmazlıklarını çözmedikleri yalnızca krizleri o an için sona erdirdikleri söylenebilir. Nitekim Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerinde tekrarlayan çatışma içerisindeki krizler daima dış politika gündeminin en önde gelen konularındandır.

Güven Arttırıcı Önlemler

Türkiye ile Yunanistan arasındaki tekrarlayan çatışmada çok sayıda girişime rağmen bir çatışma çözümü süreci inşa edilememiştir. Her ne kadar yaşanan krizlerin ardından iki ülke arasındaki sorunları diyalog yoluyla çözmeye yönelik çok sayıda görüşme gerçekleştirilmişse de çatışmalar kalıcı bir çözüme ulaştırılamamıştır. Tekrarlayan çatışmanın doğasına uygun olarak bir tarafın müzakere sürecinde ödün vermesi diğer çatışmalı alanlarda da pozisyonlarının zayıflayacağı düşüncesi her iki ülkede de hakimdir. Aydın'ın (2002) da belirttiği gibi problemlerden birinde ödün verilmesi halinde diğerlerinde de pozisyonlarının zayıflamasından çekinen taraflar adeta hiçbir konuda ödün vermeme eğilimindedir (s.221). 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Yunanistan'ın tutumu sertleşmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan ilk görüşmeler Ege Denizi krizi sırasında ortaya çıkmış ve kriz Bern Deklarasyonu ile dondurulmuştur. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilimin Ege Denizi'ne yansmasıyla birlikte ikili ilişkiler çatışma-müzakere-çatışma döngüsüne girmiştir (Cofoudakis, 1985, s. 214). Böylece her yeni kriz dönemini yeni bir müzakere süreci takip etmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasında 1975-1981 arasında diğer uzlaşma girişimleri uzman düzeyinde hava sahası ve FIR hattı, liderler arasında Roma ve Montrö görüşmeleri dışişleri bakanları genel sekreterleri tarafından 1978-81

yürütülen görüşmeler olmuştur (Heraklides, 2019, s. 90). Kriz sonrası süreçte BM Güvenlik Konseyi'nin 295 numaralı kararı uyarınca iki tarafın da kabul edeceği koşullar altında doğrudan görüşmelerini talep etmesi Bern'de uzmanlar da çeşitli görüşmelerde bulunmuştur.

Bu süreçte gerçekleştirilen ilk görüşmeler 1975 yılı ocak ayında Yunanistan Başbakanı Karamanlis'in Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların Uluslararası Adalet Divanı'na götürülerek çözülmesi önerisine ilişkindir. Bu öneri Sadi Irmak tarafından olumlu karşılanmıştır. Hatta Sadi Irmak "*Lahey Adalet Divanı'na gitmekten kaçınmamalıyız, zira haklıyız*" beyanatında bulunmuştur (Birand, 1979, s. 115). Aynı dönemde Dışişleri Bakanı Melih Esenbel "*Türk dış politikasının artık 50 yıl öncesinden farklı olması gerektiğinin*" altını çizmiştir (Papacosma, 1984, s.305). 19 Mayıs 1975'te Yunanistan Dışişleri Bakanı Bitsois ve Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil bir araya gelmiştir (Birand, 1979, s. 138). Ancak taraflar birbirlerinden farklı yaklaşımlar içerisinde olmuşlardır. Türkiye ikili görüşmeler yapılması amacıyla görüşmelere giderken Yunanistan'ın önceliği Lahey'e yapılacak başvuru için ortak bir tahkimname hazırlanmasını hedeflemiştir (Birand, 1979, s.140). Yapılan görüşmelerde taraflar yumuşama sinyalleri verilmiş olsa da kıta sahanlığı konusunda uzlaşılammamış ve bu konu Demirel-Karamanlis zirvesine bırakılmıştır. Meclis'te son derece eleştirilen bu uzlaşma daha sonraki süreçte UAD'nin vereceği kararın sorunun uluslararası bir problem haline geleceği, divandaki yargıçların kendi ülkelerinin konuyla ilgili fikirlerinden etkileneceği ve bir bakıma kontrolden çıkacağı gerekçesi ile geri alınmıştır. 31 Mayıs 1975'te Başbakan Demirel ile Karamanlis arasındaki görüşme ise tartışmalı geçmiştir (Birand, 1979, s.143). Demirel'in Türk[iye]-Yunan[istan] arasındaki görüşmeler yoluyla Amerika'nın Türkiye'ye uygulamakta olduğu silah ambargosunu kaldırmayı amaçladığı görüşmede Karamanlis UAD'na gidilip gidilmeyeceğini konusunda uzlaşmayı hedeflemiştir (Birand, 1975, s.145). Demirel, sorunun iki taraflı müzakereler yoluyla uzlaşılmasını ve uzlaşılmayan konularda UAD'na başvurulması olmuştur. Aynı görüşmede Karamanlis Ege'de Türkiye'nin sismik araştırma yapıp yapmayacağını sorgulamıştır (Birand, 1979, s. 151). Demirel "*Ege bir Yunan gölü değil sizin de yaptığınız gibi basit araştırma ile yetineceğiz*" (Birand, 1979, s. 151) ifadesini kullanmıştır. Nitekim Ağustos 1976'da SİSMİK1/Hora gemisi Ege'de görevlendirilmesi kıta sahanlığı krizine neden olmuştur. Yaşanan 1974-1976 arasında yaşanan kıta sahanlığı krizi ise 11 Kasım 1976 Bern Deklarasyonu ile durdurulmuştur. Deklarasyon tarafların ilk görüşmeler iki taraf arasında uzlaşamadıkları yolunda uzlaşmalarını içermektedir. Bern Deklarasyonu ile Türkiye ve Yunanistan'ın kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin karşılıklı rızalarına dayalı bir anlaşmaya varmak amacıyla müzakereler gerçekleştireceklerini, yapılacak müzakerelerin gizli tutulacağını, Ege'de kıta sahanlığına ilişkin herhangi bir girişim ve eylemden kaçınacaklarını, kıta sahanlığı ile ilişkili uluslararası hukuk kurallarını incelemeyi taahhüt etmişlerdir (Bern Agreement Between Greece and Turkey, 1976). Deklarasyona göre Ege Denizi kıta sahanlığı üzerinde Türkiye ve Yunanistan bir çözüm üzerinde uzlaşana kadar herhangi bir sondaj girişimi yapılmayacaktır. 1977 yılı ocak ayında yeni görüşmeler yapılması gündeme gelmiştir. Türkiye ve Yunanistan aralarındaki ikili ilişkileri bir çözüm yoluna bağlamak niyeti ve azmi ile hareket ettiklerini açıklamıştır Ayın Tarihi, 14 Aralık 1976). Yunanistan 1976 yılında "*karşılaşılan en önemli dış politika konusunun Türkiye ile ihtilaf olduğunu*" belirtmiştir (Ayın Tarihi, 29 Aralık 1976).

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türk[iye]-Yunan[istan] arasında en kapsamlı görüşmeler ise Ecevit-Karamanlis 1978 Montrö görüşmeleri olmuştur. Burada Ege sorunları bir bütün olarak ele alınırken Kıbrıs sorunu dışarıda bırakılarak ilerlenmiştir. Karasuları, kıta sahanlığı, FIR, Ege adalarının silahlandırılması konularında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Heraklides (2019)'a göre bu görüşmelerde Karamanlis Ege'yi bir Yunan denizi olarak görmediğini beyan ederken Bülent Ecevit Yunanistan'ın kademeli bir genişleme politikası izlediği üzerinde durmuştur. Nitekim Montrö görüşmelerinde de taraflar UAD'na başvurulması konusu yeniden gündeme gelmiştir. Ecevit, UAD'nin gerçek hedef olarak görülmesi durumunda, görüşmeler sırasında bir anlaşmaya varmak için gerçek bir girişimin mümkün olmayacağını düşündüğünü açıklamıştır. Karamanlis'in isteği Kıta sahanlığı konusunda gerçekleştirilen görüşmelerde Yunan egemenliğinin hiçbir şekilde sorgulanmayacağına dair tam güvence talep etmiştir. Türkiye ise Yunanistan'ın

karasularını 12 mile genişletmemesi yönünde güvence istemiştir. Karamanlis'in belirttiğine göre Adaların Yunan egemenliği tartışmasız olsa da karasularını genişletme niyeti yoktur (Heraklides, 2019, s. 92). Yunan ulusal hava sahasının 10 mil sorununa gelince, Ecevit, bunun uluslararası hukuka aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Ecevit'e göre bu tutarsızlığın sürdürülmesi Yunanistan topraklarının nihai olarak genişletilmesi için bir basamak olarak tasarlandığı izlenimine neden olmaktadır. Görüşmede Ege adalarının askerden arındırılmış statüsünün ihlal edilmesi konusunda ise görüşmede Karamanlis, Ege adalarının silahlandırılması ile adalarının askerden arındırılmış statüsünün ihlal edilmiş olmasının gerekçesini tamamen savunma amaçlı olarak savunmuştur. Türkiye ile Yunanistan arasında Temmuz 1978'den Eylül 1981'ee kadar dışişleri bakanlığı genel sekreterleri düzeyinde 14 farklı görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerden ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

- Kıta sahanlığı konusunda Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulması nihai bir sonuç olsa da öncelikle sorunu kısmen ya da tamamen çözmeye yönelik müzakerelerde bulunulmalıdır.
- Türkiye'nin kıta sahanlığı Doğu Yunan adaları tarafından çevrelenmemelidir.
- Türkiye'nin Ege'den açık denizlere erişimi Yunanistan'ın kıta sahanlığı tarafından sınırlandırılmamalıdır.
- Doğu Ege'de Yunan adaları tam kıta sahanlığına sahip olmamalıdır.
- Kıta sahanlığının adil bir çözüme ulaştırılması amacıyla yarı kapalı bir deniz olarak özel koşulları göz önünde bulundurulmalıdır.
- Yunanistan tek taraflı olarak karasularını 12 mile çıkarmamalıdır.
- Ege Denizi'nde seyri sefer özgürlüğü bozulmamalıdır.
- FIR hattı konusunda iki ülke işbirliği yapmalı ve tek taraflı FIR uygulanmamalıdır.
- Ege Denizi'nde MEB aranmamalıdır (Heraklides, 2019, s. 93).

Bu görüşmeler çatışmanın taraflarının birbirlerine olan güvensizliklerini ortaya koymaktadır. Türk[iye]-Yunan[istan] arasındaki tekrarlayan çatışmada güven artırıcı önlemler çoğunlukla bekaya yöneliktir. 27 Mayıs 1988 tarihli Papulias ve Yılmaz Mutabakatı ile taraflar birbirlerinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne ve Ege'nin açık deniz alanlarını ve uluslararası hava sahasını kullanma haklarına saygı gösterilmesi yükümlülüğünü dile getirmişlerdir. Buna göre taraflar açık deniz alanları ve uluslararası hava sahasında ulusal faaliyetlerin yürütülmesinde, deniz ve hava trafiğinin uluslararası belgeler, kurallar ve yönetmeliklerde öngörülen çerçevede müdahale etmemeye özen göstermeyi kararlaştırmışlardır (Aksu, 2004, s.20). Güven artırıcı önlemlere ilişkin bir başka girişim ise, 1996 Kardak bunalımının ardından sürdürülen çabalar sonucunda şekillenmiştir. 8 Temmuz 1997'de iki ülke arasında Madrid Deklarasyonu kabul edilmiştir. Bu deklarasyona göre iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi taahhüdüne ek olarak birbirlerinin egemenlik anlayışlarına, uluslararası hukuka ve antlaşmalara ek olarak Ege'deki çıkarlarına kaygılarına karşılıklı saygı duymaya ve tek taraflı eylemlerden kaçınma noktasında uzlaşmışlardır. İki tarafın da tek taraflı eylemlerden kaçınacağını ilan ettiği bu deklarasyonda tek taraflı eylemlerden kaçınmanın yanı sıra Türkiye'nin askeri eylemlerde bulunmamayı dile getirmesidir. Bir diğer güven artırıcı önlem girişimi 1998 yılında Dışişleri Bakanı İsmail Cem döneminde NATO genel Sekreteri Javier Solana'nın girişimidir. Burada da Ege Denizi'nde yürütülen rutin askeri eylemlerde ve hava sahasında karşılıklı gerginliği tırmandırmaya yönelik hareketlerden kaçınılması ve yeni bunalımların önlenmesini sağlamaya yöneliktir. Güven artırma çabalarını tersine çeviren durumlar da tekrarlayan çatışmanın bir parçası olmuştur. Nitekim Suriye Öcalan Krizi sonrası Dışişleri Bakanı Cem'in Yunanistan Dışişleri Bakanı Papandreou'ya yazmış olduğu mektupla Türkiye ve Yunanistan iki ülke arasındaki sorunları belirlemek, ortak çıkarlara ilişkin kültür, turizm, çevre, suç, ekolojik sorunlar gibi alanlarda görüşmeler yaparak ortak sorunlar konusunda güven artırıcı önlemlerin uygulanacağı düşüncesini doğurmuştur (Aksu, 2004, ss. 22-23). Helsinki Zirvesi ile gerçekleştirilen süreçte Türk[iye]-Yunan[istan] arasında çatışma konuları devam etse de 1996 sonrası genel politikasını problemlerin çözümü Türkiye'nin Avrupalılaşmasında görmeye başlamıştır. Helsinki Zirvesi iki ülke arasında Ege Denizi sorunlarını çözüme koşulu getirmiştir. İlk görüşmeler 1999 Cem ve Papandreou arasında New York'ta yapılmıştır. En ciddi adımlar ise 2002 dışişleri müsteşarları arasında istikşafi

görüşmelerdir (Balcı, 2013, s. 242-243). Ankara’da 2002 yılında yapılan ilk toplantı ile başlatılan istikşafi görüşmeler 2016’ya kadar 14 yıl boyunca devam etmiştir. 2016’da Atina’da yapılan görüşmelerin 60. turunun ardından Yunanistan görüşmelerden çekilmiştir. Görüşmelerin içeriğini gizli tutma kararı alındığı için görüşme sürecinde kamuoyuna açıklama yapılmamıştır (Acer, 2021). 25 Ocak 2021’de Türkiye ile Yunanistan arasındaki görüşmeler yeniden başlamıştır. Bu görüşmelerin amacı Ege sorunlarına her iki tarafın da kabul edebileceği, adil, kalıcı ve kapsamlı bir çözüm bulmaktır. Yunanistan’da da ilgiyle takip edilen görüşmeler Ege ve Akdeniz’de iki ülke arasındaki çatışmaların çözülmesini hedeflese de yeni dönemde “istişari görüşmeler” olarak adlandırılması dışında bir gelişme yaşanmamıştır. Aynı kısır döngü iki ülke arasındaki sorunların diyalog yoluyla çözülmesi yönünde atılan adımlarda mevcuttur. Bu durum Türkiye ve Yunanistan arasında yeniden başlayan iki taraflı görüşmeler çerçevesindeki diyalog sürecinde 15 Nisan 2021’de dışişleri bakanlarının basın toplantısında yaşanan gerginlik kamuoyunun gözleri önüne serilmiştir.

Basın toplantısında Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias’ın “*eğer Türkiye Yunanistan’ın egemenlik haklarını ihlal etmeye devam ederse o zaman yaptırımların gündeme geleceğini*” ifade etmiştir. (T24, 2021). Bu açıklamanın ardından Türk Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu bu açıklamaları kabul etmenin mümkün olmadığını açıklamıştır. Dendias, “*Türkiye’nin hem Doğu Akdeniz’de hem de Ege’de uluslararası deniz hukukuna aykırı davrandığını*” (CNNTÜRK, 2021) belirterek Türkiye’nin Libya ile imzaladığı deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına yönelik antlaşmanın üçüncü ülkelerin (özelde Yunanistan’ın) egemenliğini ihlal ettiğinin altını çizmiştir. Dendias’ın Yunanistan’ın 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi ve uluslararası hukuktan doğan haklarını kullandığı için savaş tehdidiyle karşı karşıya olduğunu vurgularken; Çavuşoğlu’nun cevabı “*Türkiye’nin kendi haklarını ve KKTC’nin haklarını korumaya muktedir*” olduğudur (TRT Haber, 2021). Böylelikle tarafların tekrarlayan çatışma içerisindeki çoklu kriz alanlarındaki sorunlarına çözüm üretmek üzere bir araya geldikleri görüşme Ege Adaları’nın silahlandırılması, Batı Trakya Türklerinin durumu, karasuları sorunu ve bunun parçası olan deniz ve hava sahası konuları gibi çoklu sorun alanları basın toplantısına damga vurmuştur. Tekrarlayan çatışmanın her an yeni bir kriz üretme potansiyeli göz önünde alındığında Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerindeki sorunların çözümden uzak olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum tekrarlayan çatışmanın sosyo-psikolojik temellerini ve ontolojik güvenlik yaklaşımını Türk[iye]-Yunan[istan] çatışması açısından gündeme taşımaktadır. Nitekim Ege’nin her iki yakası da kendi taleplerinde ne kadar haklı ve kendi pozisyonlarında ne kadar adil oldukları konusunda mutabıktır. Her iki taraf da karşı tarafın hep kötü, hep haksız, hep uzlaşmaz olduğunu düşünmektedir. Bu durumda her yaşanan olumsuzluk güven inşa etme çabalarını imkânsız hale getirmekte ve geçmişteki benzer olaylara atıfta bulunarak karşı tarafla ilgili olumsuz algıları daha da güçlendirmektedir (Aydm, 2020).

SONUÇ

Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerindeki tekrarlayan çatışmada karşıt kimlikler birbirlerini var etmektedir. Her iki ülkede de ulus devlet kimlikleri öteki kimliği bağlamında birbirleri ile ilişkilendirilmiştir. Türk kimliği Yunan kimliğinin Yunan kimliği Türk kimliğinin kurucu öteki kimliğidir. Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerinde askeri ve siyasi konuların temelinde bu karşıt kimlik inşasının önemli bir yeri bulunmaktadır. Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerinde karşıt kimlik inşası etkili olduğu kadar bu karşıtlığın yaşanan her yeni krizle birlikte katılaştığını vurgulamak gerekmektedir. Bu durum sürekli bir düşmanlık döngüsü yaratmış ve öteki kimlikleri yalnızca ülkelerin inşa süreçleri ile sınırlı kalmamıştır. Türk için öteki Yunan, Yunan içinse Türk olmayı sürdürmüştür. Bu durum her iki devletin de geleneksel dış politika yaklaşımları ile uyumludur. Tekrarlayan çatışmanın doğasına uygun olarak herhangi bir konuda müzakere sürecinde ödün vermek diğer çatışma konularındaki pozisyonları zayıflatacak bir durum olarak görülmektedir. Bu nedenle her iki tarafın da farklı dönemlerde uzlaşmaz tavırlar geliştirdiği söylenebilir. Hem Türkiye hem de Yunanistan aynı olaylara farklı anlamlar yüklemekte kendi talepleri noktasında

kendisini haklı ve adil olarak görme eğilimindedir. Çatışmanın öteki tarafı hep uyumsuz, haksız, uzlaşmaz ve sorunludur.

Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerindeki tekrarlayan çatışma içerisinde ben-öteki diyalektiği, kaygı, korku, güvensizlik, tarihsel düşmanlığa ek olarak şüphecilik ön plandadır. Hatta iki ülke arasındaki bütün dış politika krizlerinin nedeni her ne olursa olsun karşıt kimliklerden beslenen bir boyutu mevcuttur. Bu durum birey, toplum ya da devlet düzeyi fark etmeksizin geçerliliğini korumaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerde rutin gündem 1955 sonrasında çatışma üzerine kurulduğundan hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın kendi bilişsel kozalarının içerisinde öz anlatılarını, alışkanlıklarını ve rutinlerini devam ettirmeye yönelik politikalar izlemişlerdir. Hem devlet düzeyinde hem de toplumsal düzeyde devletlerin öz anlatıları rutinler üzerinden dış politikalarını yürütmek üzerine kuruludur. Bu rutinlerin sarsılması aynı bireylerde olduğu gibi devletlerin varoluşsal kaygılarını yükseltecektir. Bu nedenle tekrarlayan çatışma ilişkisi içerisinde Türk[iye]-Yunan[istan] arasında yaşanan krizlerde bir çözüm süreci geliştirmek mümkün olmamıştır. Bugüne kadar gerçekleştirilen sayısız görüşmeye, girişime, toplantıya rağmen iki ülke ilişkilerinde ortaya çıkan yapılan bütün görüşmelerde tarafların birbirlerinin egemenlik sınırlarına saygı göstereceklerini ilan etmelerine rağmen Türkiye ve Yunanistan beka anlamında güvenliklerini koruma eğiliminde olmuşlardır. Yapılan görüşmeler egemenlik haklarından ötekinin çıkarına hizmet edecek şekilde taviz verildiği yönünde yorumlanmıştır. Nitekim iki ülke hiçbir zaman tam anlamıyla bir çatışma çözüm süreci geliştirmemiştir. Bunun yerine uzun yıllardır karşılıklı güven arttırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu süreçte gerçekleştirilen sayısız görüşme yaşanan çatışmayı çözmek yerine kimliğin güvenliğini sağlamaya yönelik olmuştur. Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkileri çatışma-müzakere ve tekrar çatışma döngüsü çerçevesinde şekillenmektedir. Müzakere etmek ödün vermek olarak görülmektedir. Dolayısıyla tarafların kendi öz anlatılarının ve kimliklerinin güvenliğini sağlama amacıyla çatışmayı sürdürme eğiliminde oldukları söylenebilir. Nitekim Türk[iye]-Yunan[istan] arasındaki tekrarlayan çatışma bakımından barış kaygıları değerlendirildiğinde “azınlıklar” başlığı en istikrarsız yapıdaki çatışmadır. Bunun dışında Kıbrıs ve Ege Denizi sorunları taraflardan en az biri için istikrarlı yapıdadır. Dolayısıyla ontolojik güvenlik yaklaşımı açısından Kıbrıs ve Ege Denizi bağlamında doğrudan doğruya çatışma çözüm süreci geliştirilmesi mümkün değildir. Öncelikle yapılması gereken Kıbrıs ve Ege Denizi özelindeki tekrarlayan çatışma ilişkisini istikrarsız bir yapıya dönüştürmektir.

Çatışma çözüm süreçlerinin zaten tersine dönmeye eğilimli olduğu göz önünde bulundurulduğuna tekrarlayan çatışma ilişkisinin kimliğin güvenliğine ilişkin boyutunun dikkate alınması gereklidir. Türk[iye]-Yunan[istan] ilişkilerindeki tekrarlayan çatışma bağlamında fiziksel güvenlik ile ontolojik güvenlik bir arada ele alınmalıdır. Çatışma çözüm süreçlerinde bireylerin ve toplumun oluşturduğu bilişsel kozayı sarsar. Bu nedenle kaygı ve endişe yaratır. Çatışma çözüm süreçleri korkuyu ortadan kaldırmayı hedefler ancak onları aynı zamanda varoluşsal sorunlarla yüz yüze getirir. Böyle bir durumda ihtilafın sunmuş olduğu anlam yapısına geri dönmek kolay ve sık karşılaşılan bir durumdur. Sonuç olarak tekrarlayan bir çatışmanın çözümü için her iki tarafın da ortak bir paydada ve yeni bir anlam dünyasında buluşmak zorundadır.

KAYNAKÇA

- Adamides, C. (2020). *Securitization and Desecuritization Processes in Protracted Conflicts*. Springer International Publishing.
- Aksu, F. (2004). Confidence Building, Negotiation and Economic Cooperation Efforts in Turkish-Greek Relations (1990-2004). *Turkish Review of Balkan Studies*, 31-109.
- Aksu, F. (2017a). Protracted Conflicts and Foreign Policy Crises in Turkish Foreign Policy. (Eds.) içinde R. Kutay Karaca and Fatma Zeynep Özkurt. *New Concepts and New Conflicts in Global Security Issues*. İstanbul Gelişim University Press, 65-98.

- Aksu, F. (2017b). *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi*. Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yayınları.
- Aksu, F. ve Güder, S. (2017). Turkey's Protracted Foreign Policy Conflicts: Cyprus and Aegean Crises, (Eds.) içinde, Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem. *Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions*. Cambridge Scholars Publishing, 2017, 58-81.
- Akşin S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Anderson B. (2017). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması*. Metis Yayınları.
- Alım, E. (2020). Tarihsel Bir Perspektiften Türk-Yunan İlişkileri Üzerinde Üçüncü Aktörlerin Etkisi. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 9(3), 2197-1185.
- Aydın, M. (2002). Türk-Yunan İlişkilerinde Şüpheli İyimserlik. (Der.) içinde, Birgül Demirtaş Coşkun. *Türkiye-Yunanistan: Eski Sorunlar Yeni Arayışlar*. ASAM Yayınları, 212-238.
- Aydın, M. (2020). *Türk-Yunan ilişkilerinde güvensizlik ve ikiyüzlülük*. <https://yetkinreport.com/2020/09/08/turk-yunan-iliskilerinde-guvensizlik-ve-ikiyuzluluk/>.
- Azar E. (1990). Protracted International Conflicts: Ten Propositions in *Conflict: Readings in Management and Resolution* London: Palgrave Macmillan, 145-155.
- Bahçeli, T. (1990). *Greek-Turkish Relations Since 1955*. Westview Press.
- Balaban, G. (2020). Ontolojik Güvenlik. Erişim Tarihi: 10 Mart 2021. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2020/10/OntolojikGuvenlik_GokceBalaban_v.2.pdf.
- Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. Etkileşim Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik*. Heretik Yayıncılık.
- Bayraktar, B. (2013). *Oslo Barış Süreci: İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri 1991-2000*. Küre Yayınları.
- Beydilli, K. (2010). Şark Meselesi: Osmanlı Devleti'nin Tasfiyesi ve Topraklarının Paylaşımı Kavgası. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sark-meselesi>.
- Bern Agreement Between Turkey and Greece (11 November 1976). Erişim Tarihi: 3 Haziran 2021. <http://www.turkishgreek.org/kuetuephane/item/50-bern-agreement-between-turkey-and-greece-11-november-1976>.
- Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü Ayın Tarihi Dergisi (Aralık 1976).
- Birand, M. A. (1979). *Diyet: Türkiye ve Kıbrıs Üzerine Pazarlıklar 1974-1979*. Milliyet Yayınları.
- Borou, C. (2009). The Muslim minority of Western Thrace in Greece: an internal positive or an internal negative "other"? *Journal of Muslim Minority Affairs*, 29(1), 5-26.
- Brecher, M. (2008). *International Political Earthquakes*. University of Michigan Press..
- Brecher, M. (2016). *The World of Protracted Conflicts*. Lexington Books.
- Cash, J., & Kinnvall, C. (2017). Postcolonial Bordering And Ontological Insecurities. *Postcolonial Studies*, 20 (3): 267-274.
- Cnn Türk. (2021). Son dakika... Bakan Çavuşoğlu'ndan Dendias'a tepki: Kabul edilemez ithamlarda bulundu. Erişim Tarihi: 3 Haziran 2021, <https://www.cnnturk.com/turkiye/son-dakika-bakan-cavusoglu-yunan-mevkidasi-ile-ortak-aciklama-yapiyor150421>.

- Düzgün, A. N. (2019). Turkish Foreign Policy towards Israel (2008-2019): Routines, Identity and Ontological Security. (Ed.), Zülfükar Aytaç Kışman içinde, *Turkey in International Arena: Political and Economic Relations*, 3-46.
- Ertem, H. S. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” Ve “Güvenliğin Kimliği”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16), 177-236.
- Ertem, H. S., & Düzgün, A. N. Uluslararası İlişkiler Disiplininde Ontolojik Güvenlik Teorisi: Kavram ve Literatür Odaklı Bir İnceleme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(37), 39-83.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self Identity: Self and Society in Late Modern Age*. Polity Press.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları*. Ayrıntı Yayınları.
- Gürel, Ş.S. (2018). *Tarihsel Boyutları İçerisinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1993*. İmge Yayınları.
- Gürsoy Mahdy, Z. (2021). *Türkiye ve Yunanistan Arasındaki Krizlerde Lider Algılamaları*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Heraclides, A. (2011). The Essence Of The Greek-Turkish Rivalry: National Narrative And Identity. *Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*. GreeSE Paper No.51.
- Heraclides, A. (2019). The Unresolved Aegean Dispute: Problems and Prospects. In *Greece and Turkey in Conflict and Cooperation*. Routledge, 89-108.
- İşıklar, H.C. (2009). *Ege'de Çözülemeyen Türk-Yunan Sorunları ve Casus Belli*. İq Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kinnvall, C. (2002). Nationalism, Religion and the Search for Chosen Traumas: Comparing Sikh and Hindu identity constructions. *Ethnicities*, 2(1), 79-106.
- Kirkergard, S. (2006). *Kaygı Kavramı*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçük A. ve Aksu, F. (2018). Türk Dış Politikasında Tekrarlayan Çatışmalar: Türk[iye]-Yunan[istan] Ve Türk[iye]-Ermeni[stan] İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, (Eds.) Tayyar Arı ve Kader Özlem içinde *Uluslararası X. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi -Diplomasi ve Savaşın Değişen Rolü*. Dora Yayıncılık, 204-238.
- Küçük, A. (2020). *Türk Dış Politikası Açısından Tekrarlayan Çatışmalar: Algı, Söylem, Siyasa*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Laing, R. (1991). *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness* Penguin UK.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Loizides, N. G. (2015) *Ontological Security and Ethnic Adaptation in Cyprus*. In: Rumelili, Bahar, ed. Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties. PRIO Series. Routledge, 71-94.
- Meinardus, R. (2002). Muslims: Turks, Pomaks and Gypsies. In *Minorities in Greece: Aspects of a Plural Society*. (Ed.) Richard Clogg.. Hurst &Company: 81-93.
- Millas, H. (2004). *National Perception of the 'Other' and the Persistence of Some Images*. In: *Turkish-Greek Relations: The Security Dilemma in the Aegean*, (Eds.) Mustafa Aydın ve K. Ifandis, Routledge.
- Millas, H. (2002). Milli Türk Kimliği ve 'Öteki'(Yunan). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4, ss:193-201.

- Mitzen, J. (2006). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, 12(3), 341-370.
- Mütercimler, E. (1998). *Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı*, Arba Yayınları.
- Oran, B. (1990). *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı bir İnceleme*. Bilgi Yayınları.
- Özer, S ve Şahin S. (2020). Bakan Akar: Türkiye'yi Ege karasularına ve Antalya körfezine hapsedme çabalarına karşı durmaya devam edeceğiz. (n.d.). Retrieved June 3, 2021, from Com.tr website: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bakan-akar-turkiye-yi-ege-karasularina-ve-antalya-korfezine-hapsedme-cabalarina-karsi-durmaya-devam-edecegiz/2041028>
- Özsüer, E. (2015). Tarihin "Öteki" Yüzü: Türkiye ve Yunanistan Örneğinde Tarihi Yeniden Algılamak. *Turkish History Education Journal*, 4(2), 165-201.
- Özsüer, E. (2018). Tarihin Resmî İdeoloji Tarafından Tahrifatına Bir Örnek: Yunanistan. *Turkish History Education Journal*, 7(2), 466-508.
- Rumelili, B. (2015). Ontological (in)security and peace anxieties: A framework for conflict resolution. In: *Conflict resolution and ontological security: Peace anxieties*. Ed. Bahar Rumelili, Routledge: 10-30.
- Rumelili, B. (2015). Introduction. In: *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*. Ed. Bahar Rumelili, Routledge: 1-10.
- Rumelili, B., & Adısonmez, U. C. (2020). Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişisine Dair Yeni bir Paradigma. *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 17(66), 23-39.
- Papacosma, S. V. (1984). Legacy of Strife: Greece, Turkey, and the Aegean. *Studia Diplomatica*, 295-318.
- Smith, A. D. (2004). *Milli Kimlik*. Çev. Bahadır Sina Şener İletişim Yayınları.
- Steele, B. J. (2008). *Ontological Security in International Relations: Self-Identity and the IR State*. Routledge.
- Şihmantepe, A. (2019). *Türk Dış Politikasında bir Lider Süleyman Demirel: Dış Politika Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. Cinius Yayınları.
- T24. (2021). Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve Yunan mevkidaşı Dendias ortak basın toplantısında tartıştı! Erişim Tarihi: 3 Haziran 2021. <https://t24.com.tr/haber/disisleri-bakani-cavusoglu-ndan-yunan-mevkidasi-dendias-ile-ortak-aciklama-sorunlarin-yapici-diyalog-yoluyla-cozulebilecegine-inaniyoruz,946206>.
- TBMM Tutanak Dergisi (8 Haziran 1995). Dönem: IX, Birleşim :121, Cilt: 88. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c088/tbmm19088121.pdf>.
- Tülümen, T. (1998). *Hayat Boyu Kıbrıs*. Boğaziçi Yayınları.
- Ünlü, B. (2018). *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, Dipnot Yayınları.
- Volkan, V. D., & Itzkowitz, N. (2002). *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular*. Bağlam Yayıncılık.
- Yücel, A. (2021). Perspektif: Türkiye ve Yunanistan Arasındaki İstikşafi Görüşmeler Zaman Kaybı mı, Çözüm Mümkün mü? Erişim Tarihi: 3 Haziran 2021. <https://www.setav.org/perspektif-turkiye-ve-yunanistan-arasindaki-istikşafi-gorusemeler-zaman-kaybi-mi-cozum-mumkun-mu/>
- Yüksel, S. (2013). 1781 Rus-Avusturya İttifakı ve Grek Projesi. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (23), 99-122.

TRT Haber, (2021). Çavuşoğlu'ndan Yunan Bakan'a sert tepki. Erişim Tarihi: 16 Nisan 2021.
<https://www.trthaber.com/haber/gundem/cavusoglundan-yunan-bakana-sert-tepki-573219.html>.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 06.07.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 26.08.2021

DOI: 10.30692/siad.963215

ORAL MEMORIES AND THE CRETAN IDENTITY OF CRETAN TURKS IN BODRUM, TURKEY

Bodrum'daki Giritli Türklerin Sözlü Hatıraları ve Girit Kimliği

Eleni PSARADAKI

Ph. D.

University of Crete

Social Antropology

ORCID ID: 0000-0003-1708-758X

e.psaradaki@yahoo.gr

Atıf/Citation: Eleni Psaradaki (2021), "Oral Memories and the Cretan Identity Of Cretan Turks in Bodrum, Turkey", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s.41-54.

Abstract: This study constitutes an analysis of narratives of descendants of Cretan Turks, regarding the memories from their homelands, through material which has been collected from the case studies of Bodrum in Turkey. It is based on material collected from field research and interviews between 2013-2016, and also data from newspapers and scientific literature related to the issue of refugees, in which we encounter references to the practices of their population group. The study also focuses on the ways in which the concept of "Cretan" identity is preserved in oral memories and narrations, in a social environment that diversity was not accepted for many years. Hence, this paper constitutes a presentation of the case study of Cretan Turks in Bodrum and focuses on the views of memory and identity which are held at the present. Phrases like "I am Cretan" and nicknames which are used from narratives still show that the Cretan Turks in Bodrum continue to express their double identity through their oral memories by keeping the past alive.

Keywords: Population Exchange, Cretan Turks, oral memory, identity.

Öz: Bu çalışma, Türkiye'deki Bodrum vaka çalışmalarından derlenen materyaller aracılığıyla Girit Türklerinin soyundan gelenlerin anavatanlarından hatıralarına ilişkin anlatılarının bir analizini oluşturmaktadır. 2013-2016 yılları arasında saha araştırması ve röportajlardan toplanan materyallere ve ayrıca nüfus gruplarının uygulamalarına referanslarla karşılaştığımız mülteciler konusuyla ilgili gazete ve bilimsel literatürdeki verilere dayanmaktadır. Çalışmada ayrıca, yıllardır çeşitliliğin kabul edilmediği bir toplumsal ortamda, Girit kimliği kavramının sözlü hatıralarda ve anlatılarda nasıl korunduğuna da odaklanılmaktadır. Bu nedenle, bu makale Bodrum'daki Girit Türklerinin vaka çalışmasının bir sunumunu teşkil etmekte ve günümüzde tutulan Girit hafızası ve kimliğine ilişkin görüşlere odaklanmaktadır. Anlatılarda kullanılan "Ben Giritliyim" gibi lakaplar, Bodrum'daki Girit Türklerinin geçmişi yaşatarak ikili kimliklerini sözlü hatıralarıyla ifade etmeye devam ettiklerini ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Giritli Türkler, sözlü hafıza, kimlik.

INTRODUCTION

This publication constitutes an analysis of data which has been collected from the case studies of Cretan Turks, after ethnological field work in the city of Bodrum, Turkey, in the context of doctoral studies¹. This research attempts to answer questions about whether the Muslim refugees, who formed a separate part of the history of Crete and left the island during the Population Exchange (1923), passed on to their descendants' information, pertaining to the Cretan origin and how this information was preserved over time.

With the term "Cretan Turks" we refer to the descendants of Islamized Cretans during the occupation of the island of Crete by the Turks in 1669. A large number of Cretans (as it also happened generally in Greece) became Muslims in order to avoid the socioeconomic hardships of the Ottoman Occupation of Crete. They lived in different areas of the island and were mainly engaged in agricultural, livestock and commercial activities while a few of them also held administrative positions (e.g., Chalkiadakis, 2003, pp 350-351).

During revolutions periods in Crete, the biggest taking place in 1898, Cretan Turks began to migrate internally in Crete, leaving their homes in the villages in order to move to larger urban areas in the island. In 1923, during the Population Exchange which was the most organized departure, the last Cretan Turks migrated in Turkey. In particular, a total of 23,821 Muslims left Crete. (e. g., Limantzakis, 2015, p 114).

The city of Bodrum was chosen for the purpose of the case study, because refugees of Asia Minor left this place during the Population Exchange and founded the settlement of Nea Alikarnassos in Heraklion. In an earlier postgraduate thesis² the memories of the refugees' homelands and their special identity have been studied. During that research study, the need of the descendants of Asia Minor to maintain their unique tradition through music, dance, song and food was reported through interviews. The desire of the people of Asia Minor to connect the two places resulted in: a) the choice of the settlement name as "Nea Alikarnassos", b) the decision to establish a football team called "Herodotus" and c) the rebuilding of the church of Agios Nikolaos, as was the name of the church at their place of origin.

Based on the above, the research of this study started in order to find if there were similarities between these two social groups, the Cretan Turks and the Asia Minor refugees. In particular, it was investigated if they experienced similar struggles and difficulties in the place of settlement and if Cretan Turks, similar to the Asia Minor refugees in Greece, have maintained a distinct identity at present, in a public or private context.

Since there was no similar research on Cretan Turks in Greece, it was important not to approach the case study only through bibliography, but through field observation and interviews with descendants of Cretan Turks. The aim was to find out what the narrators remember and know about their origin and antecedents' life in Crete. In particular, the methods with which the memories of Cretan Turks refugees have been transferred to their descendants were studied as well as the image of the past, as it has been formed over time. Having these questions in mind, the field research in Bodrum started in the summer of 2013 and the first interviews were conducted in Turkish language with men and women, who were descendants of second, third and fourth generation of Cretan Turks (32 interviews, 15 with men and 17 with women. 19 were second generation Cretan Turks, 8 were third generation Cretan Turks and 5 were fourth generation Cretan Turks).

The questions were about habits which appear to Cretan Turks in connection to Crete in daily life and also about the use of Cretan dialect from them at the present time. The technique, which was

---

¹ Psaradaki 2020

² Psaradaki 2012

chosen for the interviews, as the most appropriate for the purpose of the case study, was the semi-structured interviews and their analysis strategy was a thematic analysis. The reason for choosing semi-structured interviews was the exploratory nature of the research. The aim was to relate memories with specific areas of daily life. All interviews took place at houses or workplaces of Cretan Turks at “Kumbahçe Mahallesi” (Kumbahçe neighborhood) and a tape recorder was used during the interviews. Our work at the “Bodrum Museum of Underwater Archeology” with Erasmus Program helped me to get familiar with the social environment of Cretan Turks and get in touch with them more easily.

During the case study, it was found out that many Cretan Turks learn about Crete from books which were suggested to me. These books were the “Dalavera Memet’in Bodrum Tarihi” (*The story of Bodrum from Dalavera Memet*) by Baskın Oran - Feyhan Görgün (2009), which was concerned with the life of Mehmet Özgürelî a man of Cretan origin lived in Bodrum. In the book it seems like he answers questions about life in Bodrum, according to him and his family experiences. Another book was “Karşı Kıyılardan Bodrum’a” (*From the Opposite Coast to Bodrum*) by Belkis Öztin Koparanoğlu (2006), in which the author describes how life was in Bodrum, while she lived in the Cretan neighborhood. At the end of the book, food recipes and photos of Turkish Cretans are presented.

Apart from these books about Bodrum, Cretan Turks mentioned literature, that include family stories during the Population Exchange between Greece and Turkey. Books like these are translated in Greek language too. For example, “Kritimu, Giritim Benim” (*My Crete*) by Altınsay (2008) and “Savaşın Çocukları” (*Children of the War*) by Yorulmaz (2005).

Although, we recognize the difficulty of researching about the issue of Cretan Muslims after the Population Exchange, as there are no statistics or survey data from that period (Andriotis, Izbek 2005: 346-7). Recently, there have been many studies in Turkey about Cretan Turks. For example, studies as Akça 2011, Bayındır Goularas 2012, Baykara 2010, Bedlek 2016, Çapa 2011, Çokişler 2007, Erkal 2008, Güler 2011, Kodal 2008, Konya 2013, Koparanoğlu 2006, Oran- Görgün 2004, Sepetcioğlu 2007, 2010, Şenesen 2012. Research indicates that the Cretan Turks in Turkey were engaged mainly in trade and manual labour. Despite the many difficulties people faced and their settlement in separate neighborhoods in the cities and villages of the Turkish countryside, Cretan Turks achieved to create their lives again.

In Turkish bibliography, it is pointed out that the refugees, with their settlement in Turkey, transferred their social customs, traditions, music, eating habits and their language. Thus, Cretan Turks in this way gave great importance to collective memory, cultural heritage and identity (Bayındır Goularas 2012: 134). Sepetcioğlu (2014) also mentions that the refugees brought with them a different way of dressing, “mantinades”, food, a different culture (Sepetcioğlu 2014: 70-71), issues which this study attempts to present.

Memory and Identity

In general, through our memory, specific versions of an event can be promoted or silenced (Hodgkin, Radstone, 2003 p 5), depending on the purpose they serve. Hobsbawm, who dealt with the creation of formal traditions in the 19th century, has reported that social groups required new inventions to ensure or express social cohesion, identity and to build social relations (Hobsbawm, Ranger 2004, p 297). The term “fictional tradition” refers to Hobsbawm as a set of practices that seek to introduce certain values and rules of conduct through repetition, which automatically implies continuity of the past (Hobsbawm, Ranger 2004, pp 9-10). In general, collective memory provides a framework, usually through the relevant traditions, in order to understand and interpret the present.

Therefore, from every period in our lives we keep memories that are constantly reproduced, perpetuating through them the sense of our identity (Halbwachs, 2013b, p 118). Thus individual

and collective identities appear, which are reproduced with the help of memory, through habits and traditions, reinforcing or forgetting aspects of the past. According to Le Goff, since “we are our memories”, memory is an essential element of individual or collective identity (Le Goff, 1998, p 143).

The concept of identity is often found in the social sciences humanities’ literature, such as customs, traditions, values, relationships, and stories about the past shape our identity (McGrattan, 2013, p 28). According to Abrams, societies display specific identities, which are shaped by both the historical evolution of societies and the oral histories of the individuals living in them. The process of identity formation depends directly on the social structure (Abrams, 1982, p 262). Likewise, Hall has stated about identity that it is always under construction and that we must think of identity as a production that is never complete, but always in progress and always connected with representations (Hall, 1990, p 222).

Every identity is negotiable and open to question, with memory playing a central role in almost all perceptions of identity. As Bell argues, collective identities are the result of myth, memory and politics (Bell, 2006, p 17). Every society needs the corresponding memory to transfer its evolution in time, which does not exist without the active construction of the past to support a given identity (Bartelson, 2006, p 37). For this purpose, mnemonic techniques were developed, which are used in the dissemination of memories (p 38).

It is a fact that collective identity of a community needs symbols and patterns (Assmann, 2017, pp 177-9). Patterns are created through selective memory processes, which can reduce at temporary and individual event to a timeless value. We choose from the past an event that is important for the present and determines us. Otherwise, its reminder would have no meaning. The selectivity of our memory is, consequently, connected with the complex and constructed nature of our identities. Personal memories manage to influence both the present and the past, a past that is always subject to change depending on the narration of events and the meaning given to them by individuals. The past, therefore, is in a steady state of transformation (Hodgkin, Radstone, 2003b, p 23), as is the formation of memories and identities.

The social environment and the people who live in it have an important place in the formation of identities. Over the years, the memories are transformed and, at the same time, the identities that are promoted by the respective social groups are modified and are subject to continuous reconstructions. Memory has a close relationship with the social context, so collective memory reconstructs the various memories to coexist with contemporary ideas and concerns (Halbwachs 1992: 224).

Relatedly, this work aims to investigate how memories of Cretan Turks living in Bodrum shaped their identity and how these memories have been transmitted through different generations in the course of time.

Cretan Turks

Memories of Cretan Turks of Bodrum were interpreted in the context of the present and defined in relation to it. The individuals invoked a “Cretanism” (*kritikotita*), on the basis of which they also determined their identity, but without defining its content. As it turned out, many times the memory was identified as a “smuggler” in specific behaviors, in specific foods, in specific appearance and clothing. In Bodrum, Cretan Turks projected a picture of limited economic prosperity, but with high cultural capital. Their identity presented different characteristics to those that identified their ancestors in Crete, where the latter were landowners and affluent.

The first generation of Cretan Turks refugees, as it similarly happened with the people of Asia Minor, experienced the Exchange as a multiple loss, including loss of job, loss of property, loss of place, loss of relative persons. However, unlike the people of Asia Minor in Greece, where the new social environment did not prevent events promoting the identity of Asia Minor, the first

generation of Cretan Turks in Turkey continued, for many years after settling in the new environment, to have the memories of their homeland suppressed. The image of the homeland, in fact, in many cases, was enlarged and led to its beautification. It was observed that in the last few years, the memories of Cretan Turks have been in demand in Turkey and that there has been an explosion of fictional memories and attempts to connect the present with an unknown, distant past.

In a previous research study in Greece and, in particular, in Heraklion at Crete, descendants of refugees from Asia Minor had pointed out specific characteristics, such as the issue of morality, the institution of the family, housekeeping and hard work (Psaradaki, 2012, pp 96-97. As Zaimakis has also mentioned, the refugees in Greece stressed that the land and the fields were exploited thanks to their own diligence, and the refugees brought knowledge and culture to the locals (Zaimakis, 2008, p 114). In Asia Minor, secondary cultural characteristics (such as hard work, piety, housekeeping, religiosity) acquired a fundamental importance in terms of their self-esteem and the maintenance or formation of an identity. The focus, in fact, on particular features of Asia Minor has been used by them in the present to derive prestige, as the identity of the refugee is now restored and not stigmatized.

In Bodrum, it was found that Cretan Turks, respectively, referred to their distinctive characteristics, which they attributed to their different culture. This different culture is generally carried by refugees, as refugees and other immigrants brought with them new political ideas, art, culture, but also unprecedented habits. Chryssanthopoulou equally mentions the emphasis on superiority (Chryssanthopoulou, 2003, pp 110-111). In particular, she states that individuals selectively develop a national ideology of uniqueness and superiority, resulting from collective representations of their past, in order to accept change and better adapt to new circumstances. According to her book, the people of Kastelorizo convey their national identity, emphasizing its ideological part, their collective representations from the past, which guide them to action and social interaction.

As refugees and other immigrants brought with them new political ideas, art, culture, but also unprecedented habits, it is clear that in Bodrum the designation “Cretan” prevailed and was used as an element of distinction between the Cretan Turks and the local community. For example, a second-generation Cretan Turk often referred sweets as “Cretan”, which were offered in all social occasions (weddings, births, funerals). For example, halva, baklava, ravani, kourabiedes.

Many times, along with the characterization “Cretan”, the “diversity” of the Cretan Turks was emphasized. This difference was evident even in very simple gestures that, through frequent repetition, became habits and expressions of “Cretanism”. More specifically, references to such forms of Cretan Turks performance were found in the following excerpts from interviews:

“Like all Cretan Turks, my father was sitting on the one side of the donkey”
(Interview with Mehmet, 09.08.13).

“I knit like the Cretans. [...] That’s the way I learned and got used to it from a young age” (Interview with Güler, 23.07.13).

In the second example, it is observed that the different way of knitting, which has to do with the way of holding the needle, is called “Cretan”. The knitting needles are held with the three fingers, thus constituting another kind of memory, as “we remember by doing”. Knitting can be considered a practice, a habit that we repeat without remembering how or when we learned it (Connerton 2009: 141).

It is no coincidence that Cretan Turks identified themselves as civilized in an environment which, upon their arrival, began to develop. However, what Cretan Turks put forward as a “Cretan” and superior culture seems to have been a mixture of old and new elements, constructions that for individuals referred to Crete. Individual narratives of the past were nothing more than refractions

of memory, forming the past of individuals (Connerton, 1989, 2009, Halbwachs, 2013b, Kyriakidou-Nestoros 1993).

“I AM CRETAN”

The designation Cretan prevailed and was used as an element of distinction between Cretan Turks and the locals of Bodrum. References were also often made to Cretan desserts and food produced for all social occasions (weddings, births, funerals). The wedding ceremony of Cretan Turks in general differed from the wedding of the locals as a ceremony and specifically in terms of the custom of dowry. In the latter, the dowry and gifts were transported using camels, a custom that did not exist among Cretan Turks. Also, the dowry in Cretan Turk weddings was distinguished by the variety of its items and the austerity of the decoration. The practice of food was one of the practices used by women to reproduce and transfer memory to future generations. The so-called “Cretan tradition” was mixed with elements of the wider Greek and local Turkish cuisine. References to food were associated with the senses and, in particular, with olfactory memory. Olfactory memory was the one that helped Cretan Turks to remember the “Cretan names” of the ingredients, but also the names of the foods themselves.

In the narratives many times the diversity of Cretan Turks was emphasized. This difference was found even in very simple physical practices that, through frequent repetition, became habits and examples of “cretanism”. In fact, through performance, characteristics and aspects of identity are often highlighted:

“Like all Turkish Cretans, my father was sitting crooked [sideways] on the donkey”
(Interview with Mehmet, 9 August 2013).

“I knit like the Cretans. [...] That’s how I learned and got used to it from a young age, for that” (Interview with Güler, 2 July 2013).

For example, it is observed that the different way of knitting, which has to do with the way of holding the needle, is mentioned as cretan. The knitting needles are held with the three fingers by Cretan Turks, thus constituting another kind of executive memory, as “we remember by doing”. Knitting can be considered an embodied practice, a habit that we reproduce without remembering how or when we learned it (Connerton, 2009, p 141). The narratives also pointed out specific features of Cretan Turks:

“The Cretans are coquettish, but not the village women” (Interview with Mustafa, 7 June 2013).

“Our girls were fashionable. They want money for themselves. Years later, the locals wanted to married with them. Why? Because our girls know to take care of the house, the locals do not know” (Interview with Hasan, 31 May 2013).

Some characteristics of Cretan Turk women, in fact, seem to have initially stood as an obstacle to the issue of marriage with locals. In Turkish, local people in Bodrum use the phrase “Giritlilerden kız alma, kız ver”, which is translated in English as: “Do not take a girl from the Cretans, give them a girl”. During the field research, the narrators pointed out that the reason why this phrase appeared was because Cretan Turks were more modern and well-groomed than the locals and that is why it was difficult for husbands of Cretan Turk women to support them financially. Mansur points out, respectively, the different attitudes between Cretan Turks and local women in Bodrum, stating that local women were more disciplined towards their husbands. The Cretans were more eloquent and more independent in their movements (Mansur, 1972). This was probably another reason, that local women married with Cretan Turks while the opposite did not happen:

“The locals used to say that if you want to marry a Cretan girl you have to have a lot of money to feed her. Because the Cretan girl wants to come back” (Interview with Ali, 12 June 2013).

“The locals did not want to take the Cretans because they were more modern, more wasteful, they spent money. But they wanted to give girls to Cretans because the women took care of them” (Interview with Canan, 05 June 2013).

“My wife is Cretan. Cretans here are modern” (Interview with Hüseyin, 01 June 2013).

“The outfit was different. Locals wore salvari (breeches). Cretans did not wear it” (Interview with Elvan, 09 July 2015)

“Cretans are modern. A Cretan woman and a local with the same clothes next to each other, Cretan woman is different. [...] I am Cretan and I am proud. I'm different. In my opinion, there is still a difference at being Cretan” (Interview with Güler, 05 September 2015).

According to the narrators, the differences in the appearance of local and Cretan Turks women were also significant. Cretan Turks are characterized as more well-groomed and modern than locals and the “Cretan appearance” was considered superior to the locals. It is also observed that individuals form a dipole of “us” and “others”, which is not determined in relation to educational level or social status, but mainly with respect to external characteristics of appearance and general behavior.

Testimonies are approached as imaginary reconstructions and not as facts. In general, testimonies help to examine the way in which “Cretanism” is formed and which focuses on specific features of Cretan Turks, such as their beauty and careful appearance. It is also noteworthy that Cretan Turks in Bodrum are presented with characteristics very different from those that distinguished women in Crete before the Exchange.

Taking inspiration from the references of Cretan Turks to their “Cretan identity”, the narrators in Bodrum referred to a “Cretan culture”, part of which they considered to be themselves, but without being able to give this culture a clear content:

“I feel lucky that I am from Crete. Because Cretan Turks are open-minded, required mentality” (Interview with Nilay, 05 June 2013).

In the case of Cretan Turks, it seems that attitudes or characterizations of “cretanism” were memorized, which were not imposed by state policies, but were shaped by them. Specifically, Cretan Turks followed the standards of their ancestors and the characteristics of Cretans that they transmitted to them and continued to project these features in their speech and daily life. Individuals, therefore, not only narrated the events, but at the same time identified themselves with them.

It also seems that many Cretan Turks learned to be called “Cretans” by their parents. Next generations continued to be called Cretans, having the modern characteristics and the diversity of being Cretan, as elements of a recognizable stamp, which they had on them.

In general, we would say that the adoption of a series of positive stereotypes by Cretan Turks was a kind of defense against the negative criticism, which both them and their ancestors accepted at the new place of installation. People have often used the first-person plural in phrases such as “we taught them”, “we are different”, “this is how we, Cretans, cook”, trying to keep up with the past. This behavior refers to what Connerton has pointed out about the actions that are performed, under the illusion that these actions remain the same over time. By denying individuals the time distance, they point to the existence of the same, true and authentic reality (Connerton, 1989, p

43). The narrators idealized the past, based on the needs of the present, transforming their memories accordingly.

The Nicknames of Cretan Turks in Bodrum

During the research in Bodrum, it was found that among Cretan Turks the nicknames had a special place and contributed to the formation of their identity. Nicknames, like adjectives, were an element of identity for individuals. They were usually given to individuals and were in agreement with the identity, history and reputation of the person nicknamed. As Tsimouris has mentioned, nicknames were often necessary to understand who the person was and sometimes nicknames even had a derogatory meaning (Tsimouris, 1997, p 179). It should also be noted that the nickname is a name that is used in the oral speech, in contrast to the family name, which is mainly used in the written speech (Tsantiropoulos, 2004, p 170).

A nickname can be produced in many ways. It can be related to a profession, a title, the place of origin, a word or a verbal corruption, the meaning of which is usually forgotten and remains unknown to the person who bears the specific nickname (Tsantiropoulos, 2004, pp 168-171). According to Tsimouris, the nickname can be a reminder of a particular feature of a person's appearance, character or habits. It may be a joke or a turning point in his life or a specific professional activity (Tsimouris, 1997, p 179). Many nicknames, may not be flattering or refer to a funny aspect of an individual's personality (Herzfeld, 2012, pp 285-286).

In the context of the dissertation, the collection and recording of nicknames of Cretan Turks aimed at identifying the type of characteristics they transmitted to individuals. The nicknames that were collected came from oral testimonies or written reports and their recording were largely completed with the help of the archive kept by a second generation of Cretan Turks. Although most of the nicknames were not active during the investigation, a total of sixty-four nicknames were recorded in Bodrum. Many of them had the well-known derogatory ending "-aki", which is found in adjectives of Cretans even today. Cretan Turks, from July 1934, acquired Turkish surnames, after the imposition of a family name on the Turks by Kemal³ (Kefalakis, 2010, p 22).

Nicknames collected were sorted by meaning, as shown in the table below.

Nicknames of Cretan Turks in Bodrum				
origin from part of Crete	job / quality / habit	characterization (with positive meaning)	characterization (with negative meaning)	Unknown meaning
Akolanos Kavusanos Kefalanos	Barbarasaki Fandaros Furnaru Karaviti Kopanaki Kurmuli Kukaçi, Kuçi Lathas, Latho Makromalusa Nalbantaki	Arnaçi Ayeraçi Betis Cirita Habibaçi Malama Mustakaçi Spita Sakranos Vapora	Arfanus Çoli Dalavera Htipa Fafulaki Fafuti Kampuraçi Karpuzaki Karinas Kasithis Kasoçeras	Biraki Çillas Çuri Hahami Halazari Harharus Fantaçi Fulaka Mavruka Mlamlakos

³ Because the previously used titles and nicknames were used to cover all the members of the society, they caused some confusion in the official records of the state about trading, tax and military service. This has often caused irreparable damage to the state and individual. For this reason, the aim was to determine a pure Turkish surname that would be taken by the head of the family and used by the family members, as in western societies.

The "Law on Surnames" was adopted on June 21, 1934 as a result of the negotiations held in the Grand National Assembly of Turkey and the law was implemented throughout Turkey on January 2, 1935.

	Odabaşacı Payzanos Pervolo Plaçi Pombala Yaveletis Zurzuri*		Kayafas Kirnos Klavura Kurkulis Lağaras Therio Tramtanas Zurzuri*	Palopeçi Palukos Peçis Pistoli Şalvarağas
--	--	--	--	--

*Due to its dual meaning, the word is considered to be related to a job but also to a negative characterization.

The variety of nicknames highlights the number of features that there was a desire to emphasize. It is also observed that many nicknames had the same suffix as the adjectives that exist in Crete in “-akis”, a suffix that, according to Adıyeke, first appeared in the adjectives of Crete in the period between 1820-1824 (Adıyeke, 2015, p 106). Tzedaki-Apostolaki states in this regard that the patronymics themselves come from the addition of the productive suffix -akis, the use of which was present in the island from the beginning of the 19th century, to the subject of the name of the ancestor and appears stable (Tzedaki-Apostolaki, 2005, p 45).

After classifying the nicknames in the above categories and assuming a possible interpretation of their meaning, it appeared that most of the nicknames referred either to external characteristics (projecting a specific point of appearance, more often in a negative way), or to manual labour jobs, which referred to lower social strata, such as that of the fisherman, the horseman or the worker. Only three were nicknames, which clearly referred to the place of origin, having the suffix “-anos”, a suffix that is still found in Crete, to indicate the village of origin.

Oral testimonies indicated that the nicknames preceded the Exchange. However, many of them seem to have been created later, especially those whose root or ending is not found in Crete. Several nicknames, however, appear in families of residents of Crete at present. Indicatively, the Paizanos (farmer), Karavitis, Kampourakis, Karpouzakis, Kopanakis, Kourmoulis, Nalbantakis, Fafoulakis are Cretan adjectives. This identification of several nicknames with Cretan adjectives probably indicated a kinship relationship, which was indirectly transferred through the nickname to the new place of establishment.

The nicknames, however, accompanied the first-generation refugees and were kept mainly as a memory during the research. Although an attempt was made to identify their meanings, in most nicknames this was not possible. Due to the fact that they were only verbally communicated, many nicknames had linguistic errors and no syllable correction was attempted, as it may have led to incorrect changes and meanings. In several nicknames, however, the narrators knew their meaning, as shown in the following passage:

“My grandfather was nicknamed platçı. Does it mean anything in Cretan? They said it because he had big feet and made noise while walking” (Interview with Canan, 05 June 2013).

In addition to the nicknames that were older and were owned by first- and second-generation refugees, newer nicknames also appeared. During an interview with a fourth generation Cretan Turk, he had added the Cretan suffix “-akis” to the Turkish word berber and was known as “Berberakis”. In his interview the person stated:

“My nickname is Berberakis. [...] Cretans use nicknames. My friends, also Cretans, called me like that. And I used it in the barber shop. They really liked it. They see it and ask me if I have a relationship with Crete. And I tell them the story. It's a part of me. I feel Cretan. Both my parents are Cretans” (Interview with Bayram., 06 August 2015).

It can be said that names such as “Berberakis” can be a family name and not only a nickname (For these issues there are helpful studies such as Menekşe, 2015, Sepetçioğlu, 2011). “Cretanism”, in this case, is used by the narrator as a positive characteristic, acting as an advertisement, in the context of the general positive use of the term “Cretan” in Bodrum.

RESULTS AND CONCLUSION

The Population Exchange of 1923 between Greece and Turkey remains an important subject of research for different sciences, including Cultural and Social Sciences and Social Anthropology. The ethnographic work presented in this article, includes social oral memories and identity of a refugee group, the one of Cretan Turks.

Several key claims have been used; in particular, the theory of the social framework of memory, which was supported by Halbwachs, as well as the methods of transferring memory and its multiple versions, which Connerton stated. There is a distinction between individual and collective identity, as both their complexity and the formation of identities were the result of choices that often-served specific purposes and created fictional traditions (the term is by Hobsbawm).

Particularly, the memories of the place of origin and the ways of remembering at present, the concepts of memory and identity were the theoretical schemes which have been used. The formal and informal ways of memory preservations were investigated and, furthermore, the way of making contemporary social identities was examined. Methodologically, the research involved data coming from the participation in group events, interviews as well as archive research. Secondary sources included research on the area, newspaper articles, books by local authors about Bodrum, or biographies of its inhabitants. (Koparanoglu 2006, Mansur 1972, 2015, Oran - Gorgun 2009, Tanriover 2011).

Carrying out the first field research in Bodrum, it was noticed from the very beginning that the narrators stressed the similarity between Cretan Turks and Cretans in certain characteristics and the common sense of hospitality. A common characteristic between them, was the use of the “Cretan dialect” by descendants of the second generation of Cretan Turks. Many of them remembered and expressed themselves with the word Cretan or with a nickname. This behavior was also present by those who could not speak Cretan, the third-generation descendants who had a strong desire to talk about a past that had marked their memory.

In any case, the memories of individuals both affect and are affected by the present. Memory is largely a reconstruction of the past with the help of data we borrow from the present, a reconstruction which has been created by other reconstructions in previous eras and from which the image of the past has already emerged altered. Thus, many of the memories which we believe that we have kept intact are almost entirely shaped by false identities based on narratives and testimonies (Halbwachs, 2013, pp 94-96).

Cretan Turks shaped and continue to shape their memories based on new events and memories, which they homogenize and present as authentic and continuous from generation to generation, emphasizing the preservation of continuity. For the first-generation refugees, the designation “Cretan” included Crete as a place of birth, “Cretan dialect” as a spoken language and specific behaviors as daily practices. Although Cretan Turks interacted and merged with the local population, it is found that they continue to promote their “Cretan origin”, giving positive features to what they define as “Cretan culture”.

Many Cretan Turks learned to be called Cretans by their parents and the present generations continue to call themselves Cretans, having the modern characteristics and the difference of being

Cretan, as elements of a recognizable stamp that they bear on them. During interviews with descendants of Cretan Turks, people often began with the phrase “I am Cretan”.

Although the fourth-generation Cretan Turks seemed more distant from the past, they kept strong the feelings of pride and preserved a unique culture that distinguishes them, in several ways. This difference was expressed by examples of eating habits, clothing, employment, entertainment that initially distinguished Cretan Turks from the locals. Such examples were the eating habits of the former, the most modern way of dressing.

Invitations and subsequent visits to the houses of Cretan Turks helped to highlight an additional, rich background on the importance of memory. In particular, “Cretan identity” was felt in nicknames that functioned as “bridges of memory” between the present and the past.

At the same time, through the narratives of Cretan Turks, many common elements with the Asia Minor were revealed. A separate reference was made to their treatment by the locals. Cretan Turks had an additional reason for not preserving the “Cretan language”, which they were forced not to use. However, they found ways to preserve and transmit elements of their “Cretan identity”, as they have used and continue to use some extent practices related to what is defined as “Cretan”. Food, the ways of cooking and its ingredients were such examples.

Over the years the communication with the local population has increased both in the professional and personal sector. Cretan Turks were a workforce that strengthened the economy of the region and the employment of many Cretan Turks in particular in maritime professions contributed to the development of this sector, creating a tradition in these professions (captains, sailors, spongers, fishermen). The daily interaction with the locals also led to the gradual beginning of weddings between locals and Cretan Turks.

At present, so many years after the Exchange and having to deal with factors such as time that does not help preserve memory but instead enhance oblivion, Cretan Turks of Bodrum manage to insist on projecting a distinct “Cretan identity”. As present depends on and is a continuation of the past, it is not only the need to project this past as an element of their identity in every age that deserves special attention, but it is also important the reason why everything is chosen to be projected.

REFERENCES

- Adıyeke, N. (2015) “Girit’te Müslüman ve Gayrı Müslim Cemaatin Ortak Kimliği: Aile Adları”, *Geçmişten Günümüze Girit. Tarih - Toplum - Kültür*, Uluslararası Sempozyum, 16-18 Ekim 2015, Kuşadası: Kuşadası Belediyesi, Kuşadası Giritliler Derneği.
- Akça, B. (2011) “20.yy. Başında Bodrum Kazası”, 2. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu*, 9-12 Mayıs 2011, Bodrum Belediyesi.
- Altınsay, S. (2008) *My Crete*, Athens: Kedros (in Greek).
- Assmann, J. (2017) *Cultural Memory. Writing, Memory and Political Identity in the Early Higher Civilizations*, Heraklion: University Publications of Crete (in Greek).
- Bartelson, J. (2006) “We Could Remember It for You Wholesale: Myths, Monuments and the Constitution of National Memories” in Bell D. (ed) *Memory, Trauma and World Politics. Reflections on the Relationship Between Past and Present*, Palgrave Macmillan: New York, pp. 33-53.
- Bayındır Goularas, G. (2012) “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Türklerinin Yaşatılması”, *Alternatif Politika*, Cilt. 4, Temmuz Sayı. 2, 129-146.

- Baykara, A. (2010) *XIX. Yüzyıl Bodrum Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Hayatı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bedlek, E. (2016) *Imagined Communities in Greece and Turkey. Trauma and the Population Exchanges under Atatürk*, I.B.Tauris & Co. Ltd, London, New York.
- Bell, D. (ed.) (2006) *Memory, Trauma and World Politics. Reflections on the Relationship Between Past and Present*, Palgrave Macmillan: New York.
- Chalkiadakis, E. (2013) *Crete, 1898 - 1913. From "Autonomy" to the Union with Greece*, Heraklion: Region of Crete, (in Greek)
- Chryssanthopoulou, V. (2003) "Gender, Work and Ethnic Ideology: Castellorizian Greeks in Perth, Australia", *The Greek Review of Social Research*, 110, pp.107-140.
- Connerton, P. (1989) *How Societies Remember*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Connerton, P. (2009) *How Modernity Forgets*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Çapa, M. (2011) "Yirminci Yüzyılın başlarında Bodrum", 2. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu* 9-12 Mayıs 2011, Bodrum Belediyesi.
- Çokişler, N. (2007) *Girit Göçmenleri Türk Halk Kültürü Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Erkal, A. (2008) *Girit. Geleneksel Kültürüyle Türk*, Üçüncü Kitap, İzmir: Nurdaş.
- Güler, I. (2011) "XIX. Yüzyıl İkinci Çeyreğinde Bodrum'da Nüfus Hareketleri: Bir Yoklama Defteri'nin Düşündürdükleri", 2. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu* 9-12 Mayıs 2011, Bodrum Belediyesi.
- Halbwachs, M. (1992) *On Collective Memory*, London: University of Chicago Press.
- Halbwachs, M. (2013) *The Collective Memory* (translated by Tina Plyta), Athens: Papazisis publications, (in Greek).
- Halbwachs M. (2013b) *The Social Frameworks of Memory* (μετάφραση Ελευθερία Ζέη), Αθήνα: εκδόσεις Νεφέλη.
- Hall, S. (1990) 'Cultural Identity and Diaspora' in J. Rutherford (ed), *Identity: Community, Culture, Difference*, London: Lawrence & Wishart, pp.222-237.
- Herzfeld, M. (2012) *The Poetry of Manhood. Competition and Identity in a Mountain Village of Crete*, Kioseoglou Nerina (ed), (translated by Kastanara Maria), Athens: Alexandria publications, (in Greek)
- Hobsbawm, E. Ranger, T. (ed.) (2004) *The Invention of Tradition*, (translation by Athanasios Thanasis), Athens: Historical Library, Foundation (in Greek).
- Hodgkin, K., Radstone, S. (2003) *Contested Pasts. The Politics of Memory*, Hodgkin K. Radstone S. (ed.), Routledge: London and New York.
- Kodal, T. (2008) "Atatürk Döneminde Bodrum'un Nüfus Yapısı (1923-1938)", *Sosyal Bilimler Dergisi* 17, 77-100.
- Konya, D. (2013) *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönleriyle Bodrum (1930-1960)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Koparanoğlu B. (2006) *Karşı Kıyılardan Bodrum'a*, İstanbul: Altın Kitaplar.

- Kyriakidou-Nestoros, A. (1993) *Folklore Studies II*, Skouteri-Didaskalou Nora, Delopoulos Kyriakos., Kairi Maria (ed.), Athens: Poreia (in Greek).
- Le Goff, J. (1998) *History and Memory*, Athens: Themelio, (in Greek).
- Limantzakis, G. (2015) *The Cretan Turks and the Cretan Issue: from the Late Turkish Occupation to the Union*, Chania: Ereisma, Center for Asia Minor and Pontian Studies (in Greek).
- Mansur, F. (1972) *Bodrum: A Town in the Aegean*, Leiden: Netherlands.
- McGrattan, C. (2013) *Memory, Politics and Identity. Haunted by History*, Palgrave Macmillan: UK.
- Oran B.- Görgün F. (2009) *Dalavera Memet'in Bodrum Tarihi*, İstanbul: İletişim.
- Psaradaki, E. (2012) *Memories of Asia Minor Refugees Living at Nea Halikarnassos, in Heraklion, Crete*, Master Thesis, Rethymno, (in Greek).
- Psaradaki, E. (2020) *Memories of Homelands of Cretan Turks in Bodrum, Turkey*, Ph.D, Rethymno, (in Greek).
- Sepetcioğlu, T. (2007) *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Sepetcioğlu, T. (2010) "Türkiye'de Ana Dili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek Girit Göçmenleri", *ÇTTAD*, IX/20-21, 77-108.
- Sepetcioğlu, T. (2011) *Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği*, Doctoral Thesis, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim Anabilim Dalı.
- Sepetcioğlu, T. (2014), "İki Tarihsel 'Eski' Kavram, Bir Sosyo-Kültürel 'Yeni' Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", *TSA/YIL*: 18, 3, Ocak, 49-83.
- Şenesen, R. (2012) *Çukurova Bölgesi Girit Göçmenlerinin Girit'e Dair Anlatılarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, Adana.
- Tanriöver, S. (2011) Traditional Architecture of Bodrum: The Factors Generating and Affecting the Architectural Culture and Identity, *Intercultural Understanding*.1, 79-87.
- Tsantiroopoulos, A. (2004) *The Vendetta in Contemporary Mountainous Central Crete*, Athens: Plethron.
- Yorulmaz A. (2005) *Children of the War. From Crete to Aivali*, Athens: Omega, (in Greek).
- Zaimakis, G. (2008) *Prosperous origins in Lakko, Heraklion. Deviation, Cultural Creation, Anonymous Rebetiko (1900-1940)*, Athens: Plethron (in Greek).

Fieldwork Interviews Recorded by the Author (the names are substitute names)

Interview with Bayram, born in Bodrum in 1977, hair dresser; recorded 06 August 2015.

Interview with Alı, born in Bodrum in 1943, retired businessman; recorded 12 June 2013.

Interview with Canan, born in Bodrum in 1979, businesswoman; recorded 05 June 2013.

Interview with Hüseyin, born in Bodrum in 1943 retired businessman; recorded 01 June 2013.

Interview with Elvan, born in Bodrum in 1943 businesswoman; recorded 09 July 2015.

Interview with Nilay, born in Bodrum in 1943 businesswoman; recorded 06 August 2015.

Interview with Güler, born in Bodrum in 1948 housewife; recorded, 05 August 2015.

Interview with Mehmet, born in Bodrum in 1951, mayor; recorded, 9 August 2013.

Interview with Mustafa, born in Bodrum in 1936, seaman; recorded 7 June 2013.

Interview with Hasan, born in Bodrum in 1932, retired businessman; recorded 31 May 2013.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 03.06.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 13.07.2021

DOI: 10.30692/siad.947637

1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI SONRASINDA TÜRK-YUNAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1929-1939)

The Historical Development of Turkish-Greek Economic Relations After The 1929 World Economic Crisis (1929-1939)

Feyza KURNAZ ŞAHİN

Doç. Dr.

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-4858-1639

fsahin@aku.edu.tr

Atf/Citation: Feyza Kurnaz Şahin (2021), “1929 Dünya Ekonomik Buhranı Sonrasında Türk-Yunan Ekonomik İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi (1929-1939)”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s. 55-90.

Öz: Çalışmanın amacı 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında Türk-Yunan ekonomik ilişkileri bağlamında ticaret ve kliring anlaşmalarının tarihsel gelişimini ortaya koymak olarak tanımlanır. Bu meyanda araştırmada iki ülkenin iktisadi kalkınmalarını sağlamak amacıyla ticari alanda yaptıkları antlaşmalar, yasal düzenlemeler ve alınan sonuçlar değerlendirildi. Keza Türk-Yunan ekonomik ilişkilerine yönelik her iki tarafın kamuoyunun tutumuna ilişkin kanıtlar da ortaya konuldu.

Türk-Yunan ilişkileri Lozan Barış Antlaşması sonrası etabli (yerleşikler) sorunu ve Patrikane meselesi nedeniyle 1923-1928 yılları arasında gerilimli bir dönem geçirdi. Ancak uluslararası alanda yaşanan gelişmeler iki ülke arasında mevcut meselelerin çözümünü ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesini zorunlu kıldı. Bu bağlamda 1928’den itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler yumuşamaya başladı. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı iki ülkenin ekonomik olarak da birbirine yakınlaşmasını sağladı. Zira Ege’nin iki yakası da ekonomilerini düzeltmek için silahlanmak yerine üretime ağırlık vermeleri gerektiğinin farkındaydı. Bu sebeple taraflar 30 Ekim 1930’dan itibaren Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması, Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol ve ticari ilişkileri geliştirmek için İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imzaladı. Bu antlaşmalar sayesinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler ekonomik sahada da önemli bir ivme kazandı.

Araştırmada Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivindeki belgeler ve döneme ait süreli yayınlar esas alındı.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yunanistan, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, ticaret, kliring.

Abstract: The purpose of the study was defined as to present the historical development of the trade and clearing agreements in the context of Turkish- Greek economic relations after the 1929 World Economic Crisis. In this respect, the agreements and legal regulations that the two countries made in the trading area in order to ensure their

financial developments and the obtained results were evaluated in the research. Likewise, evidences related to the attitude of the public opinion of both sides towards the Turkish- Greek economic relations were also presented.

The Turkish- Greek relations went through a tense period between the years 1923-1928 due to the etabli problem and Patriarchate problem after the Lausanne Peace Treaty. However, the developments in the international arena necessitated the resolution of the existing issues and improvement of the political relations between the two countries. In this sense, the relations between two countries began to moderate from 1928. The 1929 World Economic Crisis also enabled the convergence of these two countries economically because both sides of the Aegean Sea were aware that they had to concentrate on production instead of armament for improving their economies. For this reason, the sides signed “Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması” (The Friendship, Neutrality, Agreement and Arbitration Treaty), “Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol” (The Protocol Related With Limitation of The Naval Forces), and “İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması” (Residence, Trade and Sailing Agreement”) in order to develop economic relations starting from 30 October 1930. Due to these agreements, the Turkish- Greek relations gained critical momentum also in economic area.

This research was based on the Republic Archive documents of the State Archives Department of the Presidency and the periodicals of the time.

Keywords: Turkey, Greece, 1929 World Economic Crisis, trade, clearing.

GİRİŞ

Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ordusunun Anadolu’daki Yunan askeri gücünü ağır bir bozguna uğratması Megali İdea’yı ve Yunan yayılmacılığını söndürmüştü (Clogg, 1997: 125; Hatipoğlu, 1988: 147; Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea, 1975: 11; Tağmat, 2014: 103). Bu gelişmelerin ardından imzalanan Lozan Barış Antlaşması, Türk-Yunan ilişkilerini önemli ölçüde şekillendirdi. Antlaşma uluslararası alanda Türkiye’nin bağımsızlığını sağladı. Yunanistan ise Megali İdea çerçevesinde oluşturduğu dış politikasından vazgeçti. Bu tarihten sonra iki ülke Lozan sonrası meselelerini çözmek üzere masaya oturdu. 1923-1928 sürecinde iki ülkenin ilişkileri gerilimli bir karaktere sahipti. Zira iki ülke arasında etabli (yerleşikler) sorunu, Patrikane meselesi çözülmesi gereken sorunlardandı. Mevcut sorunları çözmek üzere 21 Haziran 1925’te Ankara Antlaşması ve bilahare 1 Aralık 1926’da ise Atina Antlaşması imzalandı (Soysal, 1983: 391; Tosun, 2002: 132-133; Bilgiç, 2015: 13-14; Sarıkoyuncu Değerli, 2006: 243). 1926 Antlaşmasından sonra iki ülke arasındaki ilişkiler sertleşti ve denizlerde karşılıklı bir silahlanma mücadelesi başladı. Ancak bu tutum 1928’de değişecekti (Oran, 1991, s.82).

Türkiye, Lozan Antlaşması’ndan kalan sorunlarını 1928’den itibaren büyük oranda çözmesi nedeniyle bölgesinde barışçı bir dış politika izledi. Bu bağlamda Balkanlar’da da etkili olmaya başladı. Yunanistan da aynı dönemlerde dış politikasını değiştirdi. Venizelos, Ağustos 1928’de seçimleri kazanarak tek başına hükümet kurma yetkisini kazanmıştı. İktidara gelen Venizelos barışçı ve statükocu bir anlayışla sorunları çözmeye yolunu benimsedi (Bilge, 2000, s. 161; Clogg, 1997, s.134-135; Oran, 1991, s.82-83). İki ülkenin yakınlaşmasında İtalya’nın yayılmacı siyaseti etkiliydi. Zira bu tehdit iki devleti Balkan Paketi ve Balkan Antantı içinde yakınlaşmaya itti (Ülman, 1988, s.13). Bulgaristan’ın revizyonist tutumu da iki ülkenin yakınlaşmasında etkili oldu. Bulgaristan, Makedonya ve Batı Trakya meselelerini gündeme getirince Yunanistan, Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirme çabası içerisine girdi (Gökçen, 2002, s.148).

Bu arada İtalya, Türkiye ve Yunanistan ile yakınlaşarak Balkanlar’da nüfuzunu artırmak istiyordu (Kalelioğlu, 2009, s.103). Bu kapsamda Türkiye-İtalya ile 1928’de bir anlaşma yaptı. Türk-İtalyan Antlaşması Yunanistan’ı harekete geçirdi. İtalya ile Yunanistan da 23 Eylül 1928 tarihinde Türk-İtalyan Anlaşması’na benzer bir anlaşma imzaladı. Bu süreç Türkiye ile Yunanistan’ı birbirine yaklaştırdı. Venizelos ve Mustafa Kemal Paşa, ilişkilerin geliştirilmesi için karşılıklı adımlar attı. Venizelos, İsmet Paşa’ya 30 Ağustos 1928’de bir mektup göndererek Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümünde samimi olduklarını dile getirdi. Bunun üzerine İsmet Paşa’nın 27 Eylül’de gönderdiği cevabi mektupta Venizelos’un göndermiş olduğu

mektubun Türk-Yunan ilişkilerinde samimi bir dostluk dönemini başlatacağını bildirdi. Venizelos, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgili görüşlerini Ekim 1929'da Topolcanky'e giderken Prag'da Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Edvard Beneş ile gerçekleştirdiği akşam yemeği sırasında Türkiye'nin Prag Maslahatgüzarı'na da bildirmişti. Venizelos bu görüşmesinde Yunanistan ve Türkiye'nin pek mühim meseleleri olmasına rağmen bunları daima sulh fikriyle halletmeye gayret ettiğini, Türkiye'nin hakiki sulh zihniyeti ile samimi bir şekilde çalıştığına inandığını ifade etti. Venizelos mübadeleden kaynaklı ihtilafa da değinerek yüzlerce kişiyi ilgilendiren iktisadi işler ve nihayet para meselesi olduğundan sorunun halledilemediğini, mevcut ihtilafın yegane çaresinin hakeme müracaat etmek olduğunu dile getirdi. Türkiye'nin tekliflerini de pek samimi olarak tetkik ettiklerini, mutlaka bir uzlaşma zemininin bulunması gerektiğini, iki ülkenin anlaşması akabinde iki memleketin yaklaşmasını sağlamak için Ankara'ya gideceğini söyledi. Venizelos konuşmasının devamında *"hala bu teferruatı halledemediğimizden birbirimize fazla yaklaşmamış olmamız dünya siyasetinde bizi amoindir ediyor [gücü azaltıyor], yaklaşmamızla Avrupa'da kendimize daha mühim bir mevki edineceğimize şüphe yoktur"* ifadelerini kullandı (BCA, 30.10.0.0/254.711.27, Dosya ek 433, 19.10.1929).

Türk-Yunan yakınlaşmasına paralel olarak Türkiye, Yunanistan'ın kuruluşunun 100. Yılı kapsamında yapılan merasimlere resmi olarak iştirak etti. Zira Yunanistan'ın kuruluş yıldönümü olan 25 Mart'ta yapılan merasimlere daha önceki yıllarda Türk elçiliğince iştirak edilmiyordu. Sadece elçilik binasına bayrak asılarak gün kutlanıyordu. Devletin kuruluşunun 100. Yıldönümü olan 1930 senesinde Türkiye merasimlere katılma kararı aldı. Yunanistan'daki Türk elçiliğine bu yönde bir talimat verildi. Yunanistan ile takip edilen olumlu ilişkilerin bir gereği olarak kutlamalara katılmanın uygun olacağı, Türkiye için bu günün artık yalnız tarihi bir mana ifade eden eski bir hadise olduğu vurgulandı. Dolayısıyla Türk elçiliğinin diğer devletlerin Atina'daki temsilcilerinden ayrı kalmaması uygun görüldü. Bu politika gereğince Hariciye Vekaleti, elçiliğe şu talimatı gönderdi;

"Kendisiyle dost geçinmek siyasetini takip etmekte olduğumuz Yunanistan'ın bizce ancak bir vakayi tarihiye kıymetini haiz olan istiklal bayramına iştirak etmemek politikamızın bu günkü cereyan ve temayülâtı ile kabili telif değildir. Binaenaliye gerek Elçimiz ile Sefaret erkânının gerek icap ediyorsa Konsoloslarımızın bayrak keşidesinden maada merasimde hazır bulunmaları muvafıktır. Ancak Türkiye'ye karşı mukabeleten dostluk hissiyatı beslemekte olduğu teminatını vermekten hali kalmayan Atina Hükümeti'nin işbu merasim ve tezahurata Türkiye ve Türkler aleyhine matuf her hangi bir nümayişin mahiyeti verilmesine müsaade etmeyeceği kanaatında bulunduğumuzu evvel emirde Yunan Hariciye Nazırına ifade ile iki devlet münasebetlerinin islah ve tanzimine çalıştığımız şu sırada vukuu takdirinde efkârı umumiyemizi bihakkin ve ehemmiyetli bir surette rencide edeceğine şüphe olmayan gayri dostane tezahuratın önüne geçilmesi temin edilmelidir" (BCA, 30.10.0.0/254.712.11, 24.04.1930).

Bu talimat üzerine Türk Elçisi Mehmet Enis (Akaygen), Yunan Dışişleri Bakanıyla bir görüşme yaptı. Türkiye'nin niyetini uygun bir lisanla açıkladı. Mösyö Mihalakopulos şenlikler esnasında Türkiye'nin milli hislerini rencide edecek nümayişler olmayacağı hakkında Türk elçisine teminat verdi. Ayrıca Türkiye'nin merasime katılmasından dolayı duyulduğunu ifade ederek şükranlarını bildirdi. Mehmet Enis Bey'in Dışişlerine gönderdiği rapora göre, merasim tarihi olan 25 Mart'ta kilisede yapılan dini törende Yunan Başbakanı Türk elçisini içtenlikle selamladı. Türkiye hükümetinin bu hareketinin iki memleket arasında tesis edilmekte olan dostluk münasebetlerini güçlendirmeye fayda sağlayacağını ve kendisinin bundan çok memnuniyet duyduğunu belirtti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne teşekkür etti. Elçilikten gönderilen bilgiye göre her yıl bu kutlamalar sırasında oldukça coşkulu bir lisan kullanan Atina basını bu sene büyük bir itidal içindeydi. Türkiye'nin merasime katılma kararı dostane bulunarak övüldü (BCA, 30.10.0.0/254.712.11, 24.04.1930).

Atina ile Ankara arasındaki yakınlaşmanın ardından 10 Haziran 1930'da imzalanan Ankara Sözleşmesi ile nüfus mübadelesinden kaynaklı sorunlar çözüme ulaştırıldı. Zira 1930'larda iki devlet de İtalya'nın kendilerine tehdit oluşturduğu kanısındaydı. İngiltere ise Türk ve Yunan işbirliğini destekledi. Bu dönemde mübadeleden kaynaklı süregelen önemli sorunların antlaşmalar yoluyla çözüme ulaşması ilişkilerin olumlu bir şekilde seyretmesini beraberinde getirdi ve Balkan Antantına giden süreç hızlandı (Gürel, 2018, s.16-17).

Mübadele ile ilgili sorunların çözülmesiyle diğer alanlarla ilgili anlaşmalar hız kazandı. Venizelos'un Ankara'yı ziyareti sırasında birçok konuyu içeren yeni bir anlaşma imzalandı. 30 Ekim 1930 tarihli anlaşma Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması niteliğindedir. Bu anlaşmada aynı zamanda Deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına yönelik bir protokol de imzalandı (BCA, 30.18.1.2/15.80.14, 22.12.1930). Çünkü iki ülke de 1929 Dünya Ekonomik Buhranından olumsuz etkilenmişti. Bu sebeple silahlanmaya ayıracakları kaynakları üretime harcamayı planladılar. Öte yandan aynı tarihte İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmaları da imzalandı. Bilahare 1933'te iki ülke Samimi Antlaşma'ya imza attı. Bulgaristan ve İtalya'nın yayılcı siyasetine karşın 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı'nın imzalanmasıyla iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler gelişti (Fırat, 2016, s.344-351). Öyle anlaşılıyor ki bu dönemde Türkiye ve Yunanistan Akdeniz'de dengenin sağlanması için diğer sorunları bir kenara bırakmıştı. Zira 1932'de Yunan Hükümeti tarafından İngiltere'ye bildirilen bir görüşte dış politikadaki öncelik şu şekilde ifade edilmişti; “Akdeniz'deki asıl büyük tehlike İtalya'dan gelmektedir. Oniki Ada, İtalya'nın Türkiye'nin zararına olarak büyüme isteklerine hizmet etmesi düşünülen üslerdir. İngiltere, Yunanistan gibi Türkiye'yi de yanına alabilir. Yalnızca kağıt üstünde kalan bir düzenlemeden çok iki ulusun da duygularını da yansıtan bir belge olan son Türk-Yunan Antlaşması, İtalya yüzünden yapılabilmştir” (Kalelioğlu, 2009, s.105). Bu yakınlaşmaya paralel olarak 1929-1939 dönemi Türk-Yunan ilişkilerinde dostluk dönemi olarak adlandırıldı.

Bu çalışma 1929 Dünya Ekonomik Buhranından sonra Türk-Yunan ticari ilişkilerinin tarihsel gelişimine odaklandı. Bu bağlamda iki ülkenin iktisadi kalkınmalarını sağlamak amacıyla ticari alanda yaptıkları antlaşmalar, yasal düzenlemeler ve alınan sonuçlar değerlendirildi. Keza Türk-Yunan ekonomik ilişkilerine yönelik her iki tarafın kamuoyunun tutumuna ilişkin kanıtlar da ortaya konuldu.

Türk-Yunan Ticaret Antlaşmaları

1. İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması (30 Ekim 1930)

1929 Dünya Ekonomik Buhranının ardından Türkiye ve Yunanistan silahlanmaya ayırdıkları kaynağı yatırıma yönlendirmeyi hedeflemekteydi. Bu nedenle iki ülke arasında mübadele sorunları giderildikten sonra ilişkilerin geliştirilmesi için çaba harcandı. Bu çabalar doğrultusunda Venizelos'un Ankara ziyaretleri sırasında 30 Ekim 1930'da çeşitli konuları içeren antlaşmalar imzalandı. Bu antlaşmalardan birisi de İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmasıydı. Antlaşma ilerleyen yıllarda tadil edilerek gözden geçirildi (BCA, 30.18.1.2/25-3-2, 03.01.1932). İki ülke arasındaki iktisadi ilişkileri geliştirmek amacıyla imzalanan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelesinin imzası sırasında Türk tarafını Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, Nafia Vekili Zekâi, İktisat Vekili Mustafa Şeref, Hariciye Müsteşarı Menemenli Numan Beyler ve Yunanistan'ı ise Nazırlar Heyeti İkinci Reisi ve Hariciye Nazırı Mösyö İ. Andre Mihalakopoulos, Fevkalâde murahhas ve Orta Elçi Mösyö S. Polychroniadis temsil etti. Antlaşma 36 maddeden ve ekli listeden oluşmaktaydı. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ekonomik ilişkilerin temelini teşkil edecek bu antlaşma kısaca şu hükümleri içeriyordu (Türkiye Cumhuriyeti, 15 Mart 1931, s.303-310);

Anlaşmanın birinci maddesinde iki ülkenin tebaalarının, diğer tarafın ülkesine, memleketin kanun ve nizamlarına riayet etmek koşuluyla mahallî tebaaların veya yabancılar için özel bir hüküm varsa “*en ziyade müsaadeye mazhar millet*” sıfatıyla tebaalarının tâbi oldukları esaslara

uygun olarak başka kısıtlamalara tabi tutulmaksızın, serbestçe girebilecekleri, orada seyahat, ikamet edebilecekleri ve yerleşebilecekleri veyahut orayı istedikleri zaman terk edebilecekleri kabul edilmişti.

İkamet hususunda istisnalar da söz konusu idi. Mesela taraflar, gerek kanuni hükümler gerek ahlâkî ve sıhî zabıta ve dilencilik hakkındaki kanun ve nizamlara uygun olarak devletin iç ve dış güvenliğine ilişkin sebeplerden dolayı diğer tarafın tebaasının memleketinde yerleşmesini veya oturmasını menedebilecekti. Ayrıca devletler yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı karşı tarafın tebasını memleketinden ihraç etme hakkına sahipti. Bu durumda diğer taraf ihraç edilen tebaayı ve ailelerini konsolos tarafından tasdik edilmek kaydıyla yeniden memleketine kabul etmek zorundaydı. Bu hüküm siyasî sebeplerden dolayı istenmeyen şahıslara uygulanamayacaktı (madde 2).

Taraflardan her birinin tebaaları, diğerinin ülkesinde her nevi menkul ve gayrimenkul malları kazanma ve tasarruf etmek hakkına sahipti. Bu malları satma, değiştirme, bağışlama, evlenme, vasiyet yoluyla veya herhangi bir şekilde elden çıkarabilme veya veraset yoluyla kazanma hakkına da sahipti. Öte yandan memleketin kanun ve nizamlarına uyarak mallarını ve bütün emtialarını serbestçe ihraç edebilecekti. Bu ihracattan dolayı özel bir vergiye tabi olmayacaklardı (Madde 3).

Her iki ülkenin vatandaşları, diğer tarafın ülkesinde geçerli kanunlara uymak kaydıyla o ülkede ticaretlerini ya bizzat veya uygun görecekları kişiler vasıtasıyla yapabileceklerdi. Bununla beraber, taraflar kanunlar ve nizamnamelerle, seyyar sanayii, ayak satıcılığını ve münasip görecekları diğer iş ve meslekleri kendi tebaalarına hasredebileceklerdi (madde 4). Aynı şekilde taraflardan birinin vatandaşı diğerinin ülkesinde, bulunduğu ülkenin kanunlarına uygun olarak anonim şirket, sınaî ve malî şirket, sigorta ve nakliyat şirketleri dahil olmak üzere diğer ticarî şirketleri kurabilecekler, şubeler ve acentalar açabileceklerdi (madde 5). Şirketler bu faaliyetlerinden dolayı yerli şirketlere yüklenen mali mükellefiyetlerden daha ağına tabi tutulmayacaklardı (madde 6). Taraflardan her birinin tebaaları diğerinin ülkesinde, şahısları ve malları için, her nevi ticaret, sanat, iş ve mesleğini icra etmeleri nedeniyle yerli tebaadan alınan vergiden başka veya daha ağır hiç bir vergi, resim veya teklif tediyesiyle mükellef olmayacaklardı (madde 7).

Devletlerden birinin tebaası diğer ülkede mahallî tebaaya yüklenmiş olan şartlar, kayıtlar ve harçlardan başkasına tâbi olmaksızın, haklarını takip ve müdafaa etmek üzere serbestçe mahkemelere müracaat etmek hakkına sahip olacaktı. Ayrıca mahallî tebaa gibi bütün davalarda avukatlarını veya ajanlarını adı geçen ülkelerin kanunları gereğince bu mesleklere kabul edilmiş kimseler arasından seçmek serbestisine sahipti (madde 8). Tarafların tebaaları, diğer taraf ülkesinde, sulh zamanında olduğu gibi harp zamanında da orduda, bahriyede ve hava kuvvetlerinde, millî muhafız ve milis kıtaatında herhangi bir mecburî askerî hizmette bulunmayacaktı. Keza karşılıklılık esasına bağlı kanunlarda göz önünde bulundurulmuş istisnalar saklı kalmak şartıyla herhangi adlî, idarî ve beledî bir memuriyet ifasından da muaf olacaklardı (madde 9).

Antlaşmanın onuncu maddesinden itibaren ithalat ve ihracatla ilgili hükümler yer almaktaydı. Bu meyanda Türk mahsul ve mamulleri Yunanistan'a ithal olundukları zaman gümrük resimleri, en ziyade müsadeye mazhar devlet statüsünde alınacaktı. Alınan vergiler bundan daha ağır olamayacaktı. Aynı şekilde Yunanistan'ın mal ve ürünleri Türkiye'ye ithal edildikleri zaman gümrük resimleri ve diğer resimler diğer devletlere bahşedilen muameleden daha azına tabi tutulmayacaktı. Antlaşmanın bu maddesinde anlaşmaya ekli listede yer alan mahsullerin tarifeleri de verilmişti (madde 10). Ayrıca en ziyade müsaadeye mazhar memleket sıfatı nedeniyle Türkiye'ye yapılacak ihracattan Yunanistan'da ve Yunanistan'a yapılacak ihracattan Türkiye'de ürünlere ayrı bir vergi veya başka tür harçlar alınmıyacaktı (madde 11). 12. ve 13.

maddeler transit suretiyle yapılan ihracat ve ithalat vergileriyle ilgili düzenlemeleri içermekteydi.

Antlaşmanın 15. maddesinde ithal edilen ürünlerin memleket menşei ile ilgili belge düzenlenmesine ilişkin esaslar tespit edilmişti. Malların menşeinin hangi ülkeye ait olduğunun belirlenmesi için her ülkenin imal edilen ürün, içinde bulunan maddeler, ithalatçı memleketin ürün milliyetini tanımak açısından önemliydi. Bunun için bir belge düzenlenmesi kararlaştırıldı. Posta paketleri, kıymeti elli Türk lirasını veya iki bin drahmiyi geçmiyen gönderilere menşei belgesi düzenlenmeyebilirdi.

Taraflar ticaret serbestliğine yönelik bazı kısıtlamalarda, mesela ithal ve ihraç yasakları gibi bütün hususlarda birbirlerine en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesi yapacaklardı. Bu muameleye aykırı hareket ancak şu hallerde mümkün olabilecekti; ülkenin emniyeti veya müdafaasıyla ilgili sebepler, insanların, hayvanların, bitkilerin sıhhatini korumak amacıyla sıhhi zabıta tedbirleri, silâh, mühimmat, harp malzemesinin ve harbe mahsus bütün levazımın ithalini kontrol etmek ve devlet inhisarlarının icrası. Antlaşmanın bu maddesinde ihracat ve ihtalat ruhsatnamelerinin düzenlenmesiyle ilgili esaslar da tespit edilmişti (madde 16).

Her iki ülke de uluslararası transite en elverişli olan yollar üzerinde şahıslara, yolcu ağırlıklarına, emtiaya ve her türlü ürüne, gönderiye, gemilere, vapurlara, arabalara, vagonlara veya diğer nakliye vasıtalarına karşılıklı olarak serbestçe transit bahşetmişti. Bu şekilde birbirlerine en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesini temin etmeyi taahhüt etmişlerdi. Transit ticarete transit olarak tarafların birinin ülkesinden geçen her nevi mal, gümrük resmi ve bütün aidatlardan istisna tutulacaktı. Emtia transitini halkın ve devletin emniyeti dolayısıyla ve sıhhi nedenlerden dolayı men edilebilecekti (madde 17).

Taraflardan birine mensup seyyar ticaret memurları, diğer tarafın ülkesinde, ticari faaliyet yaparken ve ticarî ürünlere bahşedilen gümrük kolaylıklarıyla ilgili bütün hususlarda en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesi göreceklerdi. Bu uygulama seyyar sanat erbabı ile ayak satıcılığına uygulanmayacaktı (madde 18). Mukavelenamenin 19. maddesi ise yerel halka tahsis edilmemiş pazar ve panayırlarda ticaret yapılmasına ilişkindi. Buna göre taraflardan birinin vatandaşı ticaret yapmak için yerel halka tahsis edilmemiş pazar ve panayırlara gitmesi halinde hüviyet varakası ibraz etmek kaydıyla buradaki yerel halk gibi muamele görecekti.

Taraflardan her biri mal ihracatında gerekli olan ambalaj, örtü, çuval, fiçî vb. paketleme yapmak için gerekli olan eşyaların ihracat ve ithalat resminden muaf olduğunu kabul etmişlerdi (madde 20). Antlaşmanın 21. maddesi tarafların komşu oldukları üçüncü bir devletle olan sınır ticaretiyle ilgiliydi. Buna göre her iki ülke de sınır olduğu üçüncü devletlerle belli esaslar çerçevesinde hudut ticareti yapabilecekti. Öte yandan demiryolları nakliye ücretleri, mal sevkiyatının zaman ve uygulanması hususlarında taraflar, ahali arasında fark gözetmeyecekti. Bilhassa taraflardan birinin ülkesinden diğerinin ülkesine geçen veya bu ülkede transit olarak gönderilen eşyaların sevkiyat veya nakliye ücretlerinde bu ülkelerin birinden gerek dahilde bir yere giden ve gerek yabancı memleketlere giden gönderilerden daha az müsaadeli bir şekilde muamele görmeyecekti (madde 22). Tarafların tüccarlara gümrük tarifeleri ve özellikle muayyen bir meta üzerinden istifade edilecek rüsum hakkında resmî bilgi elde etme imkânını vermek için gerekli tedbirleri almayı taahhüt etmişlerdi (madde 23). Taraflardan her birinin tebaaları diğer tarafın ülkesinde, ihtira beratları, fabrika yahut ticaret markaları, ticarî unvanlar hususunda kanunda yer alan şartlara uygun olarak karşı tarafın tebaa yahut şirketlerine ait aynı hukuka haiz olacaklardı (madde 24).

Antlaşmada limanlar arasındaki gemi işletmeyle ilgili esaslar da tespit edilmişti. Buna göre taraflardan birinin sancağını taşıyan gemi ve vapurlar diğer tarafın sularına veya limanlarına girdiği taktirde milli gemilere yapılan muamelenin aynısı yapılacaktı. Gemiler farklı bir vergilendirmeye veya mükellefiyete tabi tutulmayacaktı (madde 25). Keza tarafların limanlarında, açıkta demirleme mahallerinde, doklarında, liman ve sığınaklarında gemilerin

yüklenmesi ve boşaltılması ile ilgili hususlarda, taraflardan birinin millî gemilere bahşetmiş olduğu bütün imtiyaz veya kolaylıklar, geldikleri veya gidecekleri yer neresi olursa olsun, diğer tarafın gemilerine de uygulanacaktı (madde 26). Bu özelliklere sahip gemiler ve yüklerden ülke bandırası altında ithal veya ihraç edilmiş oldukları takdirde tâbi olacakları resim ve mükellefiyetler dışında başka bir vergi alınmayacaktı. Aynı şekilde yolcular ve bunların ağırlıkları millî sancak altında seyahat ediyorlarmış gibi muamele görecektirdi (madde 27).

Antlaşmanın 28 ve 29. maddeleri seyrisefainle ilgili teknik bilgileri içermekte ve tarafların seyrisefainde uygulayacağı istisnaları belirtmekte idi. Ayrıca taraflar arasında yaşanan ihtilaflarda yapılacak muamelelere açıklık getirilmişti. Diğer maddede tarafların birbirlerinin bir veya daha fazla limanlarından yararlanabileceği, yük ve yolcu taşıyıp indirebileceği, bu faaliyetten dolayı belirlenen masraflar ve vergiler dışında bir ücret ödemeyeceği belirtilmişti (madde 30). Taraflara ait gemilerin batması, karaya oturması, hasar görmesi durumunda her iki devletin de kendi gemilerine yaptığı muamele gibi muamele yapması kararlaştırıldı. Kaptana, mürettebata ve yolcuların tahliyesine yardım edileceği ve kaza geçirilen ülkenin kanunlarına göre muamele edileceği belirtildi (madde 31). Taraflar birbirlerinin ülkelerinde bulunan şehir ve limanlara karşı tarafın iznini alarak konsolos ve konsolos yardımcısı atayabileceklerdi. Bu görevliler diğer yabancı devlet konsoloslarına tanınan hak ve muafiyetlere sahip olacaklardı (madde 32). Taraflardan birinin vatandaşının diğer tarafın ülkesinde vefat etmesi halinde eğer akrabası ve kanuni varisi yoksa ölen kişinin vatandaşı bulunduğu devletin yetkili konsolosu, gerekli olan resmî işlemleri yaptıktan sonra ölenin mallarının bulunduğu memleket kanunlarının elverdiği ölçüde terekeyi muhafaza altına almaya ve idare etmeğe izinli olacaktı (madde 33).

Taraflardan birinin diğer tarafın ülkesinde ikamet eden konsolosları, birinci tarafın gemilerinden firar etmiş olan, ikinci tarafın vatandaş veya tebaalarından başka gemici efradı geri almak için mahallî hükümet tarafından kanunun müsaade ettiği yardıma mazhar olacaklardı (madde 34). Keza iki memleket arasında mukavelenin uygulanmasından kaynaklı anlaşmazlıklar diplomasi yoluyla çözülmeye çalışılacaktı. Anlaşma sağlanamaz ise iki tarafın izniyle mesele hakeme havale edilecekti (madde 35). Maddeleri ayrıntısıyla ifade edilen bu mukavelename, taraflarca tasdik edilecek ve tasdiknameler Atina'da ivedikle teati edilecekti. Mukavelename, teati tarihinden bir ay sonra yürürlüğe girecek ve geçerlilik süresi iki yıl olacaktı. Antlaşmanın süresinin dolmasından sonra taraflardan biri mukaveleyi feshetmediği takdirde antlaşma geçerliliğini koruyacaktı. Mukavelename Ankara'da 30 Ekim 1930 tarihinde Fransızca iki nüsha olarak düzenlendi ve mukavele A. Michalakopoulos, Dr. Tefik Rüştü, S. Polychroniadis, Zekâi M. Şeref, Menemencioglu Numan Beyler tarafından imzalandı (madde 36).

30 Ekim 1930 tarihli İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması iki ülke arasındaki ekonomik faaliyetlerin artırılmasına yönelik bir antlaşmaydı. Antlaşmanın maddeleri dikkatle irdelendiğinde kabul edilen esasların ticari açıdan önemli kolaylıklar getirdiği anlaşılmakta idi. Bu şekilde iki ülke arasında iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi için zemin hazırlanmış oldu. Taraflar serbest dolaşım hakkı sağladığı gibi ticari olarak da serbest bir bölge oluşturmuşlardı. Her iki devlet de kendi ülkelerinin vatandaşlarına uyguladıkları ticaret ve vergi olanaklarını birbirlerinin vatandaşlarına tanımayı kabul etmişlerdi (Uysal, 2007, s.41). Bu antlaşma iki temel amaca hizmet etti. İlk olarak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı uluslararası ticarete ciddi bir durgunluğa neden olmuştu. Bu anlaşmayla Türkiye ve Yunanistan arasında serbest bir ticaret bölgesi yaratılarak ekonomi ve ticaret canlandırılmak istendi. İkincisi ise ülkelerin mübadele sonrasında yaşadıkları sıkıntılara yönelikti. Çünkü nüfus mübadelesi nedeniyle Türkiye'de ve Yunanistan'da kendine has problemler başgösterdi. Rum nüfusunun Türkiye'den göç etmesi nitelikli işgücü açığını ortaya çıkarmıştı. Keza Yunanistan'da ise göç eden Rum nüfus nedeniyle işsizlik arttı. Bu antlaşmayla Türkiye kaybettiği işgücünü yeniden kazanacak, Yunanistan ise işsiz olan nüfusu İstanbul ve Türkiye'nin değişik şehirlerinde iş olanakları bularak çalışabilecek

ve bir nebze de olsa işsizlikten kurtarabilecekti (Fırat, 2016, s.348-349; Erdem, 2009, s.116). İlerleyen yıllarda bu anlaşmaya bazı eklemeler yapıldı¹.

Siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmesine paralel olarak iki ülke arasındaki yakınlaşma da giderek arttı. Nitekim 5 Ekim 1931'de Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Atina'ya resmi ziyarette bulundu. Bu ziyaret kuşkusuz dünyaya verilen mesaj açısından da önemliydi. Taraflar Atina'da çok verimli bir mesai geçirdiler. Burada Türk-Yunan antlaşmaları merasimle teati edildi. Türk heyetinde İsmet Paşa, Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'nin Atina Sefiri Mehmet Enis Bey, Ankara'dan Hariciye Vekaleti şube müdürlerinden Cevat ve Kemal Aziz Beyler bulunuyordu. Yunan heyetinde ise Venizelos, Mihalakopulos, Yunanistan'ın Türkiye Sefiri Polychroniadis, Yunan Dışişleri Bakanlığı Umum Müdürlerinden Mavroudis, Siyasi İşler Müdürü Georges Mélas yer almıştı. Türk-Yunan heyeti arasında antlaşmalar imzalandıktan sonra Venizelos, İsmet Paşa'ya hitaben şunları ifade etti;

“Gün geçtikçe daha fazla kuvvetleşip sağlamlaşan Türk-Yunan dostluğu bu musaddak suretlerin teatisine muhtaç değildir. Çünkü bu mukaveleleri milletlerimiz çok evvelden ruhlar ile tasdik etmiş bulunmaktadır. Her halde bu muamele ve rasimeyi de yapıp bitirmiş olmakla bahtiyar bulunuyoruz”.

İsmet Paşa ise verdiği cevapta *“Bütün dünya halkı karşısında söylemiş olduğumuz sözlerden sonra artık herkes dostluğumuzun samimiliğini öğrenmiş bulunuyor. Bununla beraber Türk-Yunan mukavelelerinin musaddak suretlerinin teatisi ifasından büyük bir memnuniyet duyduğumuz ehemmiyetli bir hareket ve merasim mahiyetini haiz bulunmaktadır”.* Antlaşmaların teati edilmesinden sonra karşılıklı teşekkürler ifade edildi (Dün Sabah, 6 Teşrinievvel 1931, s.1, 5-6).

Yunus Nadi gazeteci olarak Atina'daki temaslara katılmış ve Atina'daki izlenimlerini başyazısında paylaşmıştı. Bu anlamda Yunus Nadi, Türk heyetinin Pire ve Atina'da çok sıcak karşılandığını, heyetin geçeceği yolların bayraklarla süslendiğini, oldukça kalabalık halde halkın ellerinde Türk bayrakları ile Türk heyetini selamladıklarını, deniz ve hava kuvvetlerinin bu heyecana eşlik ettiğini, vapurlar ve fabrikalardan merasim düdüklere çalındığını bildirmekteydi. İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Aras'ın karaya çıkmalarıyla emsalsiz bir alkış tufanı koptuğunu bu alkışların *“her kalpten fıskıran samimi bir duyguyu”* ifade ettiğini dile getirdi. Manzaranın muhteşem ve manasının da çok büyük olduğu vurgulandı. Pire'den Atina'ya kadar bütün caddelerin çok kalabalık olduğu, Atina'nın Türk-Yunan renkleriyle süslendiği, Türk heyetinin ineceği Petit Palace otelinin etrafında iğne atılsa yere düşmeyecek şekilde bir kalabalık olduğu, bu kalabalığın Türk-Yunan dostluğuna ne kadar önem verildiğini gösterdiği ifade edildi. Bu hava iki komşu devletin bölgelerinde yeni bir devir açtıklarını gösterdiğine dair değerlendirmeler yer aldı. İki komşu ülkede oturan iki komşu milletin bu devri kendi samimi anlayışlarıyla büyük bir ihtiyaç ve büyük bir inkılap halinde tahakkuk ettirdikleri belirtildi. İki millet arasındaki rabitanın derinliği ve eskiliği bu samimiyeti artırıyordu. Yunus Nadi gördüğü çehrelerin kendisine yabancı gelmediğini, tarihin yanlış açılmış ceryanlarının nihayet bulunduğunu, dost olabilecek iki milletin birbirine yaklaştığına dikkat çekti. Bu samimi dostluğun oluşmasındaki en önemli etkenin dönemin şartları gereği iki ülkenin de sulh ve sükuna ihtiyaç duymalarından kaynaklı olduğu ifade edildi. Zira harplerin memleketlere neye malolduğu bilhassa bütün dünyayı kasıp kavuran son umumi harpten sonra anlaşılmıştı. İnsanlığın büyük bir bölümünün barışı tahsis etmek için uğraştığı dile getirildi (Yunus Nadi, 1931, s.1-2).

¹ *“Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Hükümeti arasında aktolunan ikamet, ticaret ve seyrisefain mukavelenamesinin tasdiki hakkındaki 9 Mart 1931 tarih ve 1758 numaralı kanuna müzeyyel kanun”* adını taşıyan yasa 2335 kanun numarasıyla 18 Kasım 1933'te kabul edildi ve 25 Kasım 1933 tarihinde de resmi gazetede yayımlandı. Bu yasa ile anlaşmaya ekli olarak verilen cetveldeki A ve B listesinde yer alan bazı tabirler tashih edildi. (Türkiye Cumhuriyeti, 25 Teşrinisani 1933: 3250).

2. Ankara-Atina Ticari Krizi (1932)

Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan 30 Ekim 1930 İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması ile tarafların vatandaşları iki ülkede serbestçe ticaret yapabiliyor ve yerleşme hakkına sahip olabiliyordu. Bu şüphesiz taraflar arasında ticareti geliştirmiş, birçok Yunan vatandaşı Türkiye’de ticari faaliyet yürütmeye hak kazanmıştı. Bu statüye rağmen 11 Haziran 1932’de Türkiye’de dikkat çekici bir kanun kabul edildi. “*Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun*” adlı yasa 2007 kanun numarasıyla 16 Haziran 1932’de Resmi Gazete’de yayımlandı (Türkiye’de Türk Vatandaşlarına, 16 Haziran 1932, s.1564).

Kanun yabancı uyrukluların Türkiye’de ticaret yapmasını sınırlamaktaydı. Zira kanunun birinci maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti dahilinde adı kanunda zikredilen sanat ve hizmetler özellikle Türk vatandaşları tarafından yapılacaktı. Bu sanat ve hizmetlerin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması yasaklanmıştı. Bu meslek dalları; ayak (seyyar) satıcılığı, çalgıcılık, fotoğrafçılık, berberlik, müretteplik, simsarlık, elbise, kasket ve kondura imâcılığı, borsalarda satıcılık, devlet inhisarına tâbi maddelerin satıcılığı, seyyahlara tercümanlık ve rehberlik, inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri, nakliye vasıtaları ile su, aydınlatma, ısıtma ve haberleşme işlerinde daimî ve geçici işçilik, karada tahmil ve tahliye işleri, şoförlük ve muavinliği, genel olarak amelelik, her türlü müesseselerde ticarethane, apartman, han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık, otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansing ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant), bar oyuncu ve şarkıcılığı, baytarlık ve kimyagerlikti.

Kanunun ikinci maddesinde ise İcra Vekilleri Heyeti’nin kararıyla özel ruhsat verilmedikçe yabancılar tarafından icra edilemeyecek meslekler sıralanmıştı. Bu meslekler tayyare makinistliği, pilotluk, devlete veya vilâyetlere bağlı müesseseler veya belediyeler ile bunlara bağlı tesisat hizmetleri idi. Kanunun üçüncü maddesinde Türk vatandaşlarına tahsis edilmemiş olan sanat ve hizmetlerin ecnebi tebaası tarafından yapılmasının İcra Vekilleri Heyeti kararıyla yasaklanabileceği belirtilmişti. Kanunun diğer maddesinde Türkiye Cumhuriyeti nezdinde bulunan ecnebi devletlerin sefarethane ve konsoloshanelerinin kapıcıları ve emirlerindeki nakliye vasıtalarını kullanan yabancı devlet tabiiyetindeki işçilerin bu kanun hükmünden istisna olduğu bildirilmişti (Madde 4). Kanun yürürlüğe girdiğinde Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri yapmakta olan yabancıların kanunun neşredildiği tarihten itibaren bir sene içinde işlerini terketmek zorunda oldukları belirtilmişti (madde 5). Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetleri beşinci maddede belirtilen müddetin sonunda icra etmeye devam eden yabancıların mahallî en büyük mülkiye memurunun emriyle fiilen sanat ve hizmetlerinden men edilmekle beraber düzenlenecek zabıt varakası ile sulh mahkemesine verileceği ve on liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edileceği belirtilmişti (madde 6). Kanunda misillemeye yönelik kararlar da söz konusu idi. Zira kanunun yedinci maddesinde Türk vatandaşları hakkında idarî ve kanunî kayıtlar koyan yabancı devletlerin tebaasının Türkiye’de yapabilecekleri sanat ve hizmetlerin İcra Vekilleri Heyeti kararı ile men edilebileceği bildirilmekte idi. Vilâyet ve kaza merkezi olmayan mahallerde yabancı uyrukluların dükkân açması da yasaklanmıştı (madde 8). Kanunun 9. ve 10. maddeleri mutad olduğu üzere kanunun neşredildiği tarihten itibaren geçerli olacağı ve kanunun hükümlerinin icrasından İcra Vekilleri Heyeti’nin sorumlu olduğuna ilişkin idi (Türkiye’de Türk Vatandaşlarına, 16 Haziran 1932, s. 1564).

Yasanın çıkarılmasında 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının etkili olduğu ifade edilmektedir. Kriz nedeniyle Türkiye’de işsizliğin artması kanunun kabulünde etkili oldu. Zira Türk işçilerinin işsizlikle karşı karşıya kalması nedeniyle yeni iş imkanları yaratılmak istendi. Bu durum aynı zamanda «ekonomik hayatın Türkleştirilmesi» bağlamında mesleklerin millileştirilmesi ve milliyetçileştirmeye yakından ilgiliydi. Bu yasa sadece yabancı uyrukluları değil aynı zamanda o döneme kadar Türk vatandaşlığına geçmemiş olan azınlıkları da etkiledi.

Yasa nedeniyle Yunan, Bulgar, İspanol, Macar, Beyaz Rus ve İtalyan asıllı Yahudilerin Türkiye'den ayrıldıkları görüldü. Bu kapsamda 6.000 Yunan uyruklu Rumun da Türkiye'den ayrıldığı ifade edilmektedir (Koraltürk, 2011, s.277-279).

Öyle anlaşılıyor ki Türkiye'nin kabul ettiği bu kanun Yunanistan'da pek iyi karşılanmadı. Zira Yunan basınında Türkiye'ye karşı menfi bir hareket başladı. Bu süreçte Atina'da çıkan ve muhtelif siyasi çizgiye sahip birkaç gazetede "*Anadolu Harbi Hatıraları*" başlığı altında Türk aleyhtarı yazıların kaleme alınması dikkat çekiciydi. Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği tarafından Hariciye Vekaleti'ne gönderilen şifreli telgraflarda bu durum haber veriliyordu. Elçiliğin 22 Aralık 1932 tarihli şifre telgrafında hükümet yanlısı ve Venizelist beş önemli gazetenin aniden Anadolu maceralarına ait neşriyata başladıkları haber veriliyordu. Bu neşriyatın iki taraf kamuoyuna da iyi bir tesir bırakmayacağı ve tesis eden dostluğu dağıtacağı ifade edilerek neşriyata nihayet verilmesi için elçilik tarafından Yunan Hariciye Nazırı nezdinde girişimlerde bulunulduğu bildiriliyordu. Türk tarafının isteklerine karşı Yunan Dışişleri Bakanı tarafından verilen cevapta kendisinin daha evvelce gazetecileri davet ederek nasihatte bulunduğunu ve hükümetçi gazetelerin bu husustaki neşriyatlarına nihayet vereceklerini vadettiklerini, ancak hükümete zorluk çıkarma amacını güden Venizelist Atinaika gazetesinin ise bundan kaçındığını bildirmişti. Basında yer alan bu yazılardan ötürü üzüntülerini dile getiren bakan "*matbuat kanunu müsait olsaydı bu gazeteleri mahkemeye sevk etmekte asla tereddüt etmeyeceğini*" belirtmiş ve Türk ve Yunan dostluğunu yeniden teyit etmişti. Bu "*garezkarane*" neşriyat Yunan hükümetini de oldukça rahatsız etmişti ve gerekli tedbirlerin alınması yoluna gidildi (BCA, 30.10.0.0/241.626.27, 22.03.1933).

Türk elçiliğinin 22 Aralık 1932'deki ikinci telgrafında Venizelos'un Atinaiki gazetesinin sahibine uyarıda bulunduğu bildiriliyordu. Ancak buna rağmen gazete neşriyatına devam ettiği gibi bir de bunun haklı ve yerinde olduğunu göstermek için bir baş makale neşretmişti. Anılan gazetenin baş makalesinde Türkiye hakkında "*sarik, yalancı, katil, tarihi bir münakaşayı kendi sirkati, yalanı ve cinayetiyle susturmak istediği vakit nedamet getirdiği ve bir daha yapmayacağı nasıl kabul edilebilir*" deniyordu. Atinaiki'nin neşriyatının ağır olduğu, diğer gazetelerin ise harp ve esaret hatıratını nisbeten daha mutedil fakat yanıltıcı bir şekilde hikaye ettikleri bildiriliyordu. Birden bire başlayan bu neşriyatın sebebi ve kaynağı araştırıldığında meselede bir yabancı tesirinin olduğu ve son dönemlerde önemli meblağlar sarfederek sağlam haber alınan Yugoslavya Sefareti'nin bu işte parmağı olduğu hissini uyandırdığı belirtiliyordu. Öte yandan Hükümete yakın ve Hariciye Nazırı ile özel bir yakınlığı bulunan Elenikon gazetesi, Nezaretin ricası üzerine Anadolu macerası hakkındaki neşriyatını sonlandıracağını bildirmişti. Diğer taraftan anti Venizelist Akropolis gazetesi "*Yunan İzmir'i'nin Son Günleri*" başlığıyla aynı günlerde bir tefrikaya başlayacağını duyurmuştu. Bunun üzerine Türk elçisi Mehmet Enis Bey, 21 Aralık 1932 akşamı Hariciye müsteşarını ziyaret ederek durumu tekrar iletmiş, müsteşar, hükümetin bu neşriyatı engellemek için elinden geleni yapmaya devam ettiğini ve hükümetin tazyikiyle neşriyatını sonlandırmış gibi görünmemek için Venizelist Atinaiki gazetesinin bir iki gün sonra tefrikasını sonlandıracağını bildirmişti. Türk elçiliğinin bu konu hakkındaki görüşü sistematik bir kampanya ile karşı karşıya kalındığı ve Hariciye Nezareti'nin bu neşriyatı gazetecilerin rekabeti ile izaha çalışmasına rağmen hükümetin basına karşı aciz mevkiide bulunduğu yönündeydi (BCA, 30.10.0.0/255-716-5, 02.02.1933). Atina elçiliği tarafından Türkiye Dışişlerine gönderilen aynı tarihli diğer bir telgrafta ise Atinaika gazetesinin akşam nüshasında uzun bir izahname neşrederek kaydettiklerini aktardı. Buna göre "*maksadım müşterek siyaseti memleketimle arada bir itilafı müdafî temin etmiş olan bir devlete tecavüz değildir. Böyle bir tecavüz varsa bunun çekilmiş işkence hatıralarının tesiriyle kalemimden kolayca çıkıvermiş olduğu düşünülerek affedilmeliyim*" ifadelerini nakletti. Yunan hükümetinin neşriyatı durdurmak için Türk elçiliğinin müracaatından önce harekete geçtiği de bildirilmekteydi (BCA, 30.10.0.0/241.626.27, 22.03.1933).

Türk elçiliğinin gönderdiği 23 Aralık 1932 tarihli diğer bir telgrafta ise Mösyö Panaghis Tshaldaris'in matbuat erkanına, hükümetin uyarılarına rağmen bazı gazetelerin neşre devam

etmelerinden dolayı üzüntüsünü beyan ettiği bildirilmekteydi. Tshaldaris şunları söylemişti; “İki memleket arasındaki ihtilaflar halledilmiştir. İki hükümet iki milletin daha sıkı bir yakınlaşma için samimi mesai sarfetmektedir. Bundan dolayıdır ki hükümet, Türkiye ile Yunanistan arasında bilâ sebep soğukluk hasıl olmasına mani olmak arzusuyla matbuata nasihatte bulunmuştur. İki tarafın sarf ettiği mesainin müteakbil menfaatları temin ve tevsi edeceğine mutmainiz. Maziye rücuun iki hükümetin mesaisini takviye etmeyeceği aşikar olduğu gibi hissiyatçe efkar-ı umûmiyeye de muvafik olmadığından matbuatın buna muhalif bir hattı harekette ısrar etmesi mazur görülemez. Hükümet ihtaratının nazarı itibara alınacak ve bu suretle kendisinin de hoş görülmediği tedabiri ittihaz etmeğe mecbur bırakılmayacağını umut eder” (BCA, 30.10.0.0/241.626.27, 22.03.1933).

Türkiye'nin Atina Elçisi Mehmet Enis (Akaygen), Atinaika gazetesinin Türk milleti hakkında hakaretle neşriyatına devam ettiğini Türkiye'ye bildirmişti. 22 Aralık 1932 tarihli tefrikasını durdurmuş olan Helenikon Mellon'da diğer gazetelerin neşriyata devam ettiğini ileri sürerek tefrikaya tekrar başlamıştı. Bu arada Papanastaniyu'nun da gazetecilere nasihatte bulunduğu öğrenilmişti. Elçiliğin 23 Aralık 1932 tarihli ikinci telgrafında Yunan Hariciye Nezareti'nin elçiliğe verdiği bilgiye göre Atinaika gazetesinin de dahil olduğu ve diğer iki gazetenin esaret hatıratları neşriyatına 25 Aralık'tan itibaren son vereceklerini bildirmişti. En son 24 Aralık 1932 tarihli elçilik telgrafında “bu sabah gördüğüm Hariciye Nazırı neşriyat meselesinden bahs ederek bir taraftan Mösyö Çaldaris [Tshaldaris]'in diğer taraftan ricası üzerine Mösyö Venizelos'un vesaya ve ihtarati neticesinde gazetelerin esaret hatıratı tefrikalarına nihayet vereceklerini” teyit ettikten sonra şu beyanatı vermiştir. “Hükümet-i matbuanın siyasetine ve efkari umumiyenin hakiki temayülâtına mugayir bir hattı hareket takip etmesini asla tecviz edemez. Neşriyatı vakiadan dolayı çok müteessif ve müteessiriz. Yunan hükümetinin bu teessürü ve teessüflerini İsmet Paşa Hazretleriyle Tevfik Rüştü Beyefendi Hazretlerine iblağımı rica eylerim”. Bu niyet karşısında Türk Dışişleri, elçiliğe bir talimat göndererek Mösyö Tshaldaris'i ziyaret etmesi ve göstermiş olduğu bu dostane alakadan dolayı kendisine zati devletleri ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Hariciye Vekaleti adına teşekkürlerini ulaştırması istenmişti (BCA, 30.10.0.0/241.626.27, 22.03.1933).

Bu talimat üzerine elçilik harekete geçti ve Tshaldaris'ten görüşme talep edildi ve hükümetin ve başvekilin teşekkürleri iletildi. Tshaldaris bu teşekkürden çok memnun oldu. Bilmukabele Yunan hükümetinin ve kendisinin en derin teşekkürlerini Başvekil Paşa hazretlerine ve zati devletlerine ulaştırılmasını rica etti. Tshaldaris “beş on drahmi fazla kazanmak ümidiyle şuursuzcasına heyecanamız yazılar neşrinden çekinmeyen bazı gazeteleri iki memleket arasında mevcut dostluğun gereklerine riayet etmeğe davet etmeğim sadece bir vazifei nezaket ifa etmek fikrine mübteni değildir. Bu iki memleket arasındaki mevcut samimi dostluk havasını her türlü şaibeden masun bulundurmamak lüzumu hakkında beslediğimiz kanaate dayanmaktadır. Dostluk hisleri halk tabakaları arasında geniş bir maksa bulmuş ve bu hislerin sarsılmayacak ve gittikçe daha derin surette kök salmasını temin eylemek Yunan hükümetinin ilkelerinden birisi olmuştur. Buna muvaffak olacağımıza bizim gibi siz de şüphe etmemelisiniz. Matbuatımızın hali malumunuzdur. Okuyucularına havadis vermek gayretiyle her gün bana da yalan birtakım beyanat atfetmektedirler. Ve her gün bunları takip etmek zorunda kalmaktayız” ifadeleri kullanmıştır (BCA, 30.10.0.0/241.626.27, 22.03.1933). Tshaldaris iki memleket arasında mevcut dostluk havasını korumanın lüzumuna dair görüşlerini bildirdikten sonra bu ümit ile başka bir meseleyi gündeme getirmiştir. Bu olaylarla alakalı olan mesele ise Türkiye'de çıkan mevcut kanundur. Tshaldaris, Türkiye'de bazı işler ve sanatların icrasını Türk tebasına hasreden kanundan bahsederek şunları dile getirmiştir (BCA, 30.10.0.0/241.626.27, 22.03.1933).

“Hususi surette hiçbir memleketi istihdaf etmeyen ve umumi mahiyette bir tedbiri tezammün eden bu kanun hakkında bir şey söylenemez. Fakat şurası da muhakkaktır ki kanunun tatbikinden en çok mütezzarrır olacak memleketinizde mukim bulunan Yunan tebaasıdır. Verilen malumata göre kanundan etkilenen Yunanlıların adedi 2500'dür. Bunların aileleri efradı da

nazarı itibara alınınca vasıtai maişetten mahrum kalmağa namzet olanların adedi 10.000 kadar hesap edilmek lazımgelir. Yunanistan'ın mali ve iktisadi müşkilat içinde çırpındığı bir sırada 10.000 işsiz memlekete tahacüm etmesinin hükümet için bir kat daha baisi müşkilat olacağı ve efkari umumiye üzerinde de tesir yapmaktan hali kalmayacağı aşikardır. Memleketinizde çalışan Yunanlıların kısmı azamını uzun zamandan beri orada ihtiyarı ikamet eylemiş olanlar teşkil etmektedirler. Bunlar arasında orada doğup büyümüş olanlar da vardır. Bu noktalardan hükümetinizce bunlar hakkında istisnai ve cemilekârane bir muamele tatbik edilmesi belki mümkün olur zannedirim. Dost memleket hükümetinin böyle bir "jesti" bizi minnettar edecektir" demiştir. Türk elçisi, Tshaldaris ile görüşmesinde kanunda bu şekilde bir istisna yapılmasının mümkün olmadığını ancak durumu hükümete bildireceğini ifade etti. Türk elçisinin hükümete bildirdiğine göre bu sorun Tshaldaris'ten sonra Hariciye Müsteşarı tarafından da dile getirildi. Hatta Mösyö Venizelos'un da bu meseleye çok ilgi gösterdiği ve yeni sefir Sakellaropulos'a Türkiye'de dostane bir teşebbüste bulunarak Yunan hükümetinin müşkil vaziyetini izah etme hususunda talimat verilmiş olduğunu bildirdi (BCA, 30.10.0.0/241.626.27, 22.03.1933).

Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen 1933 yılı Türkiye-Yunanistan yakınlaşmasının zirve noktasını oluşturmaktaydı. Zira iki ülke arasındaki Samimi Antlaşma belgesinin imzalanması ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik müzakereler hızla sürdürülmekte idi. Bu durum Yunan basınında da memnuniyetle karşılanıyordu. Zira Yunanistan'ın yeni Ankara sefiri Mösyö Sakellaropulos'un itimatnamesini takdim merasiminde yaptığı konuşmada ve Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa'nın buna verdiği karşılıkta iki memlekete arasındaki dostluğun samimiyetine ve sağlamlığına vurgu yapılmıştı. Atina'daki Türkiye elçisi tarafından gönderilen 7 Şubat 1933 tarihli yazıda elçinin güven mektubunu sunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşmanın bütün Yunan matbuatında da neşredildiği bilgisi verilmekteydi. Yunan matbuatının çıkan makalelerde iki ülke arasındaki samimi ve derin dostluğa işaret ederek bu dostluk münasebetinin sadece hissiyat sahasında kalmayarak fiiliyata da geçerek önemli ve zengin semereler verdiği dile getiriliyordu. Bu arada cereyan eden ticari müzakerelere de temas ediliyordu. Örneğin Cumhuriyetçi çizgiye sahip Hestiya gazetesi verdiği haberde "maddi netayicile semereli zenginliği iki millet ve onların hükümetleri nazarında gittikçe şekillenen Türk-Yunan dostluğunun ehemmiyeti her fırsat zuhurunda Ege'nin bu ve öbür tarafında tezahür ettirilmektedir" ifadelerine yer veriliyordu.

Haberin devamında "...işte evvelki gün yeni Ankara sefirimizin itimatnamesini takdim merasiminde sefirimiz ve Türkiye Reiscumhur Hazretleri iki memleket arasında müteakabil samimi itimat rabitalarının gittikçe takviyyet bulduğu keyfiyetini ifade için hakikat nefhasıyla canlanan mesut tabirler bulmuşlardır. Pek tabi olarak bu dostluk ve karşılıklı itimat, fiili çalışma sahasında tecelli etmekte bulunmuştur. İktisadi münasebetlerin gittikçe daha vasi bir sahada inkişafı ve mübadelenin dostane bir müteakabiliyet zihniyetiyle tanzimi iki memleketi yekdiğerine rabt eden mesut dostluk münasebetlerinin bir mantık neticesidir. Bu keyfiyet Yunan sefirinin nutkunda olduğu gibi Türkiye Reiscumhuru Hazretlerinin cevabında da kaydedilmiştir. Bu karşılıklı iyi niyetle Yunanistan ve Türkiyenin ticari ve iktisadi teşriki mesaisinin metin ve devamlı olacağına ve bu suretle sahip oldukları vasıflar ve kabiliyetler itibarıyla yekdiğerini tamamlamaya aday olan iki milletin daha sıkı bir beraberlik için kıymetli bir başlangıç teşkil edeceğine şüphe edilmemelidir" ifadeleri yer almıştı (BCA, 30.10.0.0/255.716.6, 07.02.1933).

Türkiye'nin Atina elçiliği tarafından gönderilen raporda halkçı bir çizgiye sahip olan Proiya gazetesinde yer alan bir makale de aktarılmıştı. Bu makalede Yunanistan'ın yeni Ankara sefirinin itimatnamesini takdim vesilesiyle Türk-Yunan dostluğunun samimiyet ve sağlamlığından söz edilerek tarafların bu dostluğu sürdürme niyetinde olduğu bildirilmişti. Bunun ardından gazete, sefirin Yunanistan'ın bu dostluk siyasetinin bir zümrenin değil Yunanistan'ın milli politikası olduğunu vurguladığına dikkat çekmişti. Gazete Türkiye Reiscumhurunun da bu durumu teyit ettiğine vurgu yapmıştı. Taraflar bu dostluğun sadece

hissiyatta kalmayıp, iki memleketin hayati çıkarları için birlikte çalışmak gerektiğini ifade etmişlerdi. Bu neticeyi elde etmek için iki hükümet de bir ticari antlaşma imzalamak için müzakerelerde bulunmuşlardı. Venizelist çizgide yayın yapan gazeteler de iki memleket arasındaki dostluğun metanet ve samimiyeti hakkında yazılar kaleme almıştı (BCA, 30.10.0.0/255.716.6, 07.02.1933).

Türkiye ile Yunanistan arasındaki yakınlaşmanın dünya basınında da yer aldığına ilişkin haberler Hariciye Vekaleti tarafından Başvekalete gönderilen yazıda dile getiriliyordu. Söz konusu yazıda New York Times gazetesinde yer alan bir habere değinilmekteydi. Buna göre anılan gazetenin 7 Ocak 1933 tarihli nüshasında Türk-Yunan dostluğuna dikkat çekilmekteydi. Türkiye-Yunanistan ilişkilerinden ve iki memleket halkının daha evvelden bir diğerine karşı besledikleri husumetin bugün dostluğa dönüşmesinden, birkaç sene evvel birbirine düşman olan Türklerle Yunanlıların dost geçindikten sonra bütün dünyanın pek ala barış içinde yaşayabileceğinden bahsedilmişti (BCA, 30.10.0.0./255-716-7, 09.02.1933).

Ankara-Atina arasındaki yakınlaşma özellikle Bulgaristan ve Yugoslavya'yı rahatsız etmiş gibi görünmekteydi. Zira Türkiye-Yunanistan arasındaki yakınlaşmadan ötürü Bulgar gazetelerinde yayınlar söz konusuydu. Hariciye Vekaleti'nin bildirdiğine göre Sofya'da neşredilen "Vik" gazetesi "Bulgaristan'a karşı tecavüzi bir Türk-Yunan İttifakı" başlığı altında bir makale neşretmişti. Bu haberler Bulgaristan'ı kuşkulandırmak için bir süredir maksatlı olarak devam ettiriliyordu. Trakya Cemiyetinin faaliyet ve gazetelerle yaptığı neşriyatta Yugoslavya'nın parmağı olduğu elçiliğin yapmış olduğu araştırmalardan anlaşılmıştı. Bulgaristan kamuoyunu coşturacak haberler de yine aynı kaynaktan gönderilmekte idi (BCA, 30.10.0.0/241.629.17, 22.06.1933). Bu meyanda Hariciye Vekaleti tarafından Mart 1933'te Başvekalete gönderilen yazıda Bulgaristan'da neşredilen Trakya gazetesinin 16 Şubat tarihli nüshasında görülen haber hülasası yer almakta idi. Buna göre anılan gazetede Kaloyan Bobeff imzalı bir makalede Bulgarların Balkanlar'da ve Avrupa'da cereyan eden olaylara daima kayıtsız kalmakta olduklarından şikayet edilerek mesela son zamanlarda imza edildiği tebliğ edilen Türk-Yunan ademi tecavüzü ve bitaraflık itilafnamesine kimsenin önem vermediği, bu itilafın Bulgaristan'a yönelmiş olduğuna dikkat çekilmekteydi (BCA, 30.10.0.0/241.626.27, 22.03.1933).

Ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik iki ülkenin çabaları yıl içinde devam etti. Türk-Yunan iktisadi ilişkilerinin geliştirilmesi için 1933 yılında İstanbul'da Türk-Yunan Bankası kurulmasına karar verildi. İki ülkenin bankalarının koyacağı sermaye ile oluşturulacak bu banka, iki ülkenin iktisadi ilişkileriyle ilgili işlerle meşgul olacaktı. Bankanın sermayesi Yunan Bankaları ile İş Bankası, Sümer Bank ve diğer iki milli banka tarafından ortaklaşa temin edilecekti. Oluşturulması planlanan bu bankanın iktisadi ilişkiler açısından önemli hizmetler vereceği düşünülmüştü (Türk-Yunan Bankası, 1933, s.1). Ağustos 1933'te iki ülke arasındaki görüşmeler yoğunlaştı. M. Tshaldaris'in Ankara'ya ziyareti ve yeni yapılacak anlaşmalar tarafları daha da yakınlaştırdı. Bu görüşme ve antlaşmalarla iki ülke sıkı bir çalışma içerisine girmeyi ve iktisadi ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamaktaydı (Türk-Yunan Dostluğu, 1933, s.1).

3.Samimi Antlaşma ve Ekonomik İlişkiler (14 Eylül 1933)

1933 yılında Avrupa'da yaşanan gelişmeler Balkan devletlerinin bir araya gelmesini zorunlu kılıyordu. Bir yandan Almanya'da Nazi Partisinin yükselişi ve iktidara gelmesi, öte yandan İtalya'nın yayılcı siyaseti sonucunda silahlanma hızlandı. Bu durum Balkan devletlerinin barışın korunmasına yönelik adım atmasına neden oldu. Türkiye-Yunanistan arasında gerçekleşen Samimi Antlaşma bu yakınlaşmanın göstergesiydi. İki ülke de samimi çalışma, anlaşma ve dostluk siyasetlerine sadık bir şekilde bağlı olduklarını göstermek, uluslararası alanda ve milli sahalarda gelişen olumlu ilişkilerin etkilerini güçlendirmek için bir antlaşma tesis etmenin uygun olacağına karar verdiler. Bu kapsamda Briand-Kellogg Paktı nedeniyle ve tarafların imzaladığı diğer uluslararası antlaşmalardan ilham alınarak uluslararası barışın tahsisine bağlı olduklarını göstermek için bu antlaşmayı imzaladılar.

Türkiye ile Yunanistan arasında Ankara'da 14 Eylül 1933 tarihinde imzalanan Samimi Antlaşma 6 Mart 1934'te kabul edilerek 2384 kanun numarasıyla Resmi Gazete'de yayımlandı. Türk-Yunan Samimi Paktının imzalanmasında Türk tarafını temsil eden murahhaslar Başvekil ve Malatya Mebusu İsmet Paşa ve Hariciye Vekili İzmir Mebusu Tevfik Rüştü Bey idi. Yunan tarafını ise Başvekil Mösyo Panaghis Tshaldaris ve Hariciye Nazırı Mösyo Demétre Máximos temsil etmişti. Ankara'da imzalanan antlaşma Türkiye ve Yunanistan ortak sınırlarının saldırıdan korunmasını karşılıklı olarak üstlenmişlerdi (madde 1). Ayrıca taraflar uluslararası mahiyette olup kendileriyle ilgili her meselede öncelikli olarak istişare etmeyi, anlaşma ve çalışma siyasetlerinin genel sınırları çerçevesinde, birlikte ve karşılıklı menfaatlerine uygun bulduklarını belirtmişlerdi (madde 2). Türkiye ve Yunanistan uluslararası toplantılarda karşılıklı olarak özel ve ortak menfaatlerini koruyacaklardı (madde 3). Bu antlaşma on sene için geçerli olacak, antlaşmanın bitiminden bir sene evvel taraflardan biri antlaşmayı fesh etmezse antlaşma yeni bir on senelik devre için geçerli olacaktı (madde 4). Antlaşma tasdik edildikten sonra tasdiknameleri ivedilikle Atina'da teati edilecekti. Son tasdik bir nota ile taraflara tebliğ edildikten sonra antlaşma yürürlüğe girecekti (madde 5) (Türkiye ile Yunanistan, 12 Mart 1934, s.3528).

Türk-Yunan ilişkilerini bulunduğu durumdan daha ileriye taşıyan 1933 Samimi Antlaşmasından sonra iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler oldukça gelişti. Antlaşma ekonomik alanda da semeresini verdi. Türkiye ile Yunanistan arasında Samimi Antlaşmanın imzalandığı günlerde iktisadi müzakereler de yapıldı. Görüşmelerden sonra Ankara tarafından gazetelere gönderilen resmi tebliğde iktisadi ilişkilere değinilerek taraflar arasında ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi için yapılacak çalışmalar aktarıldı. Resmi tebliğde Yunan Başvekili Mösyo Panayotis Tsaldaris, Dışişleri Bakanı Dimitrios E. Maximos ve Milli İktisat Bakanı Yorgi Pasmazoğlu'nun Ankara'daki ziyaretleri sırasında Başvekil İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İktisat Vekili Mahmut Celal Bey ile görüşmelerde buldukları Yunanistan ile Türkiye'yi ilgilendiren konuları dostane bir hava içerisinde tetkik ettikleri bildirildi. Görüşülen meselelerde her iki tarafın da tam bir mutabakat sağladıkları belirtilirken Türkiye ve Yunanistan arasındaki ticaretin daha da canlandırılmasına karar verilmişti. Bununla birlikte iki ülkenin karşılıklı olarak yabancı memleketlerle münasebetlerinde uyumu sağlamak için bir muhtelit komisyon kurulması kararlaştırıldı. Bu komisyon hemen Ankara'da toplanacak ve belirlenen amaçlara ulaşmak için çalışacaktı. Komisyonun amacı Türkiye ile Yunanistan arasında yeni ve geniş bir iktisadi anlaşmaya esas teşkil edecek kadar ilerlediği zaman -ki sonucun Kasım ayına kadar elde edilmesi amaçlanıyordu- Yunanistan İktisat Bakanı Türk mevkidaşıyla temasta bulunmak üzere Ankara'ya gelecekti. Daha önce imzalanan 1930 İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmasına uygun olarak Türkiye ve Yunanistan arasında ilerleyen yıllarda Takas ve Kliring antlaşmaları da imzalandı (Dost Yunanistanla, 1933, s.1).

Müzakerelerle ilgili olarak Celal Bayar'ın Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte Türk-Yunan iktisadi işbirliği için karma bir komisyon kurulduğu ifade edildi. Yunan İktisat Bakanı Pasmazoğlu ile Türkiye İktisat Vekili Celal Bey arasında yapılan görüşmelerde iki memleket arasındaki iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi için tam bir uzlaşmaya varıldığı belirtilmişti. Görüşmelerde Yunanistan'ın Türk mahsullerini almak için alım kuvvetini artırmak ve iki ülke arasındaki alım satımda Yunanistan'ın mümkün olduğu ölçüde döviz dengesini kurabilmesini kolaylaştırmak için kontenjan genişletmesi yoluyla Yunan ithalatına kolaylık gösterilmesi kararlaştırıldı. Yunanistan özellikle alkol, içkiler, mensucat ve asitli sıvılar ithal edecekti. Bu amaçla kontenjan derhal genişletilecekti. Yunan İktisat Nazırının söylediğine göre bu şekilde Yunanistan'a ihracat yapan tüccarların maruz kaldıkları zarar giderilmiş olacaktı. Müzakereler esnasında Celal Bey birbirine benzeyen ihracat mahsulleri yetiştirmekte olan iki memleketin müşterek bir ihracat politikası takip etmesini teklif etti. Yunan İktisat Bakanı bu teklifi büyük bir memnuniyetle kabul etti. Taraflar bu görüşmelerde alınan kararlardan memnunluk duydu ve iki memleket arasındaki bu ortak çalışmanın çok hayırlı olacağı ifade edildi. Tütün, üzüm, incir ve zeytinyağı için müşterek bir politika takip etme prensibi hemen kabul edildi. Bu ortak

çalışmaların ne yönde yapılacağı ve hangi mahsullerin ne şekilde hudutları dahiline alacağı bilahare Türk-Yunan delegelerinden oluşan ortak bir komisyon tarafından tespit edilecekti. Müzakereler esnasında Yunan İktisat Bakanı Pesmazoğlu tarafından yapılan önemli tekliflerden birisi de iki memleket arasında açılmış olan ticaret mübadelesi temini için tarafları koruyan ahenkli bir sanayi siyaseti takip etmeleri meselesi oldu (Celal Bey'in Gazetemize, 1933, s.1, 6).

Bu hususta bir prensip antlaşması şeklinde mutabık kalınan nokta iki memleketin kendi milli sanayi programlarını uygulamayı takip etmekle beraber bu programların yüz yüze tahakkukuna kadar her iki tarafta üretilmekte olan sanayi maddelerinin çeşitlerinden karşı tarafta mevcut çeşitlerin üretimini daha sonraya bırakarak onun yerine karşı tarafta mevcut olmayan sanayi şubelerini tesis etmek suretiyle iki memleket sanayisi arasında tamamlayıcı bir ahenk sağlamaktı. Bu şekilde her iki taraf ürettiği sanayi ürünlerini diğer tarafta üretilmeyen maddelerle mübadele edebilecekti. Bu prensip anlaşmasının uygulanma şekli Ankara'da toplanacak ortak komisyon tarafından her iki memleketin sanayi programları ve mevcut sanayi üretimi incelenmek suretiyle tespit edilecekti. Yunan İktisat Bakanı Türkiye'de iş yapmak isteyen Yunan Bayındırlık Şirketlerinin tekliflerini de Celal Bey'e bildirmişti. Ancak Türkiye'deki bayındırlık işlerinin mevcut hacminin Türk müteşebbislere dahi yetmemesi nedeniyle iki bakan da bu konuda görüşmeye gerek görmedi (Celal Bey'in Gazetemize, 1933, s.1, 6).

Sonuç olarak iktisadi görüşmeler 15 Eylül'de imzalanan antlaşmanın içeriğine uygun olarak birlikte çalışma esası dahilinde önemli bir sonuca ulaştı. Yunanistan sanayi ürünlerine karşı gösterilen ve gösterilecek olan mücadele ile en önemli müşterilerden olan komşu ve dost memlekete ihracat yapabilecekti. Keza Türkiye yaptığı ihracatı eski yüksek seviyesine çıkarmak imkanı elde etti. Ayrıca ortak bir ihracat politikası takip edilerek Yunanistan'dan başka memleketlere yapılan ihracatın belli başlı kalemlerinin en uygun şartlarda ve rekabet tehlikesinden uzak şekilde ihracatı sağlanmış olacaktı. Bu şekilde Türk-Yunan iktisadi antlaşması ile Türkiye'nin ihracat ticareti için iki katı bir fayda ve gelişme sağlanmış olacaktı (Celal Bey'in Gazetemize, 1933, s.1, 6).

Antlaşmanın imzalanmasından sonra Celal Bey ve Yunan İktisat Bakanı Pesmazoğlu arasında bir telgraf teatisi gerçekleşti. Türk-Yunan Ticaret Antlaşmasının Ankara'da imzası münasebetiyle İktisat Vekili Celal Bey tarafından gönderilen telgrafta şunlar ifade edilmişti;

“Tam bir teşrik-i mesai fikriyle husul bulan ve iki memleket arasındaki ticari münasebetlerin inkişafında yeni bir merhale teşkil eden yeni itilafnamenin aktedilmiş olduğunu bildirmekle bahtiyarım. Bu samimi itilafın netayici ameliyesini teşkil edecek olan muhtelif meseleleri görüşmekle zevkiyap olmak ve mütemadiyen sıkılaştıran Türk-Yunan mukarenetine muvazi olarak iktisadi mübadelelerin terakkisini temin üzere zatı devletinize yakın bir zamanda Ankara'da mülâki olacağımı ümit etmekteyim. Büyük dostluklar. Mahmut Celal”.

Pesmazoğlu'nun cevabi telgrafı ise şu şekilde idi. *“Yeni Türk-Yunan itilafının imzası münasebetiyle zatı devletlerinizin gönderdikleri telgraftan dolayı hararetle teşekkür ederken müzakerelerin devamı müddetince lütfedilen ve bu mes'ut akti mümkün kılan kıymetli yardım için de zatı devletinize hararetle teşekkür etmek isterim. Bu yardımın iki dost memleket arasındaki ticaret münasebetlerini daha ziyade sıkılaştırmaya matuf olan bu itilafın tatbikinde de gösterileceği kanaatini izhar eder ve Türk ticaret menafitini en geniş bir nisbet dairesinde terviç etmek hususunda benim de bütün gayretimi sarfedeceğimi zatı devletinize temin eylerim.*

İktisadi sahada mesaimizi tev'em kılmak ve dostane sıkı teşriki mesaimizin daha ziyade inkişafına matuf tedbirleri müştereken tetkik eylemek üzere zatı devletinizle görüşme zevkini duymak için yapacağım seyahati, Parlamento mesaisi burada bulunmağımı zaruri kıldığından Kanunusani sonuna bırakmak mecburiyetinde kaldığımdan dolayı müteessifim. Fedakar Dostluklar. Pesmazoğlu” (Muahedenin İmzasından, 1933, s.6).

Yunanistan'ın ticari sahada ilişkileri geliştirmek istemesi ihracat ve ithalat dengesi açısından önemliydi. Zira Yunanistan'ın Türkiye ile yaptığı dış ticarete Türkiye'den yaptığı ithalat fazla iken ihracat düşük seviyedeydi. Yunanistan'ın bu noktada arzu ettiği şey Türkiye ile ithalat ve ihracat dengesini sağlamaktı. İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması sayesinde iki ülke arasındaki ticaret biraz canlansa da bilahare bu istek azalmaya başlamıştı. Ticaret antlaşmasının sağladığı kolaylıklar sayesinde birçok Yunan emtiası Türk piyasalarına girmeye başladı ve piyasada tutunabildi. 1932 yılının başından Eylül sonuna kadar Yunanistan'dan Türkiye'ye 227.000 liralık ihracat yapılırken, 1933 yılının sekiz aylık ihracatı 450.000 liraya yaklaşmıştı. Böylece ithalat %100 arttı. Türkiye'nin Yunanistan ile İhracatı ise 1932'de 4.221.000 lira iken 1933 yılında 2.262.000 liraya indi. Bu durumda ihracat %46 azaldı. 1932 yılının ilk dokuz ayında Türkiye'nin Yunanistan'a ihracatı ithalatından 19 misli fazla iken 1933'te ihracat ithalattan ancak beş misli fazla oldu. Mevcut şartlar gösteriyordu ki iki memleket arasındaki alışveriş farkı azalmaktaydı. Koşullar tarafların alışverişlerinde birbirlerine karşı isteklerini yitirmeye başlamalarına neden olmuştu. Bu nedenle ticareti yeniden canlandırmak amacıyla Samimi Antlaşma sonrasında iktisadi kararlar alındı. Bu dönemin mevcut şartları dahilinde iki memleket arasındaki ticareti muhafaza ve idame edebilmek için bundan başka bir çare kalmamıştı (İktisat İşleri, 1933, s. 4).

Yunanistan'ın Ağustos 1933 zarfındaki dış ticareti bir önceki yılın aynı ayından daha iyi bir seyir izlese de ihracatındaki düşüş dikkat çekmekte idi. İhracatın Ağustos ayında miktarca çoğalmasa da bir ay önceki ihracatın bir mislinden daha fazla olsa da 1933 yılının başlarından Ağustos sonuna kadar sekiz aylık dış ticaret kıymeti toplamı bir önceki yılın aynı döneminde 5.184 milyon drahmi iken 3.554 milyon altın drahmiye düşmüştü. Yani Yunan dış ticaret %31 azalmıştı. İthalattaki azalış %37,7 ihracattaki eksilme ise %15,4 olmuştu. Takas ve kliring antlaşmalarıyla yabancı memleketlerle ticaret antlaşmalarının imzalanması devamlılığı sağlasa da yeterli değildi. Bu şartlar altında Türk-Yunan ticareti imzalanmış olan ticaret antlaşmaları sayesinde geliştirilmeye çalışılmıştı. Ticaret antlaşmaları iki ülke arasında alışverişini 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkilerinden mümkün olduğu kadar korudu ve tarafların alışverişlerini geliştiren bir mahiyet aldı (İktisat İşleri, 1933, s.4).

Balkan Antantı ve Ekonomik İlişkilerin Gelişmesi (9 Şubat 1934)

Balkan ülkeleri arasında siyasi yakınlaşma iktisadi alanda da semeresini vermişti. Balkan ülkelerinin Balkan birliği kurma çabaları iktisadi alanda da kendini gösterdi. 1930-1933 yılları arasında yapılan Balkan Konferansları bu açıdan önemliydi (Malkoç, 2019, s.141-168). Konferanslarda ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için de görüşmeler yapıldı. Zira 1929 Dünya Ekonomik Buhranının getirdiği zor koşulları aşmak ve Balkan ülkelerinin iktisadi kalkınmasını sağlamak amacıyla bir dizi kararlar alındı. Balkan Antantı sadece siyasi alanda bir birlikteliği öngörmüyordu. Antant iktisadi sahada işbirliğinin sağlanmasına yönelik kararları da içeriyordu. Böylece konferanslar sayesinde Balkan ülkeleri arasında ekonomik işbirliği gelişti. Ülkelerin ticaret odalarının birlikte çalışması ve Balkan Ticaret ve Sanayi Odası Konseyi oluşturulması kararlaştırıldı (Balkan Sergisi, 1931, s.3). Konsey 1931'den itibaren faaliyete geçti ve çalışmalarını 1933'ten itibaren artırdı (Balkan Ticaret Odası, 1933, s.1, 5; Metin, 2012, s.59-67). Keza Balkan Paktı ülkelerinin temsilcilerinden oluşan iktisat meclisleri kurulmasına karar verildi (Hazırlıklar, 1933, s.5).

Balkan Antantının 9 Şubat 1934'te imzalanmasıyla iktisadi ilişkiler daha da derinleştirilmişti. Balkan Antantı Konseyi'nde iktisadi alanda yaşanan gelişmeler masaya yatırılmış bu kapsamda Balkan devletleri arasında ekonomik alanda faaliyetler belirlenmişti. Bu meyanda Mayıs 1935'de Bükreş'te yapılan Balkan Antantı Konsey toplantısında alınan iktisadi kararlar çerçevesinde antant ülkeleri arasında ticareti geliştirme, ulaşımın düzenlenmesi, turizmin geliştirilmesi, bankacılık sisteminin oluşturulmasına yönelik esaslar kabul edildi. Konsey ayrıca ticari alanda faaliyetlerin artırılması, bu alanda kapsamlı bir serbestliğin sağlanması, dış ticaret kurumlarının birlikte faaliyet göstermesi için ülkeler arasında çeşitli organizasyonların

yapılmasına karar vermişti. Böylece antant ülkeleri arasında ihracat ve ithalatın artırılması için tedbirler alındı (Balkan Antantı, 1935, s.1, 12).

Bu çalışmalar kısa sürede semeresini verdi. Balkan İktisadi Konseyi'nin 15 Nisan 1938'de yaptığı olağan görüşmelerde Balkan Antantı ülkeleri arasında yapılan ticari faaliyetlerin arttığına dikkat çekilmişti. İktisadi Konsey ihracatın artırılması için bu alandaki kuruluşların bir araya gelmesini sağlamak için Atina'da bir toplantı düzenlemeyi uygun bulmuştu. Öte yandan Balkan ülkeleri arasında düzenlenen fuar ve panayırlara iştirak kararlaştırılmıştı (Balkan İktisad, 1938, s.1, 7).

Balkan Antantı sonrasında Türk-Yunan iktisadi ilişkilerin daha yakınlaştığı anlaşılmakta idi. Bu kapsamda İcra Vekilleri Heyeti'nin 12 Mayıs 1934 tarihli toplantısında Türk-Yunan Ticaret Ofisi hakkında daha evvel İktisat Vekaleti'nin hazırlamış olduğu talimatname onaylanarak yürürlüğe girdi (BCA, 30.18.1.2/45-31-7, 12.05.1934). Atina'da kurulan Türk-Yunan Ticaret Ofisi, 1936 yılının Ağustos ayı başında faaliyete geçti. Ofis, Türkiye ile Yunanistan arasında ticari münasebetleri geliştirmek için kuruldu. Bu kapsamda iki memleketi ilgilendiren ticari ve iktisadi meseleleri incelemek, ticaret erbabının iş yapmak istediği iki memlekette birinin kanunlarına, ticari örf ve adetlerine dair bilgi vermek, iki memleketin tüccarlarını birbirine tanıtmak, resmi, mali ve ekonomik müesseselerle temasa geçirmek, üyeleri arasındaki münasebetlerin genişlemesine çalışmak, ticari işlemlerde iki memleketin tüccarları arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları barış içinde çözmek, turizm ve diğer iktisadi münasebetlerin karşılıklı olarak gelişmesine yardım etmek gibi görevleri vardı. Ofisin idare Heyeti Reisi Eski İktisat ve Maliye Bakanı Yorgi Pasmazoğlu idi. İkinci Reisi Atina'da Türk Ateşe Komersiyali Dr. Naci Aday, İkinci Reis Muavini Ticari Mübadelat Yunan Şirketi Genel Direktörü Şarl Traversalos, Genel Sekreter tüccardan Platon Hacı Mihali idi. Üyeler ise Türkiye'nin Atina-Pire Başkonsolosu Kamil Mümtaz Akay, Eski İktisat Nazırlarından N. Kanelopoulos, Atina Ticaret ve Sanayi Odası Reisi K. Maneas, Yunan Yüksek İktisat Meclisi Üyesi ve Milli Banka Direktörü V. Simonidis, Vio/A. Şirket Direktörü A. Mihalidis'di (İktisat Vekaleti Türkofis, 16 Eylül 1936, s. 21).

Türkiye ve Yunanistan Arasında Takas Antlaşması (10 Kasım 1934)

Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan antlaşmalar ve dostane ilişkiler çerçevesinde iki ülke ticari münasebetlerini geliştirmek için son derece önemli bir mesai harcadı. Ticari ilişkileri dönemin şartlarına uygun olarak azamî derecede geliştirmek için taraflar oldukça istekli idi. Bu amaçla Türkiye ve Yunanistan, aralarındaki ticarî mübadeleleri, iki ülke arasında geçerli olan 30 Ekim 1930 tarihli Ticaret, İkamet ve Seyrisefain Antlaşmasının hükümlerini bozmamak üzere bir takas antlaşması imzaladı. Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Takas Antlaşması ve ekleri ile İkamet, Ticaret ve Sayrisefain Mukavelesine eklenen antlaşma İcra Vekilleri Heyetinin 2/12/1934 tarihli toplantısında tetkik edildi. Bunlardan tarife indirmeyi içeren ekli antlaşmanın 2294 sayılı kanunun verdiği yetkiye dayanarak ve 15 Aralık 1934'den itibaren geçici olarak ve diğerlerinin de yukarıda yazılı tarihte kesin olarak yürürlüğe girmesi için onay verildi. 14 maddeden oluşan Takas Antlaşmasında kararnamenin sonunda ekli, listede yazılı Yunan malları miktar olarak sınırlamaya tâbi tutulmaksızın Türkiye'ye ithal edilebilecekti. Kararnamenin sonunda iki numaralı listede yazılan mallarda ise her maddenin hisasında gösterilen miktarlarda ithalât yapılabilecekti. Yunan ithalâtı aynı zamanda umumî kontenjan rejiminden de istifade edebilecekti. Yunan mallarının Türkiye'ye ithal tarzı ve ödeme usulü antlaşmanın diğer maddelerinde gösterilmişti (madde 1) (Türkiye ile Yunanistan, 17 Kanunuevvel 1934, s.4541-4544). Bu antlaşmayla Yunan mallarının Türkiye'ye girişinde kolaylık sağlanmıştı.

Yunanistan'a ithal edilecek Türkiye menşeli malların, ödeme usulleri beş kısma ayrılmıştı. Birinci kısım canlı hayvanları ve taze balıkları ihtiva ediyordu. İkinci kısım, yumurta, hububat, kümes hayvanları, peynirler, soğan, sarmısak, jambon, pastırma ve sucuğu içermekte idi.

Üçüncü kısım pamuk ve yünü, dördüncü kısım kömür, tuz ve konserve balıkları ihtiva ediyordu. Beşinci kısım diğer Türk mahsullerinin tamamını içeriyordu (madde 2). Birinci kısma giren malların Yunanistan'a ihracından dolayı alacakların %50'si serbest döviz sistemiyle kalan %50'si ise takas sistemiyle yani aynı kıymette Yunan mallarının Türkiye'ye ithal edilmesi yoluyla ödenecekti (madde3). İkinci kısma dahil olan Türk mallarının ödemesi Türkiye ve Yunanistan'ın kliring anlaşmaları kapsamında Merkez Bankaları ya da takas ofisleri devreye sokularak bloke kalan alacaklardan hesaba geçirilerek ödenecekti (madde 4). Bu maksatla, Yunanistan Bankası tarafından Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası adına bir özel hesap açılacaktı. İkinci kısma giren malların Yunanistan'a ithalinden meydana gelecek alacaklar bu hesaba Türk lirası üzerinden kaydedilecekti. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bu suretle teşekkül eden alacakları, yukarıda sözü geçen Banka ve Takas Ofislerine tahsis edecek ve bu meblâğların karşılığını Türk ihracatçılarına ödeyecekti. Üçüncü kısma giren malların bedellerinin tamamı, Türkiye'ye hususî kliring sistemi ile serbestçe veya her maddenin karşısında yazılı kontenjan miktarları kadar ithal edilecek olan ve bir cetvelle belirlenmiş olan Yunan mallarının bedelleri ile takas edilecekti (madde 5). Dördüncü kısma giren Türk mallarının Yunanistan'a ihracından mütevellit alacaklar dördüncü maddede olduğu gibi kliring sistemi dahilinde ödenecekti (madde 6). Beşinci kısma giren Türk mallarının Yunanistan'a ihracından mütevellit alacakların %35'i serbest döviz yoluyla %40'ı takas bonolar ile ve kalan %25'i dördüncü maddede belirtilen kliring usulüne göre yani Yunanistan Bankasının Merkez Bankalarında veya Takas Ofislerinde bloke kalan alacaklarından mahsup suretiyle ödenecekti. Antlaşmanın diğer maddeleri ticaretteki teknik ayrıntılar ve takas sisteminin işleyişi ile ilgiliydi. Kanunun son maddesinde antlaşmanın 15 Aralık 1934'den itibaren altı ay için geçerli olduğu bu ilk devrenin bitiminden bir ay önce feshi bildirilmediği takdirde antlaşmanın bir altı ay daha kendiliğinden uzayacağı esasa bağlanmıştı. Antlaşma Ankara'da 10 Kasım 1934 tarihinde 2 nüsha olarak imza ve teati edilmişti (Türkiye ile Yunanistan 17 Kanunuevvel 1934, s.4541-4544; Türk-Yunan Takası, 1934, s.1).

Takas Antlaşmasından hemen sonra 30 Ekim 1930 tarihli İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmasının Türk tarifesine ilişkin B listesinde tadilat yapıldı. Buna göre Türk tarifesinde yer alan mandalina, ağaç kavunu, terebentin yağı, sakız, kolofan, asit nitrit, asit kloridik, sülfürik vb. maddelerde belli oranlarda indirime gidildi. Bu antlaşma 15 Ekim 1934'ten itibaren geçici olarak uygulanacaktı.

İki ülke arasında Ankara'da yapılan görüşmeler ve imzalanan antlaşmalar ile Türkiye ve Yunanistan İktisat Vekilleri iki ülkenin iktisadi alanda sıkı bir işbirliğine girmesini sağlamışlardı. İktisat Vekilleri bu amaçla öncelikli gümrük tarifeleri tesisi ve hatta iki ülke arasında bir gümrük birliği aktini ve keza müşterek bir sanayi politikasının tesbiti imkânlarını görüşmüştü. İktisat Vekilleri aracılığıyla Türk ve Yunan Hükümetleri, ifade edilen bu amaca en yakın zamanda ulaşabilmek için gerekli şartları incelemeyi ve bunların yapılabilmesi için gerekli faaliyetleri araştırmayı kararlaştırmışlardı. 10 Kasım 1934 tarihinde İktisat Vekili Mahmut Celal Bey ve Pesmazoğlu arasında yapılan görüşmelerde ayrıca bankalarda bloke kalmış ticari borçlardan hasıl olan paraların karşılıklı olarak takas edilmesine karar verilmişti (30 Birinci Teşrin 1930 Tarihinde, 17 Kanunuevvel 1934, s.4544). Ankara'da imzalanan bu antlaşmalar taraflarca onaylandı. Bilahare ihtiyaç duyuldukça kanunlar üzerinde tadilat yapıldı (30 Birinci Teşrin 1930 Tarihinde, 2 Kanunusani 1935, s.4615).

1934 yılında yapılan iktisadi anlaşmalar ile iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin daha iyi bir noktaya taşınması amaçlandı. Yunanistan'ın en büyük İktisadi gazetesi olan İkonomologos Atinon gazetesi Türkiye'nin ticaret ateşesi Halil Mithat Bey'in bir makalesini neşretti. Gazete Türkiye'yi "*mümtaz dost*" olarak ifade ediyordu. Zira Halil Mithat Bey, Türkiye ve Yunanistan arasında iktisadi sahada daha sıkı bir işbirliğini sağlamak için yapılan antlaşmanın ortaya çıkmasında önemli hizmetler veren ve bu teşebbüsün samimi bir taraftarı olarak tanıtılmaktaydı. H. Mithat Bey'in İkonomologos Atinon gazetesinde neşredilen makalesinde öncelikli olarak iki milletin asırlar önce temas ve tanışmalarına yer verildi. Türklerle Yunanlıların tanışıklığının

Osmanlı döneminde başlamadığı daha eskiye gittiği hatırlatıldı. Bu anlamda Osmanlı Devleti kurulmadan evvel de Türk ırkına mensup bazı milletlerin yakın doğunun muhtelif yerlerinde yerleştikleri, Balkanlar'ın Osmanlı Devleti tarafından zaptından daha evvel Türklerin Balkanlar'a yayıldıkları, dolayısıyla iki milletin tanışma ve temaslarının daha eskiye dayandığı vurgulandı. Makalede iki toplumun mizaçlarının birbirine çok benzediği, adet ve zevklerinin aynı olduğu ve başka milletlerden ziyade birbirleriyle daha kolay anlaşabildikleri, bazı bölgelerde iki milletin tamamıyla kardeşlik içinde yaşadıkları, bunun yanında zaman zaman ihtiraslardan ve ırki bir kin duygusunun zuhur etmesi nedeniyle istenmeyen elim hadiselerin meydana geldiği de belirtildi. Bu olumsuz gelişmelerin durumun kötü idare edilmesinden ve çeşitli tahriklere kapılınmasından kaynaklı olduğu hatırlatıldı (BCA, 30.10.0.0/255-719-1, ay ve gün yok 1934, s.1-4).

Halil Mithat Bey, artık bahsi geçen olumsuzlukların ortadan kalktığını, mazinin kesin bir şekilde unutulduğunu çünkü iki milletin kaderini yönlendiren yöneticilerin hakiki menfaatlerinin nelerden ibaret olduğunu taktir ettiklerini bildirdi. H. Mithat Bey'in bu görüşlerine rağmen bazı çevrelerde Türk-Yunan yakınlaşmasının bütün sahalarda beklenen semereleri vermediğini savunanlar bulunuyordu. H. Mithat Bey bu iddiaların doğru bulmadığını belirtti. Zira son on sene içinde iki memleketin ticari mübadeleleri tetkik edilecek olursa barışın tesis edilmesinden sonra yani 1922'den sonraki Türk-Yunan münasebetleri henüz tam anlamıyla değişmemişti. Yunan mallarının 1929 senesine kadar Türkiye'ye ihracatı "emniyet içinde" bir halde gelişmişti. Bunun için resmi Türk istatistiklerine göre 1922'den sonra ithalat ve ihracat rakamları şu şekilde verilmişti;

Türkiye'nin Genel İhracat ve İthalat Rakamları (1923-1928)

Yıl	İhracat (Türk Lirası)	İthalat (Türk Lirası)
1923	927.000	2.881.000
1924	1236.000	8.319.000
1925	1274.000	8.568.000
1926	1163000	8.401.000
1927	783.000	9.980.000
1928	968.000	11.585.000

(BCA, 30.10.0.0/255-719-1, ay ve gün yok 1934, s.1-4).

Halil Mithat Bey'in verdiği bu resmi rakamlardan anlaşıldığı üzere ithalat ile ihracat arasındaki oran büyük değildi ve %15'i geçmemişti. 1925'te ise 14.9 olarak tespit edilmişti. 1929'dan sonra ise aradaki oran mahsus derecede değişmiş olup bu da başlıca şu sebeplerden kaynaklanmıştı;

1-1914'ten 1922'ye kadar devam eden savaş nedeniyle Türkiye'deki stok mallar hemen hemen tükenmişti. Bunun sonucunda dışarıdan birçok mal ithal edildi. Bu nedenle dış ticaret orantısız bir şekilde yürüdü. 1929'da Türkiye'ye toplam 256.295.379 lira kıymetinde eşya girdi ve buna karşılık yalnız 155.214.000 liralık eşya ihraç edildi. Dikkate şayandır ki Türkiye'ye Yunanistan'dan ithal edilen eşyanın bir kısmı mesela renga, sigara kağıdı, kok kömürü gibi şeyler başka memleketlerden Türkiye'ye geldi.

2-Benzerleri Türkiye'de yetişen bazı mallar hariçten geliyordu. Fakat sonraki yıllarda Türk üretimi kuvvetlendiği için dışarıdan alınan birçok eşyanın girmesine gerek kalmamıştı.

3-Yunan emtiası son zamanlarda benzer yabancı malların şiddetli rekabetine maruz kalmıştı. Bunun doğal bir sonucu olarak Yunan malları yavaş yavaş piyasadan çekilmişti. Mesela mensucat, muhtelif ipekliler, cam mamulâtı bunlar arasındaydı.

4-Dünya Ekonomik Buhranı yalnız Türkiye'nin değil bütün ülkelerin ticaretinde durgunluk oluşturmuştu. Bu nedenle halkın alım gücü önemli derecede zayıfladı. 1932 yılında Türkiye'nin genel ithalatı 85.000.000 liradan ibaret oldu.

5-Ekonomik buhran yüzünden hemen bütün devletler milli paralarının, sanayilerinin ve dış ticaretlerinin himayesi için kendilerini müdafaa ve himaye eden tedbirleri alma yolunu izlemişlerdi. Türkiye'nin de eşya sınırlaması uygulaması ve Türk parasının himayesi için diğer bazı tedbirler alması doğaldı. Bunun sonucunda bütün ithalat eşyası yanında Yunan mallarının da ithalatı azalmıştı. Öte yandan Türkiye'nin zirai ve sanayi alanında ilerlemesi de bu azalmada etkili olmuştu (BCA, 30.10.0.0/255-719-1, ay ve gün yok 1934, s.1-4).

Bütün bu faktörlerin yanında Yunan ihracat ticaretinin durgunluğu ve iki memleketin mübadeleleri arasında dengesizlik başka bir sebepten de ileri gelmekteydi. İki memleket hemen hemen aynı zirai ürünleri yetiştiriyordu. Mesela ikisi de tütün, incir, üzüm, zeytinyağı ve meyve üreten ülkelerdi. Aynı durum daha küçük ölçüde sanayi alanında da görülüyordu. Bu noktada çimento, yünü ve ipekli mensucatu, mamul deriyi, halıları ve sair ürünleri zikretmek mümkündü. Bunların bazılarının üretim ve imalatı yerli ihtiyaçları tatmin etmekteydi. Mesela bu dönemde Türkiye'de mevcut dört çimento fabrikası yerli çimento ihtiyaçlarına tam cevap verebiliyordu. Türkiye'nin başka sanayi şubeleri de son zamanlarda önemli bir gelişme göstermişti. İçki imalatı, gıda maddeleri sanayisi, kimya sanayii, şekerlik ve mobilyacılık gelişme gösteren sanayi alanlarındandı. İşletilmekte olan iki şeker fabrikası vardı ve bir üçüncüsü Eskişehir'de yapılmaktaydı. Peynircilik, hayvan yetiştiriciliği, ipekçilik ve bütün ziraat işleri de memnuniyet verici şekilde gelişmekteydi. Ancak bu ilerlemeye rağmen bir çok eşyanın Türkiye'ye girişi devam ediyordu. Çünkü üretimi yeterli olan eşya nisbeten azdı. Memleketin ihtiyacı özellikle mühendislik, metalurji, zirai ve bütün fenni aletlerdi. Yunanistan'ın Türkiye'ye satabileceği mallar hususuna gelince; Yunanistan son senelerde sanayisini önemli derecede geliştirmişti. Halil Mithat Bey'in raporuna göre Yunanistan, Türk piyasasına şu eşyaları ihraç edebilirdi; cam mamulatu, kimyevi gübreler, boyalar, reçineden çıkan şeyler, kauçuk mamulatu, aliminyumdan mamul malzemeler, pamuklu mensucat ve iplikler, muhtelif kimyasallar ve zirai aletler. Türkiye'de Yunan mallarının sürümünün artırılması için şu hususlara dikkat edilmesi tavsiye edilmişti;

- 1-İlgili kişilerin Türk piyasalarının ihtiyaçlarını yerinde tetkik etmek,
- 2-Yunan mallarına hangi memleketlerin rekabet etmekte olduklarını tespit etmek,
- 3-Yunan malları fiyatlarının müşteriler için uygun ve menfaatli olması,
- 4-Yunan mallarının kalite itibarıyla da benzer Avrupa mallarından aşağı olmamaları,
- 5-Reklamla propaganda edilmek suretiyle Türkiye halkına tanıtılması.

Yunanistan'a ithal edilmekte olan Türk malları için de aynı şeylerin yapılması şarttı. Birçok Yunan eşyası şimdiki halde Türk pazarlarında tanınmış değildi. Tanıtılması için ise Yunan sanayi ve ticaret erbabı tarafından gayret sarfedilmeliydi (BCA, 30.10.0.0/255-719-1, ay ve gün yok 1934, s. 1-4).

Raporun son kısmında Türk halkı ve hükümetinin Yunanistan'a karşı hissiyatına yer verilmişti. Buna göre Türk milleti ve hükümetinin Yunanistan'a karşı en iyi hissiyatla dolu olduğuna şüphe yoktu. Bilhassa Atina'da son Türk-Yunan müzakerelerini idare eden İktisat Vekili Celal Bayar gerek Yunanistan'da ve gerekse Türkiye'ye dönüşünde Yunan sanayiinin gelişim derecesinden dolayı sevinç ve takdirlerini bildirmişti. Yunan eşyasının Türkiye'de yayılmasını kolaylaştırmak için mümkün olan şeyleri yapacağını da beyan etmişti. Yunanistan'da da Türkiye mahsulat ve mamulatu için aynı şeyin yapılmasını temenni etmişti. Öncelikle Türk mallarının yüksek kalitesinin Yunan piyasasında takdir edileceği ifade edilmişti. Bu anlamda Yunanistan'da ilgi

görecek Türk eşyası ise raporda şu şekilde belirtilmişti (BCA, 30.10.0.0/255-719-1, ay ve gün yok 1934, s.1-4);

-Türk kömürü, Adana ve İzmir'in seçkin pamuğu, Karadeniz sahillerinden Batı ve Kuzey Anadolu'nun hububatı, Ankara, Eskişehir, Mersin, ve sair bölgelerin zahireleri, Trabzon, Bursa ve Urfa'nın yağları, Giresun'un fındığı, İzmir, Antalya ve Doğu vilayetlerinin kasaplık hayvanları, Anadolu'nun yünleri, Amasya'nın emsalsiz elmaları, Ankara'nın armudu, İstanbul'un balıkları ve Karadeniz'in yumurtaları Yunan pazarlarında revaç bulabilirdi.

Esasen iki memleketin iktisadi çalışma beraberliği kaçınılmazdı. Bunu Yunanistan'da Halil Mithat Bey'in dost olarak nitelendirdiği M. Avramidis de makalelerinde dile getiriyordu. Komşulukları, ulaştırma kolaylıkları ve malların kalitesi ticari münasebetleri kolaylaştırmaktaydı. Bu arzular etrafında her iki memlekette şahsi teşebbüsler faaliyete geçerse istenilen amaçlara ulaşmak mümkün olacaktı. Türk ve Yunan yetkili çevrelerinin samimi gayretleri neticesinde bu amaçlara ulaşmak mümkündü. Türk-Yunan dostluğunun devamlı olacağı ve yakın gelecekte iktisadi gelişmenin temel taşıını teşkil edeceği belirtilmişti (BCA, 30.10.0.0/255-719-1, ay ve gün yok 1934, s.1-4).

Türk-Yunan ekonomik ilişkilerinde yaşanan yakınlaşma çabası dikkatlerden kaçmıyordu. Ancak bu ekonomik yakınlaşma özellikle Amerika'da neşredilen Yunan gazeteleri tarafından eleştirilmekte idi. Örneğin Türkiye'nin 3 Aralık 1934'te din adamlarının dini kıyafetlerini en yüksek din görevlisi hariç sadece ibadet yerlerinde giyebileceklerine yönelik karar Amerika'da neşredilen Yunan gazetelerinde kara propagandaya tabi tutuluyor bu vesile ile Türk-Yunan ekonomik ilişkileri eleştiriliyordu. Dahiliye Vekili tarafından Başvekalet'e gönderilen 24 Şubat 1935 tarihli yazıda ABD'de New York'ta neşredilen Etnikos Kirikas ve Atlantis gazetelerinin Türk-Yunan ilişkilerine yönelik değerlendirmelerine yer verilmişti. Bu kapsamda Türkiye'de çıkarılan 24 Şubat 1934 tarihli karara yönelik anılan gazetelerde yapılan değerlendirilmeler tercüme edilerek Başvekalet'e iletildi. Etnikos Kirikas ve Atlantis gazetelerinde yer alan değerlendirmeler söz konusu gazetelerin Atina muhabiri tarafından gönderilmişti. Etnikos Kirikas'ın yazdığına göre Türkiye'de çıkarılan bu kanun Ortadoksluğu aşağılamaktaydı ve Ortadoks Patrikanesine karşı bir darbe niteliğindediydi. Bu olaydan dolayı Atina Sinod'u teessürünü beyan etmişti. Atina Sensinoğu ortak bir teşebbüste bulunmak üzere müstakil kiliselerle temasta bulunmayı düşünmekteydi. Türk-Yunan Birliği Reisi, Türkiye'de çıkan bu kanunu protesto amacıyla istifa etmişti. Bu teşkilatın diğer üyeleri de istifa etmek üzereydi. Patrikhane mahfili de bundan çok müteessir olmuştu. Patrik Fotyos matem ilan etmiş olduğundan Galata'daki Ayanikola kilisesinin özel gününde bulunmamıştı. Buna karşılık Beyoğlu metropolidi yeni kanun dairesinde hareket edeceğini beyan etmişti. Ermeni patriği ile Katolik papazlarından bazıları da aynı tarzda davranacaklarını bildirmişlerdi. Bu kanunun Türk-Yunan dostluğuna darbe indirdiği yazılmıştı. Etnikos Kirikas'ın Atina muhabirinin 12 Ocak 1935 tarihli mektubunda ise şu ifadeler yer alıyordu;

“Türk-Yunan münasebetine darbe indiren cübbe meselesi enfüsi (öznel) değil afaki bir tarzda muhakeme edilmelidir. Türk-Yunan dostluğu o kadar çürük bir temel üzerine kurulmuştur ki, bunun üzerine sağlam bir bina yapmak imkansızdır. Fıtraten küstah olan Türkler, karşılarında mağlup Yunan milleti bulunduğunu zannederek arslan payı istemektedirler. Bunun içindir ki, aleme ilan olunan bu dostluk bu neticeleri vermiştir. Yunanistan kendi topraklarında yaşayan Müslümanlara ekalliyetine her türlü dini, siyasi, içtimai hürriyetleri vermiş bulunmaktadır. Millet meclisinde bunların mümessilleri vardır. Herkes çete reislerini Yunanistan'dan kovmuştur. Her hareketini dostluğa göre tanzim etmektedir. Türkiye'den 12-14 bin liralık mal ithal ettiğimiz halde Türkiye'ye ihraç ettiğimiz emtianın kıymeti senede 3-4 bin lirayı geçmemektedir. Türkiye, Rusya'nın teşvikiyle tesis ettiği fabrikalar sayesinde Yunan sanayiini mahvetmektedir. Buna mukabil Türkiye kararlılıkla programını tatbik etmekte devam ediyor. Maksadı İstanbul

Rumluğunu defetmektir. Tazyikler, vergiler ve her türlü vesait ile İstanbul Rumlarını Yunanistan'a hicrete mecbur etmektedir. Güya medeniyetin en yüksek mertebesine yükselmiş olan Mustafa Kemal'in memleketi serseri Papa Eftim'i bile himaye ediyor. Bu kurt dostluğundan faidemiz nedir? Şimdi de patrikaneyi kovmak istiyorlar. Esasen sıranın patrikaneye geleceği muhakkaktı. Bu dostluk komedisine nihayet vermelidir. Türk, fes de şapka da giyse zihni daima birdir. Bu dostluğu kuran hatasını anlamalıdır” (BCA, 30.10.0.0/255-719-7, 24.02.1935, s.1-2).

Haberde Yunan gazetelerinde Türkiye'ye karşı oluşan tepkiye karşı Cumhuriyet gazetesinin cevap verdiği ve bu tavra karşı Cumhuriyet'in hayret ettiği bildirilmekteydi. Türk matbuatı ruhani reislerin beyanatını neşretmişti. Ermeni Patriği Mesrup Naruyan, Avrupa'da da böyle olduğunu, kilise dahilinde ruhani elbise giyildiğini, papazlarına emir verdiğini dile getirmişti. Ermeni Katolik Episkopos Tomas'ın ise kanunu gururla karşıladığını, bunu tatbika mecbur olduğunu, Atatürk'e minnettar olduklarını dile getirmişti. Haham Marküs da meşrutiyetten beri cübbe giymediklerini dile getirmişti (BCA, 30.10.0.0/255-719-7, 24.02.1935, s.1-3).

Kılık kıyafetle ilgili yaşanan bu gerginlik Türk-Yunan münasebetlerini etkilemedi. Zira propaganda haberleri neşredilmeden evvel de taraflar görüşme halindeydi. Türk Dışişleri Bakanı 15 Aralık 1934'te Atina'ya giderek burada taraflar arasında siyasi ve ekonomik ilişkileri ele alan bir dizi görüşme yaptı. Yunan Dışişleri Bakanı Maksimos ile görüşen Tevfik Rüştü Bey, Yunan Başbakanı Tshaldaris'in bulunduğu bir akşam yemeği sonrasında Yunan basınına açıklamalarda bulundu. Maksimos, Türk Dışişleri bakanıyla iki ülke arasındaki bütün işleri oldukça samimi ve dostane bir hava içerisinde tetkik ettiklerini ve tarafların her işte tamamıyla uyumlu düşündüklerini belirtti. Tevfik Rüştü Bey ise Yunan basınına şu beyanatta bulundu:

“Bugün gene memleketinizde bulunmaktan çok memnunum. Buraya geldiğimde kendimi adeta kendi memleketimdeyim gibi zannediyorum. Bana karşı gösterilen samimiyet ve dostluğa müteşekkirim. Bütün dostlukların tecrübe devresi geçirmesi tabiidir. Kisve meselesi de böyle oldu. Bu mesele esasen tamamıyla dahili bir mesele idi. Yunanistan'ı en ufak şekilde rencide edecek birşeyin tasavvuru mümkün değildi. Nasıl olur ki bu kadar birbirine bağlı olan bir millet diğerini rencide etmeği aklına getirsin? Yunan halkı bilmelidir ki bu dakikada menfaati Türkiye ile pek bağlı olmaktadır. Türk milleti lüzum görüldüğü takdirde sizin için kanını dökecektir. Yunan siyasi adamlarının bu meselede gösterdikleri dirayet ve dostluklara hayranım...” (Türkiye Dış Bakanlığı, 16 Birincikanun 1934, s.1, 5).

Türkiye ile Yunanistan siyasi ve ekonomik ilişkilerin zarar görmemesi için azami gayret gösterdi. İlişkileri zedeleyebilecek herhangi bir olumsuzluğa yer verilmedi. Örneğin 2 Kasım 1937 tarihli olup Musafa Kemal Atatürk'ün imzasını taşıyan bir Bakanlar Kurulu Kararnamesinde Türkiye ile Yunan dostluğunu rencide edecek mahiyetteki resimlere fırsat verilmemesi, bu resimlerin satışının, dışardan ithal edilmesinin yasaklanmasına karar verildi (BCA, 30-18-1-2/79-90-15, 02.11.1937).

İki taraf arasında iktisadi ilişkileri geliştirmeye yönelik çabalar zaman zaman iç olaylar nedeniyle akamete uğrayabiliyordu. Örneğin 1935 yılında Venizelos'un önderliğindeki Cumhuriyetçi askerlerin darbe girişimi nedeniyle Yunanistan siyasi bir kriz içerisine sürüklendi. Darbe bastırılrsa da bu durum Türk-Yunan ticari ilişkilerini etkiledi. Zira bu olaydan dolayı ithalat ve ihracatta bazı dalgalanmalar oluştu. Yunanistan'da çıkan isyan Türkiye ile olan ihracata büyük bir zarar verdi. İki ülke arasındaki ticari münasebetler bir süre durdu. İki tarafın tüccarları da bundan zarar etti. Bunun üzerine ihracatçı Türk tüccarlar birleşerek Ekonomi Bakanlığına müracaat ederek son Yunan isyanının Türk ihracatına yaptığı büyük zararın telafisi için tedbirler alınmasını istediler. Bu kapsamda Yunanistan ile Türkiye arasındaki takas anlaşması gereğince Türkiye'ye giren malın üç ay zarfında mukabili Yunanistan'a ihraç edilebilir esasına dikkat çektiler. Son isyan hareketinden dolayı Yunanistan ile Türkiye

arasındaki ticaretin uzun süre durması nedeniyle her iki taraf tüccarlarının hiç bir kabahatleri olmadan bu durumdan zarar gördükleri hatırlatılarak üç aylık sürenin altı aya uzatılmasını istediler (İhracatçıların İsteği, 25 Mart 1935, s.3, 6).

Bu arada Yunanistan yaşadığı krizlere rağmen ekonomisini güçlendirme çabası içindeydi. Yunanistan'da sanayi üretimi 1935 senesi için 10.117.256.000 drahmi ve 1936 için 11.841.975.000 drahmi olarak tahmin edilmekteydi. Yunan endüstrisinin en önemli kolları dokuma, kimya, gıda, elektrik enerjisi, inşaat malzemesi, makine, kereste, kağıt, tütün, demirdi. Tam anlamıyla sanayi mahiyetine sahip fabrikaların sayısı 3.000 olarak ifade edilmekteydi. İşçi sayısı ise 200.000 civarında idi. Yunanistan linyit dışında çok fazla bir yakıtı olmadığı için endüstride kullanılan yakıtı dışardan ithal etmekteydi. Ancak Yunanistan linyit sahalarının artırılması için çaba sarfediyordu. Linyitten biriket, karboran üretimine çalışılmakta ve yeni yöntemler denenmekteydi. Yunanistan'ın başlıca sanayi merkezleri Pire, Atina, Selanik'ti. Bunların yanında Eleusis, Patras, Kalamata, Volo, Naosa, Verria ve diğer şehirlerde de sanayi kolları bulunuyordu. Yunan sanayisi bilhassa iç tüketimi karşılamak amacıyla kurulmuştu ve sanayi ürünlerinin ihracatı daha sonra gelmekteydi.

İhracat maddeleri arasında şarap ve zeytinyağı bulunuyordu. Bu iki madde haricinde ihraç edilen başlıca maddeler arasında Yunan mamulü pamuk ipliği, kolofan, trementi ruhu, pirina yağı, kimyevi gübre, toz halinde debağat hülusalaları, konyak, halı, külçe kurşun, şekerleme, sebze konservesi, pamuk yağı, cam, sabun, hamızı klorma, bira ve muhtelif alkollü içkiler de bulunuyordu. Yunanistan'ın başlıca ihracat yaptığı ülkeler ise Yugoslavya (pamuk ipliği ve pamuk yağı), Romanya (pamuk ipliği, trementi ruhu, kolofan), Türkiye (pencere camı vs.), Mısır, Almanya, Amerika, İngiltere, Arnavutluk, Kıbrıs, İsviçre, Fransa (külçe kurşun, trementi ruhu, halı), Rusya, Filistin ve Felemenk'ti. Yunanistan kendi kendine yetmeyi hedef edinen himayeci bir ekonomik politika takip etti. Bununla beraber Yunanistan'ın coğrafi durumu Yunan sanayisini Akdeniz piyasalarına karşı imtiyazlı bir mevkide bulunduruyordu. Sanayinin genişlemesiyle iç piyasada sürüm imkanları daralınca Yunan sanayisinin dış piyasaları kazanması mümkündü. Ancak maliyet fiyatları genellikle yüksekti. Yunan sanayisi bol sermayeye sahip değildi. Cam, kimyevi gübre, asit, bira endüstrisi gibi bazı sanayi kolları dışında büyük fabrikalar oldukça az sayıdaydı. Sanayi küçük fabrikaların üretimine bağlıydı. Bu durum maliyet fiyatlarını yükseltmekteydi. Bu nedenle çeşitli fabrikaları birleştirmek için teşebbüs edilmişti. Maliyet fiyatından başka ağır vergiler de sanayi sektörü için yük oluşturuyordu. İhtisat sahibi iş gücünün az olması da verimliliği düşüren sebepler arasındaydı (İktisat Vekaleti Türkofis, 15 II. Teşrin 1937, s.11-12).

Türk-Yunan iktisadi ilişkileri geliştirilmeye çalışılırken Yunanistan ithalat ve ihracat dengesini sağlayamadı. Yukarıda belirttiğimiz şartlar nedeniyle dış ticaret sürekli açık vermeye devam etti. Yunanistan'ın 1936 ve 1937'nin ilk dört ayında ithalat ve ihracat kıymet ve miktar bakımından şu şekilde idi;

Yunanistan'ın 1936 ve 1937 Yıllarının İlk Dört Ayındaki Genel İhracat Tablosu

	1936		1937	
	Miktar (bin ton)	Kıymet (bin drahmi)	Miktar (bin ton)	Kıymet (bin drahmi)
İhracat	280.5	2.071	368.9	3.145
İthalat	755.6	3.618	949.9	3.788

(İktisat Vekaleti Türkofis, 22 Haziran 1937, s.14).

Görüldüğü gibi Yunanistan'ın ithalatı ihracatından daha fazlaydı. 1936'nın ilk dört ayında ihracat kıymeti 2.071 bin drahmi iken, ithalat 3.618 bin drahmi olarak tespit edilmişti. Aradaki fark 1.547 bin drahmiydi. 1937'de ise ihracatın değeri 3.145 bin drahmi iken ithalat 3.788 bin drahmi olarak ifade ediliyordu. 1937 yılında ithalat ve ihracat arasındaki fark daha da azalmış ve 643 bin drahmi olmuştu. Bu durumda 1937 yılında ihracat ve ithalat bir önceki yıla göre daha dengeli hale gelmişti. Yunanistan dış ticarete bu dengeyi kurmak için adımlar attı. Nitekim

Türkiye ile yaptığı ticaret antlaşmalarında Türkiye'ye daha fazla mal satmak için ihracat kolaylığı sağlayan tedbirlere başvuruldu.

Yunanistan'ın sekiz aylık dış ticaretine bakıldığında bir önceki yıla göre ithalatta %30, ihracatta ise %50'den biraz fazla olarak önemli bir gelişme kaydettiği ifade edilmelidir. Bununla beraber ticaret açığı bu dönemde de devam etmiştir.

Yunanistan'ın 1936 ve 1937'nin İlk Sekiz Ayında Dış Ticaret Açığı

8 Ay	İthalat (milyon drahmi)	İhracat (milyon drahmi)	Açık (milyon drahmi)
1936	7.556	3.090	-4.466
1937	9.909	4.772	-5.137

(İktisat Vekaleti Türkofis, 22 II. Teşrin 1937, s.12-13).

Yunanistan dış ticaret açığını kapatmak ve bu alanda denge sağlayabilmek için bir taraftan ithalatı azaltmak bir taraftan da ihracatı artırmak yolunda sarfedilen gayretlere rağmen açığın artmış olması başlıca iki nedene dayandırılmıştı. Bir önceki yılın hububat mahsulünün eksikliğinden dolayı 1937 yılında buğday ithalatı diğer yıllara oranla fazla olmuştu. 1936 yılının ilk sekiz aylık devresine göre 1937'de 2 milyar küsur drahmi kıymetinde fazla buğday ithal edilmişti. Ticaret dengesi açığının %40'ı buğday ithalatının normalden fazla olmasıydı. İkinci neden ise ham ve yarı mamul maddeler ithalatının artmasıydı. Bu da milli sanayinin iç piyasada sürüm ve istihsalinin artmasından kaynaklanmaktaydı. Yunanistan'ın belirtilen sekiz aylık süre içerisinde ithal ve ihraç ettiği ürünlerin senelere göre oranı şu şekilde idi;

Yunanistan'ın 1937 ve 1938 Yıllarının İlk Sekiz Aylık Süresi İçerisinde İthal Ettiği Ürünler

İlk Sekiz Ay	1937 (ton)	1938 (ton)
Buğday	400.402	276.300
Arpa	7.059	17.992
Fasulya	6.902	8.274
Ham Deri	3.530	3.439
Kömür	578.681	558.426
Pamuk	2.034	3.223
Yün ve Kıl	2.066	3.427

(İktisat Vekaleti Türkofis, 22 II. Teşrin 1937, s.12-13).

Tabloya bakıldığında Yunanistan'ın en çok ithal ettiği ürünün kömür olduğunu görmek mümkündür. Bunun en önemli sebebi Yunanistan'da linyit dışında enerji kaynağının bulunmamasıdır. Yunanistan sanayisi için gerekli olan enerji kaynağını daha ziyade dışarıdan almaktadır. İkinci ithal edilen madde buğday olmuştur. Buğday mahsulünün bu yıllarda eksik kalması buğday ithalatını arttırmıştır.

Yunanistan'ın başlıca ihraç maddelerinin 1936 ve 1937 yıllarının ilk sekiz ayındaki karşılaştırması ise şu şekildedir;

Yunanistan'ın 1936 ve 1937 Yıllarının İlk Sekiz Aylık Süresi İçerisinde İhraç Ettiği Ürünler

İlk 8 Ay	1936 (ton)	1937 (ton)
Yaprak Tütün	20.601	20.336
Kuş üzümü	15.668	32.276
Çekirdeksiz Üzüm	5.791	5.522
İncir	1.901	2.274
Narenciye	3.396	7.377
Zeytin	8.665	7.868
Zeytinyağı	4.384	2.728
Şarap	16.492	32.691
Madenler	416.124	671.299

(İktisat Vekaleti Türkofis, 22 II. Teşrin 1937, s.12-13).

Tabloya bakıldığında Yunanistan'ın ihraç ettiği ürünlerin başında madenler gelmektedir. Bunu yaprak tütün, şarap, kuş üzümü ve zeytin izlemektedir.

Yunanistan'ın Türkiye ile yaptığı ticaretin kıymet ve miktarı 1936 ve 1937 yıllarının ilk dört ayında ise şu şekilde seyretmiştir;

1936 ve 1937'nin İlk Dört Ayında Yunanistan'ın Türkiye İle Olan İthalat ve İhracatı

	1936		1937	
	Miktar (bin ton)	Kıymet (bin drahmi)	Miktar (bin ton)	Kıymet (bin drahmi)
İthalat	25,9	34,3	31,5	61
İhracat	0,9	12,9	1,5	15,3
Fark	-25	-21,4	-30	-45,7

(İktisat Vekaleti Türkofis, 22 Haziran 1937, s.14).

Tabloya bakıldığında Türkiye ile Yunanistan arasında ticareti geliştirmek amacıyla alınan tedbirlere rağmen Yunanistan'ın Türkiye ile yaptığı dış ticarete açığın devam ettiği anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi iki ülkenin de tarım ve sanayide hemen hemen aynı maddeleri üretmeleriydi. Yunanistan'ın Türkiye'den ithal ettiği başlıca ürünler kömür, pamuk, yün, tuz, hububat, yumurta, canlı hayvan, taze balık, konserve balık, kümes hayvanları, peynir, soğan, sarmısak, jambon, pastırma, sucuk gibi ürünlerdi. Yunanistan ise Türkiye'ye daha çok cam vb, kıyasal maddeler, ispirotolu içkiler, mensucat ve asitli sıvılar ihraç etmekte idi. Türkiye ve Yunanistan arasında sürdürülen ekonomik görüşmelerde özellikle 1933 Samimi Antlaşması sonrasında Yunanistan'ın Türkiye ile ihracat ithalat dengesinin sağlanmasına yönelik tedbirler sıklıkla ele alındı. Türkiye, Yunanistan'ın Türkiye'ye olan ihracatını artırmak için Yunan mallarına kontenjan esnekliği sağladı. Zira Yunanistan'ın Türkiye'den ürün alması için Türkiye ile ihracatını arttırmak gerekliydi. İki ülke arasındaki ticarete Yunanistan'ın döviz dengesini kurabilmesi şarttı. Bunun için kontenjan genişletmesi yoluyla Yunan mallarının ithal edilmesi için kolaylık gösterildi (Celal Bey'in Gazetemize, 16 Eylül 1933, s.1, 6). Ancak bu çabalara rağmen Yunanistan'ın Türkiye ile yaptığı ticarete açık tam anlamıyla kapatılmadı.

Türkiye'nin diğer memleketlerle ve Yunanistan ile önem sırasına göre olan ihracatı 1935 ve 1936 yıllarında şu şekilde dağılım göstermişti;

Ülke	1935-(ihracat bin TL)	1936 (ihracat-bin TL)
Almanya	39.201	60.42
Amerika	9.633	13.419
İtalya	9.493	4.343
İngiltere	5.193	6.356
Rusya	4.150	3964
Belçika	3.065	1.657
Çekoslovakya	3.043	4.012
Fransa	3.040	3.828
Yunanistan	2.136	2.026
Hollanda	1.980	1.318
Mısır	1.942	1.050
Suriye	1.641	1.637
İsveç	1.567	1.661
Avusturya	1.787	1.472
Japonya	579	1.472
İsviçre	816	1.151
Hindistan	55	1.135

(İktisat Vekaleti Türkofis, 16.03.1937, s.4-5).

Tabloya bakıldığında Türkiye'nin ihracatında Almanya ilk sırayı almaktadır. ABD, İngiltere, İtalya gibi devletler de ihracatta önemli bir yer tutuyordu. 1935'te Türkiye'nin genel ihracatında Yunanistan dokuzuncu sırada iken 1936'da sekizinci sırada yer alıyordu. Türkiye'nin Balkanlar'daki diğer komşularına göre Yunanistan daha büyük bir paya sahipti.

1930'lu yıllar Türkiye'nin dış ticaretinde önemliydi. Zira Türkiye 1929'dan itibaren Lozan'da kabul edilen gümrük tarifesi kanununu kaldırdığı için 1930'lu yılların başından itibaren ihracatı arttırmak için ithalatı sınırlandırmıştı (Kurnaz Şahin, 2018, s.146-147). Aldığı bu önlemler nedeniyle dış ticaret dengesi yavaş yavaş rayına oturmuştu. Bu nedenle bu dönemde Türkiye'nin Yunanistan ile olan ihracatında ticari denge Türkiye'nin lehine dönmüştür. Ancak ihracat anılan yıllarda aşağı yukarı aynı oranda kalmıştı.

Türkiye'nin 1936 Yılı İthalatının Önem Sırasına Göre Memleketlere Göre Dağılımı

Ülkeler	1936 İthalat (bin TL)
Almanya	41.742
ABD	8.993
İngiltere	6.103
Rusya	5.034
Çekoslovakya	3.627
Avusturya	2.595
Fransa	2.335
İsviçre	2.067
İsveç	2.057
İtalya	2.026
Brezilya	1.607
Romanya	1.507
Finlandiya	1.462
İspanya	1.241
Mısır	1.134
Hollanda	939
Norveç	814
Macaristan	696

Suriye	589
Yunanistan	574
Hindistan	572

(İktisat Vekaleti Türkofis, 16.03.1937, s.4-5).

İki tablo karşılaştırılacak olursa Türkiye'nin Yunanistan ile dış ticaretinde Türkiye'nin kazançlı olduğu görülür. Zira Yunanistan, 1936'da Türkiye'nin ihracatında sekizinci ülke olurken ithalatında 20. sırada yer alıyordu. Türkiye ile Yunanistan tam da bu nedenden dolayı 1933'ten itibaren yaptıkları iktisadi antlaşmalarda Yunanistan'ın bu dış ticaret açığını kapatmak için çeşitli tedbirler almaya çalıştı. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranından dolayı uluslararası alanda ithalat ve ihracattaki genel daralma (Manisalı, 1970, s.103-104), iki ülkenin de benzer ürünler üretmeleri bu açığın kapanmasına engel oldu.

26 Eylül 1935 Kliring Antlaşması

Türkiye ile Yunanistan aralarındaki ticarî münasebetleri düzenleme, siyasî uzlaşma ve samimî bir çalışma fikrini uygulama ve iki ülkenin arasında ticari malların karşılıklı değişimini geliştirmeyi sağlamak için yürürlükte olan 30 Ekim 1930 tarihli İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelesi hükümlerini ihlâl etmemek şartıyla iki ülke arasında Atina'da 26 Eylül 1935'te Kliring Antlaşması imzalandı (Türkiye ile Yunanistan, 12 Teşrinievvel 1935, s.5707-5710). Türkiye ve Yunanistan 1929 Dünya Ekonomik Buhranının getirmiş olduğu şartlardan dolayı döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar nedeniyle takas usulü ticareti geliştirmek için bu antlaşmaya gerek duydu. Söz konusu antlaşma 1 Ekim 1935 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında onaylanarak yürürlüğe girdi (BCA, 30.18.01.02/58.75.19, 2.10.1935). Antlaşma toplam 13 madde ve iki adet ekli listeden oluşmaktaydı. Bu listelerde Türkiye ve Yunanistan arasında kliring yoluyla mübadele edilecek maddelerin isimleri bulunuyordu (Türkiye ile Yunanistan, 12 Teşrinievvel 1935, s.5707-5710).

Antlaşmaya göre listelerde adları olan Yunan menşeli mallar miktarları sınırlandırılmaksızın her mal için belirtilen kontenjanlar dahilinde Türkiye'ye ithal edilebilecekti (madde 1). Antlaşma yürürlüğe girdikten sonra ihraç edilecek mallar için ihracatı yapacak ülkenin Ticaret ve Sanayi Odası tarafından menşei belgesi hazırlanması zorunlu idi (madde 2). Türkiye'den Yunanistan'a gönderilen mallarının alacakları Yunan ithalatçısı tarafından Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası adına Yunan Bankasına mal kıymetinin drahmi olarak yatırılması ile ödenmiş olacaktı. Yunan Bankası ödemesi yapılmış meblağın %50'sini kendi defterindeki Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası adına açacağı faizsiz özel bir A hesabına Türk lirası olarak kaydedecekti. Kalan %50'yi ise faizsiz olmak kaydıyla özel B hesabına Fransız frangı olarak geçirecekti. İfade edilen A hususi hesabına geçirilen miktar şu masraflar için tahsis edilecekti;

- Türkiye'ye ithâl edilen Yunan menşeli malların ödemesi,
- 6 ay için toplam 7.500.000 drahmilik bir miktarı geçmemek üzere adam başına 7.500 drahmi olmak ve fazla olarak adam başına her ay için 16.000 drahmiyi geçmemek üzere beş günden fazla ikamet halinde her bir fazla gün için adam başına 1.500 drahmi olmak üzere Yunanistan'a girecek olan Türk turistlerinin masraflarını ödemek için,
- Türkiye'nin Selanik Panayırına iştirak masrafları için,
- Türk bayrağını taşıyan gemilerin Yunan limanlarında Yunan emtiası ile aprovizyonman masrafları için,
- B Hususî hesabına geçirilmiş para miktarı ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının tamamen emrine tahsis edilecek ve serbestçe transfer edilebilecekti (madde 3).

Antlaşmanın diğer bir maddesinde Türk menşeli maden kömürünün ödeme sistemiyle ilgili teknik ayrıntılar verilmişti (madde 4). Yunan menşeli malların Türkiye'ye ithalinden husule

gelecek alacaklar Türk ithalâtçısı tarafından bu malların Türk lirası olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına yatırılmasıyla ödenmiş olacaktı. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bu paraları Yunanistan Bankası hesabına defterlerinde açacağı faizsiz hesaba geçirecekti (madde 5). Her iki Merkez Bankası kendilerine yapılan ödemeleri birbirlerine günü gününe bildireceklerdi. Her tahsil ihbarnamesi ilgili satıcıya yapılacak ödemeyi mümkün kılacak kayıtları içerecekti. İlgili satıcılara yapılacak ödemeler alıcılardan yapılan tahsilat kapsamında sırasıyla ödenecekti. Fakat, bir Türk ihracatçısı veya bir Türk tüccarı hemen Yunan malı ithal etmeyi taahhüd ederse Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası sıra beklemeksizin bu ihracatçıya ödeme yapabilecekti (madde 6).

Drahminin veya herhangi bir yabancı paranın Türk lirasına çevrilmesi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına ve Yunanistan Bankasına yapılan ödeme gününden bir önceki günün Züriç Borsasının son kuru üzerinden yapılacaktı. Merkez Bankaları sıkı bir çalışma mesaisi ile bu antlaşmanın en iyi şekilde uygulanmasına çalışacaklar ve antlaşma hükümlerinin uygulanma usulleri üzerinde mutabık kalacaklardı. Bununla beraber daha önceden yapılmış antlaşmaların uygulanması esnasında gözlenen zorlukları ortadan kaldırmaya gayret edeceklerdi. Özellikle iki memleketin paralarının alış ve satış kurları arasındaki farkı ve ticarî mübadelelerin tâbi tutuldukları zorlukları mümkün olduğu ölçüde azaltarak bu mübadeleleri imkânlar ölçüsünde kolaylaştırmağa çalışacaklardı (madde 7).

Taraflardan biri anlaşmanın iyi bir şekilde uygulanmasına zarar getirecek bir hüküm uygularsa diğer taraf anlaşmanın yeni uygulama şartlarını talep edebilecekti (madde 8). İki taraf kendi ülkelerine yapılacak ithalâtın yetkili gümrük dairesinden geçirilmesine müsaade etmeği taahhüd etmişlerdi (madde 9). Antlaşmanın diğer maddesi bonoların ödemede kullanılmasıyla ilgili teknik ayrıntıları içermekteydi (madde 10). Antlaşmada belirtilen ödeme usulleri ancak Yunanistan'a fiilen ithal edilmiş olan mallara uygulanacaktı. Bu anlamda transit yoluyla Yunan liman ve merkezleri vasıtasıyla yabancı memleketlere ihraç edilen Türk mallarına bu hükümler uygulanmayacaktı (madde 11). Antlaşmanın 12. maddesi Yunan hükümetinin, Türkiye ile ticarete, Yunan hükümetine verilmiş mal kontenjanları üzerinden bir önceki yılın aynı döneminde Türkiye'den yapılan ithalattan daha az olmamak üzere ithal hakkı temin edeceği belirtilmişti. Antlaşmanın son maddesi mutad olduğu üzere antlaşmanın geçerlilik süresini belirtmekteydi. Buna göre antlaşma 1 Ekim 1935'ten itibaren 6 ay müddetle geçerli olacaktı. Antlaşmanın son bulacağı tarihten bir ay önce antlaşmanın feshedileceği bildirilmediği sürece yürürlükte kalacaktı. Antlaşma 26 Eylül 1935 de Atina'da iki nüsha olarak düzenlenmişti (Türkiye ile Yunanistan, 12 Teşrinievvel 1935, s.5707-5710).

Yunanistan ile yapılan bu Kliring Antlaşmasından sonra mal ve hizmet ödemeleri kliring hesabından yapıldı (BCA, 30.18.01.02/84-83-16, 19.09.1938). Hatta daha evvel 10 Kasım 1934 tarihli takas anlaşmasının yürürlükte olduğu dönemde alınan mallar da kliring hesapları yoluyla ödendi. Örneğin İcra Vekilleri Heyeti'nin 22 Ağustos 1936 tarihli toplantısında alınan bir karar buna örnek teşkil eder. Buna göre 10 Kasım 1934 tarihli Takas Antlaşmasının geçerli olduğu dönemde Yunanistan'dan satın alınarak memlekete sokulan ve bedelleri henüz ödenmemiş ve anılan antlaşma gereğince hususi takasla ithal edilmediği anlaşılan tahminen dört milyon drahmî kıymetindeki malların bedellerinin Türk-Yunan Kliring Antlaşması yoluyla ödenmesine karar verildi (BCA, 30.18.01.02/68-71-09, 22.08.1936).

Türkiye ile Yunanistan arasında ticari ilişkilere yönelik müzakereler 1938'de de sürdürüldü. Türk ve Yunan heyetler Atina'da yapılan görüşmeler sonrasında 30 Ekim 1930 tarihli İkamet Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmasına ek ve 26 Eylül 1935 tarihli Kliring Antlaşmasına zeyl olmak üzere 15 Aralık 1938'de Atina'da bir protokol hazırladı (BCA, 30.18.01.02/85-115-3, 85-115-18, 13.01.1939). Buna göre Kliring Antlaşmasına 1938'de yeni bazı hükümler eklendi. Zira Türkiye ve Yunanistan arasında Aralık 1938'den itibaren yeni bir ticaret ve kliring antlaşması imzalamak için görüşmeler başlatılmıştı. Bu antlaşmaları müzakere ve imza etmek üzere Hariciye Vekaletinin teklifi üzerine Atina elçisi Ruşen Eşref Ünaydın ve Türkofis Başkanı

Burhan Zihni Sanus, İcra Vekilleri Heyeti tarafından 24 Aralık 1938’de görevlendirildi (BCA, 30.18.01.02/85-106-3, 24.12.1938). Bu kapsamda Atina’da Türk ve Yunan murahhasları arasında yapılan müzakereler 1938 Aralık ayı boyunca devam etti ve nihayete erdi. 1938 yılı Aralık ayında taraflar arasında bir protokol imzalandı. Protokolü Türk elçisi Ruşen Eşref Ünaydın ile Yunan İktisat Bakanı Arvanidi imzaladı. İcra Vekilleri Heyetinin 13 Ocak 1939’da yapılan toplantısında protokolün 1 Ocak 1939’dan itibaren yürürlüğe girmesi kararlaştırıldı (BCA, 30.18.01.02/85-115-3, 85-115-18, 13.01.1939). Bu arada Yunanistan ile ticaretin geliştirilmesine yönelik olarak imkanların araştırılması ve iş yapılması için Türkofis’in teşebbüsü üzerine kısa adı “*Ella-Türk*” olan Türk Umumi Ticaret ve Reprerantasyon Anonim Şirketi adıyla bir şirket kuruldu. Türk sefiri ve Türkofis reisinin hazır bulunduğu bir törende şirketin açılışı yapıldı (Türk-Yunan Ticaret, 17 Birincikanun 1938, s.3).

26 Eylül 1935 tarihli Kliring Antlaşması 1939 yılının sonunda Yunanistan tarafından feshedildi. Bu nedenle mevcut anlaşma 31 Aralık 1939’dan itibaren yürürlükten kalkacaktı. Fesih sonrasında iki ülke arasındaki ticaretin aksamaması için 26 Eylül 1935 tarihli Kliring Antlaşması, Yunanistan’la nota teatisi yoluyla yeni bir antlaşma imzalanıncaya kadar belli aralıklarla uzatıldı (BCA, 30.18.01.02/89-122-15, 8 Ocak 1940). Örneğin 3 Şubat 1940 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında daha önce Yunanistan ile birlikte alınmış karar doğrultusunda 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kliring antlaşmasının bir ay uzatılmasına karar verildi (BCA, 30.18.01.02/89-129-19, 3 Şubat 1940). Antlaşma bir taraftan uzatılırken diğer taraftan yeni bir ticaret antlaşması için müzakerelere başlanmak üzere heyetler tespit edildi. Örneğin İcra Vekilleri Heyetinin 15 Ocak 1940 tarihli toplantısında alınan karar doğrultusunda Yunanistan’ın mevcut kliring antlaşmasını feshetmesi nedeniyle Türkiye ve Yunanistan’ın yeni bir ticaret antlaşması için müzakerelere başlamak üzere Ticaret Vekaleti Müsteşarı Halit Nazmi Keşmir’in başkanlığında murahhas olarak Hariciye Vekaleti Ticaret İktisat Dairesi Umum Müdürü Bedri Tahir Şaman, Müşavir olarak Maliye Vekaleti Nakit İşleri Umum Müdür Muavini Gıyas Akdeniz ile Ticaret Vekaleti Müşavirlerinden Hasan Sürur, Fikri Diker ve Merkez Bankası Haricî Muamelât Müdürü Adnan Birgi’den oluşan bir heyet oluşturuldu. Yapılan antlaşmaların Halit Nazmi Keşmir ile Bedri Tahir Şaman tarafından imzası için yetki verildi (BCA, 30.18.01.02/89-127-14, 15 Ocak 1940). Yeni antlaşma için müzakereler Ankara’da başladı. Yeni ticaret antlaşmasının müzakereleri devam ettiği için ilerleyen aylarda da 1935 tarihli Kliring Antlaşmasının süresinin tekraren uzatıldı. Nitekim yine Bakanlar Kurulu kararnamesiyle Şubat ayı boyunca antlaşmanın yeniden uzatılmasına karar verilmişti (BCA, 30.18.01.02/90-13-9, 8 Şubat 1940; BCA, 30.18.01.02/90-13-10, 2 Şubat 1940). Türkiye ile Yunanistan arasında Ankara’da yeni bir ticaret antlaşmasına yönelik müzakereler devam ettiği için 1935 tarihli Kliring Antlaşması Mart ayında da uzatıldı (BCA, 30.18.01.02/90-20-6, 6 Mart 1940; BCA, 30.10.01.02/90-25-4,14.03.1940; BCA, 30.18.01.02/90-26-15, 18 Mart 1940; BCA, 30.18.01.02/90-26-16, 19 Mart 1940).

1940’da Yunanistan’da yaşanan gelişmeler Türk-Yunan iktisadi ilişkilerinin sıkıntı yaşamasına neden oldu. Zira 1940 yılında Yunanistan İtalya ve Almanya’nın saldırısına uğradı. Haziran 1941’de Almanya Yunanistan’ı tamamen işgal etti. Alman işgaline karşı başlayan direniş hareketi İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Yunanistan’ı 1949’a kadar sürecek bir iç savaşla karşı karşıya bıraktı (Kurt Güveloğlu, 2014, s.110-111; Kalelioğlu, 2009, s.106).

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında Türk-Yunan ekonomik ilişkileri bağlamında ticaret ve kliring antlaşmalarının tarihsel gelişimini ortaya koymak olarak tanımlanmış idi. Arşiv kaynaklarından elde edilen veriler iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin 1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra geliştiğini göstermektedir. Zira Ege’nin iki yakası da iktisadi kalkınmayı sağlamak için bölgedeki siyasi tansiyonu düşürmeye çalıştı. Bu bağlamda

süre gelen etabli (yerleşikler), Patrikane meselesi gibi siyasi sorunlar, 10 Haziran 1930'da imzalanan Ankara Sözleşmesi ile çözüldükten sonra ekonomik ilişkiler gelişme gösterdi. Venizelos'un Ankara ziyaretleri sırasında 30 Ekim 1930 tarihinde Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması ve Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Antlaşmasının yanında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imzalandı.

İki ülke arasında yapılan antlaşmalar ve ticareti geliştirmek için yapılan yasal düzenlemeler olumlu sonuçlar verdi. Zira iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi için temaslar açık tutuldu. Keza Türk-Yunan siyasi ve ekonomik ilişkilerinin derinleşmesi için iki ülke devlet adamlarının gösterdikleri çaba her iki ülkenin kamuoyu tarafından da desteklendi ve takdir gördü. 30 Ekim 1930 tarihli İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması ile taraflar arasında ticari açıdan önemli kolaylıklar getirildi. Antlaşmayla ülkeler arasında serbest dolaşım hakkı ve birbirlerinin ülkesinde ticaret yapabilme hakkı oldukça önemliydi. Böylece 1929 Dünya Ekonomik Buhranının iki ülkede yaratmış olduğu durgunluk aşılmaya çalışıldı. Keza nüfus mübadelesi nedeniyle Türkiye ve Yunanistan'ın yaşadığı sıkıntılar giderildi. Rum nüfusunun göç etmesi sebebiyle Türkiye'de yaşanan iş gücü açığı ile Yunanistan'da göç eden Rum nüfustan kaynaklı işsizlik sorunlarına çare bulunmuş oldu.

Söz konusu antlaşmalar hem Türk tarafında hem de Yunanistan'da olumlu karşılandı. Devlet adamları bu yakınlaşmadan kaynaklı memnuniyetlerini her fırsatta dile getirdi. Siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmesine paralel olarak iki ülke arasındaki resmi temaslar da sıklaştı. Yunanistan ve Türkiye'nin siyasi ve iktisadi yakınlaşması dünyaya verilen bir mesaj olmanın yanında aynı zamanda iki tarafın da barışa ihtiyaç duymasından kaynaklıydı. Bu ihtiyaçlar nedeniyle ilişkilerin gün geçtikçe kuvvetlenmesi her iki ülkenin kamuoyunu da memnun etti. Türk basını tarafların siyasi ve iktisadi ilişkilerdeki gelişmeyi "*samimi bir duygu ve dönemin şartlarından dolayı bir zorunluluk*" olarak nitelendirdi. İki ülkenin yakınlaşmasının muhteşem ve manasının da çok büyük olduğu vurgulandı. Bu şekilde iki komşu devletin yeni bir başlangıç yaptığı, Türk ve Yunan milletlerinin bunu büyük bir ihtiyaç ve bir inkılap olarak gördükleri belirtildi. Bu samimi dostluğun oluşmasındaki en önemli etkenin dönemin şartları gereği iki ülkenin de sulh ve sükuna ihtiyaç duymalarından kaynaklı olduğu da vurgulandı.

Bu olumlu gelişmelere rağmen iki ülke arasında zaman zaman bazı iktisadi krizler yaşandı. Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan 30 Ekim 1930 İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması ile tarafların vatandaşları iki ülkede serbestçe ticaret yapabilme ve yerleşme hakkına sahipti. Bu şüphesiz taraflar arasında ticareti geliştirmiş, birçok Yunan vatandaşı Türkiye'de ticari faaliyet yürütmeye hak kazanmıştı. 11 Haziran 1932'de "*Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun*" adlı yasanın kabul edilmesi Yunan uyrukluların Türkiye'de ticaret yapması sınırlandı. Bu durum Yunan kamuoyunda tepkiyle karşılandı ve farklı siyasal çizgilere sahip Atina matbuatı Türkiye'ye karşı kara propagandaya başladı. Ancak hükümetlerin müdahalesi ve karşılıklı sağduyu çerçevesinde matbuattaki bu kampanya durduruldu. Bununla birlikte Yunan hükümeti yasanın Yunan uyruklulara zarar verdiğini dile getirmekten geri durmadı. Tshaldaris iki memleket arasında mevcut dostluk havasını korumanın lüzumuna dair görüşlerini bildirdikten sonra Türkiye'de çıkan kanunun Yunanistan'ı da zor duruma sokacağı zira Türkiye'de işsiz kalan kesimin Yunanistan'a göç etmesi halinde Yunan ekonomisinin sarsılacağını bildirdi. Yunan yetkililer Türkiye'den bu konuda bir kolaylık yapması beklentisini dile getirdi.

Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen 1933 yılında Türkiye-Yunan yakınlaşması devam etti. Zira iki ülke arasındaki Samimi Antlaşma belgesinin imzalanması ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik müzakereler hızla sürdürüldü. Bu durum Yunan basınında da memnuniyetle karşılandı. Yunan matbuatında çıkan makalelerde iki ülke arasındaki samimi ve derin dostluğa işaret edilerek bu dostluk münasebetinin sadece hissiyat sahasında kalmayarak fiiliyata da geçerek önemli ve zengin semereler verdiği dile getirildi. Taraflar arasında sürdürülen ticari müzakerelerin memnuniyet verici zenginlikte olduğu, iki millet ve onların hükümetleri

nazarında gittikçe şekillenen Türk-Yunan dostluğunun Ege'nin her iki yakasında memnuniyet verici sonuçlar doğurduğu, bu dostluk ve karşılıklı itimat sayesinde iktisadi münasebetlerin gelişmesinin iki memleketi birbirine bağladığı ve bu şekilde dostluk ilişkilerinin bir mantık neticesinde şekillendiği ifade edildi. Türkiye ile Yunanistan arasındaki yakınlaşma dünya basınında da ilgiyle karşılandı.

Türk-Yunan ilişkilerini bulunduğu durumdan daha ileriye taşıyan 1933 Samimi Anlaşmasından sonra iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler de gelişti. Zira Samimi Antlaşmanın imzalandığı günlerde iktisadi müzakereler de yapıldı. Görüşmelerde Türkiye ve Yunanistan arasında ticaretin daha da canlandırılmasına karar verildi. Yunanistan'ın Türk mahsullerini almak için alım kuvvetini artırmak ve iki ülke arasındaki alım satımda Yunanistan'ın mümkün olduğu ölçüde döviz dengesini kurabilmesini kolaylaştırmak için kontenjan genişletmesi yoluyla Yunan ithalatına kolaylık gösterilmesi kararlaştırıldı. Keza birbirine benzeyen ihracat mahsulleri yetiştirmekte olan iki ülkenin ortak bir ihracat politikası ve uyumlu bir sanayi siyaseti takip etmeleri de uygun görüldü.

Yunanistan'ın ticari sahada ilişkileri geliştirmek istemesi ihracat ve ithalat dengesi açısından önemliydi. Yunanistan'ın bu noktada arzu ettiği şey Türkiye ile ithalat ve ihracatı dengesini sağlayabilmektir. Yasal düzenlemelere rağmen Yunanistan'ın Türkiye ile yaptığı dış ticarete ihracat ve ithalat dengesi tam sağlanamadı. Taraflar karşılıklı olarak çok çaba göstermekle birlikte aralarındaki ticaret kademeli olarak azalmaya başladı.

Arşiv kaynaklarından elde edilen veriler 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı'nın imzalanmasıyla Balkan ülkeleri arasında iktisadi yakınlaşmanın arttığına işaret etmektedir. Balkan birliği kurma çabaları iktisadi alanda da kendini gösterdi. 1930-1933 yılları arasında yapılan Balkan Konferansları sonrasında 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının getirdiği zor koşulları aşmak ve Balkan ülkelerinin iktisadi kalkınmasını sağlamak amacıyla bir dizi kararlar alındı. Ülkelerin ticaret odalarının birlikte çalışması ile Balkan Ticaret ve Sanayi Odası Konseyi oluşturuldu. Keza Balkan Paketi ülkelerinin temsilcilerinden oluşan İktisat Meclisleri kuruldu. Mayıs 1935'de Bükreş'te yapılan Balkan Antantı Konsey toplantısında alınan iktisadi kararlar çerçevesinde antant ülkeleri arasında ticareti geliştirme, ulaşımın düzenlenmesi, turizmin geliştirilmesi, bankacılık sisteminin oluşturulmasına yönelik esaslar kabul edildi. Konsey ayrıca ticari alanda faaliyetlerin artırılması, bu alanda kapsamlı bir serbestliğin sağlanması, dış ticaret kurumlarının birlikte faaliyet göstermesi için ülkeler arasında çeşitli organizasyonların yapılmasına karar verdi. Böylece antant ülkeleri arasında ihracat ve ithalatın artırılması için tedbirler alındı. Bu çalışmalar kısa sürede semeresini verdi.

Balkan Antantı sonrasında Türk-Yunan iktisadi ilişkileri 10 Kasım 1934'te yapılan Takas Antlaşması ile devam etti. Bu antlaşma ile Yunan mallarına bir sınırlama getirilmeksizin Türkiye'ye girebilecekti. Yunanistan'a gönderilecek Türk mallarının ödeme usulleri de tespit edildi.

Türkiye ile Yunanistan arasında ekonomik ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik çabalara rağmen Yunanistan'ın Türkiye ile dış ticaretinde denge sağlanması mümkün olmadı. Yunanistan'ın Türkiye ile ihracatı ve ithalatı arasında önemli farklar vardı. İhracat az, ithalat ise fazlaydı. Türkiye'nin üretim kapasitesinin artması nedeniyle dışarıdan alınan birçok mala sınırlama getirmesi Yunanistan'ın Türkiye'ye ihraç edeceği malları sınırlandırmıştı. Türkiye bu sınırlamaları kaldırsa da Yunanistan'ın Türkiye ile yaptığı dış ticaret açığı dengelenmedi. Bunun temel sebebi iki ülkenin de zirai ve temel sanayi ürünlerinde benzer mallar üretmesiydi. Öte yandan Yunan malları 1934'ten itibaren benzer yabancı malların şiddetli rekabetine maruz kaldı. Bunun doğal bir sonucu olarak Yunan malları yavaş yavaş piyasadan çekildi. Dünya Ekonomik Buhranı yalnız Türkiye'nin değil bütün ülkelerin ticaretinde durgunluk oluşturdu ve halkın alım gücü önemli derecede zayıfladı. Buhran yüzünden hemen bütün devletler milli paralarının, sanayilerinin ve dış ticaretlerinin himayesi için kendilerini müdafa ve himaye eden

tedbirler alma yolunu izledi. Türkiye de eşya sınırlaması uygulaması ve Türk parasının himayesi için tedbirler aldı. Bunun sonucunda bütün ithalat eşyası yanında Yunan mallarının da ithalatı azaldı.

Sonuç olarak Türk-Yunan iktisadi ilişkilerinde ithalat ve ihracattan kaynaklı bazı dalgalanmalar yaşansa da iki ülke arasında ekonomik ilişkiler sürdürüldü ve bunun için gerekli olan yasal düzenlemeler hayata geçirildi. Türkiye ile Yunanistan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle döviz kurlarında yaşanan dalgalanmaları aşmak, aralarındaki ticarî münasebetleri düzenlemek, siyasî uzlaşma ve samimî bir çalışma fikrini uygulamak ve iki ülkenin arasında ticari mallarının karşılıklı değişimini geliştirmeyi sağlamak için masaya oturmaktan kaçınmadı.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.10.0.0/254.711.27, Dosya ek 433, 19.10.1929.

BCA, 30.10.0.0/254.712.11, 24.04.1930.

BCA, 30.18.1.2/15.80.14, 22. 12.1930.

BCA, 30.18.1.2/25-3-2, 03.01.1932.

BCA, 30.10.0.0/255-716-5, 02.02.1933.

BCA, 30.10.0.0/255.716.6, 07.02.1933.

BCA, 30.10.0.0./255-716-7, 09.02.1933.

BCA, 30.10.0.0/241.626.27, 22.03.1933.

BCA, 30.10.0.0/241.629.17, 22.06.1933.

BCA, 30.18.1.2/45-31-7, 12.05.1934.

BCA, 30.10.0.0/255-719-7, 24.02.1935, s. 1-3.

BCA, 30.18.01.02/58.75.19, 2.10.1935.

BCA, 30.18.01.02/68-71-09, 22.08.1936.

BCA, 30-18-1-2/79-90-15, 02.11.1937.

BCA, 30.18.01.02/84-83-16, 19.09.1938.

BCA, 30.18.01.02/85-106-3, 24.12.1938.

BCA, 30.18.01.02/ 85-115-3, 85-115-18, 13.01.1939.

BCA, 30.10.01.02/90-25-4, 14.03.1940.

BCA, 30.18.01.02/89-122-15, 8 Ocak 1940.

BCA, 30.18.01.02/89-127-14, 15 Ocak 1940.

BCA, 30.18.01.02/89-129-19, 3 Şubat 1940.

BCA, 30.10.0.0/255-719-1, ay ve gün yok 1934, s. 1-4.

BCA, 30.18.01.02/90-26-15, 18 Mart 1940.

BCA, 30.18.01.02/90-13-10, 2 Şubat 1940.

BCA, 30.18.01.02/90-13-9, 8 Şubat 1940.

BCA, 30.18.01.02/90-20-6, 6 Mart 1940.

BCA, 30.18.01.02/90-26-16, 19 Mart 1940.

Resmi Gazete ve Bültenler

“30 Birinci Teşrin 1930 Tarihinde Ankara’da İmzalanan Türkiye İle Yunanistan Arasındaki İkamet Ticaret ve Seyrisefain Muahedesine Müzeyyel İtilafın Kabulü”, Kanun No:2666, Kabul Tarihi 23.12.1934, *Resmi Gazete*, Sayı 2869, 2 Kanunusani 1935, s. 4615.

“30 Birinci Teşrin 1930 tarihinde Ankarada İmzalanan Türkiye ile Yunanistan Arasındaki İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Muahedesine Müzeyyel İtilâfname”, Kararname No: 2/1648, *Resmi Gazete*, Sayı 2882, 17 Kanunuevvel 1934, s. 4544.

“İktisat Vekaleti Türkofis Ekonomik Enformasyon Bülteni, 1936 Yılı Dış Ticaretimiz”, Yıl 2, No. 28-29, 16.03.1937, s. 3-6.

“İktisat Vekaleti Türkofis Ekonomik Enformasyon Bülteni, Ekonomik Dış Haberler: Yunanistan’da Türk-Yunan Ticaret Ofisi”, Yıl 1, No. 17, 16 Eylül 1936, s. 21.

“İktisat Vekaleti Türkofis Ekonomik Enformasyon Bülteni, Dış Ülkeler: Yunanistan İlk Dört Aylık Dış Ticaret”, Yıl II, Sayı 4-(37), 22 Haziran 1937, s. 7-14.

“İktisat Vekaleti Türkofis Ekonomik Enformasyon Bülteni, Ekonomik Haberler Dış Ülkeler”, Yıl II, Sayı 23-(56), 15 II. Teşrin 1937, s. 4-13.

“İktisat Vekaleti Türkofis Ekonomik Enformasyon Bülteni, Ekonomik Haberler Dış Ülkeler”, Yıl II, Sayı 24-(57), 22 II. Teşrin 1937, s. 4-14.

“Türkiye Cumhuriyeti İle Yunanistan Hükümeti Arasında Aktolunan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesinin Tasdiki Hakkındaki 9 Mart 1931 Tarih ve 1758 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun”, Kanun No:2335, Kabul Tarihi:18.11.1933, *Resmi Gazete*, Sayı 2561, 25 Teşrinisani 1933, s. 3250.

“Türkiye Cumhuriyeti İle Yunanistan Hükümeti Arasında Aktolunan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesinin Tasdiki Hakkında Kanun, Kanun No:1758, Kabul Tarihi: 5.3.1931, *Resmi Gazete*, Sayı 1748, 15 Mart 1931, s. 303-310.

“Türkiye İle Yunanistan Arasında Akdedilip Hariciye Vekilliğinin 2/12/1934 Tarih ve 47930/901 Sayılı Tezkeresiyle Gönderilen Takas Anlaşması Hakkında Kararname”, Kararname No:2/1648, *Resmi Gazete*, Sayı 2882, 17 Kanunuevvel 1934, s. 4541-4544.

“Türkiye İle Yunanistan Arasında Ankara’da 14 Eylül 1933 Tarihinde İmzalanan Samimi Anlaşma Misakının Tasdikına Dair Kanun”, Kanun No: 2384 Kabul Tarihi: 6/3/1934, *Resmi Gazete*, Sayı 2651, 12 Mart 1934, s. 3528.

“Türkiye İle Yunanistan Arasında Kliring Anlaşması”, Kararname No: 3303, *Resmi Gazete*, Sayı 3130, 12 Teşrinievvel 1935, s. 5707-5710.

“Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun”, Kanun No: 2007, Kabul Tarihi.11.06.1932, *Resmi Gazete*, Sayı 2126, Yayın Tarihi: 16 Haziran 1932, s. 1564.

Kitap ve Makaleler

- Balkan Antantı Konseyi Dün İşlerini Bitirdi (1935, 14 Mayıs). *Cumhuriyet*, Onbirinci Yıl, Sayı 3948, s. 1, 12.
- Balkan İktisat Konseyi Dün Mesaisini Bitirdi (1938, 16 Nisan). *Cumhuriyet*, Ondördüncü Yıl, Sayı 5000, s. 1, 7.
- Balkan Sergisi (1931, 8 Ağustos). *Cumhuriyet*, Sekizinci Sene, No. 2605, s. 3.
- Balkan Ticaret Odası İlk İctimamını Dün Akdetti (1933, 28 Mayıs). *Cumhuriyet*, Dokuzuncu Sene, No. 3252, s. 1, 5.
- Bilge, S. (2000). *Büyük Düş Türk Yunan Siyasi İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yay.
- Bilgiç, B. S. (2015). Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31 (91), s. 1-28.
- Celal Bey'in Gazetemize Verdiği İzahat (1933, 16 Eylül). *Cumhuriyet*, Onuncu Sene, No. 3333, s. 1, 6.
- Clogg, R. (1997). *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul: İletişim Yay.
- Dost Yunanistanla Ankara'da Yapılan İktisadi Müzakerat da Tam Bir İtilafla Neticelendi (1933, 16 Eylül). *Cumhuriyet*, Onuncu Sene, No. 3333, s. 1.
- Dün Sabah Türk Yunan Muahedeleri Tantanalı Merasimle Teati Edildi (1931, 6 Teşrinievvel). *Cumhuriyet*, Sekizinci Sene, No. 2664, s. 1, 5-6.
- Erdem, N. (2009). Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Güz (23), s. 93-128.
- Fırat, M. (2016). Yunanistan'la İlişkiler, B. Oran (Ed). içinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (s. 325-356), 1, 21. Baskı, İstanbul: İletişim Yay.
- Gökçen, S. (2002). Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Temel Sorunlar. *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, Jul. 3 (2), s. 143-170.
- Gürel, Ş. S. (2018). *Tarihsel Boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, İstanbul: İmge Kitabevi Yay.
- Hatipoğlu, M. (1988). *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101. Yılı (1821-1922)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Hazırlıklar (1333, 1 Teşrinievvel). *Cumhuriyet*, Onuncu Sene, No. 3378, s. 5.
- İhracatçıların İsteği (1935, 25 Mart). *Cumhuriyet*, Onbirinci Sene, No. 3898, s. 3, 6.
- İktisat İşleri Türk Yunan Ticareti (1933, 17 Teşrinisani). *Cumhuriyet*, Onuncu Sene, No. 3425, s. 4.
- Kalelioğlu, O. (2009). *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Megali-İdea*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Koraltürk, M. (2011). *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yay.

- Kurnaz Şahin, F. (2018). Cumhuriyet Dönemi Dış Ticaret Politikası ve Bir Örgütlenme Örneği: Türkofis ve Faaliyetleri (1934-1939). *History Studies*, 10 (8), s. 143-176.
- Kurt Güveloğlu, G. (2014). Yunan İç Savaşı'nın Türk Basınındaki Yansımaları (1946-1949), Y. Okay (Ed.), içinde *Türk-Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler* (109-135), İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Malkoç, E. (2019). 1930'lu Yıllarda Belgrad Türk Elçiliği'nin Penceresinden Yugoslavya. *Doğu Batı*, Aralık (91), s. 141-168.
- Manisalı, E. (1970). Cumhuriyetimizin Elli Yılında Dış Ekonomik İlişkiler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30 (1-4), s. 97-121.
- Metin, Ö. (2012). "Atatürk Dönemi Türk Dış Ticaretinde Romanya'nın Yeri", *Tarih Okulu*, Sonbahar-Kış (XIII), s. 53-68.
- Muahedenin İmzasından Sonra Celal Beyle M. Pesmazoğlunun Telgrafları (1933, 29 Kanunuevvel). *Cumhuriyet*, Onuncu Sene, No. 3467, s. 6.
- Oran, B. (1991). *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Sarıkoyuncu Değerli, E. (2006). Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos (15), s. 239-262.
- Soysal, İ. (1983). *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.1, Anklara: TTK Yay..
- Tağmat, Ç. D. (2014). Türk ve Yunan Kaynakları Çerçevesinde Megali İdea Değerlendirmeleri, Y. Okay (Ed.) içinde *Türk-Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler* (s. 89-108), İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Tosun, R. (2002). *Türk-Yunan İlişkileri ve Türk-Rum Nüfus Mübadelesi*, 2. Baskı, Ankara: Palet Yay.
- Türkiye Dış Bakanı Atina'da (1934, 16 Birincikanun). *Cumhuriyet*, Onbirinci Sene, No. 3804, s. 1, 5.
- Türk-Yunan Bankası (1933, 28 Ağustos). *Cumhuriyet*, Onuncu Sene, No. 3344, s. 1.
- Türk-Yunan Dostluğu (1933, 29 Ağustos). *Cumhuriyet*, Onuncu Sene, No. 3345, s. 1.
- Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea* (1975). Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yay., Ankara.
- Türk-Yunan Takası (1934, 16 Birincikanun). *Cumhuriyet*, Onbirinci Sene, No. 3804, s. 1.
- Türk-Yunan Ticaret Müzakeresi (1938, 17 Birincikanun). *Cumhuriyet*, Onbeşinci Yıl, Sayı 5243, s. 3.
- Ülman, H. (1988). *Tarihte ve Bugün Türk-Yunan İlişkileri Paneli* (s. 9-13), Ankara: ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Uysal, M. (2007). 1930-1938 Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Yunus Nadi, (1931, 6 Teşrinievvel). Atina'da Neler Gördük? *Cumhuriyet*, Sekizinci Sene, No. 2664, s. 1-2.

EKLER

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
10249

Kararname

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET BAŞKANLIĞI

30/İlkteşrin/1930 tarihli Türk - Yunan ikamet ve ticaret ve seyrisefain mukavelenamesine ek 26/Eylül/1935 tarihli kliring anlaşmasına zeylen 15/Birincikanun/1938 tarihinde Atınada imza edilen ilişik protokolun 1/İkincikanun/1939 tarihinden muteber olmak üzere meriyete konulması; Hariciye Vekillığının 9/Kanunusani/1939 tarih ve 27846/20 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine 2294 sayılı kanunun birinci maddesine tevfiakan İcra Vekilleri Heyetince 13/1/1939 tarihinde onanmıştır.

13/1/1939

REİSİCÜMHUR

EK 1. 1930 Türk-Yunan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi'ne ve 1935 Tarihli Kliring Anlaşması'na Ek Olarak Atina'da İmzalanan Protokolün Yürürlüğe Konulması (BCA, 30.18.01.02/ 85-115-3, 13.01.1939).

Yunanistanın en büyük iktisadi gazetesi olan "İKONOMOLOGOS ATINON-Atina İktisat çisi" gazetesinden:

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET BAŞKANLIĞI

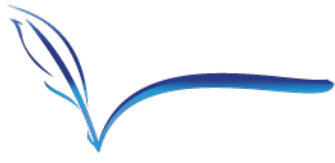
YUNANİSTAN ve TÜRKİYE
(aynen tercümedir)

[1934]

İkonomologos, bugün, muntaz dost Türkiye Cumhuriyeti ticaret ataşesi Halil Mithat beyin aşağıdaki makalesini memnuniyetle neşrediyor. Türk-Yunan iktisadi yaşılaşmasının samimi taraftarı olan Halil Mithat bey, bir çok yanlışlıkların bertaraf edilmesine ve fevkalade itminan-bahş olup iktisadi sahada daha sıkı bir işbirliği yol açmakta hatasız geçilmeye cek olan iki komşu arasındaki şayanı arzu anlaşmanın husulüne hayli hizmet etmiştir.

Şimdiye kadar Türk-Yunan iktisadi münasebetlerinin seyri hakkında bir çok şeyler söylenmiş ve yazılmış olduğu için meselenin tarafımdan da bir kerre daha tektiki zait görüle bilir. Fakat "İkonomologos'un dostane davetine memnuniyetle icabet ederek bu şayanı dikkat mevzu hakkında bazı fikirler sert etmek üzere zuhur eden fırsattan istifade etmek isteyorum.

EK 2. İkonomologos Atinon Gazetesinde Ticaret Ataşesi Halil Mithat'ın Türk-Yunan Ekonomik Yakınlaşması Konulu Makalesinin İlk Sayfası (BCA, 30.10.0.0/255-719-1, ay ve gün yok 1934, s. 1).

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 26.07.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 25.08.2021

DOI: 10.30692/siad.974442

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNDE DÖNÜM NOKTASI: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE OSMANLI DEVLETİ İLE YUNANİSTAN'IN "NORMALLEŞME" ARAYIŞI VE ALMANYA'NIN İTTİFAK PROJESİ

The Turning Point in Turkish-Greek Relations: The Guest for "Normalization" of the Ottoman Empire and Greece on the Eve of the First World War and Germany's Alliance Project

Gürhan YELLİCE

Doç. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0002-1402-8210

gurhan.yellice@deu.edu.tr

Atıf/Citation: Gürhan Yellice (2021), "Türk-Yunan İlişkilerinde Dönüm Noktası: Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın "Normalleşme" Arayışı ve Almanya'nın İttifak Projesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s.91-115.

Öz: Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ın ilişkilerindeki kriz halini sonlandırarak ittifak kurma girişimlerini mercek altına alan bu çalışmanın amacı, Almanya'nın bu arayıŐa katkısının ne olduğunu ortaya koymak ve ittifakın gerçekleştirilmesinin mümkün olup olmadığını sorusuna yanıt bulmaktır. Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı-Yunan ilişkilerinde yaşanan gerginlik, Avrupa barışını tehdit eden bir durum arz etmekteydi. İki ülke arasındaki uzlaşmazlığın nedeni Birinci Balkan Savaşı sırasında Yunanistan tarafından işgal edilen ve nihai statüsüne ilişkin kararın Büyük Güçlere bırakıldığı Ege Adaları meselesiydi. Osmanlı Devleti, Batı Anadolu'nun güvenliği için hayati önem arz ettiğini öne sürdüğü bazı adaların (özellikle Sakız ve Midilli) iadesini talep ederken Yunanistan'ın buna yanaŐmaması iki ülkeyi yeni bir savaşın eŐiĐine getirmişti. Büyük Güçler genel olarak bu durumun yeni bir Balkan Savaşı'na zemin hazırladığına ve en nihayetinde de Avrupa'yı genel bir savaşa götürme potansiyeline sahip olduğuna inanırken Almanya gerginliğin sonlandırılması için en fazla çaba sarf eden devlet oldu. Almanya'nın bu yaklaşımının ardında yatan neden, oluŐturacaĐı ittifak yoluyla iki ülkeyi bloğuna katarak İtilaf bloğuna karşı avantaj elde etmektir. İlgili ülkelerin arşiv kaynaklarına dayanan ve tarafların olaylara yaklaşımını karşılaştırmalı analiz yöntemiyle ele alan bu çalışmanın vardığı sonuç, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'la bir ittifak kurmaya razı geldiği, Yunanistan'ın çekimser tutumu nedeniyle ittifakın gerçekleştirilemediği, Almanya'nın tüm girişimlerine rağmen bunu mümkün kılamadığı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Yunanistan, Almanya, İttifak, Ege Adaları.

Abstract: This study is about the Greek-Turkish attempts to form an alliance leading up to the First World War. The aim of the study is to reveal what the contribution of Germany to this quest and to find an answer whether it was possible or not. The ongoing crisis in the Greek-Turkish relations after the Balkan Wars was threatening the peace in Europe because it could not end the state of war in the region. The bone of contention between the two countries was the Aegean Islands which was occupied by Greece during the First Balkan War and whose status could not be determined despite all the agreements made and where the final decision was left to the Great Powers. While the Ottoman Empire asked some of the islands (especially Chios and Lesbos) be returned because they were vital for the security of Western Anatolia, Greece opposed it and the two countries came to the brink of war. The Great Powers tried to ease the crisis for they believed that this could pave the way for a new Balkan War and ultimately a general war. Germany was the state that made the most effort to end the tension between the parties. The main reason behind this was to include the two countries in its own bloc through the alliance and gain advantage against the Entente bloc. The work is mainly based on the archival sources of the relevant countries and used comparative analysis method when examining the view of the parties. The study concludes that an alliance between the two countries was not possible because of Greece's negative attitude and German attempts failed to change this attitude.

Keywords: Ottoman Empire, Greece, Germany, Alliance, Aegean Islands.

GİRİŞ

Balkan Savaşları son bulduğunda, anlaşmaların imzalanmasına arabuluculuk ederek paylaşımı organize eden Büyük Güçlerin beklentisi uzunca bir süredir Avrupa'daki barışı tehdit etmekte olan Balkan Meselesi'nin artık tümüyle ortadan kalkmasıydı. Osmanlı-Yunan ilişkilerinin bir türlü normalleşmemesi bu beklentiye gölge düşüren bir durum arz ediyordu. İki ülke arasındaki gerginliğin nedeni Ege Adaları meselesiydi. Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın Birinci Balkan Savaşı sırasında işgal ettiği bazı adalardan çekilmesini istiyor, Yunanistan bunu kabullenmiyordu. Büyük Güçler iki ülke arasındaki gerginliğin önce Balkanlarda yeni bir savaşa ardından da Avrupa'da genel bir savaşa yol açmasından endişe ediyordu (DDF/3/8, Cambon a Pichon, No.228, Londres, 30 Septembre 1913; GPEK/36/1, Wangenheim an das AA, Nr. 13840, Konstantinopel, den 7 September 1913). Bu endişe yersiz değildi. Çünkü İttihatçı hükümetin en önemli dış politika hedefi, Batı Anadolu, özellikle de İzmir'in güvenliği açısından hayati olduğuna inandığı bazı adaları her ne pahasına olursa olsun geri almaktı. Öncelik İzmir'in güvenliği için hayati görülen Sakız ile Midilli'nin geri alınmasıydı. Yunanistan işgali altında bulundurduğu adalardan vazgeçmeyeceğini beyan ettiğine göre bu iki taraf arasında savaşın kaçınılmaz olduğu anlamına geliyordu¹.

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin söz konusu kararlılığın temel nedeni, Yunanistan'ın gelecekte bu adaları kullanarak İzmir'i işgal etme planları yaptığı endişesiydi. Kaybedilen toprakları geri alma ve devleti kurtarma mottosuyla iktidara gelen ya da kendilerine böylesi bir misyon yükleyen İttihatçılar Anadolu'nun karakolları olarak gördükleri bu iki adayı imparatorluğun güvenliği için hayati görüyor, bir anlamda bu iki adayı kaptırmanın parçalanmaya giden süreçte bir başlangıç olacağına inanıyordu. Tarık Zafer Tunaya'nın ifadesiyle "Afrika-yı Osmani" ve "Avrupa'yı Osmani" kaybeden İttihatçılarda giderek artan bir şekilde "Asya-yı Osmani"nin kaybedilmesi ve "yok olma" kaygısı ortaya çıkmıştı (Tunaya, 2000, s. 527-590). İttihatçıların düşüncesine göre Batı Anadolu'ya yakın adaların "düşman" eline geçmesiyle birlikte "elde kalan tek vatan" Anadolu da büyük bir tehditle karşı karşıya kalmıştı. Düşmanlar içerisindeki en zayıf devlet olduğuna inanılan Yunanistan işgali altında bulundurduğu adalar ve sahip olduğu güçlü donanma ile Anadolu'yu tehdit eder bir noktaya gelmişti. Tüm bu gelişmeler, sonunda devletin Anadolu'ya hapsolme travmasıyla karşı karşıya kalması gerek siyasi mercilerde gerekse kamuoyunda büyük bir moral çöküntü yaratmıştı².

¹ Bu çalışmada kullanılan kaynak ve bilgilerin bir bölümü yazarın 2018'de yayınlanan "Doğu Ege Adaları Meselesi: Akdeniz'de İtalyan-Yunan Rekabeti ve Osmanlı Devleti, 1911-1914", ve 2022 yılında yayınlanacak "Ege Adaları Meselesi, 1911-1914" çalışmasında da kullanılmıştır.

² Adalar Meselesi ve iki ülke ilişkilerine etkisi konusunda detaylı bilgi için bkz. Gürhan Yellice, "Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşına Osmanlı-Yunan İlişkilerinde Sakız ve Midilli Meselesi, 1912-1914", *Türk Dünyası*

Balkan Savaşları'na giden süreçte ve bu savaşlar sırasında kaybedilen topraklar göz önünde bulundurulduğunda İttihatçıların söz konusu iki ada özelinde devletin parçalanmasına yönelik taşıdığı kaygının haklı olduğunu öne sürmek mümkündür. 1878'de başlayan fiili toprak kayıpları, Meşrutiyetin yeniden ilanına rağmen durdurulamamış, bölgede toprak ve otorite kaybı devam etmişti. 1908'de Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakıyla hızlanan toprak kayıpları, Trablusgarp ve Güneydoğu Ege Adaları'nın (Oniki Ada) İtalya'nın işgaline uğramasıyla devam etmiş ve en sonunda bir Balkan ittifakıyla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti 1912-1913 tarihleri arasında yaşanan Balkan Savaşları sonunda Edirne haricindeki tüm Avrupa topraklarını yitirmişti. Beş yüz yılı aşkın bir süredir egemenlik altında bulunduran ve devletin kalbi olarak görülen toprakların kaybedilmesi bir yana, Bulgar saldırıları neticesinde başkent düşman eline geçmesinin Büyük Güçlerin (İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya) müdahalesiyle önlenememiş olması devletin içerisinde bulunduğu zafiyeti açık bir şekilde ortaya koymuştu (Ahmad, 1997, s.17).

Aslında her iki ülke de, kendi aralarında uzlaşamadıkları için barış görüşmeleri sırasında bu adaların kime ait olacağına ilişkin nihai kararın Büyük Güçler tarafından belirlenmesine razı gelmişti. Ancak Osmanlı Devleti bu kararın lehte çıkması konusunda çok umutlu değildi. Bu nedenle bahsi geçen iki adayı geri alma hedefi çerçevesinde benimsemiş olduğu strateji şu şekildeydi. Bu adaları gerektiğinde askeri güç kullanarak geri alabilmek için donanmayı güçlendirmek, bunun için de yeni dretnotlar satın almak. Dış politikada ise adaların önemi konusunda Büyük Güçleri ikna edip, adalardaki Yunan işgallerinin sonlandırılmasını sağlamaktı. Bu amaçla Büyük Güçler ile gerçekleştirilen diplomatik temaslarda Sakız ile Midilli'nin iadesinin ölüm kalım meselesi olduğuna vurgu yapılması, Yunanistan'ın adaları işgal altında tutmakta ısrar etmesi halinde iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin mümkün olmayacağına dikkat çekilmesi ve Balkanlarda amaçlanan barış atmosferinin tesis edilemeyeceğinin dile getirilmesi hedeflenmişti. (BD/10/1, Mallet to Grey, No.937, Constantinople, 15 November 1914).

Peki, gerçekten de Yunanistan bu adalar üzerinden Batı Anadolu'ya yayılma planları yapmış mıydı? Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazandığında küçük bir krallık olan Yunanistan, temel dış politika hedefini devletin sınırları dışında bulunan tüm Rumların tek bir çatı altında birleştirilmesi olarak tanımlanabilecek Megali İdea (Büyük Ülkü) olarak belirlemişti. Doğu Ege Adaları'nın egemenlik altına alınması ve Ege'de mutlak hâkimiyetin sağlanarak Batı Anadolu'ya yönelik yayılma bu projenin en önemli ayaklarından birini oluşturuyordu. Balkan Savaşları neticesinde Balkanlarda ele geçirilen topraklar yanında işgal edilen Adalar Yunanistan'ı bu amacına daha da yaklaştırmıştı. Balkan İttifakı içerisinde bu iki savaştan en kârlı çıkan devlet olan Yunanistan Makedonya'nın güneyi, Kavala, Seres ve Drama'nın da dâhil olduğu Batı Trakya'yı topraklarına almış; İtalyan işgali altındaki Oniki Ada hariç tüm Doğu Ege Adaları'nın tamamını ele geçirmeyi başarmıştı. Savaş öncesinde toplamda sahip olunan 64.786 kilometrekarelik alan toplamda 108.762 kilometrekareye çıkarılırken nüfus da 2.700.000'den 4.800.000'e yükseltmişti (Dakin, 2012, s. 303-305). En önemlisi 1897'de Osmanlı Devleti'ne karşı alınan ağır mağlubiyetin ardından alınan bu galibiyetler Yunan ordusuna moral, devlete büyük bir "özgüven" kazandırmış; Yunanistan'a Megali İdea'nın başarılabilir olduğuna yönelik önemli bir umut olmuştu (Delta, 1988, s. 1-2). Bu savaşlar sonrasında Yunanistan fırsatını bulduğunda Batı Anadolu'yu egemenlik altında almak istiyor, bahsi geçen adaları bu amacına ulaşmak için hayati olarak değerlendiriyordu. Bunun en önemli kanıtı, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve hemen başında Yunanistan'ın tüm ordu ve donanmasını İtilaf Devletleri'nin hizmetine sunarak Osmanlı Devleti'ne savaş açma girişimleridir.

Balkan Savaşları sonrasında Ege Adaları meselesi üzerinden yaşanan gerginlik hızla, bir devlet için hayatta kalma, diğer devlet için sınırlarını genişletme meselesine dönüşürken her iki devlet üzerinde de ciddi bir nüfuz sahibi olan Almanya'nın bambaşka bir gündemi vardı: Osmanlı-

İncelemeleri Dergisi, 17/2, 2017, ss. 103-128; William Peter Kaldis, "Background for Conflict: Greece, Turkey, and the Aegean Islands, 1912-1914", *The Journal of Modern History*, 51/2, 1979, s.1119-1146.

Yunan ittifakı. Bu, Almanya için iki açıdan önemliydi. Öncelikli olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesini sağlayacaktı. İlişkilerin normalleşmesi gerekiyordu, çünkü Almanya taraflar arasında bir savaş yaşanması halinde savaşı Yunanistan'ın kazanacağına, daha da mühimi sonrasında Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinin hızlanacağına inanıyordu. Almanya bu durumda Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunun son bulmasından ve bölgedeki ekonomik çıkarlarının (örneğin Bağdat Demiryolları) darbe almasından korkuyordu. İkinci neden, iki ülke arasındaki ittifakın Almanya'nın Balkanlarda inşa etmeye çalıştığı Büyük Balkan İttifakı (Osmanlı Devleti, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya) projesinin en önemli ayağını oluşturuyor olmasıydı. Almanya iki ülke arasındaki görüş ayrılıklarının giderilmesi halinde diğer Balkan ülkelerini de ittifaka dâhil edebileceğine inanıyordu. Almanya bu ittifakı kendi bloğuna dahil ederek İtilaf Devletlerine karşı güçlü bir avantaj elde etmek istiyor, özellikle de bölgede Rus yayılcı etkisine karşı güçlü bir blok oluşturabileceğine inanıyordu.

Osmanlı-Yunan ilişkilerinin normalleştirilmesi ve iki ülke arasında bir ittifak anlaşması imzalanması, bu projenin hayata geçirilmesi için ilk ve en önemli koşuldu. İki ülke arasındaki gerginlik Balkan Devletleri arasındaki kutuplaşmayı tırmandırıyor, Rusya'nın ittifak bahanesiyle bölgeyi yeni bir krizi sürüklemeye emellerine zemin hazırlıyordu. Almanya'nın Viyana'daki Büyükelçisi Heinrich Leonhard von Tschirschky'in görüşüne göre Balkanlarda Rusya'nın güdümünde ortaya çıkacak bir Balkan İttifakı, Osmanlı Devleti, Yunanistan, muhtemelen Romanya ve Sırbistan'ın da katılımıyla, Bulgaristan'ı yalnızlaştırabilir, Avusturya'yı tehdit altına sokabilirdi. Eğer buna engel olunabilir, söz konusu ittifak Almanya'nın kontrolü altında gerçekleşirse Bulgaristan Üçlü İttifak (Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya) bloğuna dâhil olmayı tercih etmek zorunda kalabilir zorlayabilir, Avusturya-Macaristan'ın Rusya'ya karşı olan pozisyonu güçlendirilebilirdi. Tschirschky'e göre bu "tehditlerin" bertaraf edilebilmesi için öncelikli olarak yapılması gereken Osmanlı-Yunan ilişkilerini normalleştirmek ve bu iki devleti ittifaka razı etmek olmalıydı (GPEK/36/2, Tschirschky an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg, Nr. 14586, Wien, den 2. Mai 1914). İşte bu kaygılardan ötürü Almanya, aşağıda da bahsedileceği üzere, Osmanlı-Yunan görüşmelerinin başlamasını, görüşmeler çıkmaza girdiğinde ise devamını sağlayan ve bu görüşmeleri ittifaka evirmeye çalışan en önemli devlet olmuştu.

Almanya amaçladığı ittifak konusunda birçok krizi bir arada yönetmek durumundaydı. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasındaki ittifak müzakereleri oldukça yavaş ilerliyor, taraflar arasındaki güven krizi bir türlü aşılıyordu. Balkanlardaki güç dengesinin Bulgaristan lehine bozulması kaygısı taşıdığı için Bükreş Antlaşması'na sadık kalınması gerektiği görüşünde olan, bu nedenle de Balkanlarda yeni ittifaklar kurulmasına karşı duran Romanya da ittifaka sıcak bakmıyordu. Almanya ayrıca Yunanistan'la Makedonya konusunda husumet hâlinde olan Bulgaristan'ın bu ittifakın dışında kalmasından, hatta İngiltere ile birlikte hareket etmesinden korkuyordu (Silberstein, 2014, s. 47). Tüm bu sorunların yanında Almanya bu planı konusunda Üçlü İttifakı ikna etmekte de ciddi zorluklarla karşılaşılıyordu. Levidis'e göre Almanya, Avusturya-Macaristan'ın Slavlara ve Slavizme karşı çok daha sert bir tutum benimsemesi gerektiğini düşünüyordu. Rusya Balkanlarda Sırbistan'ı diğer Balkan Devletlerine karşı destekliyordu ve Kayzer'in düşüncesine göre bu desteğin devamı yakın gelecekte Balkanlardaki gergin ya da soğuk barışı (*tempus pacis*) sonlandırabilirdi; bu gerçekleştiğinde Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk ve Osmanlı Devleti Üçlü İttifak bloğunda olursa Avusturya-Macaristan Rusya'ya karşı güçlü kılınabilir, Almanya tüm dikkatini Fransa'ya verebilirdi. Avusturya-Macaristan bu kaygıdan ötürü Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında bir ittifak kurulması için ciddi bir uğraş içerisindeydi (AYE/1913/2/1 "Sheseis Ellados-Otomanikis Autokratorias", Levidis pros YPEX, AP: 30037, 8 Oktovriou 1913; AYE/1913/12/8, "Zitima nison Aigaiou-Diaskepsi Londinou", Venizelos pros Theotokis, AP: Yok, 18 Maiou 1913). İşte böylesi kritik koşullarda Almanya

Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasındaki husumetin bir an önce sonlandırılarak ittifakın gerçekleştirilmesi gerektiğine inanıyordu³.

Yunanistan'ın Osmanlı-Yunan İlişkilerini Normalleştirme Çabası ve Atina Antlaşması

İki ülke arasındaki Adalar gerginliği tırmanmaya devam etse de her iki tarafın, özellikle de Yunanistan'ın mevcut koşullarda savaşı göze alması mümkün değildi. Osmanlı açısından bakıldığında, Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yönelik emelleri olduğu kaygısı, zihinlerindeki öfkeyi rasyonaliteye hâkim kılarsa da İttihatçılar özellikle de savaş gemisi eksikliği nedeniyle Yunanistan'a savaş açamazdı. Ancak güçlü bir dretnot satın alınır alınmaz İttihatçılar öfkelerine yenik düşüp bir çılgınlık yapabilir ve Yunanistan'a savaş açabilirdi. Nitekim yukarıda da söz edildiği üzere İttihatçılar Balkan Savaşları biter bitmez yeni bir dretnot bulmak için adeta seferberlik ilan etmişti. İşgali altında bulundurduğu adalardaki egemenliğini sağlamlaştırmak ve Ege'deki üstünlüğünü yitirmemek için Yunanistan da dretnot arayışındaydı; ancak bulsa bile savaş konusunda oldukça dikkatli hareket etmek mecburiyetindeydi.

Venizelos Hükümeti, "hazırlıksız" (bu konudaki en önemli hazırlık yeni bir Balkan İttifakı olabilirdi) yaşanacak bir savaşın Yunanistan için büyük bir felaketle sonuçlanabileceği görüşündeydi. Bu felaket, Balkan Savaşları sırasında ele geçirilen toprakların kaybedilmesi olabilirdi (Kostis, 2015, s. 567). Venizelos Hükümeti'nin görüşüne göre İttihatçıların Adalar meselesinde benimsemiş olduğu "tehditkâr" dış siyaset Balkan Savaşları ile elde ettiği kazanımlarını himaye edebilmek için "savaşımsız bir geçiş dönemine" ihtiyaç duyan Yunanistan için ciddi bir tehlike arz ediyordu. Balkan Savaşları'nın iki "mağduru" Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın ittifak arayışı, Venizelos açısından söz konusu bu tehdidi daha da vahim hâle getiriyordu. Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'la yakınlaşmasının en önemli nedeninin Adalar konusunda Yunanistan'dan taviz koparmak olduğu, Bulgaristan'ın ise Balkan Savaşları sonucundaki toprak paylaşımından memnun olmayan ve ortaya çıkacak yeni bir savaşta Selanik'i almak için harekete geçmek istediği, bu nedenle de Osmanlı Devleti ile ittifak kurmaya sıcak baktığı sır değildi. Yunanistan'ın bu iki devletin ortaklığına karşı koyabilmek için Balkanlarda yeni bir ittifak oluşturmak zorundaydı; ancak henüz ortada böyle bir ittifak yoktu (DDF/3/8, Bompard a Pichon, No.224, Therapia, 30 Septembre 1913, Bayar, 1997, s. 228-230).

Gerek Romanya, gerekse Sırbistan Bükreş Antlaşması ile oluşturulan düzenin bozulmasından endişe ettiği için Yunanistan'ın ittifak yönündeki çağrısına pek sıcak bakmıyordu. Buna karşın Atina'ya gönderilen Büyükelçilik raporları Osmanlı-Bulgar ittifakı konusunda kaygı verici boyuta ulaşmaya başlamıştı. Örneğin, Yunanistan'ın İstanbul'daki Büyükelçisi, Kanellopoulos, 22 Eylül'de Atina'ya gönderdiği raporda iki ülke arasındaki ittifak görüşmelerin sonuçlanmak üzere olduğuna ve Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması için yardımda bulunacağına ilişkin söylentiler olduğuna dikkat çekmişti. Kanellopoulos'un aktardığına göre Trakya'daki Osmanlı orduları savaş hazırlıkları yapıyor, Osmanlı gazeteleri mütemadiyen bu yönde haberlere yer veriyordu (AYE/1913/3/3, Kanellopoulos pros YPEX, AP:26077, 22 Septemvriou 1913). Almanya'nın Londra'daki Maslahatgüzarı Richard von Kühlmann'ın 30 Eylül'de Jagow'a gönderdiği raporda belirttiğine göre Yunan Genelkurmayı ayrıca İttihatçıların Edirne'de 300.000 kişilik bir askeri yığınak gerçekleştirdiği, saldırıya geçilmesi durumunda bölgedeki 80.000 kişilik Yunan ordusunun buna karşı durmasının mümkün olmadığı görüşündeydi (GPEK/36/1, Kühlmann an das AA, Nr. 13869, London, den 30. September 1913). Yunanistan, Osmanlı cephesinden gelebilecek bir saldırısı endişesi nedeniyle Romanya ile görüşmelerde bulunmuş ve bu devletten Bulgaristan üzerinden yapılacak bir saldırıyı savaş

³ Osmanlı Devleti'nin Almanya Büyükelçisi Osman Nizami Paşa, 11 Ekim 1913'te Babıâli'ye gönderdiği telgrafta bu hassasiyete dikkat çekiyor ve Almanya'nın bu meseleden dolayı Osmanlı-Yunan görüşmelerinin başarısızlığa uğramasına kesin olarak karşı olduğunu dile getiriyordu. MB, AEB/008/090, "Telegrafima tou Presvefti tis Tourkias sto Verolino shetika me tin apopsi ton germanikon kiklon gia tin stasi tis Tourkias apenanti stin Ellada shetika me to zitima ton nision", 11 Oktovriou 1913.

nedeni sayacağı güvencesi almıştı (GPEK/36/1, Bassewitz an das AA, Nr. 13891, Athen, den 10. November 1913)

Bu nedenlerle Venizelos Hükümeti, iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirmek, bu mümkün olmasa bile geçici bir süreliğine de olsa soğutma kararı almıştı. Savaş kaçınılmaz olacaksa yeterli hazırlıkların yapılabilmesi ve Balkanlardaki sınır güvenliğinin sağlanabilmesi için bu savaşın uygun bir mevsime ertelenmesi gerekiyordu. Dolayısıyla Venizelos'a göre egemenlik altına alınmak istenen adalar konusunda mevcut koşullarda Yunanistan'ın diplomasiden başka bir seçeneği bulunmuyordu. Venizelos bu düşünceden hareketle, Eylül ayı ortasında Büyük Güçler, özellikle de İngiltere ve Almanya'ya yaptığı başvuruda iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için barış görüşmeleri konusunda arabuluculuk talebinde bulundu (DDF/3/8, Bompard a Pichon, No.180, Therapia, 22 Septembre 1913; DDF/3/8, Cambon a Pichon, No.228, Londres, 30 Septembre 1913). İki ülke arasındaki adalar gerginliği ve bir türlü normalleşmeyen ilişkiler nedeniyle Bükreş Antlaşması sonrasında Balkanlar'da arzu edilen sükûnet sağlanamamıştı. Büyük Güçler, Osmanlı-Yunan gerginliğinin Balkanlar'da yeni bir savaş için kıvılcım olmasından endişe ettiğinden bu çağrıya olumlu karşılık verdi. Giriş bölümünde öne sürülen nedenlerden ötürü, Almanya iki ülke arasında barış görüşmelerinin başlaması için en fazla caba sarf eden ülke olmuştu.

Büyük Güçlerin arabuluculuğunda 1913 yılı Ekim ayında başlayan Osmanlı-Yunan görüşmelerinde kısa sürede uzlaşmazlık yaşanan birçok konuda görüş birliğine varıldı. Ancak adalar konusundaki itilaf, tarafların birbirine taban tabana zıt yaklaşımları nedeniyle giderilemedi (AYE/1913/12/8, Levidis pros YPEX, AP: 27847, 15 Oktovriou 1913; AYE/1913/12/8, Theotokis pros YPEX, AP: 27549, 5 Oktovriou 1913). İttihatçılar özellikle Sakız ve Midilli'nin Batı Anadolu'nun güvenliği için hayati olduğunu dile getiriyor, iade edilmezlerse iki ülke arasında barışın mümkün olmadığını öne sürüyordu. Yunanistan ise adalarda yaşayan Rum çoğunluğu gerekçe gösterip buna karşı çıkıyor, iddia edildiği üzere adaların hiçbir suretle tehdit oluşturmayacağını savunuyordu. İtilaf bloğu, Anadolu'nun bütünlüğünden yana olduğunu, bu adaların Yunanistan tarafından Batı Anadolu'ya yönelik bir saldırı amaçlı kullanılmasına izin vermeyeceğini öne sürüyor, Balkanlar'ın ve Avrupa'nın güvenliği için bir an önce iki ülke arasında nihai bir anlaşmanın imzalanması gerektiğini dile getiriyorsa da Babiâli ikna edilemiyordu (AYE/1913/12/8, Kanellopoulos pros YPEX, AP: 27452, 10 Oktovriou 1913). Taraflar arasında uzlaşma imkânsız görünüyordu.

İşte böylesine kritik bir aşamada Venizelos, Osmanlı Devleti'ni uzlaşmaya ikna edeceğine inandığı Almanya'nın yardımına başvurdu. Venizelos'un bu yönde bir adım atmasının temel nedeni, Adalar konusunda Osmanlı Devleti'nin üçlü ittifak, özellikle de Almanya'dan cesaret aldığına inanıyor olmasıydı. Balkan Savaşları'ndan sırasında ve sonrasında adalar konusunda yapılan görüşmelerde Üçlü İtilaf (İngiltere, Fransa ve Rusya), özellikle de Helenizm taraftarı (*Philhellénisme*) tutumlarını gizleme ihtiyacı hissetmeyen İngiltere ve Fransa Gökçeada, Bozcaada ve Meis haricindeki tüm Kuzeydoğu Ege Adaları'nın Yunanistan'a bırakılmasını savunurken, Osmanlı Devleti'nin güvenlik hassasiyetlerinin gözetilmesi gerektiğini düşünen Üçlü İttifak buna karşı çıkıyordu. Venizelos Almanya'nın desteğini çekmesi, ya da bu konuda İttihatçıları ikna edecek bir formül bulunması halinde bir çıkış bulunabileceğini umut ediyordu. İngiltere'nin Berlin'deki Büyükelçisi Edward Goschen, 9 Kasım'da Alman Dışişlerine yazdığı raporda Yunanistan'ın İngiltere'ye yaptığı başvuruda iki ülke arasındaki uzlaşmazlığın sonlandırılması için yardım talebinde bulunduğundan söz ediyordu. Goschen'in aktardığına göre Yunanistan Londra Antlaşması'nı baskı altında ve bir keresinde tüm sorunlara çözüm bulmak adına imzaladığını iddia ediyor, buna karşın sorunların çözüme kavuşmadığını, her seferinde aynı meseleleri yeniden tartışmaya açan Babiâli'nin ikna edilerek taraflar arasında nihai bir anlaşmanın imzalanmasını talep ediyordu. Goschen'e göre Venizelos Hükümeti ayrıca Yunan kamuoyunun gelişmelerden rahatsız olduğunu ve Osmanlı-Bulgar yakınlaşmanın tehlikeli sonuçlar doğurabileceği endişesini dile getiriyordu (GPEK/36/1, Goschen an das Zimmermann, No.13890, Berlin, den 9 November 1913).

Yukarıda dile getirilen hassasiyetlerden ötürü Almanya, Venizelos'un yardım çağrısını kabul etti. İki ülke ile gerçekleştirdiği temaslarda Bükreş Antlaşması'nı ihlal edecek herhangi bir gelişmenin savaş nedeni olarak görüleceği uyarısında bulundu ve ortaya attığı öneriyle anlaşmanın imzalanmasında önemli rol oynadı. Öneri, iki ülke arasındaki diğer sorunların çözümüne öncelik verilmesi ve Adalar meselesinin çözümünün ertelenmesiydi (GPEK/36/1, Bassewitz an den Hollweg, No. 13897, Athen, den 12. November 1913). Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Wangenheim, Alman İmparatoru II. Wilhem'den aldığı talimatla İttihatçılarla gerçekleştirdiği temaslarda, Ege Adaları meselesinin genel bir anlaşmaya engel olmaması gerektiğini dile getirmiş ve iki ülke arasındaki sorunların Adalar meselesi ve öteki sorunlar olarak ikiye ayrılarak değerlendirilmesi tavsiyesinde bulunmuştu. Wangenheim'a göre öncelikli olarak yapılması gereken ilişkilerin normalleştirilerek karşılıklı güven ve dostluk ikliminin oluşturulması, meselenin bu ılıman iklimde yeniden ele alınmasıydı (GPEK/36/1, Bassewitz an den Hollweg, No. 13897, Athen, den 12. November 1913). Almanya, barış anlaşmasından sonra meselenin "her iki ülkenin de çıkarlarının gözetilerek çözülmesi" için elinden geleni yapacaktı (AYE/1913/12/8, Theotokis pros YPEX, AP: 27549, 5 Oktovriou 1913). Bu yaklaşım mevcut koşullarda diplomasiden başka bir alternatifi bulunmayan taraflarca kabul edilmişti. Yunanistan'ın Berlin'deki Büyükelçisi George Theotokis'in iddiasına göre bu öneri ve genel olarak Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne uzlaşma konusunda uygulamış olduğu baskı Atina Antlaşması'na giden süreçte en önemli dönüm noktası olmuştu. İttihatçılar bu öneriyi yeterince ikna edici bulmamışsa da meselenin henüz aleyhte neticelenmemiş olmasını bir avantaj sayarak Yunanistan'la uzlaşmaya razı gelmişti (AYE/1913/12/8, Theotokis pros YPEX, AP: 28777, 14 Oktovriou 1913).

Almanya'nın meseleye müdahalesinde, İngiltere'nin yoğun talepleri de etkili olmuştu. Atina Antlaşması'na giden süreçte de 5 Ağustos 1913'te alınan kararlara rağmen, Büyük Güçler arasındaki görüş ayrılıkları devam etmişti. Üçlü İttifak Osmanlı-Yunan Savaşı'nı önlemenin tek yolunun Sakız ve Midilli'nin iadesi olduğu görüşünü öne sürerken, İtilaf bloğu bunun "yeni Girit Sorunları"na yol açacağını öne sürerek buna karşı çıkıyordu. Bu görüş ayrılıkları giderilmeye çalışılırken İngiltere Osmanlı üzerinde baskı yaparak Büyük Güçler'in kararı öncesinde Yunan tarafları görünmek istemiyordu. İngiltere, Balkan Savaşları sonrasında yapılan görüşmelerde adalar meselesi konusunda Yunan tezlerine destek olarak Osmanlı Devleti'ni karşısına almış ve ikili ilişkilerin gerilmesine yol açmıştı. İngiltere bu ilişkilerin daha fazla gerilmesini istemiyordu. Bu sebeple İngiltere iki ülke arasındaki barış koşullarının, özellikle Üçlü İttifak nezdinde de arzu edilen bir durum olduğunu ortaya koymaya çalışıyordu. Yunanistan'ın Londra'daki BGennadios, 4 Ekim 1913'te Atina'ya gönderdiği raporda adalar meselesi ve genel olarak Osmanlı-Yunan uzlaşmazlığı konusunda İngiltere'nin aktif olarak soruna dâhil olmak istemediğinden, bunu ancak diğer devletlerin de sorun dâhil olmayı kabul etmesi üzerine kabul edebileceğinden söz ediyordu (AYE/1913/12/8, Gennadios pros YPEX, AP: 29758, 4 Oktovriou 1913).

Adalar meselesinin çözümü konusundaki uzlaşmazlığı bir kenara bırakan iki ülke yapılan görüşmelerin ardından 14 Kasım 1913'te Atina'da on altı maddeden oluşan bir anlaşma imzaladı (BOA. HR. SYS/1995/1; GPEK/36/1, Bassewitz an den Hollweg, No.13898, Athen, den 14. November 1913). Bu anlaşma ile Yunanistan'da kalan Müslümanların hakları teminat altına alınmış, İkinci Meşrutiyet'in ilanından Balkan Savaşları'na kadar olan süreçte iki ülke arasındaki en önemli uzlaşmazlık meselesi olan Girit meselesi çözüme kavuşturulmuş, Osmanlı Devleti Girit'in Yunanistan'a ait olduğunu kabul etmişti. Bu anlaşma ile ayrıca Yunanistan topraklarına katılan yerlerdeki Osmanlı vatandaşlarının üç yıl içinde Osmanlı vatandaşlığına geçme hakkına sahip olmasına; Makedonya ve Güney Arnavutluk'taki Müslümanlara sivil ve dini haklar verilmesine karar verilmiş ayrıca iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması konularında uzlaşmıştı (Drio, 1999:40, BD/10/1, Elliot to Grey, No.202, Athens, 17 November 1913). Hatta Almanya'nın girişimleriyle taraflar arasında ittifak konusu dahi görüşülmüştü; ancak bu konu, adalar meselesinin gölgesinde kaldığı için detaylı bir şekilde tartışılmamıştı (GPEK/36/1, Wangenheim an das AA, No. 13896, Pera, den 15. November 1913).

Atina Antlaşması sonrasında merak edilen en önemli husus, anlaşmanın taraflar arasındaki savaş hâlini sonlandırıp sonlandırmayacağı ve Adalar konusuna barışçıl bir çözüm için uygun atmosferi sağlayıp sağlayamayacağı meselesiydi. Balkan Savaşları'nı sonlandıran Londra ve Bükreş Antlaşmaları gibi Atina Antlaşması da Adalar meselesine çözüm getirmediği için nihai bir anlaşma olarak görülmemiş; sadece geçici bir ateşkes olarak değerlendirilmişti. Her iki ülke hükümet yetkililerinin kamuoyuna yaptığı açıklamalar, anlaşmanın yeni bir başlangıç olarak görülmediğini ortaya koyuyor, iki ülke arasında kalıcı bir barışın Adalar meselesinin çözümsüz kaldığı sürece mümkün olmadığını gösteriyordu (GPEK/36/1, Bassewitz an den Hollweg, No. 13898, Athen, den 14. November 1913). Büyük Güçler, özellikle de Almanya anlaşmanın iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirmesini, bu normalleşmenin de Adalar konusunda alınacak nihai kararın taraflarca kabulüne katkı sağlayacak bir güven iklimi yaratmasını ümit etmişti. Ancak bu iyimser beklentinin aksine, Almanya, Atina ve İstanbul'daki büyükelçilikleri vasıtasıyla taraflar arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başlatma uğraşı verirken, iki ülke arasındaki ilişkilerdeki gerginlik tırmanmaya devam etti. Yunanistan açısından bu durum kabullenilemezdi. Osmanlı Devleti'nin silahlanma girişimleri, özellikle de Ege Adaları'nı geri almak için dretnot arayışına hız kazandırması Yunanistan'ı endişelendirmiş ve Büyük Güçlerin kararının bir an önce açıklanması ve bunun lehte bir nitelik taşıması konusunda bazı kritik adımlar atmaya zorlamıştı.

Venizelos Hükümeti, bölgedeki dengelerin gözetilmesi ve Osmanlı Devleti'nin gücendirilmemesi adına Büyük Güçler'in bazı adalardaki Yunan işgallerinin sonlandırılmasını talep etmesinden korkuyordu. Yunan Hükümeti, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın bu konuda Yunanistan lehine bir tutum benimsediğini biliyor, ancak Almanya, Avusturya ve İtalya'nın Osmanlı lehine bir karar çıkması için çaba gösterebileceğini düşünüyordu. Venizelos'a göre İttihatçıların Almanya ile yakın ilişkileri, İtalya'nın ise söz konusu iki adayı Oniki Ada'nın işgalinden hemen sonra egemenlik altına alma teşebbüsünde bulunması, Yunan işgalleri sonrasında yapılan barış görüşmelerinde Osmanlı lehine bir siyaset izlediği gerçeği göz önüne alındığında, bu adaların Yunanistan'a bırakılmaması konusundaki girişimlerinde yalnız olmayacağını kanıtıydı. Üçlü İttifak kendi arasında bu adaların Osmanlı Devleti'ne bırakılması konusunda görüş birliğine varırsa, bu kararlarını Üçlü İtilaf'a da dayatmaya kalkışabilir, Üçlü İtilaf buna karşı koyamayabilirdi. Venizelos'a göre her ne pahasına olursa olsun, bu ihtimali tümüyle ortadan kaldırmak için Üçlü İttifak'ın ikna edilmeliydi. Bunun için Venizelos'un bulduğu formül şuydu: Güney Arnavutluk'taki Yunan işgallerinin sonlandırılması karşılığında İtalyan işgali altındaki adalar da dahil olmak üzere Doğu Ege Adalarının tamamının Yunanistan'a bırakılması. Peki, söz konusu değiş-tokuş fikri nereden çıkmıştı? Yunanistan neden işgali altında bulundurduğu iki bölgeyi bir diğerine tercih eder bir noktaya gelmişti? Venizelos Hükümeti'ni bu yönde bir tercihe zorlayan en önemli neden, Balkan Savaşları sonrasında Yunanistan'ın en önemli dış politika meselesi olan bu iki konuda da zafer kazanmanın mümkün olmadığı yönündeki kanaatti.

Güney Arnavutluk meselesine kısaca değinmek gerekirse, bu mesele Birinci Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'ın bölgeyi işgaliyle ortaya çıkmış, barış görüşmelerinde çözüme kavuşturulamayınca Balkan Savaşları sonrasında bölgede güçlkle oluşturulan statükoyu tehdit eden en önemli uluslararası krizlerden birine dönüşmüştü (Grey, 1925, s. 255). Arnavutluk'a ilişkin çıkar çatışmalarının temelinde Adriyatik yatıyordu (Schurman, 2008, s. 75, Kondis, 1989, s. 334). Avusturya-Macaristan Sırbistan'ın, İtalya ise bu devletle ittifak halinde bulunan Yunanistan'ın Güney Arnavutluk üzerinden Adriyatik'e açılarak bölgedeki çıkarlarını tehdit etmesini istemiyordu. Bu nedenle de Yunanistan'ın bölgeden çekilmesini talep ediyordu. Üçlü İttifakın bu tutumu nedeniyle mesele Büyük Güçler arasında da krize yol açmıştı. Barış görüşmelerinde Üçlü İttifak işgal edilen bölgenin Arnavutluk'a bırakılmasını savunurken, Üçlü İtilaf tarafından desteklenen Yunanistan, çoğunluğunu Rumların oluşturduğunu iddia ettiği bölgenin topraklarına dâhil edilmesinde ısrar ediyordu. Kriz, Üçlü ittifak ve Yunanistan arasındaki ilişkileri kopma noktasına taşıyınca İngiltere duruma müdahale etmiş ve Londra'da toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda meselenin ele alınmasını sağlamıştı. Yapılan görüşmeler ve pazarlıkların ardından Büyük Güçler 1913 yılı Ağustos ayında bölgenin Yunanistan'a

bırakılması, karşılığında Ege Adaları meselesi konusunda Yunanistan'ın desteklenmesi kararı almıştı (Woods, 1918, s. 270).

Yunanistan bu süreçte her iki bölge hakkında da kendi tezlerinin kabul edilmesi için ciddi bir çaba sarf etmişti. Ancak ikna edici olamamıştı. Üçlü ittifak, özellikle de İtalya, Yunanistan'ın Güney Arnavutluk'u işgali altında bulundurarak Adriyatik'teki dengeyi, Ege Adaları'na hâkim olmaya çalışarak ise Osmanlı Devleti'nin Batı Anadolu kıyılarını tehdit ettiğini öne sürüyor, bir anlamda her iki bölgede birden egemenlik kurmasına kesinlikle izin vermeyeceğini dile getiriyordu (Puaux, 1990, s. 212-213). Venizelos, tüm çabalarına karşın egemenlik altına alınamayan ve barış görüşmelerinde nihai statüsü belirlenemeyen bölgenin gelecekte de Yunanistan lehine çözümü ihtimalinin düşük olduğuna inanıyordu. Bu nedenle Venizelos, geri adım atma kararı almış, tercihini Adalardan yana kullanmıştı. Venizelos'un bu fikri ortaya atmasında, Büyük Güçler, özellikle de Üçlü İttifak'ın barış görüşmeleri sırasında ve sonrasında Yunanistan'a sıklıkla her iki meselenin de lehte çözümünün mümkün olmadığı hatırlatmasında bulunmuş olması da etkili olmuştur.

Venizelos'u bu yönde karar almaya sevk eden zorlayıcı nedenler yanında, Yunanistan açısından kazançlı sayılabilecek durumlar da vardı. Venizelos, Güney Arnavutluk sınırı konusunda verilecek taviz yoluyla İtalya'nın Oniki Ada'daki işgallerinin de sonlandırılmasının da mümkün olabileceğini düşünüyordu. Yunanistan'ın bu düşüncesinin ardında yatan neden, İtalya'nın bölgedeki varlığını Batı Anadolu'ya yönelik yayılmacı siyasetine tehdit olarak görmesinden kaynaklanıyordu. İtalya, Oniki Ada'yı Trablusgarp Savaşı sırasında işgal etmiş, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki direnişini kırmak için meseleyi bir pazarlık unsuru olarak kullanmış, bu amacına Uşi Antlaşması ile ulaşmış, bu anlaşma uyarınca bölgeden çekilmeyi taahhüt etmişse de Balkan Savaşları'nı gerekçe göstererek buna yanaşmamıştı. Bu süreçte Yunanistan, İtalyan işgalleri sonrasında Oniki Ada'nın Yunanistan'a bırakılması ya da adalara özerk bir statü verilmesi için girişimlerde bulunmuş fakat sonuç alamamıştı. İtalya ve Büyük Güçler meselenin bir Osmanlı-İtalyan meselesi olduğunu, Yunanistan'ın görüş bildirme hakkına sahip olmadığını öne sürerek konunun tartışılmasına karşı çıkmıştı (AYE/1912/91/10, "Zitima nison Aigaiou", Kaklamanos pros YPEX, AP: 1047, 14 Avgoustou 1912).

Bu koşullarda Venizelos'un hedefi, Oniki Ada meselesini de Büyük Güçler'in kararına dâhil etmek, İtalya'yı Ege'den uzaklaştırmak ve daha sonra adalara sahip olmaktır. Büyük Güçler'in alacağı nihai kararda bu adaların Yunanistan'a bağlanması mümkün olmasa da bile Sisam ve Girit⁴ örneğinde olduğu gibi çoğunluğunu Rumların oluşturduğu bu adalar daha sonra egemenlik altına alınabilirdi. Özetlemek gerekirse, Güney Arnavutluk'tan vazgeçilmesi karşılığında Yunanistan sadece Sakız ve Midilli'yi değil, Oniki Ada'yı da egemenlik altına alarak "rakibi" İtalya'yı bertaraf edebilir, İngiltere'nin desteğiyle Ege'deki en büyük güç olabilir, Osmanlı Devleti'nin "uzak olmayan" çöküşünün gerçekleşmesi durumunda Megali İdea projesini başarıyla noktalayabilirdi. Öneri, Arnavutluk'taki krizi sonlandırmak ve İtalya'yı Oniki Ada'dan uzaklaştırma hedefini hayata geçirmek isteyen İngiltere tarafından kabul edildi (GPEK/36/1, Kühlmann an den Hollweg, No. 13989, London, den 18. November 1913; BD/10/1, Elliot to Grey, No.90, December 10, 1913).

Büyük Güçlerin Kararı ve Osmanlı-Yunan Görüşmeleri

Büyük Güçler arasında yapılan pazarlıklar sonunda İtalya'yı bölgeden uzaklaştırmak mümkün olmadı, ancak Güney Arnavutluk ve Ege Adaları meselesine çözüm bulundu: 1914 yılı Şubat ayında Osmanlı Devleti ve Yunanistan'a beyan edilen karara göre Yunanistan Güney Arnavutluk'taki işgallerini sonlandıracak, bunun karşılığında Gökçeada, Bozcaada ve Meis dışındaki adalardaki işgalleri resmîyet kazanacaktı. Karar, Yunanistan'da (Güney Arnavutluk'tan vazgeçildiği için) buruk bir sevinç yaratırken, Osmanlı cephesinde tepkiyle karşılandı. Osmanlı

⁴ Özerk statüye sahip olan her iki adadaki Yunanistan destekli Enosis (Adanın Yunanistan'a ilhak edilmesi) hareketi 1913'te imzalanan Londra Antlaşması ile bu hedefine ulaşmakta başarılı olmuştur.

Devleti, kararı tanımayacağını ve Sakız ile Midilli konusundaki mücadelesini devam ettireceğini, gerekirse bunun için Yunanistan'la savaşmaktan çekinmeyeceğini açıklayınca, hatta bu konudaki ciddiyetini kanıtlamak için Batı Anadolu'daki Rumlara yönelik göç ettirme siyasetine yönelince iki ülke arasındaki gerginlik yeniden tırmanışa geçti (BD/10/1, Mallet to Grey, No.273, Constantinople, 21 May 1914).

Karar sonrasında Osmanlı Devleti'nin temel stratejisi Yunanistan'ı ikili görüşmeler için anlaşma masasına oturtmak, bu görüşmelerde Yunanistan'ın da lehine olabileceğine inandığı bazı alternatif önerilerle Sakız ve Midilli'yi egemenlik altına almaktı. İttihatçıların, barış görüşmeleri sırasında da dile getirdiği, ancak üzerinde fazla durulmayan önerisi şuydu: Sakız ve Midilli'nin iadesi karşılığında İtalyan işgali altındaki Oniki Ada'dan bazılarının Yunanistan'a bırakılması. Babıali, bu formülün hayata geçirilmesi halinde Batı Anadolu'ya yönelik saldırgan siyaset izlediğine inandığı iki ülkenin de etkisinin kırılacağına inanıyordu. İtalya'nın bu formül konusunda ikna edilmesi sorunsal bir yana, İttihatçılar Büyük Güçlerin kararı sonrasında Yunanistan'ı bu konuda ikna etmek için büyük bir çaba harcadı. Yunanistan önerinin tartışılmasına dahi yanaşmayınca Yunanistan'ın inadının kırılması için başvuru adresi Almanya olmuştu. Babıali, 13 Mart'ta Berlin'e gönderdiği mektupta bu konuda şu sözlere yer vermişti:

"Yunanistan'la yaşanan adalar uzlaşmazlığına çözüm bulmak niyetindeyiz. Bu amaç doğrultusunda Sayın Venizelos'a özel bir teklifte bulunarak Oniki Ada içerisinde yer alan Psara, Kariot, Levitba, Astipalyas, Kerpe, Kasut adalarının Sakız ve Midilli ile mübadele edilmesini talep ettik. Ancak Atina Büyükelçimiz aracılığıyla böyle bir önerinin iki ülke arasında anlaşma için bir zemin oluşturamayacağı yanıtını aldık. Biz, [Balkan Savaşları neticesinde] topraklarını iki katına çıkarmış olan Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ile karşılıklı çıkarların gözetilmesi ve iyi ilişkilerin tesisi adına bu iki adadan kolaylıkla vazgeçebileceği görüşünderiz. Siz ekselanslarından istirhamım Majestelerine başvurarak ülkemizin taşıdığı kaygılar ve Yunanistan'ın gerçek çıkarlarının gözetilerek bu meselenin adil şekilde çözüme kavuşturulması konusunda arabuluculuğunuzu devreye sokmanızdır" (GPEK/36/2, Jagow an den Quadt, Nr.14556, Berlin, den 13. März 1914).

Yunanistan, Megali İdea hedefinin çok önemli bir ayağı olan Güney Arnavutluk'tan "vazgeçerek" üzerine düşeni yaptığına, dolayısıyla Adalar meselesinde taviz vermesini gerektirecek bir durum olmadığına inanıyordu. Bu nedenle de stratejisi Osmanlı Devleti ile hiçbir şekilde doğrudan görüşmelerde bulunmamaktı. Aksi yönde adım atmanın karşı tarafta tavize kapı aralamak şeklinde algılanacağı görüşünderdi. Bu strateji başarısız olmuştu. Çünkü Venizelos Hükümeti Büyük Güçlerden beklediği desteği bulamamıştı. Venizelos Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin kararı uygulamayacağı yönündeki açıklamaları nedeniyle Büyük Güçlerden bazı güvenceler (örneğin Osmanlı Devleti'nin kararı tanımasını sağlamak için donanma gövde gösterisi düzenlemek) talep etmiş ancak sonuç alamamıştı. Büyük Güçler Yunanistan lehine bir karar almıştı; ne var ki bu kararın Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmesi ve uygulanması konusunda ortak bir irade ortaya koyarak sorumluluk almak istememişti. Büyük Güçler Venizelos'un taleplerini yerine getirerek Osmanlı Devleti'ndeki tepkiselliğin artmasına yol açmak istememişti. Bunun yerine "dostça tavsiyelerde" bulunmayı tercih etmiş ve Yunanistan'a Osmanlı Devleti ile diyalog çağrısında bulunmaktan başka bir adım atmak istememişti (BD/10/1, Grey to Goschen, No.261, FO, 16 March 1914). Büyük Güçlerin bu tutumuna karşılık olarak Venizelos Güney Arnavutluk'taki Yunan işgallerinin sonlandırılmasını geciktirmeye çalışmıştı. Normal koşullarda Yunanistan'ın 1914 yılı Mart ayı içerisinde bölgeden tümüyle çekilmiş olması gerekiyordu. Ancak Büyük Güçlerin Yunanistan açısından Adaları güvence altına alacak bir adım atmaması nedeniyle Venizelos bunu ertelemiş, adalar konusunda bir pazarlık aracı olarak kullanmaya çalışmıştı. Büyük Güçlerin bu konuda ortak hareket etmesi nedeniyle Venizelos Hükümeti geri adım atmış ve bölgeyi tahliye edeceği güvencesi vermek durumunda kalmıştı (Yellice, 2021, s. 111-152).

Osmanlı-Yunan görüşmeleri 1914 yılı Nisan ayında başladı. Osmanlı Devleti değiş-tokuş talebinde ısrarcı olunca görüşmeler çıkmaza girdi. Bunun üzerine Venizelos bir kez daha Almanya'nın yardımına başvurdu. Venizelos, Korfu Adası'nda Kayzer ile gerçekleştirdiği görüşmede Yunanistan'ın Güney Arnavutluk'taki işgallerini kesin olarak sonlandırma (Yunanistan bu konuda defaten taahhütte bulunmuşsa da Adaları güvence altına almadan bölgeden tümüyle çekilmek istemiyordu) ve Osmanlı Devleti ile ittifak kurma karşılığında Adalar konusunda Almanya'dan Osmanlı Devleti'nin ikna edilmesi konusunda girişimlerde bulunma güvencesi almıştı (GPEK/36/2, Quadt an den Hollweg, Nr.14561, Korfu, den 13. April 1914, GPEK/36/2, Jagow and den Hollweg, Nr.14565, Berlin, den 18. April 1914; BD/10/1 Rodd to Grey, No.272, 11 May 1914). Kayzer'in bu tutumundan da anlaşılacağı üzere Almanya, Osmanlı Devleti'nin Sakız ve Midilli'den vazgeçmesi, ittifak yoluyla ise Yunan tehdit algısını ortadan kaldırması yönünde bir tutum içerisindeydi. Bu nedenle de ittifak meselesini iki ülke arasındaki görüşmelerin merkezine oturtmaya çalışmıştı. Almanya gerçekten de koşulların iki ülke arasında bir ittifak için oldukça uygun olduğu görüşündeydi. Büyükelçi Wangenheim'a göre, Osmanlı Devleti adalar meselesinin çözülmesi halinde iki taraf arasında bir ittifak anlaşması imzalamaya sıcak bakıyordu (GPEK/36/2, Wangenheim an das AA, Nr.14568, Korfu, den 20. April 1914). Babıali, 29 Nisan'da Venizelos Hükümeti'ne gönderdiği mektupta bu konudaki yaklaşımını şu şekilde özetlemişti:

“Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında Avrupa kıtasında karşılıklı toprak bütünlüğünün güvence altına alındığı bir savunma ittifakı imzalanacaktır. Bu ittifak beş yıl geçerli olacak ve anlaşmanın bitiminden önce taraflardan herhangi birinin vazgeçmemesi hâlinde her defasında beş yıllık süreyle uzatılacaktır. İttifak anlaşmasına ilaveten askeri bir sözleşme iki tarafın karşılıklı uzlaşması ile hazırlanmalı ve gerekli görülmesi hâlinde her beş yıllık dönemin başında üzerinde değişikliklere gidilmelidir. Bu ittifak anlaşması neticesinde Yunanistan Girit haricindeki diğer bütün Doğu Ege Adaları üzerinde Padişahın egemenlik haklarını tanıyacaktır. Bunun karşılığında, Osmanlı Devleti bu adalardaki ve hâlihazırda İtalyan işgali altında bulunan diğer adalardaki savaş öncesindeki rejimi değiştirme konusunda herhangi bir adım atılmayacağını taahhüt eder” (GPEK/36/2, Mutius an das AA, Pera, Nr.14578, den 29. April 1914).

Bu tekliften de anlaşılacağı üzere, Babıali Adalardan tümüyle vazgeçmeye henüz hazır değildi. Bunun en önemli nedeni ittifak konusunda Yunanistan'a olan güvensizlikti. Osmanlı Devleti, ittifak uğruna hayati bir mesele olarak gördüğü adalardan vazgeçmek, sonrasında ise Yunanistan'ın ittifakı ortadan kaldırmasıyla (İttihatçılar bu konuda özellikle Venizelos'a güvenmiyordu) yeni bir hayal kırıklığı yaşamak istemiyordu. Benzer bir güvensizlik Yunanistan cephesi için de geçerliydi. Bu nedenle Babıali'nin teklifi Venizelos Hükümeti tarafından kesin bir dille reddedildi (GPEK/36/2, Der Rat im Kaiserlichen Gefolge Gesandter von Treutier an das AA, Nr.14579, Achilleion, den 29. April 1914). Görüşmelerin yeniden çıkmaza girdiği bu kritik aşamada Kral Konstantinos, Kayzer'in yardımına başvurdu ve Osmanlı Devleti'nin Venizelos'un ortaya koymuş olduğu öneri çerçevesinde ikna edilmesini istedi (GPEK/36/2, Der Rat im Kaiserlichen Gefolge Gesandter von Treutier an das AA, Nr.14579, Achilleion, den 29. April 1914). Kayzer'in talimatıyla Wangenheim, 30 Nisan'da Talat Bey'le gerçekleştirdiği görüşmede Venizelos'un önerisi konusunda kabineyi ikna etmesini istedi. Ancak bu istek Talat Bey tarafından geri çevrildi. Talat Bey'e göre bu adalar tam özerk bir yapıya kavuşturulacak, yani bir anlamda Yunanistan'ın *de facto* yönetiminde kalmaya devam edecekti; dolayısıyla “itibari egemenlik” önerisi kesinlikle kabul edilemezdi. Wangenheim, Yunanistan'ın aksi bir çözüme yanaşmayacağını dile getirdiğinde Talat Bey'in yanıtı şu şekilde olmuştu: *“Bu durumda meselenin çözümü imkânsızdır”* (GPEK/36/2, Wangenheim an das AA, Konstantinopel, Nr.14581, den 30. April 1914).

İki taraf arasındaki görüşmelerin kesilip savaşa everilmesinden endişe duyan Almanya 1914 yılı Mayıs ayı boyunca tarafları ikna etmek için farklı öneriler de gündeme getirmişti. Almanya'ya

göre Sakız ve Midilli'nin Osmanlı Devleti ve Yunanistan tarafından ortak şekilde (ikili egemenlik) yönetilmesi, bu mümkün olmazsa iki adada Osmanlı-Yunan jandarma birliklerinin bulundurulması taraflar arasındaki güven krizini ortadan kaldırılabildi. 24 Mayıs 1914'te Yunan Parlamentosu'nda yapılan tartışmalarda, Venizelos Hükümeti'nin bu konuda muhalefetin sert eleştirilerine maruz kalması bu meselesinin iki taraf arasında müzakere edildiğini gösterirken yine parlamentodaki konuşmasında Streit'in "böylesi bir sonuç hiçbir koşulda kabul edilemeyecektir" sözleri bu çözümün nihayetinde saf dışı bırakıldığını ortaya koymaktadır (*Vouli ton Ellinon. ITH' Vouleftiki Periodos - B' Sinodos (1913-1914)*). Praktika tis Sinedriaseos OB', 24 Maiou 1914, s.5). Her iki tarafın da bu yaklaşımı uzlaşmanın mümkün olmadığını göstermektedir.

Venizelos Hükümeti, görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde artık bir yol ayrımına geldiğine inanıyordu. Ya iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi uğruna bu adalardan vazgeçilecek, ya da savaş kararı alınacaktı. Birincisi Batı Anadolu'ya yönelik yayılmacı siyasetin sonlandırılması anlamına geleceğinden ve bu Venizelos Hükümeti'nin temel dış politika hedefine uygun olmadığından kabul edilemezdi. Venizelos Hükümeti, tercihini ikincisinden yana kullanma kararı aldı. Bunun nedeni Venizelos'un İttihatçılara güvenmemesi, Osmanlı Devleti ile savaşı kaçınılmaz olarak görmesi ve Almanya'nın ısrarla hayata geçirmek istediği ittifak fikrine inanmıyor olmasıydı. Venizelos'un düşüncesine göre İttihatçılar Büyük Güçler'in kararına saygı duymak niyetinde olmadığı gibi Yunanistan'a karşı saldırgan bir dış politika izleyen izliyordu ve İkinci Balkan Savaşı sırasında Edirne'yi "zorlanmadan" egemenlik altına almış olmanın verdiği özgüvenle benzer bir başarıyı adalar konusunda da gerçekleştirmenin ve "fetihlerini" Girit'e kadar genişletmenin hayalini kuruyordu. İttihatçıların görüşmelerde nihai bir uzlaşma hedefi yoktu; tek amaçları zaman kazanmaktı. 1913 yılı Aralık ayı sonunda İngiltere'den satın alınan *Sultan Osman* dretnotunun teslim tarihi hızla yaklaşıyordu; bu gerçekleşir gerçekleşmez İttihatçılar bu düşüncesini uygulamak için harekete geçecekti. Venizelos Hükümeti'nin görüşüne göre kaçınılmaz olan bu savaşın Osmanlı Devleti'nin özellikle de donanma gücü bakımından zayıf olduğu bir noktada gerçekleştirilmesi daha akıllıcaydı.

Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmek, bunu gerek ulusal gerekse uluslararası alanda meşru kılmak için Yunanistan'ın elinde oldukça güçlü bir koz vardı: Azınlık meselesi⁵. Aslında Batı Anadolu'nun Türkleştirilmesi siyaseti çerçevesinde başlatılan, Yunanistan'ın Sakız ve Midilli'den vazgeçmesi için bir tehdit unsuru olarak kullanılan ve zaman zaman özensizce ya da öfkeli bir şekilde izlenen bu siyasete, İttihatçıların iki ülke arasındaki görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlandığı 1914 yılı Mayıs ayı sonunda yeniden başvurması Yunanistan'a güçlü bir meşruiyet kazandırmıştı. Osmanlı Devleti'nin bir taraftan Yunanistan'la görüşmelere devam edip diğer taraftan Batı Anadolu'daki Rumlara yönelik göç ettirme siyasetine devam ediyor olması, Venizelos'a aslında İttihatçıların anlaşma niyetinde olmadığını ortaya koyma ve savaş konusunda propaganda imkânı tanıyordu (DDF/3/10, Bompard a Bienvenu-Martin, No. 541, Therapie, 21 juillet 1914). Venizelos Hükümeti, Batı Anadolu'daki Rumların "yok edilme" tehlikesiyle karşı karşıya olduğu iddiasını sıklıkla dile getirerek Yunan ve Avrupa kamuoyunda güçlü bir algı oluşturmayı başarmıştı; Osmanlı Devleti'ne savaş açılması halinde oluşturulan bu algının Yunanistan'ın lehine olacağı görüşündeydi.

Yunan hükümeti savaş kararı almıştı; ancak bu kararın hayata geçirilmesi için Balkanlarda yeni bir ittifak kurulmasının zorunlu olduğuna inanıyordu. Venizelos, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile girişilecek savaşı fırsata çevirmesinden korkuyordu; Sırbistan ve Romanya'nın desteğinin alınması halinde buna engel olunabileceğine inanıyordu (Seligman, 1990, s. 37). Bu amaçla Haziran ayı ortasında her iki devletin de desteğine başvuruldu. Hükümet, bu iki devlete sunduğu gerekçede iki ülke arasında savaşın artık bir zorunluluk olduğunu; savaşın sadece Ege Denizi ile

⁵ Azınlık meselesi sadece bir koz değil, aynı zamanda bir zorunluluktan da. Venizelos Hükümeti, Yunanistan Batı Anadolu'ya yönelik bir genişleme gerçekleştirecekse bu, bölgede yaşayan Rum nüfus tamamen elimine edilmeden gerçekleştirilmesi gerektiği görüşündeydi. Savaş bölgedeki nüfus yoğunluğunun azalmasının önüne geçilebilirdi.

sınırlı kalacağını, dolayısıyla Balkanlarda yeni bir savaşın yaşanmayacağını öne sürdü. Ancak ikna edici olamadı. Her iki devletin de ortak görüşüne göre Osmanlı-Yunan savaşının denizlerle sınırlı kalması mümkün değildi; Osmanlı Devleti karadan bir saldırı gerçekleştirmesi halinde, Yunanistan savaşmak durumunda kalacak, bu durumdan istifade eden Bulgaristan, Selanik'e saldırarak ve böylece yeni bir Balkan Savaşı çıkacaktı. Balkanlardaki statükonun devamı adına, her iki ülkenin de önerisi diplomatik kanalların sonuna kadar zorlanmasıydı (BD/10/1, No. 374, Bunsen to A. Nicolson, Vienna, 22 June 1914; BD/10/1, No. 289, Barclay to Grey, Bucharest, 18 June 1914). Yunanistan, Büyük Güçler nezdinde de beklediği desteği bulamamıştı. Öte yandan İttifak bloğu bir Osmanlı-Yunan Savaşı'na kesinlikle karşıydı. Almanya, Yunanistan'ın provokatif bir tutum benimsediğine, temelde amacının İngiltere'den beklenen geminin gelmesinden önce Osmanlı Devleti'ne bir açmak olduğuna inanıyordu; ancak bu Almanya'nın bölgeye yönelik siyaseti açısından kabullenilemezdi. Sırbistan ve Romanya'nın desteğini alamayan Venizelos geri adım atmak durumunda kaldı. Osmanlı Devleti de azınlık konusunda tedbirler alma yoluna gidince iki ülke arasındaki savaş atmosferi dağıldı (DDF/3/10, Bompard a Viviani, No.385, Péra, 16 juin 1914).

Osmanlı Devleti'ne savaş açamayan Yunanistan anlaşma masasına dönmek durumunda kaldı. Venizelos Hükümeti, İngiltere ve Almanya ile gerçekleştirdiği temaslarda meselenin çözümü için ikili görüşmelere razı olduğunu belirtti ve Osmanlı Devleti'nin de bu konuda ikna edilmesini istedi (GPEK, B.36/2, Quadt an das AA, No.14633, Athen, den 25 Juni 1914). Bu gelişmeyi uzun bir süredir peşinde olduğu ittifakı gerçekleştirmek için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendiren Almanya Osmanlı Devleti'ni görüşme masasına oturtmak ve iki ülke arasındaki güven krizini sonlandırmak için yoğun bir çaba sarf etti. Yunanistan'la yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin amacının iddia edildiği üzere zaman kazanmak olmadığı, görüşmeler sonunda barış anlaşması imzalama ve ittifak oluşturma konusunda samimi olduğuna dikkat çekildi (AYE/1914/A/5Γ, Verolino pros YPEX, AP: 20611, 27 Iouniou 1914). Osmanlı Devleti ile yapılan görüşmelerde ise Sakız ve Midilli konusundaki ısrarın artık sonlandırılması gerektiği vurgu yapıldı; hükümetin Yunanistan'la "didişmek" yerine içeride toparlanmaya ağırlık vermesi aksi halde yapılması hedeflenen ve devletin ayakta kalması için hayati önem arz eden reformların hayata geçirilemeyeceği uyarısında bulunuldu. Özellikle İstanbul'daki temasları yürüten ve İttihatçılar üzerinde oldukça etkili olan Alman Büyükelçi Wangenheim, Berlin'e gönderdiği raporlarda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu krizin farkında olduğuna ve adalar konusunda daha fazla ısrarcı olmak niyetinde olmadığına dikkat çekiyordu (AYE/1914/A/5Γ, Verolino pros YPEX, AP: 20611, 27 Iouniou 1914). Kısacası İttihatçılar Yunanistan'dan gelen görüşme çağrısına olumlu karşılık verdi. Bunun üzerine Venizelos, İngiliz *Daily Telegraph*'ın deneyimli Balkan muhabiri, aynı zamanda yakın arkadaşı Emile Joseph Dillon'u görüşmelerde bulunmak üzere İzmir'e gönderme kararı aldı (BD/10/1, Mallet to Grey, No292, Constantinople, 29 June 1914).

Dillon arabuluculuğunda, Osmanlı Devleti'nin adalardaki Yunan egemenliğini tanıması, Yunanistan'la her iki tarafın da bir diğerinin toprak bütünlüğünü tanıdığı bir ittifak anlaşması ve nüfus değiş-tokuşu temelindeki gizli pazarlıklar, Avrupa'yı savaşa sürükleyecek sürecin fitilini ateşleyen Saraybosna suikastından bir gün sonra, 29 Haziran 1914'te başladı (Dillon, 1914). Beklenmedik şekilde hızlı ilerleyen görüşme maratonu sonunda 13 Temmuz'da iki ülke Sisam, Sakız ve Midilli'ye Yunan Kral'ın ikinci büyük oğlunun ortak şekilde atanması ve taraflar arasında bir ittifak anlaşması imzalanması konusunda prensip anlaşmasına varıldı (AYE / A5G, Theotokis pros YPEX, AP: 22231, 16 Iouliou 1914). Büyük Güçlerin Atina ve İstanbul'daki temsilcilikleri ülkelere gönderdikleri raporlarda artık Osmanlı-Yunan meselesinin son bulmak üzere olduğuna yönelik değerlendirmelerde bulunuyorlardı. Örneğin Atina'daki Fransız Büyükelçi, Gabriel Deville 16 Temmuz'da Paris'e gönderdiği telgrafta aynı günün akşamı Babıali'de yapılacak toplantıda bir sürpriz yaşanmazsa Said Halim Paşa ve Venizelos'un Brüksel'de buluşacağını yazıyordu (DDF/3/10, Deville a Bienvenu-Martin, No. 519, Athènes, 16 juillet 1914).

Ancak söz konusu buluşma gerçekleşmedi. Said Halim Paşa, kararın onaylanmasını ve yola çıkmayı beklerken İttihatçı kabine karar değiştirmişti. İstanbul'daki İngiliz maslahatgüzar Beaumont'un aktardığına göre kabinedeki değerlendirmeler sonucunda İttihatçılar, müzakere temeli olarak Talat Paşa ve Venizelos tarafından uzlaşmaya varılan esaslarda, Yunanistan'ın yapılacak ittifak anlaşmasıyla büyük bir avantaj elde ederken adalar konusunda vermiş olduğu tavizlerin yeterli olmadığı sonucuna varmıştı. Said Halim Paşa'ya göre bu adalara Padişah egemenliği altında özerk bir statü verilmesi, Osmanlı bayrağının dalgalanmaya devam etmesi haricinde bir çözüme kabinenin razı gelmesi mümkün değildi (BD/10/1, Beaumont to Grey, No.304, Constantinople, 16 July 1914). İttihatçıların son anda karar değiştirerek uzlaşma için yeni koşullar öne sürmesi Yunanistan'ı endişelendirdi. Kral Konstantinos, İttihatçıların ikna edilmesi için Kayzer'in yardımına başvurdu; 18 Temmuz 1914'te kaleme aldığı mektupta şunları dile getirdi:

“Osmanlı Devleti ile savunma anlaşması bağlamında adalar meselesi hakkında yapılmakta olan görüşmeler oldukça kritik bir aşamadır. Tam da Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın karşı önerilerini müzakere zemini olarak kabul ettiği, Sadrazam ile Venizelos arasında görüşmelere ilişkin ayrıntıların çoktan halledildiği bir aşamada Babiâli aniden ilgisiz ve kabulü mümkün olmayan bir teklif gündeme getirdi. Şimdiye kadar olan süreçte gerek adalar meselesi gerekse ittifak konusunda yapılan görüşmeler Korfu'da kabul edilen ilkeler doğrultusunda ve oldukça istikrarlı bir şekilde ilerlemişti. Osmanlı Devleti, kazara itiraf edildiği üzere, adaların Batı Anadolu kıyısında bulunan Rumları temizledikten sonra Sisam, Sakız ve Midilli'nin Yunan egemenliğine bırakılmasına razı gelmişti. Bunun için yapılan görüşmeler sonunda bu üç adaya ilişkin özel bir düzenleme getirilerek ikinci büyük oğlumun genel vali olarak atanmasına karar verilmişti. Bu kritik aşamada Osmanlı Devleti'ni görüşmelerin daha fazla uzaması ve yeni çözüm yolları bulma girişimleri hakkında cesaretlendirecek hiçbir gelişmeye izin verilmemesi gerektiği kanısındayım. Çünkü görüşmelerde ulaşılan nokta taraflar arasında bir anlaşmanın mümkün görüldüğü psikolojik bir andır. Siz majestelerinden istirhamım İstanbul'daki Büyükelçinize talimat vererek müzakerelerin tümüyle Korfu çizgisine⁶ taşınmasını sağlamanızdır. Bu adalar konusunda yeni bir devletin kurulması Yunanistan açısından kabul edilemez, böyle bir çözüm Almanya'nın da çıkarına uygun olmayacak bir şekilde iki ülke arasında yeni sürtüşmeler ve sorunlar yaratacağı kanısındayım” (GPEK, B.36/2, Bassewitz an das AA, No.14644, 18 Juli 1914).

Almanya'nın Arabuluculuk Girişimleri ve İttifak Projesi'nin Başarısızlıkla Sonuçlanması

Deyim yerindeyse tam tavına gelmiş görüşmelerin “küçük bir ayrıntı” nedeniyle fiyasko ile sonuçlanması Almanya açısından kabul edilemezdi. Avrupa'da Temmuz Krizi'nin giderek derinleştiği ve genel bir savaşın neredeyse kesinleştiği bir iklimde taraflar arasındaki gerginliğin sonlandırılması ve Osmanlı-Yunan ittifakı üzerinden Yunanistan'ın kazanılması Almanya için hiç olmadığı kadar önem arz etmeye başlamıştı (Loulos, 1990, s. 225-226). Dolayısıyla Konsantinos'un yardım çağrısına büyük bir önem atfeden (aynı zamanda bunu bir fırsat olarak gören) Kayzer aynı gün Wangenheim'a gönderdiği talimatta görüşmelerin devam etmesi için İttihatçıların her ne pahasına olursa olsun ikna edilmesini istedi. Ertesi gün Wangenheim'ın Berlin'e gönderdiği raporda yazdıkları, talimatın harfiyen yerine getirildiğini ve bu konuda başarı elde edildiğini ortaya koymaktadır. Raporda belirtildiğine göre Talat Paşa, Yunanistan'la yapılan

⁶ Kral Konstantinos'un “Korfu Çizgisi”nden kastı, 1914 yılı Mayıs ayında Korfu'da II. Wilhem'le Yunanistan'ın varmış olduğu prensip anlaşmasıydı. Bu çalışmanın üçüncü bölümünde de yer verdiğimiz üzere bu anlaşma göre taraflar sembolik Osmanlı egemenliği, buna karşılık bu adaların siyasi, ekonomik ve askeri tüm kontrolünün Yunanistan'da olması konusunda uzlaşmaya varmıştı. Kayzer, bu konuda Osmanlı Devleti'ne baskı yapma taahhüdünde bulunmuştu. BD/10/1, No.272, Rodd to Grey, 11 May 1914.

görüşmeler konusunda umutluydu. Taraflar arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen görüşmelerde Yunan Kralı'nın oğullarından birinin egemenliğinde bir prenslik kurulması fikrinden vazgeçilmiş, buna karşın Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ın ortak belirleyeceği valinin liderliğinde özerklik kurulmasına ilişkin önemli bir mesafe kat edilmişti. Talat Paşa'ya göre İttifak konusunda da önemli bir aşamaya gelinmişti. Yunanistan savunma ittifakı konusunda ısrar etmiş, Babıâli bunu kabul etmişti. Talat Paşa'ya göre Said Halim Paşa yakında Brüksel'de Venizelos'la görüşecek ve taraflar nihai bir anlaşmaya imza atacaktı (GPEK, B.36/2, Wangenheim an das AA, No.14645, 19 Juli 1914).

Said Halim Paşa'nın Wangenheim ile yaptığı görüşmeden hemen sonra, Venizelos'a gönderdiği mektup da Almanya'nın girişimlerinin sonuç verdiğine kanıt olarak gösterilebilir. Said Halim Paşa bu telgrafta mevcut önerileri temel alarak bir müzakere başlatılmasına yönelik çekimser tutumunun, Venizelos'un Brüksel'de yapılacak görüşmelerde diğer tüm detayları saf dışı bırakmak niyetinde olduğuna yönelik kaygıdan kaynaklandığını belirtti. Venizelos aynı gün Said Halim Paşa'ya gönderdiği telgrafta Yunan Hükümeti'nin bu yönde bir amaç taşımadığı güvencesini verdi ve adada Türk askerinin konuşlandırılması ve gümrük ile ilgili meseleler haricindeki diğer tüm detayları konuşmaya hazır olduğunu dile getirdi. Böylece "ayrıntı krizi" sonlandırıldı (GPEK, B.36/2, Bassewitz an das AA, No.14646, 19 Juli 1914). Taraflar 24 Temmuz'da Brüksel'de buluşacaktı ve adalar meselesi şu temel üzerinden tartışılacaktı: "*Sakız, Midilli ve Sisam ayrı bir yönetim birimi olarak tayin edilecek ve diğer Yunan eyaletleri gibi yönetilecek. Ancak bu eyaletin yöneticisi kesinlikle Yunan Kraliyet ailesi üyesinden biri olacaktır ve Osmanlı Devleti ve Yunanistan tarafından ortak bir şekilde belirlenecektir*" (DDF/3/10, Deville a Bienvenu-Martin, No. 543, Athènes, 21 juillet 1914).

Ancak İttihatçıların tutumu nedeniyle Brüksel'deki buluşma yine gerçekleşemedi. Çünkü "ayrıntı krizinin" yerini bu kez "erteleme krizi" krizi almıştı. Venizelos, 19 Temmuz'da yola çıkmak üzereyken İstanbul'dan bir son dakika telgrafı almış ve Said Halim Paşa'nın 23 Temmuz'daki Milli bayram münasebetiyle İstanbul'da kalmaya devam etmesinin zorunluluğundan ötürü yola çıkma tarihinin ertelenmesi talebiyle karşı karşıya kalmıştı⁷. Peki, İttihatçılar, Atina'daki Osmanlı Büyükelçi Galip Kemali Söylemezoğlu'nun deyimiyle neden böylesi "garip" bir yola başvurma ihtiyacı hissetmişti? Ya da daha açık belirtmek gerekirse İttihatçılar Yunanistan'la uzlaşmak istemiyor muydu? Yunanistan'ın uzun bir süredir öne sürdüğü üzere tek amaçları zaman kazanmak mıydı? (Söylemezoğlu, 1946, s. 171-172).

İttihatçıların çekimser bir tutum benimsemesinin ardında yatan iki neden vardı: Birincisi taktiksel ve gerçekten de Yunanistan'ın kaygılandığı üzere zaman kazanmak üzerine kurgulanmış bir stratejiydi. Adaların geri alınması konusunda büyük umutlar bağlanmış olan *Sultan Osman*'ın teslim tarihi hızla yaklaşıyordu ve İttihatçılar, bu dretnotun teslim alınması halinde yapılan pazarlıklarda adalara ilişkin çok daha "karlı" bir sonuç elde edebileceklerine inanıyordu. Bu isabetli bir yaklaşımdı; gerçekten de İngiltere'den beklenen dretnot Venizelos Hükümeti'nin adeta korkulu rüyasıydı. Bu dretnotun teslim alınması durumunda Yunanistan Ege'deki donanma üstünlüğünü kaybedecekti. Venizelos'un Haziran ayında ısrarlı bir şekilde Osmanlı Devleti'ne savaş açma gayreti göstermesinin ardında yatan en önemli neden de buydu: donanma üstünlüğünü devam ettiriyorken Osmanlı Devleti'ni mağlup etmek (BOA, HR.SYS, 2919/69)

İkincisi Yunanistan'la kurulması hedeflenen ittifakın niteliğine ilişkin belirsizlikler ve bu belirsizliklerin İttihatçılarda yarattığı kaygıydı. Saraybosna suikastı sonrasında savaşın giderek yaklaşmakta olduğu bir iklimde "devletin bekası" kaygısı en üst düzeye ulaşan İttihatçılar Doğu'daki Rus tehlikesi karşısında, Batı sınırlarını güvenlik altına alma ihtiyacı hissetmişti. Başka türlü belirtmek gerekirse İttihatçıların devletin güvenliği hassasiyetine yönelik öncelikleri

⁷ Hatta Panas'ın aynı gün Atina'ya gönderdiği telgrafta belirttiğine göre Salim Halim Paşa, bayram sonrasında kesin bir tarih belirlenebileceğinden söz ediyordu. (AYE, A5C, Panas pros Streit, AP: 4253, 21 Iouliou 1914).

değişmişti. Balkan Savaşları sonrasında İttihatçıların en önemli tehdit algısı, Yunanistan'dan gelebilecek bir saldırıydı; yukarıda da söz edildiği üzere bu saldırı gerçekleşme bile İttihatçılar kaybettiikleri toprakları geri almak, ya da eldeki toprakları kaybetmemek için Yunanistan'la savaşı kaçınılmaz olarak görüyordu. Balkanlarda müttefik ya da müttefiklere olan ihtiyacı her geçen gün artan İttihatçılar bu bakış düşüncelerinde zorunlu değişikliğe gitmek durumunda kalmış, "en büyük düşmanı" Yunanistan'la olan sorunlarını çözüme kavuşturmak, hatta bu devletle bir ittifak anlaşması imzalamaya dahi sıcak bakmaya başlamıştı. Kabullenilmesi güç bir durum da olsa İttihatçılar, Almanya'nın da öneri, teşvik ve baskısıyla Haziran ayı sonunda hem adalar meselesini çözüme kavuşturmak hem de Yunanistan'la bir ittifak anlaşması imzalamak için gizli görüşmelere razı gelmişti. İttihatçıların çekinceleri Almanya için anlaşılabilir olmakla birlikte kesinlikle kabul edilebilir değildi. Osmanlı Devleti ve Yunanistan görüş ayrılıklarını bir an önce sonlandırmalı ve Yunanistan da Osmanlı Devleti gibi İttifak bloğuna dâhil edilmeliydi.

Bu görüşmeler sırasında adalardan önemli tavizler vermeyi bile göze alan İttihatçılar ittifak konusunda Yunanistan'la ortak bir noktada buluşmamıştı. İttihatçılar, İstanbul ve Boğazlar'a karşı Rus tehdidi karşısında Yunanistan'la güçlü bir ittifak anlaşması imzalamak istiyor, Rusya ile yaşanacak olası bir savaşta Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir politika izlemeyeceğinden emin olmak istiyordu (GPEK, B.36/2, Wangenheim an das AA, No.14642, 16 Juli 1914). Ancak görüşmelerde Yunanistan buna yanaşmamış, imzalanacak ittifak anlaşmasının sadece savunma anlaşması olarak kalmasını istemişti. İttihatçılar bu ciddi tavize karşın Venizelos Hükümeti'nden benzer bir fedakârlık göremedikleri kanaatindeydi. Yunanistan talep edilen güçlü ittifak (saldırı ve savunma) teklifine sıcak bakmıyor, bunun yerine sadece savunma ittifakı imzalamayı uygun görüyordu. Venizelos Hükümeti'nin bu yaklaşımı, İtilaf bloğuna dâhil olma planlarından kaynaklanıyordu. Hâlihazırda Yunanistan'ın Sırbistan'la güçlü bir ittifak halinde olduğu, ayrıca Romanya ile de benzer ittifaklar kurma peşinde olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Devleti Yunanistan'ın ittifak konusunda güvenilemez olduğu sonucuna varıyordu. Bir bakıma İttihatçılar Yunanistan'ın bu tutumunu, yani önerilen zayıf ittifak formülünü, Yunanistan'ın İtilaf bloğunda yer almak niyetinde olduğu şeklinde değerlendiriliyor, hatta Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı bir saldırı hazırlığı içerisinde olduğundan kuşkulanıyordu. İşte bu belirsizlik ve kuşkular nedeniyle İttihatçılar Yunanistan'la nihai bir anlaşma imzalamaya yanaşmamış, çözümünü görüşmeleri ertelemekte bulmuştu. Venizelos'un ittifaka ilişkin "isteksiz" tutumu nedeniyle İttihatçılar adalar konusunda "yeni isteklerde" bulunarak zaman kazanmaya ve koşullara göre hareket etme stratejisine yönelmişti.

Aslında adalardan vazgeçme ve ittifak konusunda İttihatçılar henüz kesin bir karara varabilmiş değildi. Bunun iki nedeni vardı. Birincisi Venizelos'a olan güvensizlikti. İttihatçılar, oluşturulmasına büyük katkı sağladığı Balkan İttifakı yoluyla Balkan Savaşları'nın, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan kopuşunun müsebbibi olarak gördükleri, Mondros Mütarekesi sonrasında İtalya'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri olan Kont Carlo Sforza'nın ifadesiyle "toprak avcısı" Venizelos'u Osmanlı Devleti'nin "yeminli düşmanı" olarak görüyorlardı ve onunla huzurlu bir barışın hiçbir zaman mümkün olamayacağına inanıyorlardı (Sforza, 1930, s. 155-170). Adalar meselesi ve ittifak konusunda görüşmelerde bulunmalarının en önemli nedeni, devletin içinde bulunduğu askeri ve mali kriz ve hızla yaklaşan savaştı. İttihatçıların diplomatik zorunluluklardan ötürü, bu "nefretlerini" sineye çekmeleri belki mümkündü, ancak ikinci neden olarak öne sürülebilecek Bulgaristan'la ittifak konusu, Bulgar-Yunan ilişkileri çerçevesinde düşünüldüğünde İttihatçıları çok daha çekingen kılıyordu. İttihatçılar Yunanistan'la aslında tam olarak güvenmedikleri bir ittifaka imza atarak Bulgaristan'ı kaybetmekten korkuyorlardı. Dillon görüşmeleri sırasında İttihatçıların zihnini en çok meşgul eden sorulardan biri şu olmuştu. Yunanistan'la bir ittifak anlaşması imzalayıp adalardan vazgeçilirse mi yaşanacak Avrupa savaşında ülke güvenlik altına alınabilirdi, yoksa Yunanistan'la görüşmeler kesilip, adalar konusundaki taleplerde ısrar edilip Bulgaristan ve Romanya ile bir ittifak anlaşması için girişimlerin yoğunlaştırılması halinde mi bu mümkün olabilirdi? Başka türlü ifade etmek gerekirse adaları en çok kaygı duyulan düşmanın eline bırakıp ülkenin güvenliği konusunda ona

güvenmeli ve gelecekte bir saldırı riskini göze mi almalı, yoksa düşmanın düşmanı ile birlikte hareket mi etmeliydi? İttihatçılar Yunanistan'la "etkisiz bir ittifak" anlaşması imzalayıp hem adaları hem de Bulgaristan'ı kaybetmek istemiyordu. Wangenheim 22 Temmuz'da Enver Paşa ile yaptığı görüşme sonrasında Berlin'e gönderdiği raporunda İttihatçılarda hâkim olan zihinsel bunalımı şu şekilde ortaya koymuştu:

"İttihatçılar içerisinde oldukça küçük bir grup Üçlü İttifakın Akdeniz'deki zayıf konumu nedeniyle İtilaf bloğuna dâhil olma taraftarıydı. Ancak İttihatçılar içerisindeki çoğunluk (Said Halim Paşa, Talat Paşa, Halil Bey ve Said Halim Paşa) Fransa ve Rusya'nın vasalı konumuna girme fikrine karşı olduğundan ve Üçlü İttifakın askeri olarak Üçlü İtilaftan daha güçlü olduğuna inandığından savaşa bu blokta girmek istemiyordu... Şimdi Osmanlı Devleti'nin önünde iki seçenek vardır: Yunanistan'la ittifak ve İtilaf Bloğuna yaklaşmak, Bulgaristan'la ittifak ve İttifak Bloğuna yaklaşmak. Kabinedeki genel eğilim, yukarıda sözünü ettiğim nedenden ötürü, Bulgaristan'la bir ittifak anlaşması gerçekleştirilmesi gerektiği yönündedir. Ancak kabinenin bu konudaki koşulu böylesi bir ittifakın Üçlü İttifak'ın ya da bu ittifakın üyelerinden birinin himayesi altında gerçekleşmesidir. Bulgaristan'la ittifak hâlihazırda tüm ayrıntılarıyla üzerinde uzlaşmaya varılmış bir konuydu. Anlaşmanın imzalanmamış olmasının tek nedeni Bulgaristan'ın Üçlü İttifak'ın himayesi olmaksızın böylesi bir anlaşmayı imzalamaya yanaşmamış olmasıydı. Ancak şimdi Avusturya-Sırbistan gerginliği nedeniyle mesele çok daha kritik bir hale bürünmüştür. Sadrazam Venizelos'la bir ittifak görüşmesi gerçekleştirecektir. Eğer Romanya ve Avusturya arasında gerçekleşen ittifakta olduğu gibi Osmanlı Devleti ve Bulgaristan da İttifak Devletleri bloğuna dâhil edilirse Yunanistan'ın teklifini reddetmek onun için çok daha kolay olacaktır. Babıâli Balkanlarda bir savaş patlak verinceye kadar bekleyemez. Ortak askeri hazırlıklar tek bir seferde başlatılmalıdır" (Kautsky Documents, Wangenheim to Foreign Office, No.102, 21 July 1914, s.151)⁸.

İttihatçılar tüm bu çekince, kaygı ve korkularını bir kenara bırakmaya hazır görünüyordu. Bu tutum, İttihatçıların deyim yerindeyse ölüm-kalım meselesine dönüştürdüğü adalardan dahi vazgeçmeye razı gelmesi, ittifakın öneminin anlaşılması açısından son derece önemlidir. İttihatçıların iktidara gelme ve iktidarda kalma amacı, eğer kişisel hırslar değildi ise, devleti kurtarmak, mümkün olduğunca toprak kayıplarının önüne geçmektir. Birkaç yıl içerisinde bu konuda topluma ve kendilerine yaşattıkları hayal kırıklığı ve varlıklarını meşrulaştırdıkları anlam anlayışının bozulması öylesine bir boyut kazanmıştı ki, Yunanistan'la bir barışı ve düşmanlar içerisinde en zayıf olan bu devlete yönelik toprak kayıplarını bir türlü içselleştiremiyorlardı. Buna rağmen ittifaka razı gelmesi İttihatçıların aslında çok zor durumda kalmaları halinde rasyonel adımlar da atma cesareti gösterebildiklerini ortaya koymaktadır.

Peki, gerçekten de İttihatçılar, Yunanistan'la istedikleri türden bir ittifak anlaşması imzalama karşılığında Sakız ve Midilli üzerindeki iddiasından vazgeçecek miydi? İngiliz ve Alman Büyükelçilik raporları İttihatçıların bu yönde bir manevra gerçekleştirmeye çok yakın olduğunu

⁸ Osmanlı Devleti'nde genel olarak iddia edildiğinin aksine savaşa dâhil olma ve savaşta Almanya ile birlikte hareket etmeye karar verme oldukça güç bir sürecin sonunda mümkün olmuştu. Almanya ile yapılan pazarlıklar, diğer Büyük Güçlerle yapılan temaslar haricinde, İttihat ve Terakki Hükümeti özellikle de askeri kanadı ikna etme konusunda özel bir çaba sarf etmişti. Bu süreçte hükümet bir taraftan kendi içerisindeki nasıl hareket edilmesi, hangi devletle ittifak gerçekleştirilmesi, Bulgaristan ve Yunanistan arasında bir seçim yapılması gibi oldukça kritik sorunlarla baş etmiş, kararın alınmasından sonra ise bu kararı meşrulaştırmak ya da haklı göstermek için askeri basın ve yayın organlarında yoğun bir propaganda faaliyeti başlatmıştı. Bu konuda ayrıntılı bilgi, özellikle basında Almanya lehine yayınlanan yazılar için bkz. Mehmet Ali Karaman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman İttifakı'nı Meşrulaştırma Çabaları", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 2014, s.48-59. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte ve savaş sırasında kamuoyunda savaş yönünde oluşturulmaya çalışılan psikolojik algı konusunda yine aynı yazarın şu çalışmasına bakılabilir: Mehmet Ali Karaman, "I. Dünya Savaşı Başlarken Osmanlı Basınında Taraf Olma Algısının İyi-Kötü Yakınlaşması Üzerinden Okunması", *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, 1/21, s.103-114.

ortaya koymaktadır. Wangeinheim, 16 Temmuz 1914'te Kayzer'e gönderdiği bir raporda Said Halim Paşa'nın şu iki koşulun sağlanması halinde adalardan vazgeçmeye razı geldiğinden söz ediyordu: Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında savunma ve saldırı ittifakı ve Batı Anadolu kıyılarındaki Rumların göç ettirilmesi. Alman Büyükelçinin aktardığına göre bu iki koşulun sağlanması halinde Babıâli adalara yönelik alınacak ilhak kararına tepkisiz kalacak, adaların Yunanistan'a ait olduğunu kabul edecekti. Çünkü gelinen noktada Babıâli için ittifak meselesi adalar meselesinden çok daha önemli bir hal almıştı. Wangeinheim'a göre Yunanistan'ın isteği olan "zayıf bir Osmanlı-Yunan ittifakı", Osmanlı Devleti'ni Büyük Güçlere muhtaç kılacağından kabul edilemezdi. Osmanlı Devleti, uygulamaya çalıştığı reformlar belirli bir seviyeye erişinceye dek tarafsız kalacak, sonrasında iki bloktan birine dâhil olma zorunluluğu ile karşılaşıldığında koşullara göre hareket edecekti. Bu noktada Osmanlı Devleti için Bulgaristan, Romanya ile bir ittifak gerçekleştirerek üçlü ittifaka dâhil olma imkânı vardı. Bu durumu gerçekleştirme ihtimali gündemdeyken, Osmanlı Devleti kendisini Yunanistan'ın belirsiz kaderine bağlamak istemiyordu. Osmanlı Devleti ittifak ve adalar arasında bir seçim yapmak zorunda kalırsa, karşı kıyılarındaki Rum nüfusunun tamamen elimine edilmesi koşuluyla, tercihini ittifaktan yana kullanacaktı. Osmanlı Devleti bunun gerçekleşmesi halinde bu adaların ilhak kararını sessiz bir şekilde kabullenecek, İngiltere'den teslim alınacak gemiler adalar konusunda hiçbir değişiklik yaratmayacaktı (GPEK, B.36/2, Wangeinheim an das AA, No.14642, 16 Juli 1914).

Bu yanıt, ittifak konusundaki son sözün Yunanistan'a ait olduğunu ortaya koymaktadır. O halde burada sorulması gereken soru şudur: İttihatçılar Said Halim Paşa'yı Brüksel'e göndermiş olsaydı iki taraf arasında uzlaşma ve ittifak mümkün olabilir miydi? Başka türlü belirtmek gerekirse Venizelos Hükümeti gerçekten de iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirerek ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açılmasını sağlayacak mıydı? Hayır. Çünkü Osmanlı Devleti ile uzlaşma ve Alman bloğuna dahil olma Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yönelik yayılmacı siyasetiyle çelişen bir durumdu. Venizelos, patlak verecek bir genel savaşı İngiltere'nin kazanacağına inanıyor, bu nedenle savaşa Almanya'nın yanında girmek istemiyordu (Gianouloupoulos, 2003, s. 229-230). Bu amaçla Venizelos henüz Birinci Dünya Savaşı başlamadan önceki süreçte Megali İdea projesi konusunda İngiliz Maliye Bakanı David Lloyd George ile gizli görüşmelerde bulunmuş ve bu görüşmelerden şöyle iyimser bir intiba edinmişti: İngiltere Balkanlarda ve Osmanlı'dan alınacak topraklarda daha güçlü bir konuma getirilecek bir Yunanistan'ın İtilaf Devletleri çıkarlarına daha iyi hizmet edebilirdi (Kaloudis, 2014, s. 7-49). Trakya, İzmir ve "kaybedilen başkent" İstanbul Yunan topraklarına katılabilir ve böylece Yunan devletinin kurulmasından beri hayali kurulan Megali İdea projesi tamamlanabilir ve Yunanistan Akdeniz'de büyük bir güç haline dönüşebilirdi. Yunanistan bir an önce savaşa girmezse savaş sonrasındaki kazanımlardan mahrum kalabilirdi.

Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bir taraftan Yunanistan'la görüşmelere devam edip diğer taraftan Batı Anadolu'daki Rumlara yönelik göç ettirme siyasetine devam ediyor olması, daha da mühimi bunu "Demokles'in Kılıcı" misali Yunanistan üzerinde bir tehdit unsuru olarak kullanıyor olması Venizelos'u zaten gönüllü olmadığı ittifaktan daha da uzaklaştırıyordu⁹. İstanbul'daki İngiliz ve Fransız Büyükelçilik raporları, bu görüşmeler devam ederken, Rumlara yönelik göç ettirme siyasetinin devam ettiğine vurgu yapıyordu (DDF/3/10, Bompard a Bienvenu-Martin, No. 541, Therapie, 21 juillet 1914). Venizelos eğer Yunanistan Batı Anadolu'ya yönelik bir genişleme gerçekleşecekse, bu bölgede yaşayan Rum nüfus tamamen elimine edilmeden gerçekleştirilmesi gerektiği görüşündeydi. Venizelos, her ne kadar Osmanlı Devleti ile sorunlarını çözüme kavuşturma isteği görüntüsü veriyorsa da, İttihatçılara güvenmiyor ve bu devletin ilişkilerin kesilmesi halinde, gerek savunma gerekse Batı Anadolu'ya yönelik saldırı planlarını ancak İtilaf Devletleri'nin yardımıyla hayata geçirebileceğine inanıyordu. Quad'tın belirttiğine göre Yunanistan ayrıca Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında bir saldırı ittifakı konusunda

⁹ Fransız Dışişleri Bakanı Bienvenu-Martin'e göre Venizelos Hükümeti Babıâli'nin önerilerinin kabul edilmemesi halinde Batı Anadolu'daki Rumlara yönelik göç ettirme siyasetinin devam ettirilmesi tehdidiyle karşı karşıyaydı. DDF/3/10, Bienvenu-Martin aux Représentants Diplomatiques de France À Londres, Berlin, Vienne, Rome, Saint-Petersbourg, Athènes No. 529, Paris, 19 juillet 1914.

Rusya'dan çekiniyordu (GPEK, B.36/2, Wangenheim an das AA, No.14642, 16 Juli 1914). Venizelos, ayrıca İttihatçıların yarattığı, ya da yaratmaya çalıştığına inandığı “koru ikliminin” ancak Yunanistan'ın İtilaf Devletleri limanına demirlemesiyle aşılabileceğine inanıyordu. Venizelos Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne savaş açma planlarına örnek olarak 23 Temmuz 1914'te Wangenheim'in Jagow'a gönderdiği rapordaki şu ifadeler gösterilebilir:

“Majestelerinin İstanbul Büyükelçisi gönderdiği telgrafta: General Von Liman, son birkaç gündür Osmanlı Genelkurmayına yabancı ajanlar tarafından aktarılan bazı bilgilerden hareketle, Yunanistan'ın silahlandığına dair bazı kesin bilgilere sahip olduğunu dile getirdi. Bu raporlar gayet açık ve makbul bir şekilde, görünüşte barışçıl bir siyaset izlemine veriyor olmasına rağmen, Yunanistan'ın hummalı bir şekilde Osmanlı Devleti'ne karşı bir saldırı hazırlığı içerisinde olduğunu göstermektedir. Çeşitli Yunan limanlarına, özellikle de Selanik'e yoğun miktarda savaş malzemesi yığınağı yapılıyor. Yurtdışından çok kısa sürede teslim edilmesi koşuluyla oldukça fazla kışlık kıyafet vb. sipariş edilmiş; daha önceki savaşlarda görev almış olan hemşirelere Ağustos ayının başında Atina'da olmaları talimatı verilmiştir. Genelkurmay'ın topladığı bilgilere göre Osmanlı vatandaşı Rum öğrencinin Atina'ya gönderdiği mektupta özgürleşme vaktinin geldiğinden bahsedilmektedir. General Liman, Yunanistan'ın Çanakkale'ye sürpriz bir saldırı gerçekleştirmeyi planlandığı kanaatinde” (GPEK, B.36/2, Bassewitz an das AA, No.16647, 18 Juli 1914).

İlk bakışta Kayzer'e iletilen bu bilgi güvenilir görünmeyebilir. Ancak Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini normalleştirme konusunda istekli adımlar atmadığı ve Haziran ayında bu devlete savaş açmak için neredeyse uluslararası bir seferberlik başlatmış olduğu gerçeği göz önüne alındığında kesinlikle ciddiye alınması gereken bir bilgiydi. Öyle de olmuştu. Rapordaki ifadeler Almanya'da infiale yol açmaya yetmişti. Çünkü rapordaki ifadeler Almanya'nın uzun bir süredir, Rusya'nın bölgedeki planlarına engel olabilmek maksadıyla Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'dan oluşan bir ittifak kurma çabasına büyük bir darbe vurulması anlamına geliyordu. Eğer Yunanistan Osmanlı Devleti'ne saldırırsa ittifak arayışı fiyasko ile sonuçlanacak, Yunanistan'ın tercihini İtilaf bloğundan yana yaptığı kesinlik kazanacak, belki de en kötüsü “müttefik” Osmanlı Devleti'nin parçalanması hızlanacak, dolayısıyla Almanya'nın bölgedeki planları suya düşecekti. Almanya bunu izin vermek niyetinde değildi. Raporun kendisine iletiildiği gün Kayzer, Konstantinos'a gönderdiği mektupta onu şu şekilde uyarıyordu:

“...İşte bahsi geçen tüm bu nedenlerden ötürü Majesteleri sizi kişisel ve gizli olarak bilgilendirmemi ve sadakatimize hitaben bir Kral ve sizin dostunuz olarak sizden samimi bir tutum benimsemenizi ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri riske atacak her türlü davranıştan kaçınmanızı rica etti. Üçlü ittifakın yanında yer almaya karar veren Osmanlı Devleti, Avusturya ile anlaşma yapacaktır. Söz konusu bu ittifak bizim için oldukça önemli olduğundan Kral Konstantinos hiç de önemli olmayan kişisel nedenlerden dolayı üçlü ittifakın çok önemli bir üyesi olan ve Sırbistan'a karşı Avusturya'nın yanında yer alacak bir ülkeye (Osmanlı Devleti'ne) saldırmamalı; aksine Avusturya'nın yanında yer almalıdır” (Theodoulou, 1971, s. 11-13).

Kayzer'in bu sözlerinden de açık bir şekilde anlaşılacağı üzere Almanya Yunanistan'ı bir an önce kendi bloğuna dahil etmek ve Osmanlı Devleti'ne saldırmayacağından emin olmak istiyordu. Ancak Yunanistan'dan gelen yanıt bu beklentiyi karşılamaktan uzaktı. Ertesi gün Kayzer'e gönderdiği yanıtında Konstantinos, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açma hazırlığı içerisinde olduğuna yönelik iddiaların doğru olmadığını, ne kendisinin ne de Venizelos Hükümeti'nin maceracı bir siyasete yönelmek niyetinde olduğunu dile getirmişti. Konstantinos'a göre Yunan Hükümeti son birkaç aylık süreçte Avrupa'da dayanışmadan ve barıştan yana

olduğunu kanıtlamış, Batı Anadolu'da Rumlara yönelik "Osmanlı mezalimi" karşısında bile savaştan yana değil, barıştan yana bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Kuşkusuz, çok geçmeden aslında doğru olmadığı anlaşılacak bu güvence Almanya açısından önemliydi. Ancak kesinlikle yetersizdi. Konstantinos politik bir dille Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir siyaset izlemediğini dile getirirken, Kayzer'in esas talebini yanıtızsız bırakıyordu: ittifak ve Alman bloğuna dâhil olunması (GPEK, B.36/2, Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Jagow an Kcäser Wilhelm II., No.16648, 23 Juli 1914).

Bu iki meselenin bir an önce çözüme kavuşturulmasını isteyen Kayzer, aynı gün Konstantinos için kaleme aldığı bir diğer mektubunda şu ifadelerle yer vermişti: "*Olayların gidişatı bir Avusturya-Sırbistan uzlaşmazlığına doğru gittiği bu süreçte Almanya Avusturya'nın yanında yer alacaktır. Bulgaristan böyle bir durumu kendi avantajına çevirmeye çalışacaktır. Osmanlı Devleti'nin nasıl bir tutum benimseyeceği bilinmemektedir. Yunanistan'ın tam da zamanında Sırbistan ile tüm ilişkilerini kesmesi ve Osmanlı Devleti ile ittifak anlaşmasını tamamlaması arzu edilecek bir tutumdur*" (The Greek White Book, 1917, s. 23-26). Kayzer, 31 Temmuz'da gönderdiği telgrafında ise çok daha tehditkar bir dil kullanmıştı: "*Eğer Yunanistan Almanya'nın karşısında saf tutarsa İtalya, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin eşzamanlı saldırısına kalacaktır. Bu durumda Kral kayınbiraderinden kendisini ve ülkesini kurtarması konusunda hiçbir beklenti içerisinde olmamalıdır*" (Driault, 1930, s. 69). Ancak bu sert mektuba rağmen Kral Konstantinos tarafsızlık konusundaki ısrarını sürdürmüştü. Konstantinos, 2 Ağustos'ta Kayzer'e gönderdiği yanıtında Yunanistan'ın hiçbir koşulda Avusturya-Sırbistan arasındaki krize dâhil olmak istemediğini, Yunanistan'ın amacının Balkanlardaki statükoyu korumak ve Bükreş Antlaşmasına sadık kalmak olduğunu dile getirmişti. Kral'a göre Yunanistan, Romanya ile birlikte Bulgaristan'ın Sırbistan'a karşı bir eylemde bulunmasının önlemeye çalışacaktı. Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldırması halinde Balkanlardaki denge bozulacak, Rusya etkisi artacak ve bu durum Almanya'nın hiç de istemediği bir hale gelecekti (Abbott, 1922, s. 8-9).

Yunanistan Almanya'nın çizmiş olduğu siyasi sınırlara dahil olmayı kabullenmemekte diretirken, Temmuz ayı ortasında başlayan Osmanlı-Alman ittifak görüşmeleri, Ağustos ayı başında iki taraf arasında bir ittifak anlaşmasının imzalanmasıyla son bulmuştu. Bu anlaşmaya göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya arasında bir savaş çıkarsa Osmanlı Devleti Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yanında yer alacağı taahhüdünde bulunuyordu. Karşılığında Almanya Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyacak, Osmanlı Devleti'ne iki savaş gemisi verecek, Yunanistan savaşa İtilaf Devletleri cephesinde dâhil olursa Osmanlı Devleti'nin Ege Adaları'nı geri alması konusunda çaba sarf edecekti (Howard, 1931, s. 96, Leon, 1974, s. 24, Trumpener, 1989, s. 28).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonraki süreçte de iki ülke arasındaki uzlaşma arayışı ve buna paralel olarak Almanya Yunanistan'ı kendi bloğuna katma ve Osmanlı-Yunan ittifakı girişimlerini devam ettirdi. Ancak bu girişimler de savaş öncesindeki gibi taktikseldi ve özellikle Yunanistan açısından esas amaç zaman kazanmaktı. Savaş, Osmanlı Devleti açısından Yunanistan'la ittifakı daha da zorunlu kılarken, Almanya'nın devam eden ısrarlarına rağmen Venizelos Hükümeti bu konuda çekimser kalmaya ve Yunanistan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı bir saldırı gerçekleştirerek İtilaf Devletleri yanında savaşa dâhil etme çabalarını sürdürmüştü. Churchill'in anılarında yer verdiği şu ifadeler Yunanistan'ın ittifak düşüncesinden tümüyle koptuğuna kanıt olarak gösterilebilir: "*19 Ağustos'ta dönemin Yunan Başbakanı Sayın Venizelos, Kral Konstantinos'un da onayıyla, Yunanistan'ın donanmasını ve askeri güçlerini ihtiyaç duyulduğu an İtilaf Devletleri emrine vermeye hazır olduğunu resmen tarafımıza bildirdi... Venizelos ayrıca Yunanistan'ın kaynaklarının kısıtlı olduğunu ancak 250.000 kişilik bir orduya, donanmaya ve İtilaf Devletleri'nin işine yarayabilecek limanlara sahip olduğunu belirtti*" (Churchill, 1943, s. 280-281)¹⁰. Yunan Kralı Konstantinos'un Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne

¹⁰ Venizelos'u bu mektubu kaleme alma konusunda cesaretlendiren hususlardan biri de Rusya'nın Yunanistan'ı savaşa dahil etme yönündeki çabası olabilir. Venizelos'un Churchill'e gönderdiği mektuptan bir gün önce, 18 Ağustos'ta

savaş açma niyetinde olmadığı yönündeki sözlerini yalanlayan, dolayısıyla Kayzer'in bu yöndeki şüphesini doğrulayan bu bilgiden hareketle şu sonuca varmak mümkündür: Yunanistan, hangi taviz verilirse verilsin, Osmanlı Devleti ile ittifak gerçekleştirmek istememişti. Nitekim, Yunanistan tam üç yıllık bir iç çekişmenin ardından savaşa İtilaf bloğunda dahil olmuş ve savaş sonrasında Batı Anadolu'ya yönelik genişleme stratejisini hayata geçirmeyi başarmıştı.

Kral Konstantinos'un ısrarla tarafsız kalma siyasetine karşı Venizelos'un İtilaf Devletleri yanında savaşa girme çabası aynı zamanda Yunanistan'daki "milli bölünme" ile ilgili bir durumdu. Venizelos savaşa İtilaf Devletleri yanında girilmesi konusunda ısrar ederken, Alman yanlısı Konstantinos tarafsız kalınması gerektiği görüşündeydi. Venizelos'a göre bir savaş yaşanması halinde Osmanlı Devleti bu savaşa kesinlikle katılacak ve tercihi İttifak bloğu olacaktı. Bu koşullarda Yunanistan'ın tarafsız kalması ya da Almanya'nın yanında savaşa dahil olması mümkün olamazdı. Yapılması gereken savaşı kazanma ihtimali çok daha yüksek olan İtilaf bloğunun yanında yer almak, böylece gerek Osmanlı Devleti gerekse de Bulgaristan'a karşı güvende olmak, savaşın sonunda ise Megali İdea'nın gerçekleştirilmesi konusunda büyük bir fırsat yakalamaktı. Eğer Trakya, İzmir ve "kaybedilmiş başkent" İstanbul geri alınmak, Büyük Yunanistan kurulmak isteniyorsa takip edilmesi gereken siyaset bu olmalıydı (Seligman, 1990, s. 43; Kaloudis, 2014, s. 9-49).

Kuşkusuz, Kral Konstantinos da Megali İdea'nın gerçekleşmesini en az Venizelos kadar arzuluyordu. Ancak Yunan Kralı Venizelos'a kıyasla daha gerçekçi bir yaklaşım benimsiyor ve sonuçlarının kestirilmesinin oldukça güç olduğu bir savaşa katılma konusunda acele davranılmaması gerektiğini düşünüyordu. Kral'a göre öncelikle Venizelos'un öngördüğü üzere savaşı İtilaf Devletleri değil, İttifak Devleti'nin kazanma ihtimali çok daha yüksekti. Eğer Yunanistan savaşa dahil olur ve kaybeden yanında yer alırsa hem "milli mesele" konusunda hata yapmış hem de Almanya'yı kaybetmiş olurdu. Bu konuda bekle-gör siyaseti benimsemeliydi. Kaldı ki İtilaf Devletleri Yunanistan'ı kendi yanında savaşa dahil etmek niyetinde olduğuna yönelik bir ipucu vermediği gibi Yunanistan'a savaşa dâhil olması karşılığında Megali İdea kapsamında bir taviz verileceği yönünde de hiçbir resmi bir teklifte bulunmuş değildi. Hiçbir garanti olmaksızın savaşa girmek tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Yunanistan, Balkanlarda bir "Bulgar tehdidi" ile karşı karşıyaydı ve bu tehdit karşısında İtilaf Devletleri ne bir askeri yardım ne de milli güvenliğin sağlanması konusunda herhangi ciddi bir güvence veriyordu (Tsiros, 2013, s. 30, Ventiris, 1970, s. 22). Konstantinos'a göre bir deniz ülkesi olarak Yunanistan bölgedeki en büyük güç olan İngiltere'ye karşı duramayacağından savaşa Almanya'nın yanında da dâhil olamazdı. Böylesi bir yolu seçmesi halinde ise İngiltere ve Fransa derhal harekete geçerek ülkeyi işgal edecekti. Kısacası Yunanistan savaşa dâhil olarak riske girmemeli bunun yerine bir "denge politikası" izlemeli ve tarafsız kalmalıydı (Yellice, 2016, s. 208-217).

Elbette Almanya ve Osmanlı Devleti bütün umutlarını Osmanlı-Yunan ittifakına bağlamamıştı. Almanya, Temmuz Krizi ile birlikte Bulgaristan'ı kendi bloğuna dahil etme girişimlerine hız kazandırmıştı. 10 Temmuz'da kendi bloğuna dâhil edebilmek amacıyla Bulgaristan'a yüklü miktarda ekonomik destek sağlamıştı. İngiliz siyasetçi Lloyd George'a göre Almanya ancak maddi yardım karşılığında Bulgaristan'ın ikna edilebileceğine inandığından böylesi bir yola başvurmuştu (George, 1938, s. 246). Nitekim bu siyasetinde başarılı da olmuştu. Yunanistan'ın bu tutumuna karşı Almanya, savaş başladıktan sonra Osmanlı-Bulgar ittifakı konusundaki girişimleri, 6 Ağustos'ta iki taraf arasında gizli bir anlaşma imzalanmasıyla neticelenmişti. Söz konusu bu anlaşma 19 Ağustos 1914'te ilan edilmişti (Söylemezoğlu, 1946, s. 177).

Rusya'nın Atina'daki Büyükelçisi Pavlovich, Streit ile yaptığı görüşmede Avusturya ile olan savaşında Sırbistan'a askeri birlik takviyesiyle destek olmanın Yunanistan'ın çıkarına olacağını belirtmiş, Streit bu meseleyi kabinede tartışmaya açınca Venizelos derhal kabul edilmesi gerektiğini dile getirmişti. Prince Nicholas of Greece, *My Fifty Years: The Memoirs of Prince Nicholas*, Hutchinson&Co, London, 1926, s. 260-261.

SONUÇ

Balkan Savaşları'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasındaki Ege Adaları meselesinden kaynaklanan kriz hali, dünya barışını tehdit eden en önemli uluslararası mesele olarak kaldı. Tarafların bu krizi sonlandırarak aralarında bir ittifak kurma arayışı ve Almanya'nın bu konudaki girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun temel nedeni, Yunanistan'ın tutumuydu. İttihatçılar, Almanya'nın da telkinleriyle, Yunanistan'la kurulacak güçlü bir ittifak karşılığında uzun bir süredir ciddi bir uluslararası krize dönüştürdüğü Ege Adaları meselesinde Yunanistan'ın çıkarına hizmet edecek bir çözüme razı gelmişse de Yunanistan buna yanaşmamıştı. Almanya ile gizli ittifak görüşmeleri yürüten Üçlü İttifak bloğuna dâhil olma hazırlıklarında bulunan İttihatçılar, Yunanistan'ın da bu blokta yer alacağından ve Rusya ile yaşanacak olası bir savaşta Osmanlı Devleti'ne yönelik saldırgan bir politika izlemeyeceğinden emin olmak bu nedenle iki ülke arasında güçlü bir ittifak kurulmasını istemişti. Ancak savaşta İtilaf bloğunda yer alma yönünde hazırlıklarda bulunan Yunanistan buna razı gelmek istememişti. Osmanlı Devleti açısından, eğer savaşa girilecekse, Almanya'dan başka bir bulunmazken Yunanistan'ın savaşa Almanya ya da İngiltere tarafında girmek gibi bir seçeneği bulunuyordu.

İttifakın gerçekleştirilememiş olmasının bir diğer nedeni ise ki ülke arasında bir güven bağının oluşturulamamış olmasıydı. Söz konusu bu bağın oluşturulabilmesi tarafların taban tabana zıt dış politikaları nedeniyle mümkün değildi. Yunanistan Batı Anadolu'yu işgal etmek isterken, Osmanlı Devleti kaybettiği toprakları geri kazanmak istiyordu. Aslına bakılırsa her iki siyaset de gerçekçi değildi. Ancak Yunanistan'da Venizelos, Osmanlı'da İttihatçılar son derece idealistti, öfke ya da hırsları rasyonel bir siyaset benimsemelerinin önündeki en önemli engeldi ve yeni bir hesaplaşma yaşanmadan meselenin çözüme kavuşturulmasının mümkün olmadığına inanıyorlardı. Almanya'nın görmediği, ya da ısrarla görmek istemediği gerçek buydu. Büyümek ve geri kazanmak arasında çok büyük bir uçurum vardı. Bir taraf kazandıklarıyla yetinmek, diğer taraf kaybedileni kabul etmiş olsaydı, gelişmeler çok daha farklı olabilir, iki ülke arasında bir ittifak kurulabilirdi. Eğer bu ittifak gerçekleştirilmiş olsaydı, Osmanlı Devleti'nin dağılması ve İzmir'in işgali söz konusu olmayabilirdi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), İstanbul, Türkiye.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR)

Dâhiliye Nezareti Siyasî Kısım (DH.SYS)

İstorikon Arxeion Ipourgiou Eksoterikon tis Ellados, Atina, Yunanistan

AYE/1912/91/10, "Zitima nison Aigaiou"

AYE/1913/12/8, "Zitima nison Aigaiou-Diaskepsi Londinou"

AYE/1914- A5IG, 1914, Apohorisi Ellinikou Stratou ek Voreiou Epiru. Kiriksi Aftonomias tis Horas

AYE/1914- D/101/1, Arthra tou Tourkikou Tipou sholiazonta to Ipirotiko,

AYE/1913/3/3, "Sheseis Elladas-Otomanikis Autokratorias meta tous Valkanikous Polemous"

- British Documents on the Origins of the War (1898-1914)*, Vol. IX, The Balkan Wars, Part I: The Prelude; Tripoli War G.P Gooch, and Temperley, H. (eds), HMSO, London, 1933.
- British Documents on the Origins of the War (1898-1914)*, Vol. IX, The Balkan Wars, Part II: The League and Turkey, G.P Gooch, and Temperley, H. (eds), HMSO, London, 1934.
- British Documents on the Origins of the War (1898-1914)*, Vol. X Part I: The Near and Middle East on the Eve of War, G.P Gooch, and Temperley, H. (eds), HMSO, London, 1936.
- Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, Ed. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme, Band 36/2: Die Liquidierung der Balkankriege, 1913-1914 (Zweite Hälfte), Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1926.
- Documents Diplomatiques: Les Affaires Balkaniques, 1912-1914*, Ministère des Affaires Etrangères, Tome III (Du Traité de Bucarest (10 Aout 1913 au 1 Aout 1914), Paris, 1922.
- Outbreak of the World War: German Documents Collected by Karl Kautsky*, Max Montgelas and Walther Schücking (Ed.), Oxford University Press, New York, 1924.
- Vouli ton Ellinon. ITH' Vouleftiki Periodos - B' Sinodos (1913-1914)*. Praktika tis Sinedriaseos OB', 24 Maiou 1914
- The Greek White Book: Diplomatic Documents, 1913-1917*, Ed. Carrel N. Brown, Oxford University Press, 1917.

Kitaplar ve Makaleler

- Abbott, G.F. (1922), *Greece and the Allies, 1914-1922*, London: Methuen & Co Ltd.
- Ahmad, F. (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bayar, C. (1997), *Bende Yazdım*, Cilt 4, İstanbul: Sabah Kitapçılık.
- Churchill, W.S. (1943), *The World Crisis 1911-1918: Abridged and Revised Edition with an additional chapter on The Battle of Marne*, London: Macmillan.
- Dakin, D. (2012), *I Epopoisi tis Elladas, 1770-1923*, Met. A Ksanthopoulos, Athina: Morfotiko Idrima Ethnikis Trapezis.
- Delta, P.S. (1988), *Eleftherios K.Venizelos: Imerologio, Anamniseis, Martiries, Allilografia*, Athina: Ekdoseis Ermis.
- Dillon, E.J. (1914), "Turkey and Greece: Hope of Settlement", *Daily Telegraph*.
- Drio, E. (1999), *Ellada kai A Pankosmios Polemos Apo to Kinima ton Neatourkon mehri th Sintiki tis Lozanis*, Atina: Palasos.
- Driault, E. (1930), *O Vasilefs Konstantinos: Thrilos kai Istoria*, Athinai: Proia.
- George, L. (1938), *War Memoirs of David Lloyd George, Vol. I*, London: Odham Press.
- Gianoulopoulos, G.N. (2003), *I Evgenis mas Tiflous*, Athina: Vivliorama.
- Grey, E. (1925), *Twenty-Five Years, 1892-1916, (Cilt II)*, New York: Frederick A. Stokes Company.

- Kaloudis, G. (2014), "Greece and the Road to World War I: To What End", *International Journal on World Peace*, 4, ss.9-49.
- Karaman, M.A. (2014), "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman İttifakı'nı Meşrulaştırma Çabaları", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 1/1, s.48-59.
- Karaman, M.A. (2020), "I. Dünya Savaşı Başlarken Osmanlı Basınında Taraf Olma Algısının İyi-Kötü Yakınlaşması Üzerinden Okunması", *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/21, s.103-114.
- Howard, H.N. (1931), *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923*, Norman: University of Oklohoma Press.
- Kaldis, W.P. (1979), "Background for Conflict: Greece, Turkey, and the Aegean Islands, 1912-1914", *The Journal of Modern History*, 51/2, s.1119-1146.
- Kaloudis, G. (2014), "Greece and the Road to World War I: To What End", *International Journal on World Peace*, 31/4, s.9-49.
- Kondis, B. (1989), *The Northern Epirus Question during the First World War*, *Balkan Studies*, 30, 333-349.
- Kostis, K. (2015), *Ta Kakomathimena paidia tis Istorias: I Dıamorfosi tou Neoellinikou Kratous 18os-21os Aionas*, Athina: Ekdoseis Pataki.
- Leon, G.B. (1974), *Greece and the Great Powers 1914-1917*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.
- Loulos, K. (1990), *I Germaniki Politiki stin Ellada 1896-1914*, Atina: Mortotiko Instituto.
- Puaux, R. (1990) *Distihismeni Voreios Ipeiros (Odiporiko 1913-Apeleftherosi-Autonomia*, Met. A. Ah. Lazarou, Athina: Ekdoseis Troxalia.
- Prince Nicholas of Greece, (1926), *My Fifty Years: The Memoirs of Prince Nicholas*, London: Hutchinson&Co,
- Seligman, V.J. (1990), *O Thriamvos tou Venizelou*, Athina: Ekdoseis Eirmos.
- Schurman, J.G. (2008) *The Balkan Wars 1912-1913*, New Zealand: The Floating Press.
- Sforza, K.C. (1930), *Makers of Modern Europe: Potraits and Personal Impressions and Recollections*, London: Elkin Mathews&Marrot.
- Silberstein, G.E. (2014), *The Troubled Alliance: German-Austrian Relations, 1914–1917*, Kentucky: University Press of Kentucky.
- Söylemezoğlu, G.K. (1946), *Canlı Tarihler, Hatıralar, Atina Sefareti (1913-1916)*, İstanbul: Türkiye Yayınevi
- Theodoulou, C. (1971), *Greece and The Entente (August 1, 1914-September 25, 1916*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.
- Tsiros, N. (2013), *Kratos, Eksousia, Koinovouleftiko Sistima se Krisi, kata tin Periodo 1914-1920*, Athina: Ekdoseis Papazisi.
- Tunaya, T.Z. (2000), *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Parti'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Trumpener, U. (1989), *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, New York: Caravan Books.

- Yellice, G. (2021), Güney Arnavutluk (Kuzey Epir) Meselesi, 1912-1914, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, 42, 111-152.
- Yellice, Gürhan. (2017), “Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşına Osmanlı-Yunan İlişkilerinde Sakız ve Midilli Meselesi, 1912-1914”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2, s.103-128.
- Yellice, Gürhan. (2016), Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale’den Milli Bölünmeye, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, 36, 205-242.
- Ventiris, G. (1970), I Ellas tou 1910-1920, Istoriki Meleti, Tomos I, Athina: Ekdoseis Ikaros.
- Woods, C. (1918), Albania and Albanians, *The Geographical Review*, 5, 257-273.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 27.04.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 24.06.2021

DOI: 10.30692/siad.929053

OSMANLI DEVLETİ İLE YUNAN KRALLIĞI ARASINDA YAŞANAN ESKİ ESER (ÂSÂR-I ATİKA) REKABETİ VE AVRUPALI DEVLETLERİN ROLÜ (1821-1914)

The Antiquities (Âsâr-ı Afîka) Rivalry Between the Ottoman State and Greek Kingdom and the Role of the European States (1821-1914)

Gürsoy ŞAHİN

Prof. Dr.

Afyon Kocatepe Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-7817-2043

gsahin@aku.edu.tr

Atıf/Citation: Gürsoy Şahin (2021), “Osmanlı Devleti ile Yunan Krallığı Arasında Yaşanan Eski Eser (Âsâr-ı Afîka) Rekabeti ve Avrupalı Devletlerin Rolü (1821-1914)”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s.117-137.

Öz: Bu çalışmanın temel amacı Yunan Krallığının bağımsızlık sonrası izlediği irredentist politika bağlamında Osmanlı, Yunan ve Avrupalı devletler arasındaki eski eser (âsâr-ı afîka) rekabetini ve bunun sonuçlarını irdelemektir. Bağımsızlık sonrası “*Megali İdea*”yı temel amaç olarak kabul eden Yunan Krallığı, Bizans’ın tarihi ve kültürel mirasını üzerinde hak iddia ediyordu. Böylece geçmişte Bizans’ın sahip olduğu topraklara sahip olmayı ve kendi toprakları dışındaki Yunanlılarla bütünleşmeyi hedefliyordu. Bu politika çerçevesinde Yunanistan’ın eski eserlere gösterdiği ilgi farklı bir boyut kazandı.

Avrupalı devletler siyaseten kurulmasına öncülük ettikleri Yunanistan’ın kültürel mirasına sahip çıkma iddiasını Atina’da kurdukları arkeoloji enstitüleriyle devam ettirdiler. Bu anlamda 1846 yılında Fransa, 1874’te Almanya, 1881’de Amerika Birleşik Devletleri, 1886’da İngiltere, 1898’de Avusturya ve 1909’da İtalya devletleri Atina’da birer arkeoloji enstitüsü açtılar. Rusya, Atina’da arkeoloji enstitüsü açmamakla birlikte 1894’te İstanbul’da kurduğu enstitü aracılığıyla bölgede arkeolojik araştırmalar yapmaktaydı.

Atina’da eski eserlerle ilgili yaşanan gelişmeler karşısında Osmanlı ülkesinde müzecilik faaliyetlerinde Helenistik dönemden kalma eserlere farklı bir anlam yüklenmeye başlandı. Bu dönemden kalma eserler Müze-i Hümayûn’da adeta mesaj verilmek amacıyla merkezi yerlerde sergilendi. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti’ni parçalamaya çalışırken Müze-i Hümayûn, devletin egemenliğini kaybettiği bölgelerde dahi ülkenin tarihi eserlerini korumaya çalıştı. Bu şekilde siyasi alandaki Osmanlı-Yunan rekabeti kültürel coğrafyada da vücut buldu.

Anahtar Kelimeler: Atina, eski eser (âsâr-ı afîka), İstanbul, Müze-i Hümayûn.

Abstract: The main purpose of this study was to examine the antiquities (âsâr-ı afîka) rivalry between the Ottoman, Greek, and European states and its results within the context of the irredentist policy pursued by the Greek Kingdom

following the independence. The Greek Kingdom accepting “*Megali Idea*” (Great Design) as the main aim after the independence staked a claim on the historical and cultural heritage of Byzantine. Thus, it aimed to own the lands that Byzantine owned in the past and become integrated with the Greeks who were out of its own lands. Within the frame of this policy, the interest that Greece showed to the antiquities took on a different dimension.

The European states leading to the establishment of Greece politically maintained the claim of Greece to protect its cultural heritage through the archaeology institutions that they established in Athens. In this sense, France open an archaeology institution in 1846, Germany in 1874, the United States in 1881, England in 1886, Austria in 1898, and Italian states in 1909 in Athens. Despite not opening an archaeology institution in Athens, Russia conducted archaeological research in the area through the institution they established in İstanbul in 1894.

In relation to these progresses about the antiquities in Athens, it was started to attribute a different meaning to the artefacts from the Hellenistic period in the museum studies in the Ottoman country. The artefacts from this period were exhibited in Müze-i Hümâyûn (The Imperial Museum) so as to give a message in the central parts. While the European states disrupt the state the Ottoman State, Müze-i Hümâyûn (The Imperial Museum) attempted to protect the historical artefacts of the country even in the areas where the state lost its dominance. In this way, rivalry between the Ottoman and Greek in the political arena also occurred in the cultural geography.

Keywords: Athens, antiquities, İstanbul, Müze-i Hümâyûn (The Imperial Museum).

GİRİŞ

Osmanlıların Balkanlar’daki ilerleyişi esas olarak 1360’lardan itibaren hız kazandı. Bu tarih Yunanlılar için de yeni bir dönemin başlangıcı oldu. 1364’ten itibaren Yunanlıların yaşadığı topraklar Osmanlı hakimiyetine girmeye başladı. 1371 yılındaki Çirmen zaferinden sonra Türklerin ilerleyişi, Makedonya topraklarına doğru devam etti. 1380’de Makedonya’nın diğer bölgeleri fethedildi. 1387’de Selanik ele geçirildi ancak 1402’den sonra tekrar Bizans’a bırakıldı. Bilahare 1430’da Selanik ve Yanya, Türk yönetimine geçti. 1456’da Atina, 1460’da Venedik’in elindeki kaleler hariç Mora’nın tümü Osmanlı hakimiyetine girdi. II. Bayezid döneminde başlayan seferler ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleştirilen fetihler sonucunda Mora tamamen Osmanlıların eline geçti. Bu dönemde Rodos, diğer Ege adaları ve 1669’da Girit’in fethi ile Yunanistan tamamen Osmanlı yönetimine dahil oldu (Hacısalihoglu, 2013: s. 586).

Yunan tarih yazıcılığında Bizans dönemi “*gericiliğin sembolü*”, yaklaşık dört yüz yıl boyunca devam eden Türk hakimiyeti dönemi ise “*kölelik dönemi*”, “*Yunan dünyasının esaret altına girişi ve Türkokratia (Türk egemenliği)*” olarak değerlendirilmekte ve “*en karanlık dönem*” olarak nitelendirilmekteydi (Özsüer, 2018; s. 164). Ancak son zamanlarda gerçekleştirilen incelemelerde Osmanlı dönemi, Yunanlıların önemli gelişmeler gösterdikleri bir süreç olarak ortaya konulmaya başlandı. Bu anlamda XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılın başlarında Yunanistan’da nüfusun ve ekonomik potansiyelin arttığı görülmekteydi (Hacısalihoglu, 2013, s. 587).

XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar devam eden “*Aydınlanma Çağı*”nda Avrupa’daki milletler kendilerini klasik çağın, Yunan ve Roma medeniyetlerinin mirasçısı olarak görmeye başlamıştı. Avrupalı arkeologlar ve bilim adamları Aydınlanma’nın da etkisiyle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Yunan coğrafyasına bilimsel geziler düzenlemekte, gerçekleştirilen geziler sonucunda Antik Yunan medeniyetine ait birçok eser tespit edilmekteydi (Demirhan, 2012, s. 41-64). Bu dönemde Yunanistan adeta yeniden keşfedilmeye başlandı. Tüm bu süreç Helenseverliğin/Yunanseverliğin siyasallaşmasının adımları olarak değerlendirilmelidir (George, 2016, s. 54).

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde yeni bir gelişme yaşandı. 1781 yılında Rusya ile Avusturya-Macaristan ittifakı çerçevesinde Çariçe II. Ekaterina ve İmparator II. Joseph arasında gerçekleşen kişisel mektuplaşmalar çerçevesinde şekillenen “*Bizans’ın yeniden ihyası*” olarak ifade edilebilecek “*Grek Projesi*” ortaya atıldı. Bu düşünce siyaseten kullanılmakla birlikte resmi olarak herhangi bir anlaşmanın konusu olmamıştı. Ancak bu projeyi Avrupa’daki Yunan

hayranlığının bir tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür. Keza Çariçe II. Ekaterina'nın 1787'de Kırım'a seyahati, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca tasarıları hakkındaki dedikoduların büyütülmesi için uygun bir bahane oldu. Bu dönemde Voltaire'in de katkılarıyla II. Ekaterina, Avrupa kamuoyunda "*Avrupa'nın Osmanlılardan kurtarıcısı ve Yunan İmparatorluğunun*" kurucusu olarak lanse edilmeye başlandı (Yüksel, 2013, s. 99, 114, 122).

Avrupa'da Helenseverlik sadece siyasi söylem boyutunda kalmadı. Antik Yunan ilgisi kültürel miras alanında da etkisini gösterdi. Bu çerçeveden olmak üzere çalışmada Yunan Krallığının bağımsızlık sonrası izlediği irredentist politika bağlamında Osmanlı-Yunan ve Avrupalı devletlerin eski eserler üzerindeki rekabeti ve bunun sonuçlarını irdelemek amaçlandı. Çünkü Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrası eski eserlere gösterilen ilgi farklı bir boyut kazanmıştı. Avrupalı devletler siyaseten kurulmasına öncülük ettikleri Yunanistan'ın kültürel mirasına sahip çıkma iddiasını Atina'da kurdukları arkeoloji enstitüleriyle devam ettirme çabası içerisine girdiler.

1821 Sonrası Filhelenizm/Yunanseverlik

Yunanistan'ın bağımsızlık sürecinde Aydınlanma düşüncesi yanında 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali'nin önemli bir dönüm noktası oluşturduğunu söylemek gerekir. Bilahare 1814'te Odesa'da bir grup Rum tüccar ve siyasetçi tarafından "*Filiki Eteryä*" (Dostluk Cemiyeti) adlı bir örgüt kurularak Yunan bağımsızlığı için çalışılmaya başlandı. XIX. yüzyılda Avrupalıların Antik Yunan'a yönelik meraklarının yanına kültürel geçmişlerine ait kadim bir tarih yaratma arzusu da eklendi. Bu durum tüm Avrupa'da Yunanlılara karşı duyulan hayranlığı arttırdı. Neticede 1821 yılında Aleksandros İpsilantis önderliğinde önce Eflak-Boğdan'da ardından Mora'da bir isyan başlatıldı (Hacısalihoglu, 2013, s. 588).

XIX. yüzyılda Avrupa'nın Antik Yunan kültürüyle kurduğu yakın ilişkinin bir sonucu olarak "*Filhelenizm*" (Yunanseverlik) kavramı ortaya çıkmıştı (Özsüer, 2016, s. 342; Özsüer, 2018, s. 135). Ancak Avrupa'daki Yunan ilgisi ve Filhelenizm hiçbir zaman 1821 yılında Mora İsyanı sırasında görüldüğünden daha ateşli bir noktaya ulaşmadı (Penn, 1938, s. 638; Demirhan, 2012, s. 41-64). Avrupa milletlerinin kendi kültürlerinin klasik geleneklerine ve geçmişlerine olan ilgisi dışında Yunan bağımsızlığına karşı duyarlı kılan döneme özgü çeşitli şartlar da mevcuttu. Bunlar arasında Metternich sistemi ve Kutsal İttifak önemli etkenlerdendi (Penn, 1938, s. 638). Keza Avrupa'nın Yunan meselesindeki tavrında XIX. yüzyılın başlarındaki güçlü Hristiyanlık duygusu ile ticari ilişkileri de göz önünde bulundurmak gereklidir (Demirhan, 2012, s. 45).

Osmanlı'ya karşı başlayan Yunan İsyanının Avrupa'da algılanışı ülkelere göre farklılık arz etmekteydi. Örneğin isyanın Almanya'da siyasi, insani ve dini yönleri daha fazla dikkat çekmekteyken Fransa'da Yunanistan'ın kültürüne duyulan minnettarlığa yönelik ifadeler ön plandaydı¹. Avrupa'daki gazete ve dergilerde klasik Yunan çalışmaları yanında modern Yunanistan'ı da içerecek şekilde kapsamlı araştırmalar yer almaktaydı. O dönemde Yunanistan, Avrupa'daki bilim adamlarına, gezginlere, sanatçılara ve kültürle ilgilenen herkese ilham vermekteydi (Demirhan, 2012, s. 45).

Mora'da 1821'de başlayan isyana karşı Osmanlı kuvvetlerinin müdahalesi, Avrupa'da Yunan sempatisini daha da arttırdı. Avrupa kentlerinde Yunanlılar için yardımlar toplanmaya başlandı. Örneğin İngiltere'de ünlü gazete ve dergiler Yunan isyancıları lehine yayınlar yapmaya ve isyancılara destek olmak için yardım kampanyaları düzenlemeye başladı. Londra Yunan Komitesi veya diğer İngilizler elbette meseleye sadece romantik açıdan bakmamaktaydı. Bağımsız bir Yunanistan'ın kurulmasıyla Hindistan yolunun güvenliği ve Doğu Akdeniz'de

¹ Filhelen kelimesi, Yunan bağımsızlığını savunan kişileri ifade eden tarihsel bir terim olarak 1825'te Fransızcaya girdi. 1838'de ise "*Helenizm*" terimi kullanılmaya başlandı. Aynı zamanda Yunan davasına olan ilgiyi ve Yunan ulusal bağımsızlık mücadelesine verdiği desteği ifade eden tarihsel bir terimdi. Diğer Batı dilleri sözlüklerinde ise Helenizm "*Yunan davasının dostları ve destekçileri, özellikle bağımsızlığın yeniden kazanılması sorunu*" "*Rumların, Türklere karşı kurtuluş mücadelesini destekleyen siyasi-romantik hareket*" olarak tanımlandı (George, 2016: s. 51).

İngiliz ticareti açısından da önemli kazanımlar sağlanacağı düşünülmekteydi (Demirhan, 2012, s. 50, 61).

Yunan Ayaklanması, Avrupa kamuoyunu ortak dayanışmadan siyasi aktivizme, sanattan edebiyata kadar çeşitli alanlarda etkiledi (George, 2016, s. 51). Yunanistan'daki Türk egemenliği dönemi Avrupalılar tarafından “*Hristiyan alemine karşı bir aşağılama hatta bir meydan okuma*” olarak değerlendirilmekteydi. Diğer taraftan 1821 yılında başlayan Yunan İsyanı, Viyana Kongresi'nde kabul edilen Avrupa'nın güçler birliğine veya ahengine bir saldırı ve olumsuz bir hareket olarak kabul edilmiyordu (Penn, 1938, s. 639-641).

Bu süreçte İngiltere'den “*Yunan Bağımsızlık Savaşına katılmak, Osmanlı kuvvetlerine karşı mücadele etmek*” amacıyla binlerce kişinin Mora'ya gittiği bilinmekteydi. Bu isimler arasında; Richard Church, hukukçu Jeremy Bentham, Thomas Cochrane, şair Lord Byron, geleceğin tarihçisi George Finlay, General Norman, Albay Fabvier, denizci Hastings, eğitimci Guilford ve Thomas Gordon gibi kendince önemli özellikleri bulunan kişiler de yer alıyordu. Örneğin Thomas Gordon, Yunan İsyanının ilk iki yılında isyana destek veren az sayıdaki İngiliz'den birisiydi. İngiliz donanmasında görev yapmış ve birçok yere seyahatler gerçekleştirmişti. 1810 yılındaki seyahatinde Yunanistan'a da uğramış ve buradaki antik kalımlardan çok etkilenmişti (Demirhan, 2012, s. 47-48; Penn, 1938, s. 645-646).

Yunan isyancılara yapılan askeri yardım umulan düzeyde olmadığından bir süre sonra propagandanın yoğunluğu daha da arttı. Filhelen komiteleri, Yunanistan'ın bağımsızlık sürecinde askeri, siyasi ve kültürel alanlarda destek vermekteydi. Bu süreçte Yunan çocuklarına eğitim bursları ve kültürel alanlarda da önemli destekler sağlandı. Keza Filhelenlerin önemsedikleri bir başka konu Yunan çocuklarının dini eğitimi idi. Askeri destek, Filhelen taburu kurulmasıyla sürdürülmeye çalışıldı. Ancak yaşanan kayıplar ve hayal kırıklıkları sebebiyle sistemli bir şekilde devam etmedi (Özsüer, 2016, s. 333-335, 339-341). Filhelenler, 1824 yılından itibaren Yunanistan'da gazete çıkarma, okul ve sağlık kuruluşları açma ve tarımı geliştirme gibi faaliyetler de gerçekleştirdi (Demirhan, 2012, s. 57-58). Ancak bu gazeteler çok uzun ömürlü olamadı (Özsüer, 2016, s. 329).

Bu dönemde Yunaneseverliği etkileyen unsurlardan birisi de Romantizm akımı idi. Bu akım 1789 Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkmış ve XIX. yüzyıl sonlarına kadar Avrupa toplumları üzerinde güçlü bir şekilde kendini göstermişti. Romantizmin getirdiği millet olma bilinciyle ve bunun sonucunda gösterilen çabalarla Filhelen ruhu daha da coşkunu bir hal aldı. Keza Yunan aydınlar, Romantizmin ruhuyla Yunan aydınlanma hareketi içerisinde aktif rol oynadılar (Özsüer, 2016, s. 342).

Bağımsızlık Sonrası (1830) Yunaneseverlik ve Eski Eserler

Mora İsyanıyla başlayan ve Yunanistan'ın bağımsız bir krallığa dönüşmesine giden süreç, Filhelenizm sayesinde Avrupalı devletlerin kontrolünde şekillendi. Yunanistan sadece kendi imkanlarıyla elde edemeyeceği bir bağımsızlık mücadelesi verdi. İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri 1827 Navarin deniz muharebesinde etkin rol oynamasa Yunanistan diye bir devletin kurulması pek de mümkün görünmemekteydi. Bu anlamda Yunanistan'ın bağımsızlığı Avrupa'nın sunduğu bir hediye olarak kabul edilmelidir (Özsüer, 2016, s. 342-343).

Netice itibarıyla 1830'da Avrupalı devletlerin desteğiyle bağımsız bir Yunan Krallığı kuruldu (Hacısalıhoğlu, 2013, s. 586). Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ile Yunan Krallığı arasındaki ilişkiler bazen uzlaşmacı bazen de yayılmacı bir dış politika takip eden Yunan siyaseti çerçevesinde şekillendi. Bu dönemde Yunanlıların temel olarak iki hedefi bulunmaktaydı. Bu hedeflerden birincisi bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasıydı. İkinci hedef ise dağıntık vaziyetteki Yunan ulusunu bir araya getirmek yani Osmanlı topraklarında yaşayanların da yeni kurulan devletle bütünleştirilmesini sağlamaktı. Burada önemli olan husus “*Helen halkının*

coğrafi birliğini savunan Megali İdea”nın Anadolu Rumları arasında yayılması ve onların da yeni kurulan Yunan devletine katılma fikri etrafında buluşturulmasıydı (Erman, 2019, s. 94).

“*Megali İdea*”yı temel amaç olarak kabul eden Yunan Krallığı, esasen Bizans’ın tarihsel ve kültürel mirası üzerinde hak iddia etmekteydi. Böylece geçmişte Bizans’ın elinde bulundurduğu bölgelere sahip olmak ve irredentist bir politika olarak tanımlanan kendi toprakları dışındaki Yunanlılarla bütünleşmek hedeflenmekteydi. Yunan Krallığının siyasi hedefleri Osmanlı yönetimindeki bölgelerin geleceğine yönelik siyasi ve kültürel bir program yahut hedef de sunmaktaydı. 1830’lu yıllarda Yunan ahalisinin antik Yunanlıların torunları olduğu iddialarının tartışıldığı dönemde, XIX. yüzyıla kadar devam etmiş olan Osmanlı yönetimi göz ardı edilmekte, yüzyıllarca süren “*kesintisiz bir Yunanlılığın*” varlığı ileri sürülmekteydi (Erman, 2019, s. 5, 19-20).

Bağımsızlıktan sonraki süreçte Avrupalı devletlerin Yunanistan’a desteği ve ilgisi çeşitli alanlarda devam etti. Bu bağlamda eski eserler, Osmanlı-Yunan ilişkilerinde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir unsur olarak ortaya çıktı. Genel olarak Osmanlı ülkesi ve özel olarak Yunanistan’ın kurulduğu veya hak iddia ettiği topraklar son derece zengin bir eski eser potansiyeline sahipti. XIX. yüzyıldaki atmosfer içerisinde Yunanlıların idealleri ve iddiaları açısından “*Bizans mirasına*” sahip çıkmak son derece anlamlı idi. Antik Yunan medeniyetine ev sahipliği yapmış topraklar, Roma İmparatorluğu döneminde ve bilahare Osmanlı Devleti zamanında önemini korumuştur. Bölge adeta açık hava müzesi görünümündeydi ve bu özelliğinden dolayı Avrupalı arkeologların ilgi odağında yer almaktaydı (Tanyeri-Erdemir, 2012, s. 15).

Esasen Avrupalı arkeologlar, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nin hakimiyetindeki bölgelerde eski Yunan eserlerine büyük bir ilgi göstermekteydi. Örneğin 1780 yılında Fransa’nın Atina konsolosu Comte de Choiseul-Goffier, Türk yöneticileriyle kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Yunanistan ve adalardan pek çok eseri Fransa’ya götürmüştü (Özkan, 1999, s. 450; Koşay vd., 2013a, s. 35). Avrupalıların eski eserlere yönelik ilgilerini bireysel bir merak olarak değerlendirmek de mümkün görünmekteydi. Örneğin 1799-1803 arasında İstanbul’da İngiliz elçisi olarak görev yapan VII. Elgin Kontu (Lord Elgin) Thomas Bruce’in ilk atandığı sırada İngiltere, Osmanlı topraklarındaki eski eserlerle resmi olarak ilgili değildi. Ancak Lord Elgin, bireysel olarak ülkedeki eski eserlere aşırı ilgi göstermekteydi (Tanyeri-Erdemir, 2012, s. 15). Bu bağlamda 1801’de Lord Elgin kontrolünde Atina’da Parthenon’da 300-400 işçinin çalıştığı kazılar gerçekleştirildi (Çelik, 2016, s. 163).

Lord Elgin ve Mimar Thomas Harison, bireysel bir teşebbüs olarak Parthenon’un bir levhasını (metop) İngiltere’ye götürmek üzere Osmanlı hükümetinden izin aldılar (Özkan, 1999, s. 450; Koşay vd., 2013a, 35). Fakat kendilerine tanınan iznin dışında başka eserleri de Londra’ya götürdüler². 1811’de bu kez İngiliz, Alman ve Danimarkalılarından oluşan bir heyet, Zeus ve Apollon tapınaklarında kazı yaptı. Bulunan kabartmalar anılan heyet tarafından British Museum’a satıldı. Aynı dönemde Fransız ressam ve antikacı Louis-François-Sébastien Fauvel, yine Parthenon’un bir levhasını Louvre Müzesine nakletti. XIX. yüzyılın başlarında bu türden başka örnekler rastlamak mümkündür. İngiltere’deki British Museum ile Fransa’daki Louvre Müzeleri arasında Yunanistan’daki eserleri elde etme konusunda bir rekabet yaşanmaktaydı. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti’nin eski eserleri sistematik anlamda koruma ile ilgili bir çabası henüz söz konusu değildi (Özkan, 1999, s. 450-451; Çelik, 2016, s. 20).

XIX. yüzyıldaki eski eser araştırmalarında Helen kültürüne duyulan ilgi yanında “*Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi*”nin üzerinde de durulmalıdır. Bu yüzyılda eski eserler ve arkeoloji,

² Yunan hükümeti, Lord Elgin tarafından Londra’ya götürülen eserleri geri alma çabasını devam ettirmekte olup özellikle 2009’da Yeni Akropol Müzesi’nin açılmasından sonra bu talepler yeniden alevlenmiştir. Ancak İngiliz tarafı Elgin mermerlerinin “*Atina’ya olduğu kadar British Museum’a da kök saldığını*” ifade etmektedir (Çelik, 2016: s. 238).

Avrupa'nın mirası ile Kitab-ı Mukaddes'te bahsedilen Yakınoğu'daki miras arasında somut bir bağ kurmak için yeni bir yol sunmaktaydı. Kitab-ı Mukaddes'te bahsedilen olayların geçtiği ifade edilen Mısır, Mezopotamya, Filistin gibi bölgeler Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer almaktaydı. Bu bölgelerde yapılan araştırmalarla hem Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan hikayelerin gerçekliğini kanıtlama hem de Avrupa mirasının önemli bir kısmının temelini oluşturmuş yerlerde yönetim hakkını elde etme umulmaktaydı (Shaw, 2015, s. 61).

XIX. yüzyılda tartışılmaya başlanan evrim kuramları ve Kitab-ı Mukaddes kronolojisi tartışılırken Yakınoğu'da gerçekleştirilen kazılarda Eski Ahit'te bahsedilen kültürlere ait somut deliller elde edilmeye başlandı. Bu durum Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin, Yakınoğu'da ve özellikle Filistin'de farklı bir anlam kazanmasını beraberinde getirdi. İngiltere'de ve ABD'de, Yakınoğu'da yapılacak araştırmalarla ilgili vakıflar ve dernekler kurulmaya başlandı. Böylece Doğu Akdeniz ile Fırat ve Dicle nehirleri civarında arkeolojik araştırmalar yoğunlaşmaya başladı. Sonuç olarak Yunanlılar ve Yahudiler, kadim kültür ile modern kültür arasında bağlantı kolları olarak nitelendirilmeye başlandı (Shaw, 2015, s. 62-64).

Osmanlı Devleti'nde Müzecilik Faaliyetleri

Osmanlı yöneticilerinin eski eserlere yönelik kayıtsızlığı 1821 yılına kadar devam etmişti. Batılı devletlerin eski eserler konusundaki tüm talepleri kabul edilmekteydi. Ancak 1821 Mora İsyanı ile Osmanlı yöneticilerinin eski eserlere yönelik ilgisi başlamış özellikle de 1826'da Osmanlı kuvvetlerinin Atina'yı kuşattıkları sırada eski eserlerin siyaseten önemi daha iyi anlaşılmıştı. Bu anlamda 4 Haziran 1826 tarihinde İngiliz elçisi Stratford Canning'in Atina'daki eski eserlerin korunmasına dair Osmanlı kuvvetlerinin komutanı Mehmed Reşid Paşa'ya gönderdiği mektup anlamlıydı (BOA, HAT, 943/40671, A-1; Serbestoğlu, 2020, s. 363; bkz. Ek-1, Ek-2). Mehmed Reşid Paşa'nın 19 Ağustos 1826 tarihli cevabi yazısında Atina'nın çok kadim bir şehir olduğundan bahsedildikten sonra Atina Kalesi'ndeki eski eserlerin muharebe sebebiyle harap olmaması için gerekli özenin gösterildiği bildiriliyordu (BOA, HAT, 943/40671, B-1).

Eski eserlere yönelik ilginin artmasında Avrupalı arkeologların Osmanlı ülkesindeki arkeolojik araştırmaları da etkiliydi. Eski eserlere yönelik merak XIX. yüzyılın ortalarında zirve noktasına ulaştı. Avrupa'da Helenizm, Filhelenizm şeklinde siyasal olarak yeniden canlandırılmıştı. Bu dönemde bir tarafta Yunan mirası ve Atina, diğer tarafta Kitab-ı Mukaddes ve Kudüs adeta göklere çıkarılırken İstanbul alabildiğine eleştirilmekteydi. Bu veriler ışığında Osmanlı Devleti'nde arkeolojik çalışmalarını hızlandıran etkenlerden birisi Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi olurken diğer önemli etken XIX. yüzyılda Helenizm'in yükselişiydi (Shaw, 2015, s. 60, 65, 73).

Avrupa'da ve Yunan Krallığında eski eserler simgesel anlam kazanırken Osmanlı yöneticileri de Helenistik dönemden kalan eserleri görmezden gelmedi. Osmanlı yetkilileri, ülkedeki eski eserlerin yurt dışına kaçırılması veya zarar görmesinin önüne geçilmesi için XIX. yüzyılın ortalarında önemli adımlar attı. Damat Fethi Ahmet Paşa'nın gayretleriyle 1846 yılında İstanbul'da bir müze nüvesi kurulması sağlandı (Atasoy, 1983, s. 1458; Özkan, 1999, s. 454; Şahin, 2007, s. 110; Şahin, 2021, s. 336-340). Bu adım Osmanlı Devleti'nin yeni kültürel hedeflerini göstermesi açısından da simgesel bir öneme sahipti (Shaw, 2015, s. 75).

Yaşanan birtakım sorunlardan sonra 1868-1869'da Sadrazam Âli Paşa zamanında daha kapsamlı bir müze meydana getirilmesi fikri yeniden canlandı (Karaduman, 2004, s. 76; Atasoy, 1983, s. 1460). Gösterilen çabalar sonucunda Maarif Nazırı Safvet Paşa tarafından 1869 yılında Müze-i Hümayün ziyarete açıldı. Bu dönemde ülkenin çeşitli yerlerinden eski eserlerin İstanbul'daki müzeye getirilmesi ve müzenin buna göre düzenlenmesi kararlaştırıldı (BOA,

A.MKT.NZD., 223/73). Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ilk Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi de yine 1869'da yayınlandı (Mumcu, 1969, s. 66; Gerçek, 1999, s. 265-266; Şahin, 2019, s. 554)³.

Maarif Nazırı Safvet Paşa vilayetlere gönderdiği genelgede ülke genelindeki eski eserlere ve bunların önemine dikkat çekerek bu eserlerin yollarda zarar görmeyecek biçimde paketlenerek Müze-i Hümayûn'a gönderilmesini istedi. Böylece eski eserleri koruma ve toplama işi daha da hız kazandı. Bu süreçte ülkenin her yerinden eski eserler İstanbul'a gönderilmekteydi. Örneğin Girit Mutasarrıfı Kostaki Adossides Paşa ve Selanik Valisi Sabri Paşa her fırsatta başkente tarihi eser göndermeye çalışmaktaydı. Bu isimlerin dışında Anadolu'dan ve Trablusgarp'tan İstanbul'a eski eser gönderen valiler de bulunmaktaydı (Koşay vd, 2013a, s. 17; Ogan, 1947, s. 4; Ortaylı, 2002, s. 259-260; Shaw, 2015, s. 107). Selanik'ten İstanbul'a gönderilen eserlerin dökümüne bakıldığında ilk olarak 1853 yılında Vali Yusuf Sıddık Mehmed Paşa'nın gönderdiği Hippolyt'in tasvirleri bulunan mermer lahit zikredilmelidir. Girit'teki Dreros'tan da dört yazıt gönderilmişti (Shaw, 2015, s. 89; Eldem, 2015, s. 141).

W. Shaw, Selanik valilerinin sürekli eski eser göndermelerinin gerekçesini bu bölgelerin Yunanistan'da meydana gelen olaylar sonucu imparatorluktan ayrılma ihtimaline bağlar. Ona göre valiler, Osmanlıların bu bölgenin sahibi olduğunu kanıtlamak istemekteydi. Osmanlı Devleti'nde bir anlamda ulusalcı ayaklanmaların ülkenin bütünlüğünü tehdit etmeye başladığı bir süreçte Müze-i Hümayûn, devletin merkezi bir yapıda olduğu fikrini yaymaya çalışmaktaydı. Keza Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışırken müze, devletin egemenliğini kaybettiği bölgelerde dahi ülkenin tarihi eserlerini korumaktaydı (Shaw 2015, s. 104, 231, 237-238).

Bu dönemde vilayetlerden İstanbul'a gönderilen eserler, Aya İrini'de açılan müzedeki eser sayısını gittikçe artırmaktaydı. Ancak binanın nem oranı eski eserlere zarar vermeye başlamıştı. Bu sebepten müze için yeni bir bina ihtiyacı hissedilince Çinli Köşk'ün uygun bir mekan olabileceği düşünüldü. Gerekli tadilat sonunda 1880'de Çinli Köşk Müzesi açıldı (Atasoy, 1983, s. 1459-1460; Ogan, 1947, s. 5; Serbestoğlu ve Açık, 2013, s. 166-167). Müze müdürü Detheir'in 1881 yılında ölümünden sonra bu önemli göreve Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu Osman Hamdi Bey getirildi (Ogan, 1947, s. 5; Hisar, 2010, s. 30).

Osman Hamdi Bey döneminde çok önemli çalışmalar gerçekleştirildi. Müzede askeri eserlerin yerine tarihi eserler yerleştirildi. Böylece müzenin omurgasını Helen-Bizans döneminden kalma eserler oluşturdu. Bu eserler bir mesaj verilmek amacıyla binanın merkezinde sergilenmekteydi. Ana salonun üç bölümünden her birine farklı bölgelerden getirilmiş bir eser yerleştirilmişti. Bu anlamda Selanik'ten getirilen bir kabartma ile Aydın yakınlarından getirilen bir Apollon heykelinin başı ve gövdesi serginin odak noktalarını oluşturmuştu. Hitit, Asur, Fenike gibi kültürlerle ait eserlerin toplanılmasına ikinci derece önem verilmekteydi. Roma ve Bizans dışındaki eserlere daha az değer verilerek esasen pek çok Osmanlı aydınının düşündüğü gibi Osmanlı ülkesinin coğrafi olarak Avrupalı olduğuna vurgu yapılıyordu. Müzenin temel hedefi Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya yakınlaşmasını sağlamaktı (Shaw, 2015, s. 76-77, 213; Çelik, 2016, s. 105). Osman Hamdi Bey'in çabalarıyla Müze-i Hümayûn'a kazandırılan ve sergilenmeye başlayan Sayda lahitleri gibi eserler son derece değerliydi. Bu haliyle müze, British Museum, Louvre, Berlin, Münih Glyptothek, Vatikan ve Atina müzeleri gibi önde gelen müzelerle birlikte "*XIX. yüzyılın ruhunu ortaya koymaktaydı*" (Çelik, 2016, s. 68).

Bazı kiliselerdeki eski Yunan'a ait yapı parçaları da çıkarılarak Müze-i Hümayûn'a yerleştirilmişti. Selanik şehrinde bulunan Aya Yorgi ve Ayasofya'daki eserler bu duruma örnek gösterilebilir. Bu durum esasen eski Yunan eserlerinin Bizans dini yapılarında da sık sık kullanıldığını göstermekteydi. Bu tür bir yaklaşımın teşhir gibi bir amacı olduğu gibi koruma amacı taşıdığı da ifade edilebilir (Shaw, 2015, s. 31-32).

³ E. Z. Karal, ilk eski eserler nizamnamesinin 1867 yılında hazırlanarak eski eserlerin kontrolünün Maarif Nezareti'ne bırakıldığını ifade etmekteydi. (Karal, 1977: s. 218-219).

Osmanlı yetkilileri ülkedeki eski eserleri koruma konusunda adımlar atmaya ve tedbir almaya çalışılırken eski eser kaçakçılığının önüne geçmek her zaman mümkün olamamaktaydı. Örneğin Çanakkale’de Biga Sancağındaki Truva antik şehrindeki eski eserler, 1873’te Henrich Schliemann tarafından Atina’ya kaçırılmış ve söz konusu hazinelerinin geri getirilmesi için bir hukuk mücadelesi verilmişti (Sönmez, 2011, s. 215-228; Koşay vd., 2013a, s. 45-46). Ancak kaynaklardan anlaşıldığı üzere H. Schliemann’ın tespit ettiği bazı antik eserlerin kendisine verildiği ve bu tür eserlerin ülke dışına çıkarılması sırasında herhangi bir engelleme yaşanmaması için ilgili makamlar tarafından verilmiş hükümler de bulunmaktaydı (Yüksel, 2012, s. 417).

H. Schliemann, bulduğu değerli eserleri saklayarak onları “*bilim adına kurtardığını ve kendisini bütün uygar dünyanın alkışlayacağını*” ifade etmekteydi (Yüksel, 2012, s.417). Truva hazinelerini önce Yunan hükümetine sonra da Fransız hükümetine satmayı teklif eden Schliemann, 1876’da ise Petersburg’daki bir Rus baronuna mektup yazarak hazinelerin fiyatını 40.000 liraya kadar indirmişti (Koşay vd., 2013a, s. 30-31).

Osmanlı Devleti ile Yunan Krallığı arasında eski eserler arasında adı konulmamış bir rekabet söz konusuydu. Bu anlamda Türkiye’deki eski eserlerden bazıları nasıl olduğu anlaşılmaz bir şekilde Atina’ya götürülmekteydi. Örneğin Müze-i Hümayûn kazı memurlarından olup aynı zamanda müfettiş olarak görev yapan Bedri Bey, 1877 Temmuz ayında Kaş’ta gerçekleştirilen kazıdan deniz yoluyla İstanbul’a dönerken Pire’ye uğramış, bu sırada eski bir arkadaşı olan Alman profesörü Atina’da ziyarete gitmişti. Bu sırada Behramkale (Assos)’deki iki kabartma frizin Atina’da olduğunu görmüştü (Koşay vd., 2013c, s. 33).

Eski eserlerin Atina’ya götürülmesinde kimi zaman Müze-i Hümayûn çalışanlarının da ihmal veya iş birliği olabilmekteydi. Örneğin müze çalışanlarından Theodor Makridi’nin müzeden emekli olduktan sonraki dönemlerde Atina’ya eski eserler götürdüğüyle ilgili şüpheler dile getirilmekteydi. Makridi Bey, 1892 yılında Müze-i Hümayûn’da Fransızca yazışmadan sorumlu kâtip olarak işe başlayıp müze adına komiserlik, müfettişlik gibi önemli görevler yaptıktan sonra 1930’da müzede görevinden emekliye ayrılmıştı. Bu sırada Atina’da kurulmakta olan Benaki Müzesi’ne davet edilen Theodor Makridi, Türk hükümetinden izin alarak adı geçen müzenin kuruluşunda çalışmış, ilk katalogunu hazırlamış, keza müdürlüğünü de yürütmüştü (Eldem, 2017, s. 161-162; Cinoğlu, 2002, s. 11 vd). Theodor Makridi’nin Benaki Müzesi’ni düzenlemeye giderken birçok eseri Atina’ya götürdüğü şüphesi S. Eyice tarafından ifade edilmekteydi. Bu anlamda 1597-1598 yıllarında Osmanlı sadrazamı olan Hadım Hasan Paşa’nın İstanbul’da bulunan türbesinin içi tamamen boşaltılmıştı. Paşaya ait tombak (altın kaplamalı bakır) iki miğfer Atina’daki Benaki Müzesi’nin envanterine kayıtlı bulunmaktaydı (Eyice, 1997, s. 6).

Avrupalı Devletlerin Atina’da Açtıkları Arkeoloji Enstitüleri

Yunanistan’ın bağımsızlığı sonrası hem Osmanlılar hem Yunanlılar hem de Avrupalı devletler tarafından eski eserlere gösterilen ilgi farklı bir boyut kazandı. Avrupalı devletler siyaseten kurulmasına öncülük ettikleri Yunan devletinin kültürel mirasına sahip çıkma iddiasını Atina’da kurdukları eski eserler okullarıyla (arkeoloji enstitüleri) devam ettirdiler. Bu anlamda 1846 yılında Fransa, 1874’te Almanya, 1881’de Amerika Birleşik Devletleri, 1886’da İngiltere, 1898’de Avusturya ve 1909’da İtalya gibi devletler Atina’da birer eski eserler okulu açtı. Rusya, Atina’da arkeoloji enstitüsü açmamakla birlikte 1894’te İstanbul’da kurduğu enstitü aracılığıyla bölgede arkeolojik araştırmalar yapmaktaydı. Atina’da günümüzde halen on yedi farklı ülkenin arkeoloji enstitüsünün bulunması söz konusu ilginin devamının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir (List of Foreign, 2021). Avrupalı devletler, bu enstitüler aracılığıyla Yunanistan’da büyük masraflar yaparak eski eser araştırması yapmakta, keşfedilen eserler kendi ülkelerine nakledilmeyip Atina’da muhafaza edilmekteydi (Koşay vd., 2013a, s. 22).

Atina'da kurulan ilk enstitü Fransa'ya aitti. Fransa, General Marquis de Maison'un komutasındaki kuvvetlerle Yunanistan'ın bağımsızlık sürecine aktif olarak katılmıştı. General Maison'un komutasındaki keşif gücü Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın kontrolündeki Modon'u 8 Ekim 1828'de el geçirdi. Birkaç ay sonra da şehri Yunanlılara teslim etti (Kiel, 2005, s. 222-224). Fransızlar tarafından Mora İsyanı sırasında askeri yardımla bağlantılı olarak daha önce Napolyon'un Mısır'da yaptığı gibi Mora'da da 1829-1831 yıllarında bilimsel bir keşif seferberliği başlatıldı. Bu süreçte arkeoloji, mimarlık, heykel, coğrafya ve botanik alanlarında gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda sadece antik Yunan değil Bizans anıtları da tespit edildi (Étienne, 1996, s. 3-22). Yani Yunanistan'a asker ve bilim adamlarının ortak hareketi ile siyasi, bilimsel ve kültürel alanlar olmak üzere farklı yönlerde destek sağlandı.

Mora'daki bilimsel keşif gezisi ve bölgeye gösterilen ilginin sonucu olarak 1846'da Atina'da bir Fransız Eski Eserler Okulu açıldı. Okulun yöneticilerinden Théophile Homolle burasının açılış gerekçesini "*biri politik, diğeri edebi olmak üzere iki devrime borçluyuz, Yunan Devrimi ve Romantik Devrim*" olarak ifade etmekteydi (Étienne, 1996, s. 3-22).

Atina'da açılan okulda Yunan dili, tarihi ve eski eserlerin incelemesi amaçlanmaktaydı. Bu okul, beşeri bilimler, tarih veya felsefe bölümlerinden mezun olan "*École Normale Supérieure*"in öğrencilerinden oluşmaktaydı. Bu kişiler bir fakülte profesörünün veya enstitü üyelerinden birinin yönetimine verilir. Okulda Yunan Kralı'nın izniyle Fransız dilinde ve Fransız ve Latin edebiyatları alanlarında halka yönelik ücretsiz kurslar da açılabilirdi. Okulda görev yapan yöneticiler arasında Amédée Daveluy (1846-1867), Emile Burnouf (1867-1875), Albert Dumont (1875-1878), Paul Foucart (1878-1890), Jean Théophile Homolle (1891-1903) gibi önemli isimler vardı. Okulun ilk dönemlerdeki ilgi alanı daha geniş iken 1923-1975 yılları arasında Yunan topraklarına odaklanıldı (Étienne, 1996, s. 3-22; De 1846 à nos jours, 2021)⁴.

Fransız arkeoloji enstitüsünün üyeleri gerek XIX. yüzyılda gerekse daha sonraki dönemlerde kuruluş misyonu çerçevesinde Anadolu'da da eski eser araştırmaları yaptılar. Örneğin enstitünün üyelerinden Mösyö Georges Radet ve Mösyö Gustave Fougères 12 Ekim 1886'da Ankara'da (BOA, DH.MKT., 1371/87), Mösyö Paul Perdrizet 10 Ağustos 1896'da Konya ve Adana'da (BOA, BEO, 824/61729; BOA, MF.MKT., 330/15, 01; BOA, MF.MKT., 330/15), bilahare 5 Nisan 1897'de yine Mösyö Perdrizet ve Mösyö Charles Fossey, Halep vilayetine bağlı Antakya'ya beş saat mesafede Amik ovasında Çataltepe denilen yerde kazı için izin talebinde bulunarak araştırmalar yaptılar (BOA, MF.MKT., 354/25; BOA, MF.MKT., 356/30; Koşay vd., 2013c, s. 445). Enstitü üyeleri Anadolu yanında Balkan şehirlerinde de araştırmalarda bulunmaktaydı. Örneğin Mösyö Perdrizet 23 Haziran 1899'da Selanik ve Kosova vilayetlerindeki meşhur mekanları ve bölgedeki eski eserleri inceleme talebinde bulunarak izin aldı (BOA, DH.MKT., 2214/6).

Enstitünün önemli isimlerinden bir diğeri Gustave Mendel idi. Arkeolog ve bilim adamı olan Mendel, 1898-1903 yılları arasında Anadolu ile ilgilenerek çeşitli seyahatler yaptı, kitabeleri derledi ve Konya'da bulunan eski eserlerin bir katalogunu yayınladı (Tanyeri-Erdemir, 2012, s. 32-33). Keza 22 Haziran 1899 tarihinde Mösyö G. Mendel ve Mösyö Joseph Laurent'a Çatalca, İzmit, Bursa, Kastamonu ve Ankara'da araştırma izni verildi (BOA, HR.TH., 227/106, 1-4; Koşay vd., 2013c, s. 132, 321-322).

Enstitünün üyelerinin izin talepleri genellikle olumlu karşılanmaktaydı. Ancak 16 Nisan 1897'de Yunan kuvvetlerinin Osmanlı topraklarına saldırısı üzerine Osmanlı-Yunan Harbi başlamıştı⁵. Bu sebepten 12 Temmuz 1897'de asar-ı atika araştırmalarında bulunmak üzere

⁴ Kurum, halen Yunanistan ile ilgili tüm alanlarda araştırma yapmakta, arkeolojik kazılar ve araştırmalar yürütmekte, Atina'da büyük bir fotoğraf ve harita koleksiyonunun yanı sıra oldukça büyük bir kütüphane işletmektedir. (Discovering the Archaeologists, 2014: s. 36).

⁵ Bâbüli, Yunan diplomatları ve vatandaşlarının hemen Osmanlı sınırlarını terk etmesini istedi. Bunun için 15 gün süre tanıdı. Büyük devletlerin araya girmesiyle bu süre uzatıldı. Savaşın kısa sürede bitmesiyle de Osmanlı

Teselya'ya gitmek isteyen okul müdürü Théophile Homolle'in talebine olumlu cevap verilemedi (BOA, Y.MTV., 162/132).

Enstitünün XX. yüzyılın başlarında Türkiye'de ve Ege adalarında arkeolojik araştırmaları ve kazıları devam etti. Örneğin Albert Gabriel 1908'de Delos Adasında röleve yapmaya başladı. 1909 yılında bu çalışmasının yanında Mykenos, Delos, İzmir, Milet ve Rodos'ta yüzey araştırmalarında bulundu. A. Gabriel'in çalışmaları 1911'de Rodos'ta Lindos denilen yerde ayrıca Delos Adasında, 1912'de Kudüs, Şam, Baalbek, Taberiye, Rodos, İznik, Milet, Kaş ve Atina'da devam etti. A. Gabriel çalışmalarını 1913 yılında ve bilahare 1918'de de sürdürdü (Koşay vd., 2013a, s. 64-68; Koşay vd., 2013b, s. 586-587, 592).

Taşoz Adasında bulunan Limenas adlı yerde 1909 yılında Makridi Bey tarafından gerçekleştirilen kazının devamı niteliğinde araştırmalar da gerçekleştirildi. 9 Ağustos 1910'da Mösyö Adolphe-Joseph Reinach, Taşoz Adasında Limenas'da kazılara devam etti (BOA, DH.MUİ., 121/13). Bilahare Mösyö Charles Picard izin alarak Mart 1911'den itibaren aynı yerde kazı yapmaya başladı. Çalışmalar Mayıs 1912'ye kadar devam etti (BOA, İ.MF., 17/29). Enstitünün üyelerinden Mösyö Reinach 18 Temmuz 1911'de Anadolu'nun muhtelif yerlerinde eski eserler konusunda araştırmalar yaptı (BOA, DH.İD., 28/30).

Kurumun Türkiye'deki kazılarından bir diğeri Aydın vilayetinde Karacasu kazasında Afrodissias adlı yerde gerçekleştirildi (Koşay vd., 2013c, s. 45). Enstitü üyelerinin Türkiye'de katkıda buldukları diğer bir kazı 1907 yılından itibaren Müze-i Hümâyûn adına kazı yapılan Aydın vilayetinde Seydiköy nahiyesinde bulunan Notion harabeleridir (Koşay vd., 2013c, s. 377). Enstitü üyelerinin sonraki dönemlerde Türkiye'de kazı çalışmaları devam etti (Koşay vd., 2013c, s. 392; Koşay vd., 2013b, s. 582-583; Uluslararası Kazı, 2008, s. 86, 260; Koşay vd., 2013a, s. 87).

Almanların arkeolojik araştırmaları bir grup bilim adamı, sanatçı ve diplomat tarafından 1829'da Roma'da açılan arkeoloji enstitüsü ile başlatıldı. 1833'de enstitünün yönetimi Berlin'e taşındı. 1871'de Almanya'nın siyasi birliğinin tamamlanmasının ardından Şansölye Otto von Bismarck'ın da teşvikiyle kurum gelişmesini sürdürdü ve bu kapsamda 1872'de enstitünün Atina şubesi resmen kuruldu. Ancak enstitü 1874'de arkeolojik faaliyetlerine başladı⁶.

Almanların Anadolu'daki arkeolojik araştırmaları ağırlıklı olarak Batı Anadolu'da Pergamon, Menderes Magnesiası, Priene ve Milet ile Didyma gibi Hellenistik dönemin önemli kentlerine odaklanmıştı (1929-2004 – Alman Arkeoloji Enstitüsü, 2021, s. 2). Bu anlamda Atina Alman Arkeoloji Enstitüsünün Anadolu'da gerçekleştirdiği kazılardan birisi Artemis Tapınağının bulunduğu Aydın Germencik ilçesindeki Magnesia'daki kazıydı. XIX. yüzyılın başından itibaren bölge, arkeolojik olarak dikkat çekmeye başlamış ve bazı ön araştırmalar yapılmıştı. Enstitü 1890 yılında dar kapsamlı bir kazı düzenlemek için O. Kern'i görevlendirdi. O. Kern, F.F.H. von Gaertringen ile birlikte Magnesia'ya gitti. 1 Aralık 1890'da Artemision'un arka kısmında başlatılan kazı sonucunda Berlin müzeleri, bölgede sürekli kazı yapmayı kararlaştırdı. Bu kazılardan F.F.H. von Gaertringen, 1890 yılı kış ayından Temmuz'a kadar tiyatro alanının kazısını gerçekleştirdi. Bölgedeki kazılar Carl Humann başkanlığında O. Kern ve R. Heyne tarafından 1893'e kadar devam ettirildi (Koşay vd., 2013c, s. 83-84).

Osmanlı ülkesindeki Alman nüfuzunun artmasına paralel olarak enstitü üyelerinin Osmanlı topraklarındaki araştırmaları derinleşmişti. Örneğin 1892'de Çanakkale Biga'da Hisarlık'ta kazı

---

topraklarında yaşayan Yunanlılar yerlerinde kaldılar (Serbestoğlu, 2014: s. 1084). Ancak bu süreçte farklı örneklerle karşılaşıldı. 11 Kasım 1895'te Müze-i Hümâyûn'da kataloglarının düzenlenmesi görevine atanan (BOA, MF.MKT., 292/34) aslen İzmirli olan Osmanlı tebaasından Mösyö Milonas "Ben Yunanlıyım" diyerek 29 Nisan 1897 (17 Nisan 1313) tarihinde görevini terk etti (Koşay vd., 2013c: s. 445). Katalog memuru Milonas Efendi'nin yerine bir başkası tayin edilmedi (BOA, MF.MKT., 357/13).

⁶ Arkeolojik kazı ve araştırmalar yapmasının yanında Atina'da büyük bir kütüphane ve fotoğraf arşivi işletmektedir. (Discovering the Archaeologists, 2014: s. 36; Vom Instituto di corrispondenza, 2021).

yapan Alman asıllı Amerikan vatandaşı H. Schliemann'ın ölümü üzerine aynı yerde kazı yapmak üzere Atina'daki enstitünün müdürü Dr. Wilhelm Dörpfeld bir senelik kazı izni verilmesini talep etti (Koşay vd., 2013a, s. 53). Osmanlı hükümeti de kendisine 10 Ağustos 1892'de bir sene müddetle izin verdi (BOA, MF.MKT., 147/67, 1; Yüksel, 2012, s. 418)⁷.

Alman arkeoloji enstitüsünün üyeleri sonraki tarihlerde adalarda ve Anadolu'da inceleme gezilerinde bulundu⁸. Bu anlamda Dr. Dörpfeld ve beraberindeki altmış kadar ilim adamı Semadirek Adasının kuzey tarafındaki harabeler ile Truva harabelerini ziyaret ettiler (BOA, HR.TH., 173/5; BOA, BEO, 764/57265; BOA, İ.HR., 350/55; BOA, Y.A.RES., 75/45; BOA, İ.HR., 347/42). Enstitünün üyeleri Balkanlar'da da eski eser araştırmaları yapmaktaydı. Örneğin enstitünün üyelerinden Adolf, Selanik şehrindeki eski surlar ve Beyaz Kule'de incelemelerde bulundu (BOA, BEO, 3345/250804).

Atina'da eski eser araştırmaları yapmak üzere arkeoloji enstitüsü kuran bir diğer devlet Amerika Birleşik Devletleri'dir. 1881'de ABD'nin önde gelen iş adamlarıyla iş birliği içinde dokuz Amerikan üniversitesinden oluşan bir konsorsiyum tarafından Atina'da bir eski eserler okulu (enstitüsü) kuruldu. Enstitü, ABD'nin deniz aşırı ilk araştırma merkezi olup Roma'daki Amerikan Akademisi ile birlikte en büyüğü idi. Keza Atina'da bulunan yabancı arkeoloji enstitülerinden en büyüğü yine ABD'nin kurduğu enstitü idi⁹.

ABD'nin Osmanlı ülkesindeki en önemli faaliyeti Alman asıllı olup 1868'de Amerikan vatandaşı olan Heinrich Schliemann tarafından Truva hazinelerinin bulunması ve 1873'te Yunanistan'a kaçırılması idi (Sönmez, 2011, s. 215-228). Bu olay Atina'daki enstitü ile doğrudan ilgili olmamakla birlikte açıldıktan sonra enstitü üyelerinin Türkiye'deki araştırmalarını etkilediği düşünülebilir. Osmanlı arşivlerinde ABD'nin açtığı enstitü üyelerinin eski eser araştırmalarına yönelik tespit edilen bir izin talebi 18 Eylül 1884 tarihine aittir. Belgeye göre Amerikan enstitüsünün üyeleri Doro, Clark ve Sturd adlı araştırmacılar, Dicle ve Fırat vadisinde eski eser araştırması yapmak amacıyla izin talep etmeleri üzerine Osmanlı makamları bu talebi uygun buldu (BOA, HR.TO., 148/35, 1).

Bilahare ABD'nin enstitü üyelerinden Kaskay(?) ile Atina'daki İngiliz enstitüsünden Alan John Bayard Wace ve sorumluluklarında bulunan öğrencilerden oluşan grup 18 Mart 1907'de Yunan adaları, ardından Hisarlık'taki Truva arkeolojik alanını ziyaret etmek için izin talep etti (BOA, Y.A.RES., 145/51; BOA, HR.İD., 2122/103). Ancak bir gün sonra bu istekten feragat edilerek talebin geri alındığı bildirildi (BOA, HR.İD., 2122/104).

İngiltere'nin Atina'da bir arkeoloji okulu kurmasına yönelik ilk fikir Profesör Jebb'in 1883 yılının Mayıs ayında *Fortnightly Review*'de yayınlanan "*Plea for a British Institute at Athens*" başlıklı makalesiyle ortaya atıldı. Aynı yılın Haziran ayında Kral VII. Edward, Gladstone, Lord Salisbury, Lord Rosebery ve diğer önemli kamu görevlilerinin katıldığı bir toplantıda konu değerlendirildi ve Atina'da bir İngiliz arkeoloji okulu kurulmasının zamanının geldiğine karar verildi (Macmillan, 1910/1911, s. ix). Okul 1886'da Francis Cranmer Penrose'un kurucu müdürlüğünde çalışmalarında başladı. Atina'da açılan bu enstitü İngilizlerin arkeoloji ve kültürel alanda çalışmalar yapmak üzere kurdukları ilk arkeoloji okulu özelliğini taşımaktaydı.

⁷ Dr. Dörpfeld, Hisarlık'ta gerçekleştireceği kazıları tamamlamak üzere gerekli alet ve edavatını göndereceği sandıkların gümrükte muayene ve vergiden muaf tutulmasını istedi. Ancak bu istisnanın mümkün olmadığı 29 Ağustos 1892'de kendisine ifade edildi (BOA, BEO, 58/4337).

⁸ Bu dönemde Osmanlı ülkesine gelen Almanlar arasında arkeolojik kazılar gerçekleştirmeyi düşünen, tıbbî veya nebatî incelemelerde bulunmak gibi bilimsel amaçlar taşıyan ilim adamları yanında turistik seyahat yapmak isteyenler de bulunmaktaydı (Yüksel, 2012: s. 416).

⁹ Okul bugün, kurucularının öngördüğü gibi Yunanistan'da özel bir kültür kurumu olarak faaliyet gösteren, özel olarak finanse edilen, kâr amacı gütmeyen bir eğitim kurumu olmaya devam etmektedir. Yunanistan'ın kültürel mirasının araştırılmasını, korunmasını ve sunumunu destekleyen kurum; Atina'da iki büyük araştırma kütüphanesi (Blegen Kütüphanesi, Gennadius Kütüphanesi) ve bir arkeoloji laboratuvarı (Wiener Laboratuvarı) işletmektedir. (Discovering the Archaeologists, 2014: s. 36; History and Mission, 2021).

Enstitü genellikle klasik araştırmalar ve arkeoloji alanında çalışmalar yürütmekteydi. Bilahare 1901'de Roma şehrinde de İngiltere'ye ait bir arkeoloji enstitüsü kuruldu (Dosdoğru, 2018, s. 51)¹⁰.

Atina'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, ilk yıllarından itibaren tarih öncesi çağlardan Klasik, Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine kadar Helen dünyasının tüm yönlerini incelemeyi hedeflemişti. Keza Yunan topraklarıyla ilgili tüm disiplinlerde ve tüm dönemlerde yapılacak araştırmalar teşvik edilecekti (Director of the British School at Athens, 2021).

Okulun üyelerinin Anadolu'daki araştırmalarıyla ilgili tespit edilen bir örnek 1897 yılına aitti. Enstitünün müdürü Sir Cecil Harcourt-Smith, 17 Şubat 1897 İzmir'de Develiköy civarında Değirmendere köyünde Kolofon (Kolophon) denilen antik şehirde kazı yapmak için izin talep etti (BOA, HR.TH., 194/39). Neticede 26 Temmuz 1897'de gerekli izinler verildi (BOA, HR.TH., 197/90).

Enstitünün XX. yüzyılda da araştırmaları söz konusu oldu. Arşiv belgelerine yansıyan izin taleplerine göre İngiltere'nin Atina enstitüsünün müdürü Richard MacGillivray Dawkins, enstitü üyelerinden Alan John Bayard Wace ve bir okul talebesi ile birlikte 29 Ağustos 1906'da Vamurgos(?) yoluyla Ostropalya'ya gelerek manastırı ziyaret ettiler (BOA, DH.MKT., 1113/65). Gezilerine devam eden heyet 8 Eylül 1906'da İstanköy'den Kalimnoz'a geçerek Eskiköy mahalli ile Nephya kilisesinde araştırmalar yaptı (BOA, DH.MKT., 1116/67).

Enstitü müdürü Richard MacGillivray Dawkins, 29 Ağustos 1911'de Aydın Vilayeti'ne bağlı Marmaris kazası Dadya (Datça) nahiyesinde Burgaz'da enstitü adına 1911 yılı Eylül ayının başından itibaren bir sene müddetle hafriyat yapılmasına izin verilmesini talep etti. Yapılan değerlendirmeler sonucunda sahiplerinin rızasının alınması şartıyla izin verildi (BOA, İ.MF., 18/23).

İngiliz enstitüsünün üyelerin güvenlik problemleri yaşanabilecek yerlerde ve dönemlerde dahi araştırmalarını devam ettirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Örneğin A.J.B. Wace, 22 Mayıs 1912'de Alasonya, Teselya ve Serfice bölgelerinde araştırma ve keşif gezisinde bulunmak istediğini bildirmiş, kendisine eşkiya bulunan veya güvenlik sorunları yaşanabilecek yerlerde dolaşmamak şartıyla izin verilmişti. Keza Serfice'ye giderken güvenliği için Osmanlı yetkilileri tarafından beş adet jandarma da görevlendirildi (BOA, DH.İD., 60/14). Enstitü, Doğu Akdeniz'deki pek çok bölgede arkeolojik araştırmalar yapmakta ancak Yunanistan'a özellikle odaklanarak Knossos, Sparta ve Mycenae gibi bazı alanlarda kazılar yapmaktaydı. Keza Kıbrıs, Türkiye'nin batısı ve Mısır'ın yanı sıra Ege, Makedonya'dan Epiros ve Tesalya'dan Boeotia, Attika ve Mora'ya, Girit, Kikladlar, Euboea, Kithira ve Sakız Adası gibi birçok adadaki pek çok yerde araştırmalar yapıldı (History, 2021).

Rusların, Osmanlı ülkesindeki Bizans dönemi eserlerine özel bir ilgileri vardı. Bu amaçla 1894'te İstanbul'da Arkeoloji Enstitüsü açarak Fyodor İvanoviç Uspenski'nin yönetiminde I. Dünya Savaşı'na kadar aralıksız yirmi yıl gerek Anadolu'da gerekse Balkanlar'da araştırmalar yaptılar. Rusya, Atina'da arkeoloji enstitüsü açmadı. Bölgedeki arkeolojik araştırmalar, İstanbul'daki enstitü tarafından organize edilmekteydi. Bu anlamda enstitünün Atina'ya ilk keşif gezilerinden birisi 1895'te gerçekleştirildi. Gezide Yunanistan'ın tarihi eserlerinin incelenmesinin yanı sıra Atina'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü ile Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından bir müddetten beri yürütülen kazılar hakkında bilgi edinmek amaçlanmıştı. Ayrıca

¹⁰ Atina'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Atina'daki bu tür on yedi yabancı kurumdan birisiydi. Enstitüde arkeolojik kazılar ve araştırmalar yürütülmekte, eğitim öğretim verilmektedir. Başlangıçta ilk direktörü Francis Cranmer Penrose tarafından tasarlanan tek bir binada yer alan enstitüde bir pansiyon, Atina'da büyük bir kütüphane ve Yunanistan'daki en eski arkeolojik buluntuların incelendiği bir laboratuvar (Marc ve Ismene Fitch Laboratuvarı) işletilmektedir. Keza Girit'in Knossos şehrinde, burasının ilk İngiliz arkeologu olan Sir Arthur Evans tarafından kurulan 1900'lerden kalma arazide büyüyen bir araştırma merkezine sahiptir. Merkez, Stratigrafi Müzesi, konaklama yeri ve küçük bir kütüphaneden oluşmaktadır (Discovering the Archaeologists, 2014: s. 36; History, 2021).

Yunanistan'da faaliyet gösteren ilmi kurum ve cemiyetlerle iş birliği yapılması planlandı. Enstitüde görevli Y. İ. Smirnov, E. M. Pridik ve M. İ. Rostovtsev'den oluşan heyet, burada yapılan kazıları izleyerek müzelerde incelemelerde bulundu. Keza Atina yakınlarındaki tarihi mekanlar ile kiliseler gezilerek fotoğraflar çekildi. Heyetten E. M. Pridik, Teselya'ya giderek buradaki Türk, Yahudi ve Hristiyan mezarlıklarındaki mezar taşları üzerinde çalışmalar yaptı. Bu çalışmalara İtalyan arkeolog Gaetano de Sanctis de katıldı. Yunan idareciler, gerçekleştirilen çalışmalara her türlü desteği ve kolaylığı sağladı. Ayrıca Manastır, Larissa, Tırnova, Zarkos, Volo ve Fersal gibi şehirlerde yapılan incelemelerde 140 civarında yazıt tespit edilerek bunlar incelendi ve tercümelere yapıldı (Ünal, 2015, s. 106-107).

Avusturya'nın Atina'daki arkeoloji enstitüsü 1898'de Otto Benndorf tarafından kuruldu. Okul, Yunanistan'da kurulan en eski beşinci arkeoloji kurumu idi. Kurum, Yunanistan'da arkeoloji projelerini desteklemekte ve arkeolojik kazı ve araştırmalar yapmaktaydı (Discovering the Archaeologists, 2014, s. 36). Atina enstitüsünün kurulmasıyla, arkeolojik araştırma faaliyetleri için merkezi bir tesis oluşturulmuş oldu. Böylece daha önce başlatılan birçok bilimsel faaliyetin bir araya getirilmesi mümkün kılındı. Örneğin 1895'te Otto Benndorf tarafından başlatılan Efes kazılarını 1898'de İzmir'de ve aynı tarihte Atina'da kurulan enstitüler organize etmişti. Avusturyalı arkeologlar tarafından Türkiye'de Efes kazısı yanında Yunanistan'da Lousoi, Elis ve Aigeira'da kazılar gerçekleştirildi (100 Jahre Österreichisches , 2021).

İtalya, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler eski eserleri koruma kanunlarını ilk oluşturan devletlerdendi. İtalya, Roma İmparatorluğunun mirasına sahip olması nedeniyle eski eserler açısından oldukça zengindi. Henüz XIII. yüzyılda eski eserlerin korunmasına ilişkin çeşitli düzenlemeler yapılan ülkede, 1600'lü yıllardan itibaren Papalığın aldığı karar ile eski eserlerin yurtdışına çıkarılması yasaklandı. 1700'lü yıllarda anıtlara ilişkin belgeler sistemli bir şekilde toplanmaya ve değerlendirilmeye başlandı. 1865'te kişilerin ve kurumların ellerindeki tarihî eserlere kamu yararına el konulması esasını kabul eden bir koruma kanunu çıkarıldı. Eski eserlerin korunmasına yönelik temel bir kanun olma özelliğini taşıyan ilk düzenleme ise 1902 yılında kabul edildi (Nesli, 2018, s. 439).

İtalyan araştırmacılar 1884'ten itibaren Girit ve Kiklad adalarına birtakım araştırma gezileri düzenledi. 1899'da Girit'te İtalyan Arkeoloji Misyonu kuruldu. Daha sonra 1908'de yine Girit'te Festòs ve Haghia Triada kazıları için imtiyaz alındı. 1909'da ise Atina'daki arkeoloji enstitüsü kuruldu (La Storia Della Scuola, 2021). Bölgede arkeolojik kazı ve araştırmalar yapan enstitünün Atina'da oldukça büyük bir kütüphane kurduğu bilinmektedir (Discovering the Archaeologists, 2014, s. 36). Arşiv belgeleri arasında İtalya'nın arkeoloji enstitüsünün araştırılan dönemde izin talebine rastlanmadı. Ancak daha sonraki yıllarda izin talepleri söz konusu oldu. Görüleceği üzere Atina, adalar ve Türkiye'de adı geçen enstitülerin üyeleri hummalı bir şekilde antik Yunan ve Bizans dönemine ait eserler tespit etmeye çalışmaktaydı.

Atina'da İlk Uluslararası Arkeoloji Kongresinin Düzenlenmesi (1905)

Atina sahip olduğu kültürel zenginlik sebebiyle sembol bir şehir olarak görülmekteydi. Dolayısıyla şehir sadece Avrupalı devletlerin arkeoloji enstitüleri açtıkları bir yer olarak kalmadı. İlk uluslararası arkeoloji kongresi de 1905'te Atina'da toplandı. Esasen XIX. yüzyılın sonlarında Yunan Arkeoloji Servisinin önemli bir hedefi vardı. Bu amaç; arkeoloji disiplininin hem bilimsel hem de pratik konularının araştırılması ve tartışılması yoluyla ilerletmek üzere düzenli aralıklarla uluslararası bir arkeoloji kongresinin toplanmasıydı. Bu fikir Yunanistan'da bulunan yabancı arkeoloji okulları tarafından da hararetle desteklendi ve teşvik edildi. Bu düşünceyi gerçekleştirmek için bazı girişimlerde bulunulmakla birlikte ilk etapta bir sonuç alınmadı.

Yunan Hükümeti, 1901'de uluslararası bir arkeoloji kongresi düzenlenmesine dair bir kararname yayınlanarak ilk toplantıyı Atina'da düzenleyecek bir komite atadı. Neticede "*Birinci Uluslararası Arkeoloji Kongresi*"nin ilk toplantısı 6-12 Nisan 1905 tarihinde Atina'da

gerçekleşti. Kongre, Yunan Arkeoloji Servisi, Atina Arkeoloji Derneği ve Atina Üniversitesi tarafından Yunanistan'daki yabancı arkeoloji enstitülerinin iş birliği ile gerçekleştirildi. Katılan tüm ülkeler kendi hükümetlerinin temsilcilerini göndermiş, böylece toplantı önemli bir diplomatik etkinlik haline gelmişti. Kongreye 19 ülkeden üniversiteleri, bilimsel toplulukları, müzeleri ve hükümet organlarını temsil eden 459 delege ve 406 ilgili üye katıldı. Kongrenin ifade edilen amacı, arkeolojiyi mümkün olan en geniş anlamda incelemektir (Hodgkin, 1905, s. 79-95; The First International Congress, 2021). Yunan Hükümeti kongreye Osmanlı Devleti'ni temsilen Müze-i Hümayûn Müdürü Osman Hamdi Bey'in de katılması için 16 Ocak 1905'te davet gönderdi (BOA, HR.İD., 2115/30). Bunun üzerine Osman Hamdi Bey'in (BOA, Y.A.RES., 130/10) ve Atina sefirinin kongreye katılmasına izin verildi (BOA, İ.HUS., 127/33; BOA, HR.TH., 316/69; BOA, Y.MTV., 271/88).

Geniş bir coğrafi ve kronolojik yelpazede hem genel hem de özel konuları kapsayan 120'den fazla makale İngilizce, Fransızca, Almanca, Yunanca ve İtalyanca gibi çeşitli dillerde sunuldu. İlki Atina'da düzenlenen kongrede, arkeoloji ile ilgili müze etiği ve eski eserlerin yasadışı trafiği gibi birçok konu gündeme getirilirken uzun vadeli projelerin üretilmesine de katkı sağlandı (Hodgkin, 1905, s. 79-95; The First International Congress, 2021). Bir sonraki kongrenin Mısır'da toplanması planlandı (BOA, Y.A.HUS., 486/135).

Atina'da toplanan Arkeoloji Kongresi'ne katılan bilim insanlarının bu süreçte Osmanlı ülkesindeki arkeolojik mekanları ziyaret etmek için çok sayıda izin talebi söz konusu oldu. Örneğin kongre üyelerinin Kuşadası, Didim ve sair yeri ziyaret edeceği bildirilerek ziyaretçilere kolaylık gösterilmesi istendi (BOA, Y.A.HUS., 486/135). Keza kongreye katılmak üzere Almanya'dan gelecek olanların Atina'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Dr. Wilhelm Dörpfeld ile birlikte İstanköy, Didim, Ayasuluk (günümüzde Selçuk) ve Bergama adlı kadim şehirleri gezip görmelerine 28 Şubat 1905 tarihinde izin verildiği bildirildi (BOA, HR.TH., 315/53). Sonraki tarihlerde de Almanya'dan ilim adamlarının Osmanlı ülkesinin değişik şehirlerine seyahatleri söz konusu oldu (Yüksel, 2012, s. 419).

Kongreye katılmak üzere Amerika'dan gelen elli kadar delegenin 23 Nisan 1905'te Asos'u ve 24 Nisan'da Hisarlık'ı görmek üzere Kumkale yakınındaki Karanlık Liman'a çıkmaları ve bölgeyi ziyaret etme talepleri ABD sefaretini aracılığıyla 14 Nisan 1905 tarihinde Hariciye Nezaretine iletildi (BOA, Y.A.RES., 130/42). Ancak Sadareten yazılan yazıda adı geçen elli delegenin ziyaretlerine izin verilmediği bildirildi. Ancak belgede izin verilmemesinin gerekçesi belirtilmemiştir (BOA, HR.TH., 317/106).

SONUÇ

Araştırmanın amacı 1830'da Yunan Krallığının bağımsızlığını kazanması sonrası izlediği irredentist politika bağlamında Osmanlı-Yunan ve Avrupalı devletler arasındaki eski eser rekabetini irdelemek olarak tanımlanmıştır. 1821 yılında Mora'da başlayan isyan, Filhelenizm ve Avrupalı devletlerin kontrolünde şekillenerek Yunanistan'ın kendi imkanlarıyla elde edemeyeceği bir bağımsızlığa dönüştü.

“*Megali İdea*”yı temel amaç olarak kabul eden Yunan Krallığı, Bizans'ın tarihsel ve kültürel mirası üzerinde hak iddia etmekteydi. Böylece Bizans'ın sahip olduğu coğrafyaya sahip olmak ve irredentist bir politika hedeflenmekteydi. Bu bağlamda eski eserler, Osmanlı-Yunan ilişkilerinde göz önünde bulundurulması gereken çok önemli bir kültürel unsur olarak ortaya çıkmaktaydı. Osmanlı yöneticileri özellikle 1826'da Osmanlı kuvvetlerinin Atina'yı kuşattıkları sırada eski eserlerin siyaseten önemi daha iyi anladı.

Kaynaklardan elde edilen veriler Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrasında iki devletin de eski eserlere bakışını derinleştirdiğini göstermektedir. Yunanistan'ın “*Megali İdea*” çerçevesinde

güttüğü irredentist politika, kültürel yayılmayı da içinde barındırdığı için eski eserlere olan ilgisi siyasi boyutla birleşmişti. Osmanlı Devleti ise Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ve Bizans mirasına sahip çıkma iddiasına bir tepki olarak bu kültürel mirasın kendisi tarafından korunması hususunda çaba gösterdi. Osmanlı yöneticileri Helenistik dönemden kalma eserlere farklı bir anlam yükleyerek Müze-i Hümâyûn'un merkezi alanlarında bu eserleri sergilemeye başladı.

Bağımsız bir Yunan Krallığının kurulması sonrası Avrupalı devletler siyaseten kurulmasına öncülük ettikleri Yunanistan'ın kültürel mirasına sahip çıkma iddiasını Atina'da kurdukları arkeoloji enstitüleriyle desteklediler. 1846'da Fransa, 1874'te Almanya, 1881'de Amerika Birleşik Devletleri, 1886'da İngiltere, 1898'de Avusturya ve 1909'da İtalya devletleri Atina'da birer arkeoloji enstitüsü açtılar. Rusya, Atina'da arkeoloji enstitüsü açmamakla birlikte 1894'te İstanbul'da kurduğu enstitü aracılığıyla bölgede arkeolojik araştırmalar yaptı. Bu enstitüler Antik Yunan'a yönelik meraklarının yanına kültürel geçmişlerine ait kadim bir tarih yaratma arzusu ve "*Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi*"nin etkisiyle Yunanistan ve Türkiye'de eski eser araştırmaları gerçekleştirdi.

Sonuç olarak Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışırken Müze-i Hümâyûn devletin egemenliğini kaybettiği bölgelerde dahi ülkenin tarihi eserlerini korumaya çalışmaktaydı. Böylece siyasi alandaki Osmanlı-Yunan rekabeti, kültürel alanda simge eserler, geçmişin sorumluluğu ve mirası üzerinden devam ettirildi.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT.NZD. (Sadaret-Nezaret ve Devâir Evrakı), 223/73.

BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası), 3345/250804; 58/4337; 764/57265, 824/61729.

DH.İD. (Dahiliye Nezâreti İdare), 28/30; 60/14.

DH.MKT. (Dahiliye Nezaretî Mektubî Kalemi), 1113/65; 1116/67; 1371/87; 2214/6.

DH.MUİ., (Dahiliye Nezaretî Muhaberât-ı Umumiye İdaresi), 121/13.

HAT (Hatt-ı Hümâyûn), 943/40671, A-1; 943/40671, B-1.

HR.İD. (Hariciye Nezâreti İdare), 2115/30; 2122/103; 2122/104.

HR.TH. (Hariciye Nezâreti Tahrirât-ı Hariciye Odası), 173/5; 194/39; 197/90; 227/106, 1-4; 315/53; 316/69; 317/106.

HR.TO. (Hariciye Nezâreti Tercüme Odası), 148/35, 1.

İ.HR. (İrâde Hariciye), 350/55; 347/42.

İ.HUS. (İrâde Hususi), 127/33.

İ.MF. (İrâde Maârif Nezâreti), 17/29; 18/23.

MF.MKT. (Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi), 147/67; 292/34; 330/15, 01; 330/15; 354/25; 356/30; 357/13.

Y.A.HUS. (Yıldız Sadâret Hususi), 486/135.

Y.A.RES. (Yıldız Sadâret Resmi Evrakı), 130/10; 130/42; 145/51; 75/45.

Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı), 162/132; 271/88.

B. Kitap, Makale ve Diğer Kaynaklar

Atasoy, S. (1983). Türkiye’de Müzecilik, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, M. Anđ vd. (Yay. Haz.), C. 6, İstanbul: İletişim Yay. 1458-1471.

Cinoğlu, U. (2002). Türk Arkeolojisinde Theodor Makridi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Çelik, Z. (2016). Asar-ı Atika, Osmanlı İmparatorluğunda Arkeoloji Siyaseti, A. Gür (Çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayını.

Demirhan, H. (2012). Yunan İsyanı’nda (1821-1832) Londra Yunan Komitesi ve İngiliz Yunanseverlerin Faaliyetleri, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (22), s. 41-64.

Discovering the Archaeologists of Greece 2012-14, *Initiative for Heritage Conservancy*, Opinion 4, Published by Initiative for Heritage Conservancy 2014.

Dosdoğru, B. (2018). Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü 1938-1953 (Ankara İngiliz Enstitüsü), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Eldem, E. (2015). “Μια νέα ματιά σε μια αρχαία πόλη: Η Θεσσαλονίκη στην οθωμανική Αρχαιολογία, 1882- 1912”, *Θεσσαλονίκη: Μια πόλη σε μετάβαση, 1912-2012*, D. Keridis (Ed.) Thessaloniki, Epikentro.

Eldem, E. (2017). Theodor Makridi Bey ve 1907 Boğazköy Kazısı, M. Doğan-Alparslan, A. Schachner, M. Alparslan (Ed.), içinde *Bir Anadolu İmparatorluğunun Keşfi*, (s.159-192), İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayını.

Erman, A. (2019). Erken Dönem Osmanlı Devleti-Yunanistan Krallığı İlişkileri: Problemler, Çatışan Faktörler ve Uzlaşma, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Étienne, R. (1996). L’École française d’Athènes, 1846-1996, *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 120, livraison 1, ss. 3-22; doi: <https://doi.org/10.3406/bch.1996.4585>

Eyice, S. (1997). Hadım Hasan Paşa Külliyesi, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul: TDV Yayını, s. 5-7.

George, T. (2016) The Resilience of Philhellenism, *The Historical Review/La Revue Historique*, C. 13, s.51-70.

Gerçek, F. (1999). Türk Müzeciliği, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hacısalihoglu, M. (2013). Yunanistan, II. Tarih, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: TDV Yayını, s. 586-595.

Hisar, A. Ş. (2010). Türk Müzeciliği, N. Turinay (Yay.Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hodgkin, T. (1905). Archaeological Congress at Athens. April 6–12th, 1905, *The Archaeological Journal*, 62, (1), s. 79-95.

Karaduman, H. (2004). Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi, *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XXV, (29), (Aralık), s. 73-92.

- Karal, E.Z. (1977) Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1861-1876, C. VII, 2. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kiel, M. (2005). Modon, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: TDV Yayını, s. 222-224.
- Koşay H. Z. vd., (2013a). Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi, C. I, 1. Kitap, Ankara: TTK Yayını.
- Koşay H. Z. vd., (2013b). Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi, C. I, 2. Kitap, Ankara: TTK Yayını.
- Koşay H. Z. vd., (2013c). Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi, C. II, Ankara: TTK Yayını.
- Macmillan, G. A. (1910-1911). A Short History of the British School at Athens, 1886-1911, *The Annual of the British School at Athens*, 17, ss. ix-xxxviii.
- Mumcu, A. (1969). Eski Eserler Hukuku ve Türkiye, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXVI, (3-4), 45-78.
- Nesli, A. (2018). Eski Eserlerin Korunmasının Hukuk Tarihi Yönüyle İncelenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20, (1), s. 431-478.
- Ogan, A. (1947). Türk Müzeciliğinin 100üncü Yıldönümü, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbullu Sevenler Grubu Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2002). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 13. baskı.
- Özkan, S. (1999). Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri, N. Bilgi vd. (Ed.) içinde *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, (s.449-478), İzmir: Beta Basım Yayın.
- Özsüer, E. (2016). 19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri, *Türkiyat Mecmuası*, 26 (2), s. 325-344.
- Özsüer, E. (2018). *Türkkokratia*, Avrupa'da Türk İmajı, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Penn, V. (1938). Philhellenism in Europe, 1821-1828, *The Slavonic and East European Review*, 16 (48), (Apr.), s. 638-653.
- Serbestoğlu, İ. ve Açık T. (2013). Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümayûn Mektebi, *Gazi Akademik Bakış*, 6, (12), (Yaz), s. 157-172.
- Serbestoğlu, İ. (2014). Yunanistan'a Geçiş Sürecinde Tesalya Müslümanlarının Durumu", *Bellekten*, LXXVIII, (283), (Aralık), s. 1075-1098.
- Serbestoğlu, İ. (2020). Antikiteye Emperyal İlgisi: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Baalbek'te Arkeoloji ve Turizm, N. İpek ve İ. Serbestoğlu (Ed.) içinde *Doç. Dr. İlknur Karagöz'e Armağan*, (s.361-389), Trabzon: Serander Yayınları.
- Shaw, W. M. K. (2015). Osmanlı Müzeciliği, E. Soğancılar (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı.
- Sönmez, A. (2011). Truva Hazinesinin Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi: Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası, *OTAM*, (29), (Bahar), s. 215-228.
- Şahin, G. (2007). Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI (42), (Eylül), s. 101-125.

- Şahin, G. (2019). XIX. Yüzyılın Sonlarında Yabancı Arkeologların Sivas ve Çevresinde Eski Eser (Âsâr ı Atika) Araştırmaya Yönelik Talepleri, içinde *Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu*, (s. 551-558), C. 1, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayını.
- Şahin, G. (2021). Osmanlı Döneminde Selanik Vilayetinde Eski Eserler ve Müze Kurulmasına Yönelik İlk Adımlar (1869-1912), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36 (1), s. 335-362. DOI: 10.18513/egetid.974627
- Tanyeri-Erdemir, T. (2012) Bilimsel Hareketlilik ve Etkileşim: Osmanlı'dan Günümüze Arkeoloji ve Müzecilik, Ankara: TÜBİTAK SOBAG Proje, Proje No: 107K512, EK-1.
- Uluslararası Kazı (2008). *Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yılı Anısına Türkiye Arkeolojisi*, F. Bayram (Yay.Haz), Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Ünal, F. (2015). Ruslar Bizansın Peşinde, İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayını.
- Yüksel, A. (2012). II. Abdülhamid Döneminde Bilimsel, Kültürel ve Turistik Amaçlarla Osmanlı Ülkesine Gelen Almanlar, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (5), October, s. 413-433.
- Yüksel, S. (2013). 1781 Rus-Avusturya İttifakı ve Grek Projesi, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (23), s. 99-122.

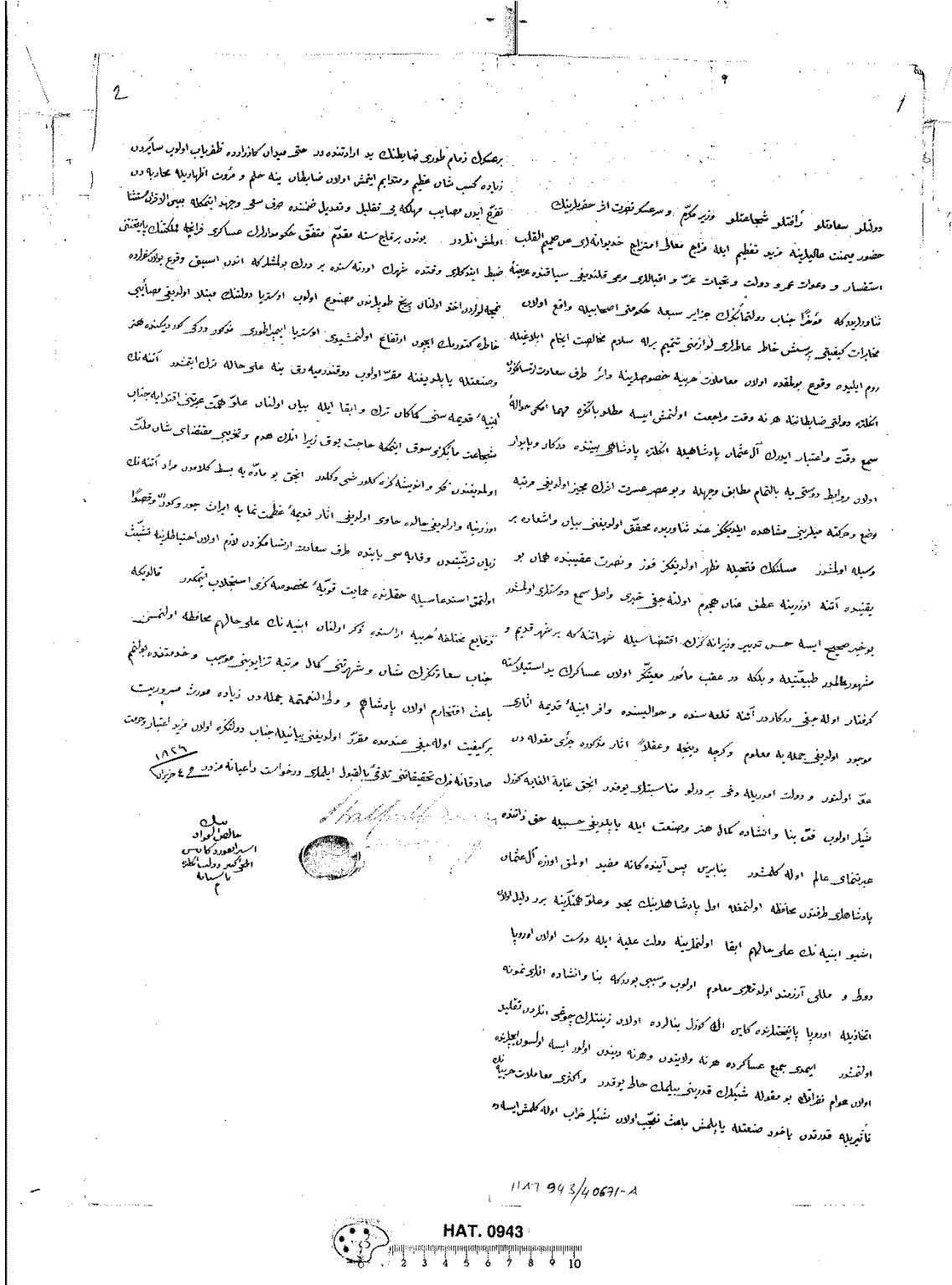
İnternet Sitesi Kaynakları

- 100 Jahre Österreichisches Archäologisches Institut. 1898 – 1998, <https://homepage.univie.ac.at/elisabeth.trinkl/forum/forum0399/10oai.htm> (22 Nisan 2021 tarihinde erişim sağlandı).
- 1929-2004 – Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nin 75 Yılı, s.2, <https://www.dainst.org/documents/10180/670177/DAI+istanbul+2-2004+Trk.pdf/1668bae7-e8dc-4608-9569-459e05c9e246>. (21 Şubat 2021 tarihinde erişim sağlandı).
- De 1846 à nos jours, <https://www.efa.gr/fr/ecole-francaise-athenes/histoire/histoire-de-l-ecole> (1 Nisan 2021 tarihinde erişim sağlandı).
- Director of the British School at Athens – Further Particulars, <https://oxfordbyzantinesociety.files.wordpress.com/2014/06/bsa-director-further-particulars.pdf>. (19 Mart 2021 tarihinde erişim sağlandı).
- History and Mission, <https://www.ascsa.edu.gr/about/history-and-mission> (10 Nisan 2021 tarihinde erişim sağlandı).
- History, <https://www.bsa.ac.uk/about-us/history/> (21 Nisan 2021 tarihinde erişim sağlandı).
- La Storia Della Scuola, <https://www.scuoladiatene.it/saia/storia/cronologia.html> (8 Nisan 2021 tarihinde erişim sağlandı).
- List of Foreign Archaeological Institutes in Greece https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Foreign_Archaeological_Institutes_in_Greece (11 Nisan 2021 tarihinde erişim sağlandı).

The First International Congress of Archaeology,
http://nam.culture.gr/portal/page/portal/deam/virtual_exhibitions/HAAS/Congress1905
(17 Ocak 2021 tarihinde erişim sağlandı).

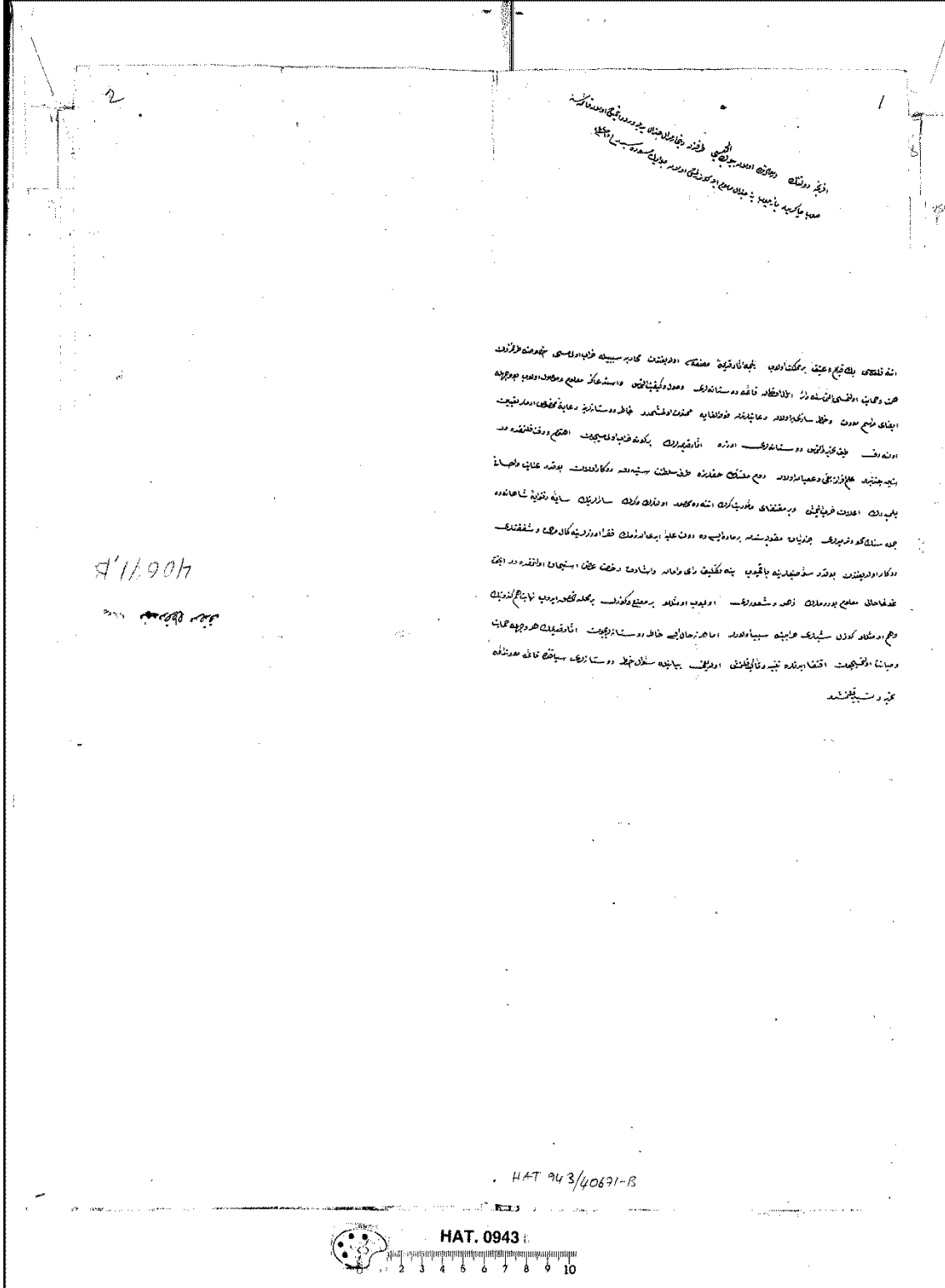
Vom Instituto di corrispondenza archeologica zum Deutschen Archäologischen Institut,
<https://www.dainst.org/en/dai/geschichte> (20 Nisan 2021 tarihinde erişim sağlandı).

EKLER

EK 1. İngiliz Elçisi Stratford Canning'ın Atina Muharası Sırasında Eski Eserlerin Korunmasına Dair Osmanlı Komutanı Mehmed Reşid Paşa'ya Bir Mektup Göndermesi Hk. (BOA, HAT, 943/40671, A-1).

EK 2. Mehmed Reşid Paşa'nın Atina Kalesi'ndeki Âsâr-ı Atika'nın Savaş Sebebiyle Zarar Görmemesi İçin Gerekli Özenin Gösterildiğine Dair Yazısı (BOA, HAT, 943/40671, B-1).

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 09.04.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 22.06.2021

DOI: 10.30692/sisad.912496

NÜFUS MÜBADELESİ VE BATI TRAKYA TÜRKLERİ

Population Exchange and Turks of Western Thrace

Nilüfer ERDEM

Doç. Dr.

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0003-1393-7655

nilerdem@istanbul.edu.tr

Atf/Citation: Nilüfer Erdem (2021), “Nüfus Mübadelesi ve Batı Trakya Türkleri”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s.139-151.

Öz: Mübadele dışında tutulmaları, Batı Trakya Türklerinin mübadeleden kaynaklı problemler yaşamalarını engellememiştir. Bu problemlerin ana sebebi, bölgeye Yunan idaresi tarafından kapasitesinin çok üzerinde Rum mübadil yerleştirilmesidir. Mübadil yerleştirilmesi Batı Trakya'daki demografik, ekonomik ve sosyal dengeleri bozacak şekilde gerçeleşmiştir. Devamında Türklere ait arazilerin bir kısmı istimlak edilerek, bu araziler üzerine mübadiller için mahalle ve köyler inşa edilmiştir. 1930 Türk-Yunan dostluğuna kadar bölge Türkleri durumlarındaki birtakım belirsizlikleri de göğüslemek zorunda kalmışlar ve içlerinden bazıları yeni koşullara ayak uyduramayarak Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmişlerdir. Makalemizin amacı, Rum mübadillerin yerleştirilmesi sonrası Batı Trakya Türklerinin yaşadıkları sıkıntılara ve bölgedeki değişimlere ışık tutmaktır. Bunun için ana kaynaklarımız, o dönem bölgede yayınlanmış olan “Yeni Adım” gazetesi ile birlikte Yunanistan Azınlıklar Müfettişi Stilianopoulos ve Trakya Genel İdarecisi Floryas'ın, Benaki Müzesi Eleftherios Venizelos Arşivi'nde yer alan raporlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Mübadelesi, Batı Trakya, Lozan, Göç, Yunanistan.

Abstract: The fact that they were excluded from the exchange did not prevent the Turks of Western Thrace from experiencing problems caused by the exchange. The main reason for these problems is that Greek immigrants were placed by the Greek administration in the region far above the capacity. The settlement of the immigrants took place in a way that disrupted the demographic, economic and social balances in Western Thrace. In the continuation, some of the lands belonging to the Turks were expropriated and neighborhoods and villages were built for the immigrants on these lands. Until the 1930 Turkish-Greek friendship, the Turks of the region had to face a number of uncertainties in their situation and some of them chose to emigrate to Turkey, unable to keep up with the new conditions. The aim of our article is to shed light on the difficulties experienced by the Turks of Western Thrace after the exchange and the changes in the region. Our main sources for this are the reports of Stilianopoulos, the Inspector of Minorities of Greece, and Floryas, the General Administrator of Thrace, together with the newspaper “Yeni Adım”, which was published in the region at that time. These reports are placed in the Eleftherios Venizelos archive of the Benaki Museum.

Keywords: Population Exchange, Western Thrace, Lausanne, Migration, Greece.

GİRİŞ

Meriç (Evros) Nehri ile Türkiye’den, Mesta Karasu (Nestos) Nehri ile Makedonya’dan ayrılan Batı Trakya Bölgesi’nin kuzeyindeki Rodop Dağları Bulgaristan ile sınırı teşkil etmekte, bölgenin güneyinde Ege Denizi yer almaktadır. Bölge Meriç (Evros), Rodop ve İskeçe (Ksanthi) illerinden oluşmaktadır. Meriç İli’nin merkezi Dedeağaç (Aleksandrupolis), Rodop İli’nin merkezi Gümülcine (Komotini) ve İskeçe İli’nin merkezi İskeçe (Ksanthi)dir. Bölge Türkleri tarafından Rodop Dağlarının eteklerinden denize kadar inen düzlük bölge Ova, burayla Rodop Dağları arasında kalan kısım Yaka, oranın da kuzeyindeki dağlık bölge Cebel ya da Balkan Kolu olarak anılmaktadır (Alp, 1995, s. 614).

Batı Trakya bölgesi, üç asır süren Osmanlı çöküş döneminin sonunda ilk Türk cumhuriyetinin kurulduğu topraklardır. Yeşil, siyah ve beyaz renklerden oluşan ve köşesinde Türklük ve bağımsızlığı simgeleyen bir ay yıldız barındıran “Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi”nin bayrağındaki siyah Balkanların kaybedilmesinden duyulan matem, yeşil ise ümidin simgesidir (Bıyıklıoğlu, 1955, s. 73-89; Gencer ve Özel, 2001, s. 43-44). Milli Marşı’nda “*Ey Batı Trakyalı asil Türk çocuğu ne mutlu sana / Sen hayat verdin kanınla milli kurtuluş savaşına / Yüce kahramanlığın nakşedildi cihanın her yanına / Selam duruyor bütün milletler senin şu milli bayrağına*” dizeleri dikkat çekmektedir (Cihan, ty, s. 126). İkinci Balkan Savaşı’nın karmaşık ortamında tarih sahnesine çıkmış olan bu yeni Türk devleti, Osmanlı Devleti’nin 29 Eylül 1913’te Bulgaristan ile imzalamış olduğu İstanbul Antlaşması sonrası kendini feshetmek zorunda kalmıştır (Erdem, 2014, s. 80-82). Bu gelişmeden sonra bölge Bulgarların eline geçmiştir ve 1918 yılına kadar Bulgar egemenliğinde kalmıştır. Ancak müttefiklerle Bulgaristan arasında imzalanan Neuilly (Nöyyi) Antlaşmasınının 48. maddesine dayanılarak Batı Trakya’nın kuzey dağlık kısmı Bulgaristan’a bırakılırken geri kalan kısmı, yani Karaağaç, Dimetoka, Sofulu, Dedeağaç, Gümülcine ve İskeçe kazaları Müttefiklerarası Trakya Hükümeti adı altında Fransız askeri makamlarının idaresine verilmiştir (Bıyıklıoğlu, 1955, s. 183-184).

Diğer taraftan bulunduğumuz coğrafyada sınırları, siyasi ve sosyal yapıyı değiştiren Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin çeşitli cephelerinde savaşan Batı Trakyalı askerler olmuştur (Erdem, 2018, s. 104-105). Türkler için savaş 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması ile sona ermemiş, tam tersine bu ateşkes yeni bir mücadelenin fitilini ateşlemiştir. Genellikle Müdafaa-i Hukukçu milletvekillerinden oluşan Son Osmanlı Meclisi Mebusanı’nda 1920 yılı Ocak’ında okunan ve sonrasında kabul edilen, Türk milletinin razı olabileceği asgari koşulları içeren Misak-ı Milli’nin şartlarından biri Batı Trakya ile ilgilidir ve bölgenin hukuki durumunun özgürce yapılacak halkoylaması ile belirlenmesini istemektedir (Budak, 2014, s. 176). Ne var ki Batı Trakya 1920 Mayıs’ında Yunan ordusu tarafından işgal edilmiştir (Bıyıklıoğlu, 1955, s. 308-309). 1920 yazında Yunan ordusunun Milne hattını aşarak Balıkesir ve Bursa, ayrıca Edirne ile birlikte Doğu Trakya’yı da eline geçirdiğini hatırlatmamız gerekir (Gazi Mustafa Kemal, 1999, s. 619; Mazarakis Enian, 2003, s. 258-260).

Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra işgalci güçlere karşı gerçekleştirdiği özgürlük ve bağımsızlık mücadelesini Türk milleti zaferle neticelendirmeyi başarmış ve İsviçre’nin Lozan şehrinde toplanan barış konferansında, Birinci Dünya Savaşı’nı kaybeden devletlerden sadece Türkiye, kendisi hakkında verilen kararları tersine çevirerek yeni bir barış için müttefiklerle eşit şartlarda masaya oturmayı başarmıştır. Konferanstaki hedefi Misak-ı Milli’yi gerçekleştirmek olan Türkiye’nin baş delegesi İsmet Paşa, ilgili oturumlarda Batı Trakya konusunu gündeme getirerek bölgenin geleceğinin halk oylaması ile saptanmasını istemiştir. Ancak İsmet Paşa’ya, müttefiklerin Türkiye’ye bu hakkı tanımaya eğilimli olmadıkları ifade edilmiştir (İnönü, 1987, s. 65-68). Lozan Antlaşması ile Yunanistan’a bırakılan Batı Trakya bölgesinde (Soysal, 2000, s.

95) yaşayan Müslümanlar, 30 Ocak 1923 günü imzalanan “Türk ve Rum¹ Nüfusun Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” uyarınca İstanbul Rumları ile birlikte mübadele, yani karşılıklı zorunlu göçün dışında tutulmuşlardır (Soysal, 2000, s. 185).

Mübadele kararının alınmasında, Yunanistan’ın Anadolu Bozgunu sonrasında pek çok Rum, bunun yanında kimi Ermeni, Süryani ve Çerkez nüfusun akınına uğraması neticesinde sosyal, ekonomik ve idari sorunlarla karşı karşıya kalmasının etkisi vardır. Limanlar ve kasabalardaki depolarda, sığınak ve çadırlarda üst üste yaşamakta olan bu göçmenlerin yerleştirilebilmeleri için topraklarında yaşayan Müslüman Türklerin Türkiye’ye gönderilmeleri, şüphesiz Yunanistan’ı rahatlatıyordu. Türkiye ise kurtuluş mücadelesinin ardından başlayan yeni dönemde yanıp yıkılan yerlerin onarımını ve hareketlilik gösteren nüfusunun yerleştirilmesini temin etmeye çalışmaktaydı. Rumların bıraktıkları toprakların, zeytinliklerin ve bağların işlenmesi, ürünlerinin toplanması Türkiye açısından önemliydi (Arı 2014, s. 22-23). Buna rağmen karar alındıktan sonra başta mübadillerin nakli konusu olmak üzere pek çok konunun çözülmesi gerekmiştir (Arı, 1991, s. 26).

Türkiye’ye gelen mübadillerin %58’i Marmara Bölgesine, %13’ü Ege Bölgesi’ne, %11’i Karadeniz Bölgesi’ne ve %10’u İç Anadolu Bölgesine yerleştirilmişlerdir. Türkiye’de en az mübadil yerleştirilen bölgeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmuştur (Bayındır Goularas, 2012, s. 132-134). Yunanistan’da ise mübadiller ağırlıklı olarak Makedonya ve Merkez Yunanistan’a yerleştirilmişlerdir. Bunu Batı Trakya, Ege Adaları, Tesalya, Girit ve Mora Yarımadası izlemiştir (Pavlidis, 1997, s. 22-23).

Makalemizin amacı, Batı Trakya’ya yerleştirilen Rum mübadiller sonrasında bölge Türklerinin yaşadıkları sıkıntılara ve bölgede söz konusu olan değişikliklere ışık tutmaktır. Bunun için ana kaynaklarımız, o dönem bölgede yayınlanmış olan Mehmet Hilmi’nin “Yeni Adım” gazetesi ile birlikte Yunanistan Azınlıklar Müfettişi Stilianopolos ve Trakya Genel İdarecisi Floryas’ın, Benaki Müzesi Eleftherios Venizelos Arşivi’nde yer alan raporlarıdır. Biri yerel bir gazeteci, diğerleri Yunan devlet memurları olmalarına rağmen kaleme aldıkları yan yana getirildiğinde, mübadele sonrası Batı Trakya’ya ait tablo çok daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Mübadil Yerleştirilmesinin Batı Trakya’nın Demografik ve Sosyal Yapısına Etkileri

Osmanlı belgeleri, bölgenin nüfusunun çoğunlukla Müslüman Türklerden oluştuğunu ortaya koymaktadırlar. Örneğin 1903’te Batı Trakya’nın toplam nüfusunun %71,50’si (255.102) Müslüman Türklerden oluşmaktadır. Geri kalan nüfusun %16,19’u (57.878) Rum ve %12,3’ü (44.181) Bulgar’dır. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanmış olan tüm olumsuzluklara rağmen İsmet Paşa’nın Lozan’da Batı Trakya nüfusuna ilişkin sunmuş olduğu verilere bakıldığında, 191.691 olan bölge nüfusunun 129.118’inin Türklerden ve ancak 33.904’ünün Rumlardan oluştuğu görülmektedir (Bıyıklıoğlu, 1955, s. 486). Yunan yetkilileri tarafından kapasitesine oranla fazla sayıda mübadilin yerleştirilmesi Batı Trakya’nın demografik, bunun yanında sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını tamamiyle değiştirmiştir. 1928 nüfus sayımı verileri Batı Trakya’nın 303.171 olan nüfusunun 107.607’sinin göçmen olduğunu ortaya koymuştur. Bir diğer ifadeyle bölge nüfusunun yaklaşık üçte birini Hellenler teşkil etmeye başlamışlardır (Eren, 1995, s. 56; Pavlidis, 1997, s. 22).

Batı Trakyalı Türklerin yerleştirilen mübadiller sebebiyle yaşadıkları sorunlar Mehmet Hilmi’nin “Yeni Adım” gazetesinde ayrıntılı ve içten bir şekilde ele alınmış, bir anlamda Yeni Adım 1920’li yıllarda Batı Trakya Türklerinin dili olmuştur. 1902 yılında Sofulu’nun Babalar Köyü’nde doğmuş olan Mehmet Hilmi, Edirne Lisesi ve Öğretmen Okulu’na devam etmiş, Batı Trakya Türklerine ait okullarda öğretmenlik yapmıştır. Lozan Antlaşması’ndan sonra Batı

¹ Çalışmamızda Ortodoks olan, Yunanca konuşan Osmanlı ve daha sonra Türk uyruklu olan azınlık mensuplarını “Rum” ifadesiyle andık. Yunanca konuşan, Ortodoks Yunanistan vatandaşlarını anmamız gerektiğinde “Yunan” kelimesini kullandık. Bu ikisinin iç içe geçtiği durumlarda “Hellen” sözcüğü tercih ettik.

Trakya'da "Yeni Ziya", "Yeni Yol" ve "Yeni Adım" gazetelerini çıkarmış ve 1931 yılında vefat etmiştir (Eren, 1995, s. 161-162; Anı ve Hikâyeleriyle Mehmet Hilmi, 2021, s. 12). Mehmet Hilmi otuz yıl dahi sürmeyen kısacık ömründeki yoğun mesaisini, "Biz yalnız Türk halkının refahına, saadetine, terakki ve tekâmülüne çalışmayı emel edindik" sözleriyle anlatmıştır (Yeni Adım, 3 Teşrinisani 1928, s. 1). Yunanistan'ın Makedonya bölgesindeki Türkler mübadele kararı sonrasında göç ettiklerinden dolayı bu bölgeye yerleştirilen göçmen sayısının dengeleri altüst edecek derecede büyük olmadığına, oysa göçmenlerin iskânı konusunu ele almış olanların Batı Trakya'nın Makedonya'dan asgari dört defa küçük bir bölge olduğunu gözden kaçırdıklarına işaret etmiştir (Yeni Adım, 11 Kanunusani 1930, s. 1). Mehmet Hilmi'ye göre Batı Trakya'ya göçmen yerleştirilmesi, adeta "[Yunan Hükümeti'nin] Batı Trakyalı Türkler üzerinde bir emel beslediği kanaatini verecek bir surette" gerçekleşmiştir (Yeni Adım, 10 Teşrinisani 1928, s. 1-2). Yoğun mübadilin yerleştirilmesi neticesinde bölgede 280 yeni göçmen yerleşim biriminin ortaya çıktığına bakarak, Mehmet Hilmi'nin bu tespitinde hatalı olduğunu söylemek zordur (Pavlidis, 1997, s. 27).

Diğer taraftan Yunanistan Azınlıklar Müfettişi Konstantinos Stilianopoulos'un (Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi, 251-27) raporları, Lozan Antlaşması'nın hemen sonrasındaki süreçte Batı Trakya Türklerinin durumuna dair ipuçları içermekte ve olguları bir Yunan yetkilinin gözünden aktarmaktadır. Raporlarda kaydedilenler Mehmet Hilmi'nin düştüğü notlarla yan yana getirildiklerinde, döneme ait tablo çok daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu raporların birinde Stilianopoulos, mübadillerin yerleştirilmesinin ve kimi mülklere Yunan Devleti tarafından el konulmasının Batı Trakya Türklerinin yaşam koşullarını güçleştirdiğini ve savaş sonrası ilk dönemlerde yaşadıkları sertliklerin onları korkuttuğunu kabul etmektedir. Türklerin psikolojisini tanımlarken, "Gelecek için şüphe ve olayların kökten değişeceğine dair umutlar arasında gidip gelmektedirler" cümlesini kullanmakta, Yunan idaresine güvenmediklerinin, zorunluluktan dolayı yazgılarına boyun eğdiklerinin altını çizmektedir (Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi, 053-34-35).

İlk zamanlar Batı Trakyalı Türklerin evlerinin bazı odalarına Rum mübadiller yerleştirilmiş, ya da bazı hallerde Türkler bir evde toplanmaya ve kendi evlerini mübadillere bırakmaya mecbur edilmişlerdir (Yeni Adım, 30 Eylül 1928, s. 1). Müslüman Türklerle Hıristiyan mübadillerin birlikte yaşamaktan doğan sıkıntıları ve iki grubun diyalog kurmaktaki zorlukları Stilianopoulos'un da dikkatini çekmiş ve raporlarının birinde koşulların neticesi olarak Türklerin "kendi ayrı hayatlarına kapandıklarını" kaydetmiştir (Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi, 053-36). Bu durumda Türkçe konuştuklarından dolayı evlerine Karamanlılar, yani Türk komşularından dinleri haricinde pek de farklı olmayan Orta Anadolu Ortodokslar yerleştirilenlerin şanslı addedilmeleri gerekir. Zira muhafazakâr olarak niteleyebileceğimiz bölge Türkleri Yunanca bilmiyorlardı. Diğer taraftan bölgeye göçmen yerleştirilmesi ile birlikte kimi huzursuzluklar vuku bulmuştur. Hamitli, Kireççiler (Yeni Adım, 17 Teşrinisani 1928, s. 2), Misvaklı, Kösel, Gökçeler, Karapazarlı (Karapazarlar), Alıççılar, Seymen, Karagözlü ve Fener (Yeni Adım, 15 Mart 1930, s. 3) örneklerinde olduğu gibi baskına uğrayan köyler olmuştur. Ya da bazı mübadiller, göçmen köyleri ve mahalleleri ortaya çıktığı halde misafiri oldukları evi terk etmek istemeyebilmişlerdir.

Dimetoka'da Türk vakıflarına ait kimi dükkânlar, "şehir park lazım" gerekçesiyle yıkılmışlardır (Hüseyinoğlu ve İmamoğlu, 2017, s. 113). İskeçe'nin son derece kıymetli Pazaryeri mevkiinde ve Yenice kasabasında yer alan, el konularak üzerine göçmenler için evler ve işyerleri inşa edilen mezarlıklar, Yunan idaresinin Türk mallarına gerçekleştirdiği istimlaklar açısından çarpıcı örneklerdir. Gümülcine Müftüsü Nevzat Efendi kendisinden mezarlıkların istenmesine "Dinen Müslüman mezarlıkları satılamaz" yanıtını verse de, Gümülcine'deki bazı Türk mezarlıkları istimlak edilerek üzerlerine Hıristiyan çocukları için okul gibi birtakım inşaatlar gerçekleştirilmiştir (Yeni Adım, 14 Teşrinisani 1928, s. 1-2). Gümülcine'de, bugün üzerinde büyük parkın bulunduğu Namazgâh Mezarlığının istimlak kararı üzerine Müftü mahkemeye başvurduğunda, kendisine "Mezarlığın tapusu yok" yanıtı verilmiştir (Hüseyinoğlu

vd., 2017, s. 86-87). Yunan idaresinin bu tip uygulamalarının, Batı Trakyalı Türklerin dini ve milli duygularını rencide ettiğini anlamak kolaydır. Kaldı ki Yunan hükümeti, Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi uyarınca Batı Trakyalı Türklere ait camilerin ve diğer dinsel kurumların yanında mezarlıkların da koruyuculuğunu üstlenmiş bulunmaktadır (Soysal, 2000, s. 104). Esasen Türklere ait kimi mezarlıklar ve vakıf mallarının istimlak edilerek elde edilen arazinin farklı amaçlar için kullanılması, Yunanistan tarafından Lozan Antlaşması'nın da ihlalidir. Bu noktada Mehmet Hilmi, Batı Trakya Türklerinin 1923'ten sonra maruz kaldığı zarar ve ziyanlar için tazminat almaları gerektiğini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Bu talebi vatandaşın göçmenlere sunduğu hayvanı, tarlası, otu, samanı, zahiresi, yatağı, yorganı, çiftliği, otlığı ve evi ile ilgili olduğu kadar, aynı zamanda Türk cemaatlerinin istimlak edilen vakıf mallarıyla da ilgilidir (Yeni Adım Gazetesi, 16 Teşrinisani 1929, s. 1; Yeni Adım, 20 Teşrinievvel 1928, s. 1; Yeni Adım, 25 Mayıs, 1929, s. 1).

Mübadil Yerleştirilmesinin Batı Trakya'nın Ekonomisine Etkileri

Gelen mübadillerle birlikte, bölgedeki Türk köylerinin etrafında mübadil mahalleleri ya da köyleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin 60 haneli Davutlu köyünün kuzeyinde 50 haneli bir göçmen köyü oluşturulunca Davutlu'nun tapulu arazisinin beş yüz dönümü göçmenlerin eline geçmiş ve koşullar tarla kira bedellerinin yükselmesine yol açmıştır (Yeni Adım, 3 Teşrinisani 1928, s. 2). Benzer şekilde 32 haneli Alıççılar köyü çevresine toplamları 230-240 haneyi bulan üç göçmen köyü inşa edilince, köyün otlaklarının ve arazilerinin büyük kısmı göçmenlere paylaştırılmıştır (Yeni Adım, 27 Teşrinievvel 1928, s. 2). Yine Gümölcine'ye çok yakın, koyun ve keçi sürüleriyle ormanlardan geçinen 60 haneli bir Türk köyü olan Semetli'de mübadele öncesi 4000 baş hayvan köyün otlığında rahatlıkla beslenebiliyorken, mübadeleden sonra aynı otlaklardan eskisi gibi yararlanılamadığından Türklerin sürüleri eksilmiştir (Yeni Adım, 3 Ağustos 1929, s. 4).

Mehmet Hilmi, Yeni Adım Gazetesi'nde yaşananlara, "*Her Türk köyünün civarında bir, iki, hatta üç adet muhacir köyü kurulmuş, Türk köyünün üç misli, dört misli bir muhacir nüfus yerleştirilmiştir. Zaten Türklere kıfayet etmeyen (yetmeyen) arazi, bu sefer bu kalabalık muhacir kitlesine de taksim edilince ve muhacirler hâkim bir vaziyette bulununca, Türk'ün ne tarlası kalmış, ne merası kalmış, netice itibarıyla ne hayvanı kalmıştır*" sözleriyle dikkat çekmeye çalışmıştır (Yeni Adım Gazetesi, 20 Teşrinievvel 1928, s. 1). Kaldı ki Muhacir Komisyonu Teşkilatı'nın yayınladığı istatistikler, göçmenler geldikten sonra sürülen toprak miktarının beşte iki oranında arttığını ortaya koymuştur. Açıktır ki bu sürülen fazladan arazi, Türklere ait otlaklardır (Yeni Adım, 11 Kanunusani 1930, s. 1).

Stilianopulos döneme ait raporlarının birinde, otlakların darlığı ve köylerin etrafına göçmen köylerinin ya da mahallelerinin kurulması sebebiyle topraksız kaldıklarından dolayı Batı Trakyalı Türklerden şikâyetler aldığını kaydetmektedir (Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi, 053-34-35). Bu şikâyetleri yorumlayabilmek için, bölgenin bir çiftçi memleketi, bir diğer ifadeyle bölge nüfusunun dörtte üç buçuğunun çiftçi olduğunun (Yeni Adım, 23 Teşrinisani 1929, s. 1) ve Meriç ile Karasu nehirleri arasında bu dönemde tek bir sanayi tesisinin bulunmadığının gözden kaçırılmaması gerekir. Bölgeye yerleştirilen göçmenler araziyle çiftçi adedi arasındaki oranı negatif yönde etkiledikleri gibi (Yeni Adım, 19 Mart 1929, s. 1), bölge Türklerinin yaşam koşullarının da Lozan Antlaşması öncesine göre kötüleşmesine sebep olmuşlardır (Yeni Adım Gazetesi, 10 Teşrinisani 1928, s. 1-2).

Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus, bu dönemde Yunan idaresi tarafından Kayalar Çiftliği örneğinde olduğu gibi, Türklere ait bazı çiftlikler ve arazilerin istimlak edildiğidir (Yeni Adım, 15 Haziran 1929, s. 4). Atmacalı, Köresten, Isıca, Makaklar, Keçiler, Emirli, Mustafçova, Ketenlik, Yassıören ve Şahin köylerinde köylülerin ellerindeki tapular dikkate alınmaksızın Yunan Hükümeti tarafından ormanlara el konulmuş ve Orman Dairesi'ne devredilmiştir. Sonrasında bu ormanlar kereste, kömür ve odun temin edebilmek üzere Hellen işletmecilere

satılmıştır (Yeni Adım, 26 Mart 1929, s. 1). İstimlâk öncesi Balkan Kolu'nda yer alan bu köyler ormanlardaki ağaçların bir kısmından kömür ve odun, bir kısmından kereste elde edebiliyor ve hayvanlarını beslemek için yararlanabiliyorlarken, bunları gerçekleştiremez hale gelmişlerdir. Oysa bölgenin Balkan Kolu'nda geniş araziler söz konusu değildir ve taşlık arazilerde ancak tütün yetiştirilebilmektedir. Batı Trakya'nın bu bölgesindeki köylülerin hayatı daha ziyade ormanlara dayanmaktaydı ki, bunu bilen Mehmet Hilmi oldubittilere itirazını, “*Bu köylüyü ormandan ayırmak demek, aç bırakmak demektir*” cümlesi ile ifade etmiştir (Yeni Adım, 24 Teşrinievvel 1928, s. 1-2).

Savaş sonrası yıllarda belki ekonomik krizin de etkisiyle tütüne iyi birim fiyatları verilememiş ve bazen ürünler uzun süre üreticilerin ellerinde bekleyerek değerlerinden kaybetmişlerdir (Yeni Adım, 15 Mart 1930, s. 1; Yeni Adım Gazetesi, 29 Haziran 1929, s. 1). Oysa tütün, günümüzde de olduğu gibi bölge Türklerinin temel geçim kaynağıdır. 1920'li yıllarda koza fiyatları düştüğünden dolayı ipek böcekçiliği de tatmin edici olmamış, bağcılık ve meyvecilik ise pek bir gelir getirmemiştir (Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi, 053-36). Diğer taraftan bölgeye mübadil yerleştirilmesi ile birlikte Yunan tüccarlar işletmelerinde mübadilleri tercih etmeye başlamışlardır. Mehmet Hilmi'nin “... *Son günlerde üç dört Türk dükkânı kapandı ve kapanmak üzeredir. Bu felaket esnafın fazla alacaklı bulunması ve umumi icranın tesiri neticesi olarak peşin parayla ciro edememesindedir...*” cümlesiyle ortaya koyduğu gibi, çiftçi ile işçi sınıfının ekonomik yönden zayıflaması, geçimini bunlardan sağlayan bölge esnafının durumunun da kötüleşmesine yol açmıştır (Yeni Adım, 5 Nisan 1930, s. 2-3; Yeni Adım, 1 Nisan 1929, s. 1).

10 Haziran 1930 Ankara Sözleşmesi'yle (Düstur, 3. Tertip, Cilt 11, s. 1939-1966) Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesinden kaynaklanan birtakım sorunlar çözüme bağlanana kadar, Batı Trakya Türkleri için alım-satım yasaklanmıştır (Yeni Adım Gazetesi, 25 Kanunusani 1930, s. 1). Bu uygulama Batı Trakya Türkleri arasında mübadele edileceklerine dair şüphelere ve kaygılara sebep olduğu gibi, ekonomik krizin halkı fazlasıyla etkilediği bir dönemde bankaların emlak ve arazi karşılığında kredi açmasını, dolayısıyla halkın biraz rahat nefes almasını da engellemiştir (Yeni Adım Gazetesi, 21 Eylül 1929, s. 2; Yeni Adım Gazetesi, 12 Teşrinisani 1929, s. 3; Yeni Adım Gazetesi, 16 Teşrinisani 1929, s. 1). Bu duruma çelişki teşkil eder bir şekilde aynı dönemde Türkler askerlik yapmakta, seçimlere katılmakta, kısacası bir Yunanın yerine getirdiği tüm görevleri yerine getirmektedirler (Yeni Adım Gazetesi, 25 Kanunusani 1930, s. 1). Diğer taraftan bölge Türklerinin bir kısmının Yunanistan'ın Makedonya Bölgesi'nde, yani Batı Trakya'nın batı sınırının ötesinde oldukça önemli bir yekûn tutan emlak ve arazileri kalmıştır. Bu kitle içinde Balkan Savaşları akabinde arazilerinden ve Lozan Antlaşması akabinde emlaklerinden tek kuruş gelir sağlayamayanlar da yer almıştır (Yeni Adım Gazetesi, 21 Kanunuevvel 1929, s. 1; 4).

Stilianopulos 12 Temmuz 1929 tarihli raporunda hem Türklerin hem de Hellenlerin ekonomik birtakım kaygılarla kendisine başvurduklarından söz etmektedir. Türklerin kendisine başvurma sebebi alım-satım yasağından şikâyetlidir. Ancak Hellenler, Türklerin mülklerini satamamaları sebebiyle kendilerine olan borçlarını ödeyemediklerinden şikâyetçi olmuşlardır (Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi, 053-34-35). 30 Eylül 1928 tarihli raporunda mübadelenin Batı Trakya Türklerinin ekonomisi üzerindeki negatif etkilerinden söz eden Stilianopulos, sıkıntılar sebebiyle tefeciliğin etkili olduğuna ve Batı Trakyalı Türk çiftçilerin üretimlerinden arttıramadıkları için birtakım çıkarıcıların kurbanı olduklarına işaret etmektedir. Türklerin bir kısmının topraksız kaldıkları, ya da büyük borçlar altına girdiklerinden dolayı göç etmeye karar verdiklerini kaydetmekte, bunun yanında yerli ve göçmen Hellenlere tüm potansiyellerini harekete geçirerek daha fazla güçlenmeyi tavsiye etmektedir (Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi, 053-36). Stilianopulos'un raporlarında düştüğü notlar, Batı Trakyalı Türklerin gelirlerinin 1920 ile 1922 yılları arasında pek farklı olmadığını, ancak 1922'den 1925'e gelindiğinde yüzde elli oranında ve ani bir şekilde azaldığını vurgulayan Mehmet Hilmi'yi doğrular niteliktedir. Mehmet Hilmi de çeşitli yazılarında Türk köylüsünün bu dönemde borç

aldığına (Yeni Adım Gazetesi, 23 Teşrisani 1929, s. 1) veya sermayesinden yediğine (Yeni Adım Gazetesi, 5 Nisan 1930, s. 2-3), ekonomik sıkıntıları öngöremediği için borcuna karşılık senetler imzaladığına, ne var ki borcunu zamanında ödeyemeyince bir de borcunun faizini yüklediğine değinmiştir (Yeni Adım Gazetesi, 22 Mart 1930, s. 1).

10 Haziran 1930 Ankara Sözleşmesi Sonrası Batı Trakya Türkleri

10 Haziran 1930 Ankara Sözleşmesi'yle “Yunanistan, Batı Trakya'ya geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun değişimden ayrık tutulmuş olan Batı Trakya Bölgesi'nde hazır bulunan Yunan uyruğundaki tüm Müslümanlara” yerleşik sıfatını tanımıştır. Sözleşmenin 15. maddesiyle, yapılmış olan sözleşme ve anlaşmalarla yerleşiklere tanınmış olan hakların kullanımını engellemiş olan bütün tedbirlerin kalkacağı hükmü getirilmiştir. Bu haklar arasında özellikle arazi alım ve satımı da sayılmıştır. Sözleşmenin 22. maddesi uyarınca antlaşmalara aykırı olarak Batı Trakya Bölgesi'ne yerleştirilen mübadillere verilmek üzere Türklerin ellerinden alınan arazilerin sahiplerine geri verilmesi imkânsız ise, Karma Mübadele Komisyonu'nun bu imkânsızlığı tespit etmesiyle bu mallar Yunan Hükümeti'ne geçecek, Yunan Hükümeti bu malları tazmin edecektir. Sözleşmenin 29. maddesi ise mülkiyeti Yunan Hükümeti'ne geçmeyen malların, bundan böyle hiçbir sınırlama ve el koyma konusu olamayacağını ve sahiplerinin bu mülklerden istedikleri gibi istifade edebileceklerini hükme bağlamıştır (Düstur, 3. Tertip, Cilt 11, s. 1939-1966).

1930 Ankara Sözleşmesi ile Batı Trakyalı Türklerin durumunun netlik kazandığı söylenebilir de Yunan arşivlerinde yer alan kimi belgeler, birtakım sıkıntıların 1930'lu yıllarda da devam ettiğini ortaya koyar niteliktedir. Örneğin Yunan meclisindeki Batı Trakyalı dört Türk milletvekili, Başbakan Venizelos ile Ekonomi ve Dışişleri Bakanlarına sundukları 3 Mart 1931 tarihli dilekçelerinde, Yunan Devleti'nin el koyduğu mülklere ilişkin kira ve tazminat bedellerini sürekli erteleyerek ödemediğinden şikâyet ederek, konunun adaletli bir şekilde çözümünü istemişlerdir. Söz konusu dilekçenin altında imzası bulunan dört Batı Trakyalı milletvekili Ali Galip, Niyazi Mumcu, Ali Rıza ve Halil Karaçanlı'dır (Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi 235-23).

Trakya Genel İdarecisi Dimitrios Floryas'ın 15 Ekim 1932 tarihinde Trakya Temyiz Mahkemesi Başsavcısı'na (Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi 113-24-26) ve 17 Ekim 1932 tarihinde Başbakan Venizelos'a (Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi 113-24) göndermiş olduğu, bölge Türklerinin arazileri konusunda Yunan Devleti ile olan sorunlarına ilişkin yazılar, Ankara Sözleşmesi sonrası vuku bulmuş olan gelişmelere dair ciddi ipuçları sunmaktadırlar. Floryas, başsavcıya göndermiş olduğu yazısında, Batı Trakya'ya büyük bir mübadil nüfus yerleştirildiğini ve onlara halen bölgede ikamet eden veya göç etmiş olan Türklere ait toprakların verildiğini kabul etmektedir. Bu arazilerin bazılarının sahipleri ile anlaşarak satın alındıklarına, bir kısmının ise devlet tarafından el konularak mübadillere dağıtıldıklarına ve bu durumun bölge Türkleri ile Yunan idaresi arasında “arazi sorunları” olarak nitelendirilebilecek sorunlar yarattığına işaret etmektedir. Ancak bizim açımızdan bu yazılarda çarpıcı olan, Floryas'ın bundan sonra naklettikleridir. Arazilerine ve mülklerine el konulmuş olan pek çok Türk, kimi avukatlara başvurmuşlardır. Arazilerin ve mülklerin iadesi veya bunlara karşılık tazminat ödenmesi konusunu bakanlıklar, Trakya Genel İdaresi ya da yerel merciler nezdinde takip etmeyi üslenmiş olan bu avukatlar, hizmetleri karşılığında Türklerle bazıları noter huzurunda olmak üzere özel anlaşmalar imzalamışlardır. Floryas'a göre iki ülke arasında mübadeleden kaynaklı sorunlara çözüm getirilmiş olup, bölge Türklerinin Trakya Genel İdaresi'ne veya Mübadele Karma Komisyonu'na başvurmaları halinde meseleleri Ankara Sözleşmesi uyarınca çözümlenmekte, bazen kendilerine arazi ve mülkleri iade edilmekte, bazen de bunlar için tazminat ödenmektedir. Ancak öncesinde arazileri ve mülkleri konusunu takip etmek üzere Türklerle anlaşmış olan avukatlar, birtakım kanunlardan ve yaptıkları anlaşmalardan yararlanarak onları mahkeme karşısına getirip ücretlerini ve mahkeme masraflarını talep etmişlerdir. Talep edilen ücretler çok yüksek olup, bazen Türkler avukatlara

arazilerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Esasen Floryas'ı harekete geçiren, Türklerin bu konudaki şikâyetlerini Karma Mübadele Komisyonuna taşımalarıdır. Şikâyetler üzerine söz konusu komisyon Trakya Genel İdaresi'ni yazı göndererek uyardığı gibi, komisyonun Türk üyesi Fuat Bey de bizzat ziyaret etmiştir. Avukatların bölge Türklerine karşı davranışının “şantaj” olarak isimlendirilebileceği kanaatinde olan Floryas, bu meselenin iki ülke arasında sorun teşkil edebileceğini düşünerek ve Türk basınındaki makaleleri de göz önünde bulundurarak konuya başsavcının ilgisini çekmeyi uygun görmüş, az sayıda kişinin kazancı uğruna Yunan idaresinin “dürüstlüğü ve güvenilirliğine” gölge düşmemesi gerektiğine işaret etmiştir. Floryas ayrıca mahkemelerin Türklere karşı “iyi niyetli” ve “ılımlı” davranmalarını istemiştir. Benzer şekilde Venizelos'a gönderdiği yazısında da ekonomik olarak güçsüzlükleri sebebiyle avukatların talep ettiği yüksek ücretleri ödeyemeyen Türklerin bölgeyi terk etmek zorunda kaldıklarına ve konuya bir çözüm yolu bulunması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Esasen üst paragrafta işaret ettiğimiz Floryas'ın yazıları, kanaatimizce 1923-1930 arası dönemde Batı Trakya Türklerinin içine düştüğü çaresizliğin ve meselelerin çözümünün gecikmesi ve içinde buldukları ekonomik darlık sebebiyle paniğe kapılarak birtakım fırsatçıların ağına düştüklerinin kanıtıdır. Nitekim Floryas'ın Venizelos'a gönderdiği 6 Ekim 1932 tarihli telgrafta da Batı Trakya Türklerinin konumları belli bir zemine oturduktan sonra dahi Türkiye'ye göç etmeye devam ettikleri dile getirilmiştir. Telgraftan göçün özellikle ekonomik sebeplerle vuku bulduğu ve göç edenlerin yaz aylarında suları azaldığında, ıssız noktalardan Meriç'i geçtikleri anlatılmıştır (Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi 113-9).

Şunu da ifade etmeliyiz ki mübadeleden sonraki yıllarda da Türk arazilerinin istimlak edilerek topraksız Yunan halkına dağıtılmasına devam edilmiştir. Örneğin 1539/1938 sayılı yasanın 34. maddesi ile “*vekil bırakmadan Yunanistan'ı terk eden kişilerin mülklerinin hükümet tarafından yönetilmesi*” öngörülmüş ve çeşitli nedenlerle Batı Trakya'yı terk etmiş Türklerin arazileri bu hüküm uyarınca hazine malı addedilmişlerdir. 821/1948 sayılı Arazi Birleştirme Yasası uyarınca, bölgede yaşanmış olan savaşlar neticesi kamu binalarının zarar görebilen evrakların kaybolması neticesi senet ibraz edemeyen bölge Türklerinin binlerce dönüm arazisi devlete intikal etmiştir. 2185/1952 sayılı yasa uyarınca istimlak edilen Türk çiftliklerinin başında Büyük Kaval, Küçük Kaval, Kara Musa, Anaköy, Ilgın, Tepe, Koç Obası, Ferezler, Kalfalar ve Küçük Osmanlı çiftlikleri gelmektedir. İstimlak edilen arazi on binlerce dönüme ulaşmaktadır. Günümüze değin bu tip uygulamaların onlarca örneği verilebilir. Netice itibarıyla 1923'te bölge arazisinin %84'ü Türklerin elindeyken, Türklere ait arazilere gerçekleştirilen istimlaklarla bu oran günümüzde %25'lere kadar düşmüştür (Chairoula, 2018, s. 197-200).

Batı Trakya Türklerinin, Lozan Antlaşması ve Mübadele Protokolünden Kaynaklı Kimlik Sorunları

Lozan Antlaşması'nın “Azınlıkların Korunmasına” ilişkin hükümlerinde, Batı Trakya Türkleri dini kimlikleri ile “Müslüman” olarak ele alınmışlardır. Antlaşmanın 45. maddesinde “*İşbu kesim hükümleri ile Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkları için tanınan haklar, Yunanistan tarafından da, kendi topraklarında bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır*” denilmektedir (Soysal, 2000, s. 103-106). Bu esasen toplumu Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olarak sınıflandıran Osmanlı “Millet Sistemi”nden arda kalan bir alışkanlıktır (Kurtaran, 2011, s. 61). Tüm Balkan coğrafyasında yaşayan Müslümanların, İslam dini vasıtasıyla kendilerini Türklerle özdeşleştirdikleri de bir gerçektir (Koyuncu, 2013, s. 144). Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanmış olan “Türk ve Rum Nüfusun Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol”da da İstanbul'da oturan Rumlarla Batı Trakya'daki Müslümanların mübadele dışında tutulacakları hükme bağlanmıştır (Soysal, 2000, s. 185). Oysa mübadele kapsamı dışında tutulanlara verilen “Etabli Belgeleri” üzerinde “Türk” sözcüğüne yer verilmiştir. Etabli Belgeleri, Mübadele Karma Komisyonu'nun görevde bulunduğu süre içinde mübadele kapsamı dışında tutulanlara verilen belgelerdir. Mübadele dışında tutulanlar, ayrıca nüfus kütüğü mahiyetindeki defterlere de

kaydedilmişlerdir. Batı Trakya’da yerleşik olduğunu ispatlamak isteyen azınlık mensupları, Gümülcine’deki Türkiye Başkonsolosluğu’na başvurarak, “Türklük Belgesi” olarak andıkları bu belgeyi alabilmektedirler (Eren, 1995, s. 57-62).

Yunan idaresi, Lozan Antlaşması ve Mübadele Protokolünde Batı Trakya’daki azınlıktan “Müslümanlar” olarak söz edildiğinden dolayı, Batı Trakya Türklerinin etnik kimliğini zikretmeyi ve tanımayı istememektedir. Dikkatlice bakıldığında bu konudaki çelişkileri de saptanabilmektedir. Örneğin Batı Trakya Türklerinin ilk derneği, “İskeçe Türk Gençler Yurdu” ismiyle kurulmuş (İskeçe Türk Birliği, 2003, s. 17; 23) ve dernek tüzüğü 1927 yılının Temmuz ayında İskeçe mahkemesi tarafından onaylanmıştır (Yeni Adım, 31 Ağustos 1929, s. 1-2; 4). 11 Mayıs 1930’da İskeçe Türk Gençler Yurdu’nun kurucu üyelerinden bir kısmı “Türk Ocağı” adı altında bir dernek kurmuşlardır. “İskeçe Türk Birliği” tüzüğü’nün 8. maddesinde derneğin amacı, “*Batı Trakya Türklerinin ruhi, bedeni ve manevi eğitimlerine çalışmak, aralarında içten dostluk bağları ve dayanışma meydana getirmek, Türk inkılabının yarattığı kültürel, toplumsal ve dini yenilikleri Batı Trakya Türkleri arasında yaymak*” olarak belirtilse de kuruluşu İskeçe Mahkemesi tarafından 17 Kasım 1936’da onaylanmıştır (<http://www.iskeceturkbirligi.org/page.php?ref=tuzuk>). Benzer şekilde “Gümülcine Türk Gençler Birliği” ve “Türk Öğretmenler Birliği” derneklerinin kuruluşları da gerçekleştirilebilmiştir (Eren, 1995, s. 87). Oysa söz konusu dernekler “*Yunanistan’da Türk değil, Müslümanların var olduğu*” gerekçesiyle 1983 yılından itibaren kapatılmışlardır (Chairola, 2018, s. 191). 1981 yılından itibaren Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan’da, günümüzde isminde “Türk” kelimesi yer alan derneklerin kurulmasına izin verilmediği gibi (Gündem, 16 Nisan 2005, s. 3), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin derneklerin konu ile ilgili başvurularına yönelik kararları da uygulanmamaktadır (Gündem, 13 Aralık 2013, s. 3).

3065/1954 sayılı “Batı Trakya Türk İlkokullarının Kuruluş ve Faaliyet Şekli ile Bunların İdarecilerini ve Batı Trakya Türk İlkokul Müfettişlerini İlgilendiren Bazı Maddelerin Düzenlenmesi Hakkındaki Kanun Hükmündeki Kararname” ile bölge Türklerinin etnik kimliğini tanıyan Yunanistan’da (Chairoula, 2018, s.88), 1966 yılına kadar Türklere ait ilkokullarda “Türk İlkokulu” ibaresi yer almıştır (Şerif, 1999, s. 382). 1968 Türk-Yunan Kültür Komisyonu, Atina ve Ankara toplantılarında azınlık fertlerinin din, ırk ve milliyet şuuruna saygı gösterilmesini tavsiye etmiş ve 1968’e kadar azınlık dilinde (yani Türkçe) okutulan derslerin, bundan sonra da istisnasız yine azınlık dilinde (Türkçe) yapılacağını bildirmişti (https://gtgb.gr/brosurler/ankara_atina_protokolu.pdf).

Hristos İliadis’in “*Η Θράκη Απειλείται [Trakya Tehdit Altında]*” adlı eserinde dikkat çektiği üzere Yunan mercileri kamuoyu karşısında Batı Trakya’daki azınlıktan “Müslüman” olarak söz ederken, kendileri ile çelişir bir şekilde pek çok gizli belgede “Türk” olarak bahsetmişler ve daha da önemlisi “*Türk muamelesi*” yapmışlardır (İliadis, 2018, s. 78-79). Şunu da belirtmeliyiz ki Yunan idaresi, Türkiye’deki inkılapların Batı Trakya’da da benimsenmesi halinde azınlığın ulusal bilincinin güçleneceğinden korkmuştur (Panayotidis, 1995, s. 151). Örneğin bu sebeple Batı Trakya Türklerine ait okullarda “Yeni Türk Alfabesi”ne geçilmesini, “*Ankara’nın sembolü*” ve “*Türkiye’de üretilen kültürel ürünlerle temasa geçmenin aracı*” olarak gördüğünden dolayı geciktirmeye çalışmıştır (Yeni Adım, 27 Teşrinievvel 1928, s. 1).

Kısaca özetlemeye çalıştığımız Batı Trakya Türklerinin kimlikleri ile ilgili sorunları 1920’lerden 2020’lere yüz yıldır devam etmektedirler. Batı Trakya Türklerinin kimlikleri ile ilgili yaşadıkları problemler, 1970’li yıllardan itibaren Kıbrıs Sorunu’na paralel tırmanışa geçmiştir (Oran, 1986, s. 106). Bugün Batı Trakya’daki azınlık Yunan idaresi tarafından “Türk Kökenliler (Turkogenis)”, “Pomaklar” ve “Çingeneler” olarak alt gruplara ayrılarak ele alınmaktadır (Panayotidis, 1995, s. 228).

SONUÇ

Şüphesiz göç, göç eden kitleyi derinden etkilemekte, maddi ve manevi olarak kayıplarına sebep olmaktadır. Göç eden birinci nesil, hele ki ilerlemiş bir yaşta ise geldiği yere uyumda son derece zorlanmakta ve doğduğu toprakları özlemektedir. Bazen buna, geldiği yerde aradığını bulamamanın verdiği sıkıntılar da eklenmektedir. Üstelik mübadele zorunlu bir göçtü. Bir diğer ifadeyle mübadeleye tabi olanların “*ben gitmek istemiyorum*” deme şansı bulunmuyordu. Her iki ülkeyi de demografik, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak derinden etkilemiş olan mübadele konusu, bu sebeplerden dolayı günümüze değin Türkiye ve Yunanistan’da hikâye ve romanlara konu olmuş, her iki ülkede de hakkında filmler yapılmıştır.

Göçten, göçmenlerin yerleştirildikleri bölgeler de etkilenmektedir ki, Batı Trakya bölgesi buna son derece iyi bir örnek teşkil etmektedir. Yunanistan, Türkiye’ye sınır olan bir bölgede, büyük bir Türk nüfusun yaşamasından duyduğu kaygılar sebebiyle olsa gerek, Batı Trakya bölgesine kapasitesinin çok ötesinde mübadil yerleştirmiştir. Mübadil yerleştirme işlemi bölgenin demografik yapısını değiştirecek şekilde gerçekleştiği gibi, bölge ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Daha da önemlisi Türklere ait bazı arazi ve mülkler el değiştirmiştir. Buradan hareketle mübadil yerleştirilmesinin, bölgede kökten değişimlere sebep olduğunun altını çizmemiz gerekir.

Yunanca bilmeyen, muhafazakâr yapıda olan ve Hristiyan komşuları ile evleri, yatakları ve yorganları başta olmak üzere her şeylerini paylaşan bölge Türkleri, başlarda bu yan yana yaşamı sürdürmekte zorlanmışlardır. Bazı yerleşim birimlerinde birtakım asayiş problemleri de yaşanabilmiştir. Ancak bu ilişki her zaman sıkıntılı olmamış, çoğu zaman kalıcı dostluklar da geliştirilmiştir. Esasen son derece uysal karakter taşıyan bölge Türkleri, yeni koşulları göğüslemek için ellerinden gelen gayreti göstermişlerdir. Yine de yeni koşullara uyum sağlayamayanlar Türkiye’ye göç etmeyi yeğlemişlerdir. Bu göçün en temel sebebi ekonomik olup, bu dönemde yaşadıkları darlık ve umutsuzluk sebebiyle birtakım fırsatçıların ağına düşenler de olmuştur. Batı Trakya örneğinde bir göç, başka bir göçü tetiklemiştir.

Lozan Antlaşması ve Mübadele Protokolünden, Batı Trakya Türklerine bir de kimlik problemi kalmıştır. Lozan Antlaşması ve Mübadele Protokolünde dini kimlikleri ile ele alındıklarından dolayı Yunanistan, Batı Trakya’daki azınlığın etnik kimliğini tanımak istememektedir. Batı Trakya Türklerinin bu sorunu, arazi ve mülklerinin istimlak edilmesi sorunu gibi yüz yıldan beri devam eden bir sorundur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Μουσείο Μπενάκη Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου [Benaki Müzesi Eleftherios Venizelos Arşivi]

Φάκελοι [Dosyalar]

053-34-35	053-36	113-9	113-24	113-24-26
235-23	251-27			

Resmi Yayınlar

Düstur, 3. Tertip, Cilt: 11.

Türkçe Kitap, Makale ve Bildiriler

- Alp, İ. (1995). Batı Trakya Türkleri. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: X, Sayı: 33, ss. 623-652.
- Anı ve Hikâyeleriyle Mehmet Hilmi (2021). R. Ali (Yay. Haz.). Ksanthi: BAKES Yayınları.
- Arı, K. (1991). Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924). Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 13-46.
- Arı, K. (2014). Büyük Mübadele (6. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bayındır Goularas, G. (2012). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürünün Yaşatılması. Alternatif Politika, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 129-146.
- Bıyıklıoğlu, T. (1955). Trakya'da Milli Mücadele. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Budak, M. (2014). Misak-ı Milli'den Lozan'a (5. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Cihan, S. S. (ty). Balkan Savaşı ve 1913 Batı Trakya Türk Cumhuriyeti. İstanbul: Yeni Batı Trakya Dergisi Yayınları.
- Erdem, N. (2014). 1913 Yılı'nın Temmuz-Ekim Ayları Arasında Batı Trakya Türkleri İle İlgili Gelişmelerin Yunan Basımındaki Yansımaları. History Studies, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 67-89.
- Erdem, N. (2018). Efemera Ürünlerin Işığında 1920'lerin Gümülüne'sinde Bir Genç: Gayrimübadillerin Fotoğrafçısı Ahmet Mehmet (Hamdi). C. Eraslan, N. Erdem, C. Bayram (Ed.), Balkanlarda Türk Kültürü: Batı Trakya Uluslararası Sempozyumu Bildiriler (ss. 102-115). İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını.
- Gazi M. Kemal (1999). Nutuk (Cilt: II). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gencer, A. İ., Özel, S. (2001). Türk İnkılap Tarihi (8. Basım). İstanbul: Der Yayınları.
- Hüseyinoğlu, T., İmamoğlu, M. (2017). Yunanistan'da Başmüftülük, Müftülükler ve Müftüler (1913-2014). Ksanthi: BAKES Yayınları.
- İnönü, İ. (1987). Hatıralar (2. Kitap). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İskeçe Türk Birliği (2003). Ksanthi: İskeçe Türk Birliği Yayını.
- Koyuncu, A. (2013). Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913). OTAM, Cilt: 33, Sayı: 33, ss. 139-196.
- Kurtaran, U. (2011). Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 8, ss. 57-71.
- Oran, B. (1986). Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Soysal, İ. (2000). Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (Cilt: I). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yunanca Kitaplar

- Ηλιαδης, X. [Iliadis, H.] (2018). Η Θράκη Απειλείται [Trakya Tehdit Altında]. Αθήνα [Atina]: Εκδόσεις Βιβλιόραμα [Vivliorama Yayınları].

Μαζαρακης Αινιαν, Ι. Κ. [Mazarakis Enian, İ. K.] (2003). Αγώνες του Νεώτερου Ελληνισμού [Çağdaş Hellenlerin Mücadeleleri]. Αθήνα [Atina]: Εκδόσεις Δωδώνη [Dodoni Yayınları].

Παναγιωτίδης, Ν. Μ. [Panayotidis, N. M.] (1995). Μουσουλμανική Μειονότητα και Εθνική Συνείδηση [Müslüman Azınlık ve Milli Bilinç]. Αλεξανδρούπολη [Dedeağaç]: Έκδοση ΤΕΔΚ Ν. Έβρου [Meriç Vilayeti TEDK Yayını].

Tezler

Chairoula, P. (2018). Balkan Savaşlarından Sonra Batı Trakya Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı ve Eğitim Tarihi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Eren, H. (1995). Batı Trakya Türkleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Pavlidis, A. (1997). Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gazeteler

Gündem

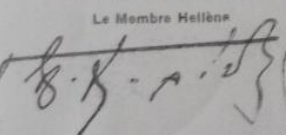
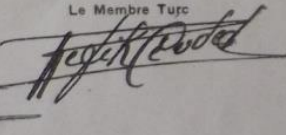
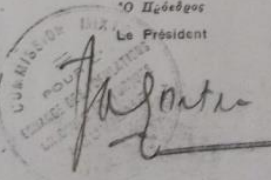
Yeni Adım

İnternet Kaynakları

http://gtgb.gr/brosurler/ankara_atina_protokolu.pdf

<http://www.iskeceturkbirligi.org/page.php?ref=tuzuk>

EKLER

9 ^η ΜΙΚΤΗ ΥΠΟΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ ΕΤΑΜΠΛΙ (ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ)	NEUVIEME SOUS-COMMISSION MIXTE POUR L'ECHANGE CERTIFICAT D'ETABLI (DE NON-ECHANGEABILITE)
Αρ. 8889	No. 8889
Επίθετον ≠	Nom de famille
Όνομα Αχμέτ	Prénom Ahmed
Όνομα πατρός Μουσταφά	Nom du père Mustafa
Όνομα μητρός Σμινιέ	Nom de la mère Sminie
Τόπος & ημερομηνία γεννήσεως 1916 Κομοτινιά	Lieu et date de naissance Comotini 1916
Εσποικία Μουσταφιάς αρ. 30	Domicile Rue Mustafias, 30
Τόπος έγγραφής εις τὰ ληξιαρχικά μητρώα	Lieu d'inscription à l'état civil
Πάγγελμα	Profession
Συμφώνως πρὸς ἀπόφασιν τῆς 9 ^{ης} Ὑποεπι- τι τῆς Ἀνταλλαγῆς Ἑλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν	Suivant décision de la Neuvième Sous-Commission Mixte pour l'Echange des Populations Grecques et Turques.
Ὁ κ. Αχμέτ Μουσταφά	M. Ahmed Mustafa
ἀναγνωρίζεται ὡς ἐταμπλί (μὴ ἀνταλλάξιμος)	est reconnu établi (non-échangeable)
Κομοτινή τῆ 9 Σεπτεμβρίου 1930	Comotini, le 9 Sepembre 1930
Ὁ Ἕλληρ Ἀντιπρόεδρος Le Membre Hellène	Ὁ Τούρκος Ἀντιπρόεδρος Le Membre Turc
	
	

EK 1. Bir Batı Trakyalı Türk'e Ait "Etabli Belgesi"

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 13.07.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 09.08.2021

DOI: 10.30692/sisad.970791

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE RUMLARIN İDARESİ*

Administration of Rum Community from the Ottoman State to the Republic of Turkey

Ramazan Erhan GÜLLÜ

Doç. Dr.

İstanbul Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-6819-4003

ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Atıf/Citation: Ramazan Erhan Güllü (2021), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Rumların İdaresi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s.153-171.

Öz: Rumlar, Osmanlı Devleti'nde hem nüfus olarak en kalabalık hem de devletle ilişkileri itibariyle en güçlü gayrimüslim toplumdur. İstanbul'un fethi sonrası patrikhane'nin statüsünün tanınmasıyla birlikte Rum milletinin idaresi, patrikhane merkezli olarak tesis edilmiştir. Toplum üzerinde etkili olan temel otorite patrikhaneydi. Tanzimat döneminde yaşanan kısmi değişimle birlikte patrikhane, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar toplum üzerindeki statüsünü korumuştur. Ancak özellikle mütareke döneminde yaşananlar, devletle patrikhane arasındaki ilişkileri gerginleştirdiği gibi Rum milletinin patrikhaneyle ilişkilerine de etki etmiştir. Buna rağmen Rumlar, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Cumhuriyet'e geçiş ve sonrasında da yaşanan birçok olaya rağmen nüfus ve nüfuz itibariyle gayrimüslim topluluklar içerisinde en güçlü olan gruplardır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlık politikalarında en fazla problem ve çatışma yaşadığı azınlık toplumu da yine Rumlar olmuştur. Bu durumun temel sebebi de mütareke döneminde yaşananlardır. Mütareke döneminde yaşananları sonraki süreç açısından da yaşanabilir bir tehdit olarak gören devlet, azınlık politikalarında sert bir tutum belirlemiştir. Bu çalışmada Rum toplumunun Osmanlı dönemindeki idari yapılanması ve Cumhuriyet sonrası bir azınlık toplumu olarak konumu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Rum, Patrikhane, Lozan Antlaşması, Azınlık.

Abstract: The Rums were both the most populous and the strongest non-Muslim society in the Ottoman State in terms of their relations with the state. With the recognition of the status of the patriarchate after the conquest of Istanbul by the Ottoman State, the administration of the Rum community was governed by the patriarchate. Thus, The main authority that had influence on the society was the patriarchate. Despite the partial change during the Tanzimat period, the patriarchate maintained its status over the community until the end of the Ottoman State. However, what happened during the armistice period not only strained the relations between the state and the patriarchate, but also affected the relations of the Rum community with the patriarchate. Nevertheless, the Rums were the strongest group among the non-Muslim communities in terms of population and influence, despite the many events that took place during and after the transition to the Republic, as it was in the Ottoman State. However, the community in which the Republic of

* Bu makale, daha önce yayımlanan şu çalışmamız esas alınarak hazırlanmıştır: Ramazan Erhan Güllü, Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi – Osmanlı'dan Cumhuriyet'e -, İstanbul 2018, Ötüken Neşriyat.

Turkey had the most problems and conflicts in terms of minority policies was again the Rums. The main reason for this was what had experienced during the armistice period. Seeing what happened during the armistice period as a recurring threat in the future, the state had taken a tough stance in its minority policies. In this study, the administrative structure of the Rum society in the Ottoman period and its position as a minority society after the Republic will be examined.

Keywords: Rum, Patriarchate, Lozan Treaty, Minorities.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin dinî/idarî yapılanmalarının sistemli hale getirilmesi, Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethi sonrası gerçekleşmişti. Fatih döneminde sistemleştirilmeye başlanılan uygulamalar, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde devam eden fetihlerle birlikte daha somut ve kapsamlı bir şekle bürünmüştü. Sonraları en yaygın tanımla "millet sistemi" olarak adlandırılan bu yapılanma ile "millet" kelimesi dinî anlamda "aynı inanca mensup olanlar" şeklinde tanımlanıyordu. Temelini İslam Hukuku'nun oluşturduğu bu anlayışa göre gayrimüslimler inançlarına göre "millet"lere ayrılırken yine İslam Hukuku'nun öngördüğü şekilde *zımmi*¹ statüsüyle yönetiliyorlardı (Bozkurt 1996, s. 11-14; Karpat 2011, s. 150-153).

Gayrimüslim tebaa; Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler olarak üç ayrı millete ayrılırken, Hristiyanlar arasındaki farklı etnik gruplar da inançları ve daha başka bazı özellikler dikkate alınarak Rum veya Ermeni milletine dâhil ediliyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde üç gayrimüslim millet (Rum, Ermeni ve Yahudi) bulunmaktaydı. Etnik olarak Rum ve Ermeni olmayan diğer Hristiyan etnik unsurlar da bağlandıkları millete dâhil cemaatler/topluluklar olarak kabul ediliyorlardı. Bu durum, İslam Hukuku çerçevesinde zımmi ahali ile devlet arasında yasal bir uyuşmayı ifade ediyordu (Kenanoğlu 2007, s. 70-78).

İstanbul'un Fethi Sonrası Rumların İdaresi

İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmet, öncelikli olarak şehrin yeniden canlı bir hayata kavuşması için uğraşmış, bunu sağlayabilmek için de şehirde yaşayan Rumlarla yakın ve samimi ilişkiler kurmak istemişti. Bu yönde ilk faaliyet olarak da fetih sonrası şehirden kaçan Rumların tekrar şehre dönebilecekleri ve evleri işgal edilmiş olanlara yeni ev verileceği ilân edilmişti (Mantran 2015, s. 213). Yine fetihten bir müddet sonra Fatih Sultan Mehmet, Ortodoksların dinî hayatlarını kurumsal olarak sürdürmelerini sağlayacak bir uygulamaya giderek, Georgios Kurtosis Scholarius'un "Gennadios" adıyla patrik, dolayısıyla da ülkedeki tüm Ortodoksların sivil ve rûhânî önderi olarak seçilmesini sağlamıştı. Böylece Sultan, Gennadios'u Ortodokslar üzerinde hem dini hem sivil olarak en büyük otorite haline getirmiş oluyordu (Shaw 2004, s. 85; Mantran 2015, s. 214; Papadopoulos 1967, s. 201-202). Ayrıca patriklik merkezi olarak da Bizans döneminde Ayasofya'dan sonra ikinci büyük ve kutsal mabet olarak kabul edilen Havariyyun Kilisesi kullanılacaktı. (Havariyyun Kilisesi, şu anda Fatih Camii'nin olduğu yerde bulunmaktaydı. Bir süre sonra kilise yıkılarak yerine camii inşa edilmişti.) 1455 yılında ise Gennadios'un isteğiyle patriklik merkezi Havariyyun Kilisesi'nden Pammakaristos Kilisesi'ne taşınmıştı (Kömürçüyan 1952, s. 177). Pammakaristos Kilisesi de yine Fatih bölgesinde, Çarşamba semtinde bulunan şu anki Fethiye Camii'nin olduğu yerdirdi. 16. yüzyıl ortalarına kadar (yaklaşık 130 yıl) Pammakaristos Kilisesi'nde bulunmaya devam eden patriklik merkezi, 1586 yılında Şeyhülislam Çivizâde Mehmet Efendi'nin fetvasıyla kilisenin "Fethiye Camii" adıyla camiye çevrilmesi sonrası, Fener semti civarındaki "Eflak Konağı Kilisesi"ne taşınmıştı. 1597'de Balat'ta yer alan "Aya Dimitri Kilisesi"ne taşınan patriklik, 1602 yılında – günümüze kadar faaliyetlerini devam ettireceği – Fener'deki Aya Yorgi (Agios Georgios) Kilisesi'ne taşınmıştı.

¹ *Zımmi* terimi, İslam ülkelerinde yaşayan gayrimüslim ahali için kullanılan ve onların statülerini belirleyen genel bir tanımdır. Terimin anlamı ve kullanılışı hakkında bkz. Mustafa Fayda, "Zımmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, İstanbul 2013, s. 438-440.

Bununla beraber Gennadios'un patrikliğe getirilişi ve devamında devletin Rumlarla kurduğu ilişki, bahsedilen genel anlatı çerçevesinde çoğu zaman Osmanlı Devleti'nin özellikle Rumlarla ilgili idaresinde oldukça farklı bir sistemin var olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Hatta Dimitri Kitsikis'e göre Rumların Bizans döneminin sonlarından itibaren Batı'ya ve Roma Kilisesi'ne karşı Türkleri tercih eden genel tutumlarına karşılık Türkler de Rumları her zaman diğer milletlerden farklı tutmuş hatta "İstanbul'daki patriğe Fatih Sultan Mehmet büyük yetkiler vererek âdeta imparatorluğun yönetimine ortak etmiştir." (Kitsikis 1980, s. 107). Kemal H. Karpat ise, patrikhaneye verilen yetkileri, "Ortodoksların idaresinde ortaklık" olarak değerlendirir ki devletin merkezî otoritesini patrikhane üzerinden Ortodoks ahaliye ulaştırma politikası, patrikhaneyi doğal olarak bu şekilde bir güç ve otoriteye sahip kılmıştır (Karpat 2004, s. 60).

Bu konu değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, patrikhanenin otoritesinin devlet adına kullanılıyor olmasıdır ve bu otoriteyi yanlış kullandığı düşünülen patriklere verilen kimi cezalar, patrikhanenin devletle idari hususta herhangi bir "eşit ortaklık" durumunun söz konusu olmadığını göstermektedir. Rumların özellikle 1821 isyanına kadar devlet nazarında diğer gayrimüslim unsurlara göre daha ön planda olduğu doğru olmakla birlikte bu durumu "imparatorluğun yönetimde ortaklık" gibi oldukça geniş bir idarî yetkilendirme şeklinde değerlendirmek doğru değildir. Dimitri Kitsikis ve benzeri kimi Yunan/Rum yazarların daha "ılımlı" olarak değerlendirilebilecek bu görüşleriyle birlikte, Fatih ve sonrasında devletin uygulamaları, çoğunlukla Rumlar tarafından ülkenin geleceği açısından devlet için bir "zorunluluk" şeklinde değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti, ülkede hâkimiyetini tam olarak sağlayabilmek için Rumlarla daha yakın ilişkilerde olmalı ve onlardan destek almalıydı. Aksi halde ne İstanbul'da ne de diğer bölgelerde varlığını uzun yıllar devam ettirmesi mümkün olamayabilirdi. "Yönetimde ortaklık" olarak ifade edilen görüşlerin temelinde de aynı "zorunluluk" vurgusunun yer aldığı söylenebilir. Bu görüşler etrafından gelişen Yunan tarih yazımında "Tourkokratia (Türk egemenliği)" olarak geçen, İstanbul'un fethinden 1821 Yunan isyanına (ya da kendi ifadeleriyle bağımsızlık mücadelesine) kadar olan süreç ve dolayısıyla fetih sonrası Fatih'in uygulamaları büyük oranda Yunan milliyetçiliği çerçevesinde ele alınmıştır (Topping 1961, s. 157-173; Balta 2010, s. 793-832).

Osmanlı İdari Yapısı İçerisinde Rumlar ve Patrikhane

Dinî bir tanımlama olan "millet" kelimesine dayanılarak Rum milletinden bahsedilirken ülkedeki tüm Ortodokslar kastedilmekteydi. "Rum" tabiri yalnızca bir etnik kimliği değil, başta İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi olmak üzere ülkenin diğer bölgelerindeki Rum patrikhaneleri ve kiliselerine bağlı Ortodoksların tümünü tanımlamaktaydı. Bulgarlar, Sırlar, Slavlar, Romenler, Ulahlar, (Ortodoks olan) Arnavut, Arap ve Gürcüler ve hatta - Milli Mücadele döneminde ayrı bir patriklik tesis edecek olan - "Karamanlılar" olarak bilinen Anadolu Ortodoksları (veya Türk Ortodoksları), "Rum" tanımının içindeydiler ve idarî olarak onlar da patrikhaneye bağlıydılar. Bir anlamda "Rum" demek, aslında "Ortodoks" demektir. Dolayısıyla patrik, Osmanlı ülkesindeki tüm Ortodoksların dinî ve siyasi en yüksek otorite merkeziydi. Ancak bu durum da belirli süreç sonunda oluşmuştu. Osmanlı Devleti'nin idaresindeki bölgelerde İstanbul Patrikliği haricinde ayrıca Kudüs, Antakya, İskenderiye, İpek ve Ohri patrikhaneleri de bulunmaktaydı (Kenanoğlu 2007, s. 101-103).

İstanbul Rum Patriği'nin tüm Ortodoks tebaa üzerindeki otoritesi, süreç içinde etnik anlamda Rumların diğer Ortodoks gruplar üzerinde ağır bir kültürel hegemonya kurmalarına neden olmuştu. Dini hayattan eğitime kadar her alanda bu durum geçerliydi. "Rum" sıfatı, Ortodokslukla eş anlamlı olarak kullanılsa da "etnik Rumlar" hem nüfus olarak diğer topluluklardan kalabalıktılar hem de patrikhane idaresi onların elindeydi. Rumlar, diğer topluluklar üzerindeki bu egemen konumlarını, etnik duyguların ortaya çıkması ve milliyetçiliklerin yayılması sonrası da kaybetmek istememişler ve buna bağlı olarak özellikle patrikhane ile Rumlar dışındaki Ortodoks gruplar arasında birçok problem yaşanmıştı. Farklı unsurlar arasında giderek yayılan liberal ve milliyetçi fikirlere karşılık, patrikhanenin kendi

egemen konumunu kaybetmemek için mevcut sistemin devamındaki ısrarı bu problemleri daha da körüklemişti (Clogg 1982, s. 185-193; Roudometof 1998, s. 11-48).

Patrikhane, konumunu kaybetmemek için Osmanlı idaresiyle yakın ilişkilerini sürdürmüş, hatta Ortodoks tebaa içindeki liberal ve milliyetçi tepkiler, Osmanlı Devleti'nden önce – kendilerinin idarî olarak doğrudan muhatap oldukları - patrikhaneye yönelmişti. Yaşanan çatışmalara ve patrikhaneye yönelik tepkilere karşılık, patrikhanenin Osmanlı idaresinde yaşayan Ortodokslar üzerindeki etkisi sürmekteydi. 19. yüzyıldaki idarî değişim sonrası patrikhanenin Ortodoks toplum üzerindeki bu etkisi belli komisyonlar ve cemaat içindeki diğer gruplar tarafından kısmen sınırlanmakla birlikte, en üst otorite olma özelliği devam etmişti. Patrik, Rum okullarının da en yüksek dereceli yetkilisi konumundaydı. Okulların gelirleri kilise malları ve vergileriyle Rum vakıfları ve cemaatin zenginlerinin bağışlarından sağlanırdı. Okullarda okutulacak kitaplar da patrikhanede tesis edilen bir komisyon tarafından belirlenirdi (İleri 2005, s. 311-327).

İstanbul Rum Patriği – yine Ermeni Patriği ve Yahudi Hahambaşının da kendi cemaatleri ve devletle ilişkilerinde olduğu gibi – devlete karşı Ortodoks tebaayı temsil ederken, Ortodokslara karşı da devleti temsil ediyordu. Böylece Osmanlı yönetimi, gayrimüslim tebaasını merkezden yerele bu dinî kurum ve liderler aracılığıyla yönetiyor, karşısında idarî manada tek muhatap olarak da bu dinî kurum ve liderleri görüyordu. Yine Rumların İstanbul'daki nüfuslarının diğer gayrimüslim milletlere oranla yüksek oluşu, nüfusun niteliği ve bürokraside daha fazla görev almaları gibi nedenlerle Rum Patriği, Ermeni Patriği ile Yahudi Hahambaşından daha üstte kabul edilmekteydi. Bir anlamda gayrimüslim milletlerin liderleri arasında Rum milletinin patriği, “eşitler arasında birinci” konumundaydı. Patrik en yüksek dinî ve siyasî lider olmakla birlikte, patrikhanede üyelerini üst düzey metropolitlerin oluşturduğu “Kutsal Meclis” veya “Sen Sinod” denilen bir de meclis bulunuyordu. (Meclisin üye sayısı, Hz. İsa'nın havarilerini temsilen 12 idi.) Bu meclis üyeleri Rum metropolitleri tarafından patrikhanede yapılan seçimle belirleniyor, ancak üyeler için Bâb-ı Âlî'nin onayının alınması gerekiyordu. Meclis, Rum milletinin işlerinde ve patrikhanenin devlete karşı sorumluluklarında patriğe yardımcı olmakla yükümlüydü. Ayrıca yeni seçilecek olan patrik de bu meclis tarafından seçiliyor, yine Bâb-ı Âlî'nin onayından ve “pişkeş” denilen vergiyi ödedikten sonra yeni patrik görevine başlıyordu. Diğer taraftan Sen Sinod'un patrik hakkında – varsa – şikâyetleri dinleme ve gerekli görüldüğünde hükümete müracaat ederek patriğin azlını talep etme gibi hakları vardı. Bu haklarla beraber patrikle ilgili konular dışında Sen Sinod'un patriğin bilgisi dışında karar alma veya uygulama hakkı yoktu. Osmanlı yönetimi Rum Patriği'ni (Ermeni Patriği için de olduğu gibi) kendi cemaatinin baş temsilcisi olarak tanıyor ve cemaat içinden ona karşı oluşabilecek muhalefete/hiziplere karşı kendisini destekliyordu. Buna paralel olarak da – daha önce de ifade ettiğimiz şekilde - patrik Padişah'ın emirlerine uymayı ve Osmanlı idaresi ile işbirliği içinde çalışmayı kabul etmiş oluyordu. Ancak bu durum patriğe veya patrikhaneye devletin yetkisi haricinde bir güç olma hakkı tanımadığı gibi tam aksine devletin merkezî otorite olarak kendi tebaası üzerinde daha sağlam bir kontrol mekanizması oluşturmasını sağlıyordu (Veinstein 1997, s. 137-143; Davison 2005, s. 12-14). Hatta kimi çalışmaların vurguladığı gibi, devlet patrikhaneyi “soyut bir hukuki varlık, bir tüzel kişilik olarak görmüyordu.” Padişah, patriği ve ona bağlı kimi üst düzey metropolitleri muhatap kabul ediyordu. Patrikhanenin bir kurum olarak kabulü ve idari yapısının net olarak belirlenmesi 19. yüzyılda – özellikle de 1862 yılında Rum Milleti Nizamnamesi'nin ilânı ile – mümkün olacaktı. Fakat bu da patrikhanenin devlet tarafından net bir şekilde “tüzel kişilik” olarak kabulü anlamına gelmiyordu (Özil 2016, s. 114).

Ayrıca devletin doğrudan patrik ve üst düzey kimi metropolitleri muhatap kabul ettiği bu sistem içinde, 1741 yılından 1862 tarihli nizamnameye kadar sürecek olan ve “*yerondismos*” dönemi olarak da adlandırılan, önceki dönemlerden farklı bir idare de yaşanmıştı. 1741 yılında Ereğli Metropolitleri Yerasimos'un Sultan I. Mahmut'a onaylattığı bir fermanla metropolitlikler arasındaki hiyerarşi sistemi ve Patrikhane Kutsal Meclisi üyelerininin Bâb-ı Âlî tarafından onaylanması kuralı değiştirilmişti. Bundan böyle kilise meclisi seçimlerinde Kayseri, Efes, Ereğli, Erdek, İznik, İzmit, Kadıköy ve Terkos metropolitlerinden alınacak bir “iyi hâl kâğıdı” yeterli olacaktı ve ayrıca

Bâb-ı Âlî'nin onayı aranmayacaktı. Böylece bu metropolitlikler diğerleri karşısında hem dîni hem de siyâsî olarak daha güçlü hâle gelmiş oluyorlardı. Böyle bir gücü elde edebilmelerinin arkasında; bu metropolitlerin patrikhanenin mâli komisyonunda ve Patrikhane Meclisi'nde sürekli yer almaları, patriğin ve diğer kimi yetkililerin otoritesini sınırlama çabaları, Fenerli Beyler gibi Rum aristokratlarının bu sistemi destekleyerek onlar aracılığıyla patrikhaneyi kontrol etme arzuları gibi nedenler vardı. Meclis üyelerini, metropolit ve episkoposları seçme hakkı, dolayısıyla seçilecek patriğin de bu metropolitler tarafından belirleneceği anlamına gelmekteydi. Bu metropolitlerin her birine “*yerondas*”, bu şekilde oluşan sisteme de “*yerondismos*” denilmişti. İslahat Fermanı sonrası gayrimüslim idarelerine getirilecek yeni sistem içinde bu yapı devam ettirilememiş, 1859'da “*yerondas*”lar, 1860'ta da dönemin patriği VII. Kirillos istifa etmişlerdi. 1862 yılında da nizamname yürürlüğe girmiş, artık sivil/lâik üyelerin de yönetiminde yer aldığı bir patrikhane sistemine geçilmişti (Macar 2004, s. 42-43).

Rum Aristokrasisi ve Patrikhane İdaresi

Patriğin seçim sürecine dâhil olabilecek bir şekilde patrikhane idaresine müdahalede bulunabilen ve patrikhanenin otoritesi ile mücadele edebilen, kilise dışından tek güç Fenerli Beyler olarak adlandırılan Rum aristokrasiydi. Maddî güçlerini cemaat idâresinde de söz sahibi olmak için kullanan bu sınıf, çoğu zaman patrikleri de kendi istedikleri şekilde yönlendirebiliyorlardı. Ekonomik anlamda güçlü de olsalar zengin Rum kişi ya da ailelerinin patrikhane veya devlet ile güç paylaşımı yapması gibi bir durum söz konusu değildi. İfade etmeye çalıştığımız şey, resmî ve doğal bir güç paylaşımı dışında, bu grubun patrikhaneyi etki altına alması durumudur. Rumlar içinde böyle bir sınıf (benzer olarak Ermeniler içindeki “amira” sınıfı da) zamanla oluşmuştu. Osmanlı Devleti'nin Avrupalı tüccarlar ile olan ticaretinde aracılık ve tercümanlık gibi görevler yapan İstanbul Rumları arasındaki sermaye sahipleri zamanla kendileri de Avrupa ile yoğun ticari ilişkiler kurmuşlardı. Böylece ekonomik güçlerini daha da arttırmaya başlamışlardı. Avrupalıların kendi aralarındaki rekabet, Osmanlı Devleti'nin giderek karşılaştığı çeşitli ekonomik zorluklar gibi nedenler sonucunda İstanbul'daki varlıklı gayrimüslimlerin ticaret ağında güçlenmeleri, Rumlarla birlikte Ermeni ve Yahudilerin de özellikle dış ticarete etkinliklerinin giderek artmasını sağlamıştı. Ancak ticarete etkin olan Rumlar da hem Rum milleti içerisinde hem de İstanbul Rumları arasında büyük bir çoğunluk teşkil etmiyorlardı. Şehirde yaşamayan ve birçok bölgede ciddi bir orana sahip olan Rum nüfus, ağırlıklı olarak tarımla/çiftçilikle uğraşmaktaydı. Dolayısıyla Rum milletinin tamamına yayılmış genel bir zenginlik söz konusu değildi (Balta 2000, s. 229-248; Augustinos 2011, s. 115-160).

Rumlar için toplumun en zengin ve aydın kesimi bahsettiğimiz “Fenerli Beyler”di. Patrikhanenin de bulunduğu Fener semtinde ikamet ettikleri için “Fenerli Beyler” olarak adlandırılan bu aristokrat sınıf içerisinde Arnavutlar ve Romenler gibi aslen Rum olmayan ama Ortodoks oldukları için “Osmanlı millet sistemi” içerisinde Rum Patrikhanesi'ne bağlı ve “Rum” olarak kabul edilen çeşitli gruplardan kişiler de vardı. Ancak bu gruptaki kişileri kültürel anlamda birleştiren şey, Rum milletine ve Rum Patrikhanesi'ne bağlı olmalarından çok Helen kültürünü benimsemeleri ve kendilerini Bizans'ın varisleri olarak kabul etmeleriydi. Fenerli beylerin birçoğu kendilerine Bizans'a dayanan soy ağaçları hazırlatmışlardı. Bu soyağaçları, gerçekçi olmasa da beylerin kendilerine otorite sağlamalarına katkıda bulunuyordu. Yine Bizans kökenine vurgu yapmak için Bizans'ın çift başlı kartal armasını mühür olarak kullanıyorlardı. Ekonomik olarak güçlü oldukları kadar kültürel anlamda da birikimli kimseler olan Fenerli beyler, birçok dil biliyorlar, bu açıdan Osmanlı bürokrasisinde de (örneğin tercümanlıklarda) kolaylıkla görev alıyorlardı. 1711 Prut Savaşı'nda Boğdan Prensi Dimitri Kantemir'in Ruslarla iş birliği yaparak Rusya'ya kaçması sonrası Osmanlı Devleti tarafından bölgedeki yerli ailelerin “voyvodalık” olarak adlandırılan, devlet tarafından atanarak o bölgenin idaresinden sorumlu olmaları usulüne son verilmiş; Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına bu zümreden kimseler atanmaya başlanmıştı. Buna bağlı olarak bu tarihlerden itibaren daha da güçlenen beyler, Osmanlı Devleti'nden aldıkları güçle Eflak ve Boğdan'da 100 yıldan fazla hüküm sürmüşlerdi. Bölgenin yerli ahalisi ise beyleri, Osmanlı'nın atadığı yetkililer oldukları için çok fazla benimsemiyorlardı. Devlet de bölgede

kendi otoritesine zarar verecek gelişmelere engel olmak istiyor, beyleri kontrol altında tutmaktan geri kalmıyordu. Bu açıdan Eflak ve Boğdan'da voyvodalık yapan Fenerli Beyler'in büyük kısmı, sonunda sürgün veya idam cezalarına çarptırılmışlardı. Dolayısıyla beylerin kendi güçleri ile devlet otoritesi arasındaki dengeyi sağlamaları gerekiyordu. Zamanla o bölgede sürdürdükleri güçle birlikte beyler, İstanbul'daki güç ve otoritelerini de artırmışlardı. Devletle ilişkileri bu kadar yakın ve ekonomik olarak da güçlü olan Fenerli beyler, bu güçlerine karşılık Osmanlı Devleti'nde Rum milletinin idaresi ile ilgili olarak doğrudan herhangi bir yetkiye sahip değillerdi. Bu konuda patrikhane tek otorite olmaya devam etmişti. Onlar da – bu durum devlet tarafından belirlendiği için - patrikhanenin otoritesini kabullenmişlerdi ve buna karşı bir tavra sahip değillerdi. Fakat cemaat üzerinde yetki sahibi olamasalar da onlar da otoritelerine paralel olarak kimi zaman patrikhanenin uygulamalarına müdahil olabiliyor, hatta devletle olan yakın münasebetleri sayesinde de kimi zaman patrik veya metropolitleri görevlerinden edebiliyorlardı. Bu açıdan patrikhanenin bu grupla münasebeti daha ılımlı olmakla birlikte Fenerli beyleri Osmanlı idarî kadrosuna yakınlıkları ve aldıkları çeşitli görevler dolayısıyla Rum ahali pek tasvip etmiyor, onları Rum milletinden koparak Osmanlı ile bütünleşmiş ayrıcalıklı bir sınıf olarak kabul ediyorlardı. Ancak ekonomik güçleri sayesinde Fenerli beyler, Rum milleti üzerinde her zaman nüfûz sahibi olmaya devam etmişler ve Rum milleti içerisindeki bu etkin ve güçlü sınıf uzun dönem varlığını ve otoritesini sürdürmüştü (Sözen 2000, s. 45-178).

Fenerli beylerin etkinliklerinin kırıldığı tarih ise – Rumlarla ilgili olarak ülkede gerçekten ciddi bir dönüşüme sebep olan – 1821 Mora isyanı olmuştu. İsyandan sonra Fenerli beylerin yerini artık daha geniş vazifelerle Ermeni “amira” sınıfı almaya başlayacaktı. İsyandan sadece Fenerli beyler için değil genel anlamda Rum milleti için genel bir dönüşüme sebebiyet vermişti. O tarihe kadar devletin en geniş imtiyazlarına sahip gayrimüslim milleti olarak görülen Rumların, birçok yetkili de dâhil olmak üzere geniş bir kesiminin isyanı desteklemesine kızan dönemin sultanı II. Mahmut, bürokrasideki birçok Rum'u görevlerinden uzaklaştırmıştı. Rumlardan boşalan birçok göreve Ermeniler getirilmeye başlanmıştı. Osmanlı Devleti içindeki tüm gayrimüslim tebaa için kullanılan genel bir tabir olan “tebaa-i sâdika” söylemi de yine bu dönemden sonra ağırlıklı olarak Ermeniler için kullanılmaya başlanmıştı (Güllü 2015, s. 393-406). Tüm bunlara rağmen güç ve otorite açısından düşünülürse, Rumlar arasında da Fenerli beyler bu süreçte en ağır darbeyi alan gruptu. İsyandan o bölgede başladığı için, isyandan sonra Eflak ve Boğdan'a Fenerli beylerden voyvoda atanması usulüne son verilmiş ve 1711 öncesinde olduğu gibi voyvodalar tekrar oradaki yerli ailelerden atanmaya başlanmıştı. Zaten kısa süre içinde de Osmanlı Devleti bölgedeki otoritesini büyük oranda yitirmişti. İsyandan önce devlet nazarında itibarlarını kaybeden, buna bağlı olarak yitirmeye başladıkları servetleri neticesinde de Rum cemaati üzerindeki nüfûz ve otoritelerini kaybetmeye başlayan Fenerli beylerin yerini Tanzimat döneminden itibaren etkinlikleri daha da artacak olan ve “Yeni Fenerliler” olarak adlandırılan yeni bir aristokrat zümre almıştı. Genel olarak Avrupa'da eğitim almış, daha laik bir anlayışa sahip ve genç bir kuşaktan oluşan “Yeni Fenerliler”, patrikhaneye ilişkileri de Fenerli beylere göre daha soğuk olan bir gruptu. Bu grup, patrikhaneyi kendileri için bir merkez olarak da kabul etmiyordu. Kendilerine merkez olarak yine kendileri tarafından, İstanbul'da 1861 yılında kurulan “Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi (İstanbul Helen Edebiyat Cemiyeti)”ni, diğer adıyla “Syllogos”u seçmişlerdi. Ayrıca Rum aristokrasisindeki bu dönüşüm, Fenerli Beyler ve Yeni Fenerliler arasında ciddi çatışmalara meydan vermeden sağlanabilmişti. Hatta iki grup arasında bazı akrabalık bağları dahi oluşmuş, her kesim – sürecin dayattığı zorunlulukla da olsa - birbirini kabullenmişti (Tağmat 2015, s. 101-128).

Rum Milleti Nizamnâmesi

Patrikhane ve Rumların idaresinde temel dönüşümleri sağlayan süreç, diğer gayrimüslim milletlerde de olduğu gibi İslahat Fermanı sonrası olmuştu. Tanzimat Fermanı ile başlayan klasik dönemdeki idareden farklı ve ruhbanlarla birlikte sivillerin de dâhil olduğu yeni idari sistem esaslı değişimler getirmekteydi. Rum Patrikhanesi, en baştan itibaren İslahat Fermanı'na ve fermanla getirilmek istenilen değişikliklere muhalefet etmekteydi. Rum milleti, Yunan isyanıyla birlikte

devlet nazarında diğer gayrimüslim milletlere nazaran önde olma durumunu kaybetmişti. Patrikhane, bu sürecin Rum milletinin otoritesini tekrar yükseltmek bir yana, Ortodokslara karşı elindeki mevcut güç ve otoriteyi de kaybetmesine neden olacağını düşünmekteydi (Engelhardt 2017, s. 133). Bu düşünce haksız da değildi. Ferman sonrası mevcut konumunu büyük oranda yitirecek olan Rum Patriği ve Sen Sinod, yapılmak istenen düzenlemelere karşı çıkmış, özellikle hazırlanması istenen nizamnamenin yürürlüğe girmesine engel olmaya çalışmışlardı. 1857 yılında hükümet patrikhaneden, yayımlanacak olan nizamname için bir taslak hazırlanmasını istemişti. Patrikhane ise yeni sisteme geçmek istemediği için (Ermeni Patrikhanesi ve Hahambaşılık gibi) taslağın hazırlanmasını geciktirmişti. Rum Patrikhanesi, kendi cemaati üzerindeki otoritesini başka gruplarla paylaşmak istemediği gibi ülkedeki diğer gayrimüslim unsurlara nazaran daha üstün olan konumunu kaybetmekten de korkuyordu. Bu yüzden ruhani yetkililer, Islahat Fermanı'ndan itibaren sürekli eski sistemin devlet için daha doğru olduğunu vurgulamaya devam etmişlerdi (Macar 2004, s. 53-54; Bozkurt 1996, s. 171). Rum cemaati içinden hükümetin patrikhaneye doğrudan müdahalesini doğru bulmayanlar da patrikhaneyi desteklemekteydiler. Bazı Rum gazetelerinde fermana yönelik muhalefet destekleniyor ve Osmanlı Devleti açısından patrikhanenin önemi vurgulanıyordu. Örneğin bir yazıda; "Osmanlı hükümeti, himâyet ve siyânet ettiği takdirde, İslav ittihadı fikrinin istilasına karşı en metîn bir set hizmetini göreceği şüphesiz olan Rum Patrikhânesi'ni mahvetmeğe çalışıyor. Şark Ortodoks Kilisesi'nin umûmen tasdik edilmiş bir milliyeti vardır ki o da Rumluk'tur" denilmekteydi (Engelhardt 2017, s. 139).

Fakat devlet, yeni idari yapılanma ile ilgili kararlılığını sürdürmüş ve patrikhane 1858 yılında istenen nizamnameyi hazırlamak üzere bir komisyon kurmayı kabul etmişti. Birkaç yıllık direnme sonrası atılan bu adımla nizamname çalışmaları aktif olarak başlamış olsa da metnin hazırlanması ve kabulü yaklaşık dört yıl sonrayı bulmuştu. 1859'da nizamnameye engel olmaya çalışan ve Islahat Fermanı'na kadar patrikhane idaresinde etkin olan "yerondas"lar patrikhaneden uzaklaştırılmışlar, 1860'ta da – Bulgarlarla ilgili bazı gelişmeler sebebiyle hükümetle sorunlar yaşayan - Patrik Krillos istifa etmişti. Buna rağmen çalışmalar, yaklaşık iki yıl daha sürmüştü. Nizamnameyle ilgili çalışmalar, cemaat idaresi ve devlet yetkililerinin görüşmeleri neticesinde 1862 yılında tamamlanabilmiş ve Rum Patrikliği Nizamnamesi adıyla ilan edilmişti. Rum Patrikliği Nizamnamesi, Ermeni Milleti ve Hahamhâne nizamnamelerinden farklı olarak, tek bir nizamname hâlinde değil, patriğin seçim ve görevleri ile birlikte farklı hususları ihtivâ eden sekiz farklı nizamnamenin bir araya getirilmesinden ve toplamda yüz yirmi iki maddeden oluşmaktaydı (Reyhan 2007, s. 45-67).

Fakat patrikhane idaresi, diğer gayrimüslim millet temsilcilerinin korumayı başaramadığı bazı haklarını sürdürmeye de devam etmişti. Rum Patriği ve Sen Sinod eskisi kadar olmamakla birlikte sivillere karşı güçlerini (örneğin Ermeni Patrikhanesi'ne göre) daha çok korumuşlardı. Nizamnamelerin esas amacı olan din adamları ve sivillerden oluşacak karma meclis teşkil edilmiş ve millet idaresinde alınacak esas kararlar için de o meclis yetkili kılınmıştı. Ermenilerde olduğu gibi sadece sivillerden oluşan ayrı bir meclis, Rum Milleti Nizamnamesi'nde bulunmamaktaydı. Rum Patrikhanesi'ndeki ruhani otoriteye karşı yapılabilen en büyük darbe, dört üyesi ruhani, sekiz üyesi sivillerden oluşan karma meclis sistemiydi. Neticede Rum Patrikhanesi'nde patriğin ve ruhani yetkililerin esas güç olma özellikleri, bazı yetkilerini sivillerle paylaşma ve belli bir sistem içinde hareket etme gibi kimi zorunluluklar dışında (Ermenilerde olduğunun aksine) büyük bir değişime uğramamıştı (Augustinos 2011, s. 181-189; Osmanağaoğlu 2010, s. 130-181).

Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Rumların İtirazları

Patrikhanenin itirazlarına ve idarede yaşanan çeşitli problemlere rağmen nizamname, Meşrutiyet döneminde de esas idari metin olarak yürürlükte kalmıştı. Hatta patrikhaneler, nizamnameyi "milli hak" statüsünde gördükleri için Meşrutiyetle birlikte anayasanın da tekrar uygulamaya girmiş olması karşısında her iki hukuki metnin de uygulanmasında ısrarcı olmuşlardı. Zaman zaman hükümet bu düalist yapıyı ortadan kaldırmak için nizamnameleri uygulamak istemese de patrikhane, kendilerinin de çeşitli itirazlarına rağmen nizamnamenin tamamen kaldırılmasını bir

hak gaspı olarak görmüştü. Birinci Dünya Savaşı'na kadar yapı aynı esaslar üzerine devam ettirilmişti. Rum Patrikhanesi ve Rumların idaresi ile ilgili olarak savaş sırasında da doğrudan herhangi bir karar alınmış değildi. Ancak 1917 yılında çıkarılan “Hukûk-ı Âile Kararnâmesi”, idarelerinde değişikliklere gidilen diğer gayrimüslim unsurlarla birlikte Rum Patrikhanesi'ni de ilgilendirmekteydi. Patrikhaneye göre, bu kararnâme ile “Hristiyânların dînî hayatlarını yaşamaları kısıtlanmış” ve “Rumların resmî nikâh işlemlerinde bir imam bulunması zorunluluğu getirilmişti.” Mütareke sonrası patrikliğe gelecek olan Meletios Metaksakis'e göre “İttihatçılar, Rumların Fatih devrinden beri sahip oldukları hakları yok sayma politikalarını, bu kararnâme ile zirveye çıkarmışlardı.” (Güllü 2017, s. 62-63). Aslında kararnâme ile gayrimüslimlerin nikâhlarında imam bulundurulması gibi bir zorunluluk getirilmemiş, hukuki birlik sağlandığı için nikâhların resmî bir memur huzurunda yapılması şartı getirilmişti. Kararnâmenin esas gayesi aslında tam bu husustu. İttihatçıların kararnâmenin gayrimüslimleri de ilgilendiren maddeleri ile sağlamayı çalıştıkları esas amaç, ülkedeki yargı birliğini sağlamaktı. Gayrimüslimler, daha önceleri aile hukukunu ilgilendiren davalarda dilerlerse Şer'îye mahkemelerine başvurarak İslam hukukuna tâbi olabiliyorlar, dilerlerse de kendi cemaat mahkemelerine müracaat edebiliyorlardı. Bir davanın taraflarından birisi Müslüman diğeri gayrimüslim olduğunda ve farklı mahkemelere müracaat edildiğinde de yargıda ikilik meydana gelmekteydi. Birinci Dünya Savaşı başlarında gerek gayrimüslim cemaatler gerekse yabancılar için yargı yetkisine sahip olan konsolos mahkemelerini kapatan hükümet, bu kararnâme ile de cemaat mahkemelerinin yargı yetkisini kaldırıyor ve tüm Osmanlı tebaasının aile hukuku ile ilgili problemlerini Osmanlı mahkemelerinin yargı alanına dâhil etmiş oluyordu. Ancak kararnâme, çok uzun süre yürürlükte kalamamıştı. Mütareke döneminde başta Rum Patrikhanesi olmak üzere tüm gayrimüslim cemaatler, İstanbul'daki işgal güçlerini de devreye sokarak kararnâmeye yönelik şikâyetlerde bulunmuşlardı. Farklı eleştirilerin de etkisiyle, Sadrazam Vekili ve Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin imzaladığı 19 Haziran 1919 tarihli geçici bir kanunla kararnâme yürürlükten kaldırılmıştı (Ünal 1977, s. 195-232; Aydın 1998, s. 314-319).

Patrikhane İdaresinde Değişim

Birinci Dünya Savaşı sırasında devletle Rumlar arasında kopmayan ilişkiler, mütareke ve Millî Mücadele dönemlerinde tamamen kopmuştu. Patrikhane, 3 Mart 1919 tarihinde Patrik Vekili Dorotheos Mammelis imzasıyla Rumlara hitâben yayımladığı bir beyânnâme ile Rum ahalinin artık Osmanlı tebaası olmadığını, Osmanlı Devleti ile patrikhane arasındaki bütün münâsebetlerin kesildiğini ilân etmişti (Jaeschke 1991, s. 51). 16 Mart 1919 tarihinde tüm Rum kiliselerinde okunan bir kararla da “patrikhanenin Yunanistan'la birleştiği” açıklanmıştı (Alexandris 1992, s. 56-57). Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusunun desteklendiği ve hem İstanbul hem de Ankara hükümetleriyle açıktan savaş halinde olduğu bu dönemde ilişkiler tamamen kopmuştu. Ankara Hükümeti'nin Millî Mücadele'nin başarıyla sonlandırması sonrası imzalanan Lozan Antlaşması ile de Rumlar, diğer gayrimüslim topluluklar gibi bir azınlık toplumu olarak kabul edilmişlerdi.

Bu çatışma sürecine rağmen Rumlar, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Cumhuriyet'e geçiş ve sonrasında da yaşanan birçok olaya rağmen nüfus ve nüfûz itibarıyla gayrimüslim topluluklar içerisinde en güçlü olan gruptular. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlık politikalarında en fazla problem ve çatışma yaşadığı azınlık toplumu da yine Rumlar olmuştu. Bu durumun temel sebebi ise mütareke döneminde yaşananlardı. Patrikhanenin ve Rumların mütareke dönemindeki faaliyetleri, Türkiye'nin Rumlara ve genel olarak diğer azınlık topluluklara karşı olumsuz tavrının esas gerekçesiydi. Mütareke dönemi sonlarının patriği olan Meletios Metaksakis'in Türkiye'den ayrılmasının ardından patrikhane idaresinin hükümetle münâsebetlerini yeniden resmî olarak tesis etme çabaları sürerken Rumlar arasında daha önce başlamış olan Meletios yanlıları ve muhalifleri şeklindeki bölünme ve tartışmalar bitmiş değildi. Patrikhane ve ona bağlı diğer kiliselerdeki Meletios muhalifleri, patriğin ayrılışından memnun olduklarını fakat patrikhanedeki Meletios taraftarlarının da uzaklaştırılmaları gerektiğini ifade ediyorlardı. Hatta gruplar arasında açıktan çeşitli tartışma ve kavgalar yaşanıyordu. Meletios'un Türkiye'den ayrılışı ve sonrasında patrikhanenin tavrı, Türk kamuoyu tarafından olumlu

karşılanmaktaydı. Sonraki günlerde basında Meletios'un patrik seçilmesi, patrikliği sırasında Türkiye'ye karşı takındığı tavır ve özellikle Yunan işgali sırasında işgalcilerle açtıkları birliği hakkında detaylı yazılar yayımlanmıştı. *Tanin*'de yayımlanan bir yazıda, "Fatih zamanından beri intihâbı taraf-ı devletce tasdik edilmek lâzım gelen patrikliğe" bu uygulamayı hiçe sayarak "gayr-ı kanûnî olarak" gelmiş olan Meletios'un, bu gibi hukuksuzluklardan ziyâde Yunan ordusu lehine yaptığı çalışmalarının kabul edilemez olduğu ifade ediliyordu. Yunan basınından yapılan bir alıntı üzerinden Meletios'un İstanbul'dan ayrılışının Yunanlar için Anadolu'da uğradıkları askerî felaket kadar vahim bir hadise olarak görüldüğü belirtiliyor, bu açıdan Meletios'un Türkiye'den ayrılması sevinçle karşılanıyordu. Gazetenin, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün evvel yayımladığı bu haberde ayrıca, "patriklik artık Türklük içinde bir Yunan istihkâmı olmaktan çıkmıştır", patrikhane bundan böyle "sırf rûhânî bir rol ifâ eden zararsız bir teşkilât mâhiyyeti iktisâb edecek"tir deniliyordu (*Tanin*, nr. 280, 23 Temmuz 1923, s. 3).

Artık yeni bir patrik seçilecek ve patrikhane eski imtiyazlarından sıyrılmış olarak dinî vazifelerini yerine getirmeye devam edecekti. Türk kamuoyunun Meletios'un gidişinden sonra beklentisi, Türk Ortodokslarının lideri Papa Eftim'in patrik seçilerek İstanbul'a getirilmesi idi (*Tevhid-i Efkâr*, nr. 759-3787, 20 Temmuz 1923, s. 3). Lozan'da imzalanan mübadele sözleşmesi ile Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı Ortodoks ahali de mübadeleye tâbi tutulmuştu. Ancak Papa Eftim ve ailesi ile birlikte bazı patrikhane yetkilileri mübadeleye dâhil edilmemişti. Mübadele sonucunda cemaatini yitiren Papa Eftim, çalışmalarını İstanbul Patrikhanesi üzerine yoğunlaştırmak hedefindeydi. Hükümet ise Papa Eftim'i doğrudan patrik olarak seçtirmek yerine – ki böyle bir durum çok zordu ve eğer uygulansaydı yeni tartışmaları beraberinde getirecekti – kendisinin patrikhane ile ilişkilerde aracı pozisyonunda olmasını istemişti. Patrikhane ile henüz resmi bir temas kurmak istemeyen hükümet, bu yönde patrikhaneden gelen taleplere cevap vermemişti. Bu yüzden Papa Eftim ile görüşen Başvekil Fethi Bey, Eftim'den hükümetin taleplerini patrikhaneye iletmesini, patrikhanenin tavır ve durumu hakkında da hükümete bilgi vermesini istemişti (*Ergene* 1951, s. 59-61; *Cihangir* 1996, s. 99-100; *Baş* 2005, s. 69). Başvekilin görüşmesi sonrası Papa Eftim, 24 Eylül 1923 günü İstanbul'a gelmişti (*TNA. FO. 371/9123, E 9775; The Times*, 25 September 1923, s. 9).

İngiltere ve Anglikan Kilisesi de müttefiklerin İstanbul'dan çekilmesi sonrası patrikhanenin statüsünün ne olacağı ve patrik seçiminin ne zaman yapılacağı gibi konuları hassasiyetle takip ediyorlardı. Eskiden beri patrikhane ile yakın ilişki içerisindeydiler ve bundan sonraki süreçte de patrikhaneyi desteklemeleri gerektiğini düşünüyorlardı (*The Times*, 2 October 1923, s. 11). Patrikhaneye yönelik bu şekilde dışarıdan destek ve müdahale ise Türkiye'nin Lozan Konferansı'ndan beri itiraz ettiği en temel konuydu. Bu yüzden İtilaf birliklerinin İstanbul'u tamamen boşalttığı ve Meletios'un da patriklikten istifa ettiğinin açıklandığı 2 Ekim 1923 günü Papa Eftim, patrikhaneye giderek hükümetin isteği doğrultusunda Meletios'un azlını ve Venizelos yanlısı metropolitlerin patrikhaneden uzaklaştırılmasını talep etmişti. Talepler, patrikhane yetkilileri tarafından kabul edilmiş, Sen Sinod üyeleri azledilerek yeni üyeler seçilmiş, Papa Eftim de patrikhaneyi hükümet nezdinde temsil edecek "vekîl-i umûmî" olarak atanmıştı. Ayrıca Papa Eftim basına, patrikhanenin artık "sadece bir manastır" olduğunu söylemişti (*TNA. FO. 371/9123, E 9829; Tanin*, nr. 349, 3 Ekim 1923, s. 1; *The Times*, 3 October 1923, s. 11).

Meletios yanlısı olarak bilinen din adamları ve diğer kişilerden son olaylar hakkında açıklama gelmezken muhalifler, patrikhaneye yapılan müdahaleyi desteklemişlerdi. Meletios muhaliflerinin liderleri konumunda olan Doktor Palamidis ve Damyanos Damyanidis tarafından gelişmeleri faydalı olarak değerlendiren açıklamalar yapılırken, Damyanidis Efendi, Meletios'un kendisi hakkında daha önce yayımlattığı aforoznâmenin de çekilmesini istemiş ve Papa Eftim'in patrikhanedeki faaliyetinin ertesi günü bu konu da halledilmişti. İlerleyen günlerde "patrik kaymakamı" da seçilmiş ve yeni patriğin seçim süreci ile ilgili çalışmalar devam ettirilmişti (*Tanin*, nr. 350, 4 Ekim 1923, s. 1). Fakat Yunan hükümeti patrikhanede yaşanan bu son hadiseleri protesto etmiş ve Türk hükümetinin patrikhanenin işleyişine bu şekilde müdahale hakkı

olmadığını belirtmişti. Hatta Yunanistan'da bir kez daha, daha önce de patrikhaneyi korumak kastıyla gündeme getirilmiş olan patrikhane İstanbul'dan Selanik'e taşınması tartışılmaya başlanmıştı (The Times, 6 October 1923, s. 9). Yunanistan'a göre "Türkiye, Ortodoks kilisesi üzerinde tehlikeli oyunlar oynamakta ve tüm kilise kurallarını çiğnemekteydi." Bu yapılanlar, Lozan'da alınan kararlara da uymamaktaydı (TNA. FO. 371/9123, E 10015).

Diğer yandan Türkiye hükümeti, süreci sadece Papa Eftim'in idaresine bırakmış değildi. Hatta bundan sonraki süreçte Eftim, patrikhane ile ilgili isteklerini hayata geçirememişti. Patrikhane tarafından atandığı "vekil-i umûmî"lik, Ankara'ya döndüğünde onaylanarak resmîyete çevrilmemiş, hükümet kendisinden süreci gayr-i resmî şekilde yürütmesini istemişti (Atalay 2001, s. 240; Atalay 2014, s. 34-35; Macar 2004, s. 157-158). Yine Papa Eftim, yeni patriğin seçim sürecine müdahale etmek istemiş fakat bunda da başarılı olamamış ve kendisinin karşı çıktığı aday patrik olarak seçilmişti. Yeni patriğin seçimi zaten bu son hadiselerin üzerinden yaklaşık iki ay geçtikten sonra – 6 Aralık tarihinde - yapılabilmisti. Ayrıca içerideki tartışmalarla birlikte yurt dışından da yine seçim sürecine müdahalede bulunduğu dair iddialar vardı. Patrik seçimi ile ilgili tartışmaların başından beri özellikle İngilizlerin sürece müdahil olmaya çalıştıkları şeklindeki haberler ve Yunanistan'ın patrikhane ile temasta olduğu iddiaları, seçime dışarıdan müdahale edildiği şeklinde itirazlara neden olmuştu. Patrik seçiminin yapıldığı 6 Aralık 1923 günü meclise iki milletvekili tarafından bu hususta bir soru önergesi de verilmişti (BCA., Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 6,33,20). Fakat hükümet, böyle bir duruma müsaade edilmeyeceğini ve gerçekten dışarıdan herhangi bir müdahale tespit edilirse gerekenin yapılacağını ifade ediyordu. Aynı gün yapılan seçimle de Kadıköy Metropoliti Gregoryus Efendi, patrik olarak seçilmişti. Eskiden beri Venizelos karşıtı bir ruhani olarak tanınan Gregoryus, hükümetin güvendiği bir isimdi. Mütareke sonrası patrikhane, Osmanlı hükümeti ile ilişkisini sonlandırdığında Sen Sinod'dan istifa etmiş, Meletios'un patrik seçildiği ve birçok tartışmaya neden olan toplantıda yeniden meclis üyesi seçilmişti (TNA. FO. 371/9123, E 11643; Macar 2004, s. 124).

Ankara'dan beklediği desteği alamayarak İstanbul'a dönmüş olan Papa Eftim ise Patrik Gregoryus'u tanımadığını açıklamıştı. Kendisine verilen "umûmî vekillik" görevinden istifa eden Eftim, kendisini seçen metropolitler adına mücadelesine devam edeceğini ifade edip Patrik Gregoryus'u istifaya davet etmiş, aksi halde kendisini patrikhaneye sokmayacağını ilân etmişti. Patrikhane yetkilileri ise bu tavırları nedeniyle Papa Eftim'in aforoz edildiğini açıklamışlar, taraflar arasında kavga boyutuna gelen tartışmalar yaşanmıştı. Papa Eftim, - daha önce istifa ettiğini açıklasa da – kendisine verilen "umûmî vekillik" sıfatına dayanarak patrikhane işlerini kendisi yürütmeyi ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni de Fener'e nakletmeyi düşünmekteydi. Fakat Ankara'dan bu hususta da olumsuz cevap almıştı. İstanbul Valiliği'nin müdahalesiyle Papa Eftim, patrikhaneyi terk etmek zorunda kalmıştı. Ardından patrikhane ile eskiden beri sorun yaşamakta olan ve Gregoryus'un patrik seçilmesinden de hoşnut olmayan Galata'daki Panagia Kilisesi temsilcileri Papa Eftim'i kiliselerine davet ederek, bu kiliseyi yönetmesini istemişlerdi. Bu durum da patrikhane ile yeni sorunlara sebebiyet vermekle beraber Papa Eftim kiliseyi idare etmeye devam etmiş, bir süre sonra Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni de bu kiliseye taşıyarak, Türk Ortodokslarının ikinci kongresini burada toplamış ve İstanbul Patrikhanesi'nden ayrı olarak tescil edilen Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin merkezi artık bu kilise olmuştu (Elöve 1953, s. 364-365; Atalay 2014, s. 36-38; Macar 2004, s. 158-161, Anzerlioğlu 2003, s. 289-295).

Neticede hükümet, İstanbul Rum Patrikhanesi'ne çeşitli müdahalelerde bulunmakla birlikte iç işleyişi yine patrikhane yetkililerine bırakmıştı. Yunan tarihçiler, hükümetin önce Papa Eftim'in arkasında durmasını, Türkiye'nin kilise içindeki hiziplerden kendisine yakın gördüğünü desteklemesi olarak yorumlamaktadırlar. Türkiye'nin sonradan patrikhane ile ilgili olarak daha tarafsız bir politika izlemesi onlar tarafından da olumlu karşılanmakla birlikte, patrik seçiminden sonra daha farklı sorunlarla karşılaşmıştı (Erdem 2009, s. 95-96). Patrik Gregoryus, bu tartışmalar sırasında vazifesini sürdürmeye devam etmişti fakat Türkiye Hükümeti patriği resmî olarak "patrik" sıfatıyla anmamaktaydı. Patriğe bundan böyle unvan olarak sadece "başrahip" denilecekti. Bu husus, meclis gündemine, gayrimüslimlerin idaresi ile ilgili yapılan çeşitli

düzenlemeler çerçevesinde patriklerin “idari ve kazai” yetkilerinin kaldırılması sonrası Afyon Karahisar Mebusu İzzet Ulvi Bey'in verdiği bir tavrıyla gelmişti. İzzet Ulvi Bey, kazai ve idari yetkileri ile imtiyazları kaldırılan patriklerin bundan böyle sadece “başrahip” unvanı ile anılması, Adliye Vekâleti'nin de işlemlerini bu çerçevede yapması gerektiğini ifade etmişti (BCA., Yer nr: 030,10,00 Fon Kodu: 109,724,16). Hükümetin görüşü de bu yöndeydi ve 1930'lu yıllara kadar, patrik için hem resmi yazışmalarda hem de kamuoyunda “patrik” sıfatı kullanılmamıştı. Hükümetin bu tavrıyla, patriğin ekümenik statüsü söylemine karşı olduğu ve Osmanlı dönemindeki dünyevî otoritenin artık bulunmadığını vurgulamayı hedeflediği tahmin edilmektedir (Macar 2004, s. 125).

Bu dönemde patrikhane ile ilişkilerdeki en büyük kriz ise Patrik VII. Gregoryus'un görev süresi henüz bir yılını doldurmadan, 16 Kasım 1924 günü vefatının ardından VI. Konstantin adıyla patrik seçilen Konstantin Araboğlu'nun kısa süre içinde mübadeleye tâbi olduğu gerekçesiyle İstanbul'dan Selanik'e gönderilmesiyle yaşanmıştı. Seçim öncesi Araboğlu'nun mübadeleye tâbi olduğuna dair Türk basınında haberler çıkmış ve çeşitli tartışmalar yaşanmıştı. Buna rağmen adaylıktan çekilmeyen ve Sen Sinod'un da desteklediği Araboğlu, 17 Aralık 1924 günü patrik seçilmişti. Fakat bu tartışmalar dolayısıyla görevini sürdürememiş ve 29 Ocak 1925 gecesi mübadele çerçevesinde İstanbul'dan gönderilmişti. Araboğlu'nun gönderilmesi sonrası Yunanistan'ın Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmesi ve konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmek istemesiyle patrikhane meselesi yeniden gündemde yoğun bir şekilde yer almaya başlamıştı. Araboğlu'nun istifa etmemesi ve yeni bir patrik seçimi için çalışmaların tıkanması sonrası Türkiye'de bir kez daha patrikhanenin ülkeden çıkartılmasına dair tartışmalar başlamış fakat bir süre sonra Araboğlu istifa etmişti. Bundan sonra yeni patrik seçimi için çalışmalara başlandığı gibi Türkiye ile Yunanistan arasında gerilen ilişkiler kısmen yumuşuma sürecine girmişti (The Times, 18 December 1924, s. 13; Sofuoğlu 1996, s. 150-157; Tosun 1999, s. 53-59).

Cumhuriyet Döneminde Rumlar – Patrikhane ve Devlet İlişkilerinde Temel Problemler

Lozan Antlaşması sonrası Türkiye'nin patrikhaneye karşı genel tavrı, patrikhanenin Osmanlı dönemindeki bütün otoritesinin ortadan kaldırıldığı, artık bir patrikhane statüsünde dahi kabul edilmeyerek herhangi bir kilise haline getirildiği şeklindeydi. Hatta 1930'lu yıllara kadar resmî yazışmalarda patrikhaneden “başpapazlık”, patrikten de “başpapaz” şeklinde bahsedilmişti. Patrikhane, Eyüp Kaymakamlığı'na bağlı sıradan bir kilise olarak değerlendirilmekteydi. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler yumuşama sürecine girinceye kadar devlet ve patrikhane arasında farklı konularla ilgili problemler yaşanmaya devam etmiş, bunlarla ilgili olarak Yunanistan birkaç kez Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne şikâyet etmişti. Patrikhane idaresinde yaşanan değişim çerçevesinde Rumlarla hükümet arasında görülen gerginliklerin en fazla arttığı hususlardan biri Medeni Kanun'un kabulü öncesi azınlıkların Lozan Antlaşması'ndaki kimi haklarından ferâgatlarına dair tartışmalar olmuştu. Bu husus Yahudiler ve Ermenilerden ziyade Rumlarla devlet arasında gerginliğe neden olmuştu. Yahudiler ve Ermenilerin ardından Rumlar da 27 Kasım 1925 günü, Medeni Kanun çerçevesinde Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi ile patrikhaneye bırakılmış olan aile hukukuna dâir haklarından ferâgat etmişlerdi. Ferâgat mazbatası, hükümete iletilmiş olmakla birlikte (BCA., Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 109,724,24), ferâgat hususunda hem Rumların kendi aralarında hem de azınlık temsilcileri ile devlet yetkilileri arasında uzun tartışmalar yaşanmıştı. Patrikhane yetkilileri arasında Cumhuriyet döneminde patrikhanenin elinde bulunan en önemli imtiyâzı kaybetmemek için ferâgata itiraz edenler bulunmaktaydı. Rum toplumu içinde böyle bir durumun azınlık haklarının tamamen kaybedilmesi anlamına gelebileceği endişesi taşıyanlar vardı. Ayrıca Yunanistan, bu sürecin devletin baskısıyla yaşandığını ifade ederek, ferâgata yönelik itirazları destekliyordu. Meselenin çözümü için hükümetçe kurulan komisyondan beklenen netice alınamayınca, bir alt komite kurularak, burada bir tavsiye kararı alınması istenmişti. Yapılan çalışmalar sonucunda, 27 Kasım 1925 günü komisyonda yapılan oylamada, 75 üyeden 55'inin onayı ile Rumlar da Lozan Antlaşması'nın 42.

maddesindeki haklarından ferâgat ettiklerini bildirmişlerdi (Alexandris 1992, s. 137-138; Akgönül 2007, s. 72-73; Aktar 2000, s. 112-113).

Medeni Kanun çerçevesinde yaşanan tartışmalar ve hak ferâgatları, geniş tartışmalara neden olduğu için gündemi çok fazla meşgul etmekle birlikte Lozan Antlaşması çerçevesinde sürdürülen tek tartışma bu değildi. 1925 yılı başlarında Rumlar ve Yunanistan ile Türkiye arasında antlaşmanın 41. maddesi ile ilgili de tartışmalar yaşanmış, Yunanistan bu maddenin uygulanmadığı gerekçesiyle de Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne şikâyet etmişti. Yunanistan, 41. maddenin ikinci fıkrasında zikredilen “*Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda buldukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır. Bu paralar, ilgili kurumların (établissements et institutions) yetkili temsilcilerine teslim edilecektir*” hükmünün Türkiye tarafından hayata geçirilmediğini iddia ediyordu (BCA., Yer nr: 30,10,0, 0 Fon Kodu: 108,706,12, lef 4). Yunanistan'ın şikâyeti üzerine konu, yetkililerce incelenmiş ve şikâyet konusu maddeyle ilgili gerçekten bir çalışma yapılmadığı görülmüştü. Antlaşmanın üzerinden yaklaşık iki yıl geçmiş olmasına rağmen Maliye tarafından bütçede gerekli tahsis bulunmadığı ifade edilerek maddenin uygulanmasına yönelik herhangi bir çalışma yapılmamıştı (BCA., Yer nr: 30,10,0, 0 Fon Kodu: 108,706,12, lef 3).

Bunun üzerine 41. madde çerçevesinde gerekli düzenlemelerin hayata geçirilmesi için çalışılacağı ifade edilmiş olmakla birlikte gündemdeki esas tartışma konusu 42. maddenin hükümlerinden ferâgat mevzusu olmuştu. Hukuk alanındaki bu reformlarla birlikte iktisâdî alanda da Türkiye'nin millî politikalar hayata geçirmek için adımlar atması, daha açık bir ifadeyle Türklerin sermaye sahibi olabilmeleri için yapılan çalışmalar, azınlıkların ekonomik olarak da geride bırakıldıkları şeklinde eleştirilerine neden olmuştu. Rumlar, bu hususta da yine birçok şikâyete sahiptiler (Akgönül 2007, s. 75-84).

Yaşanan çeşitli problemlerle birlikte, Yunanistan'da 1928 yılında Venizelos'un iktidara gelmesiyle Türkiye ve Yunanistan arasında kısa süreli de olsa bir yakınlaşma süreci yaşanmıştı. Bu süreç, Türkiye Rumları açısından da olumlu neticeler doğurmuştu. Türkiye ve Yunanistan arasındaki yakınlaşmanın somut göstergelerinden en önemlileri, 1930 yılında Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti sırasında imzalanan üç anlaşma idi. “Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması”, “İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelanâmesi” ve “Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol” başlıklı bu üç anlaşma, iki ülke ilişkileri kadar Türkiye Rumlarını da olumlu etkilemişti. Özellikle “İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelanâmesi” ile Yunan uyruklu Rumlara Türkiye'de çalışma ve yerleşme hakkı verilmiş, böylece mübadele ile Türkiye'den ayrılan birçok Rum ile birlikte başka Yunan vatandaşları da Türkiye'ye gelme hakkı elde etmişlerdi (Akgönül 2007, s. 85-90). Patrik için “başpapaz” ve patrikhane için de “başpapazlık” ifadeleri de artık kullanılmamaya başlanmıştı. 1929 yılında patrik olarak seçilen II. Fotios, artık resmî yazışmalarda da patrik olarak tanımlanmıştı (Macar 2004, s. 149).

Fakat ilişkilerdeki bu yumuşama uzun süreli olmayacaktı. 1935 yılında çıkarılan “Vakıflar Kanunu” ile patrikliğe ait vakıf mallarının idaresinde yapılan değişiklikler patrikhanenin uzun süren itirazlarına neden olmuştu. Kanunun uygulamaya geçme aşamasında Patrikhane Hukuk Müşavirliği, patrikhane avukatlarının da içinde bulunduğu bir heyeti, kanunda gördükleri mahzurları iletmek üzere Ankara'ya göndermeyi kararlaştırmışlardı. Ermeni Patrikhanesi ile de temasta olan Rum Patrikliği, onların da benzer bir heyetle kanuna itirazlarını iletmelerini istiyordu. Avukatlar Viladimir Mirmiroğlu ile Eftimiyadis, bu çerçevede Ankara'ya giderek ilgililere itirazlarını iletmişlerdi (BCA., Yer nr: 30,10,0, 0 Fon Kodu: 191,308,11).

Ancak kanunun tatbikinde herhangi bir değişikliğe gidilmemişti. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte sertleşen azınlık politikaları, birçok konuda kendini hissettirmişti. Askere

alımlar ve Varlık Vergisi gibi uygulamalar Rumları da olumsuz yönde etkilemişti. Ancak savaş sonrası yumuşayan politikalar ile birlikte özellikle Demokrat Parti'nin iktidara geliş sürecinde diğer azınlıklarla birlikte Rumlarla yeniden sıcak ilişkiler tesis edilmişti. Bozcaada ve İmroz Rumları lehine yapılan uygulamalar bu politikaların en somut göstergelerindendi. Bununla birlikte Kıbrıs'ta giderek sertleşen Türk – Rum ilişkileri doğal olarak Türkiye'ye yansımakta ve gerginlikler, Türkiye'de de Rumlara tepkiye dönüşmekteydi. Demokrat Parti, iktidara geliş sürecinde ve sonrasında azınlıklarla yakın ilişkiler kurmuş olmasına rağmen Kıbrıs sorunu merkezli olarak Rum karşıtı söyleme çoğu zaman hükümet de dâhil olmaktadır. Bu gergin ortamda meydana gelen ve nedenleri/sonuçları hâlâ tartışılmakta olan “6-7 Eylül 1955 Olayları” Türkiye Rumları için Cumhuriyet tarihindeki en önemli kırılmalarından birini oluşturmuştu. Olaylar sonrası birçok Rum, Türkiye'den göç etmiş ve Rumların nüfusunda ciddi azalmalar yaşanmıştı. Fakat Kıbrıs'ta devam eden problemlere karşı Türkiye'nin Yunanistan'a karşı bir misillemesi olarak 1964 yılında, 1930 yılında imzalanan “İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenâmesi”nin feshi o dönemde Rumların Türkiye'den ayrılmalarındaki en önemli etken olmuştu (Şimşek 2007, s. 237-260).

Bu olaylardan birkaç yıl sonra meydana gelen ve güncel olarak da tartışılmaya devam edilen diğer bir önemli mevzu, 1971 yılında patrikhaneye bağlı olan Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapatılması meselesiydi. Patrikhanenin Ortodoks dünyasındaki kimi dinî problemleri çözmek ve kendi din adamlarını yetiştirebilmek amacıyla, 1844 yılında Patrik IV. Yermanos'un girişimleriyle Heybeliada Umut Tepesi'nde bulunan Bizans döneminden kalma Aya Triada manastırında açtığı okul, zamanla eğitim sisteminde ve statüsünde değişimler geçirmiş, 1971 yılında “Özel Yüksek Okulların Devletleştirilmesi” uygulamaları çerçevesinde de kapatılmıştı. Bu kanun ve uygulamalar, aslında Heybeliada Ruhban Okulu'na özel olarak hazırlanmış değildi. Bu çerçevede başka bazı okullar da ya kapatılmış ya da devlet üniversitelerinden birisine bağlanmışlardı. Heybeliada Ruhban Okulu yetkilileri ve patrikhane, okulun herhangi bir üniversiteye bağlı bir yüksek okul statüsüne çevrilmesini – özellikle dinî anlamda haklı sayılabilecek kimi gerekçelerle - kabul etmeyince Ruhban Okulu da kapatılmıştı. Patrikhanenin ekümenikliği meselesinden sonra patrikhane ve Rum cemaati ile ilgili olarak en çok tartışma konusu olan hususların başında hâlen Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden açılması gelmektedir (Gökçen 2006, 196-200).

SONUÇ

Osmanlı Devleti içerisinde en fazla nüfus ve nüfuz sahibi gayrimüslim millet olan Rumların, devlet nazarında muhatap ve idare makamı patrikhaneydi. Osmanlı Devleti, tüm gayrimüslim milletlerde olduğu gibi Rumlarda da idarî yapıyı, dinî kurumlar çerçevesinde teşkil etmişti. Bu durumun, devletin Ortodoks tebaasını idaresinde bir kolaylık ve aracılık sağladığı anlaşıldığı gibi, patrikhane de devletten aldığı güç ve otorite sayesinde kendi gücünü artırmıştı. Bu açıdan, patrikhanenin özellikle Balkan coğrafyasında diğer Ortodoks toplumlar üzerinde sahip olduğu otorite ve zamanla kurduğu hegemonyanın, devletten aldığı gücün bir yansıması olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Patrikhane, devlete rağmen değil devlet sayesinde bir güç haline gelmişti.

Tanzimat ve Islahat fermanları sonrası, gayrimüslimlerin idaresinde yaşanan sekülerleşme süreci, aslında Osmanlı Devleti açısından bir zorunluluk olarak hayata geçirilmişti. Eski idarî yapıya karşı oluşan muhalefet ve dış baskı bu zorunluluğu oluşturan temel etkenlerdi. Buna karşılık hem devlet yetkilileri hem de dinî merkezler, eski yapının devamını sağlayabilmek için uğraşmışlardı. Her iki kesimin de güç ve otoritesini kaybetmemek adına gösterdiği bu tavır, ruhani liderlerin devletle yakın ilişkide bulunmaya devam etmelerini sağlamıştı. Rum Patrikhanesi için de – zaman zaman farklı nedenlerle yaşanan problemler olmakla birlikte – süreç genel hatlarıyla bu şekilde ilerlemişti. Patrikhane gücünü ve otoritesini devletten aldığı için, bu güç ve otoriteye karşı oluşan her gelişmeyi de devlete karşı yapılmış görerek devletin desteğini almayı sürdürmüştü.

Ancak süreç patrikhanenin istediği şekilde ilerlememişti. Meşrutiyet dönemiyle birlikte anayasanın yürürlüğe girmesi de çeşitli uygulamalarda patrikhanenin isteklerinin tersi bir sürece neden olmuştu. Hem nizamnamenin hem anayasanın bir arada uygulanmasından kaynaklı sorunlar patrikhane devletle ilişkilerinde yaşanan olumsuz gelişmelerin ana nedeniydi. Birinci Dünya Savaşı ve ardından Mütareke sürecinde yaşananlara ilişkilerde kopuşa neden olmuştu. Mütareke dönemiyle birlikte patrikhane artık devletin karşısında bir güç haline gelmişti. Bu yüzden Millî Mücadele sonrası devletin Rumlara karşı tavrını ifade eden en net tanım “güvensizlik”ti. Bu güvensizlik durumu, Türkiye Cumhuriyeti’nin azınlık politikalarına da tesir etmişti. Türkiye’nin azınlıklara karşı korumacı politikalarının arkasında bu güvensizlik duygusunun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye’de değişen idari yapıdan kaynaklı problemlerle birlikte Rumların idaresiyle ilgili karşılaşılan sorunların esas olarak Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilere bağlı olarak geliştiği anlaşılmaktadır. Yunanistan ile Türkiye ilişkilerinin olumlu olduğu dönemlerde idari durumla ilgili problemler azalırken, ilişkilerin gergin olduğu dönemlerde problemler artmaktadır. Türkiye’deki sorunların daha fazlası Yunanistan vatandaşı olarak orada yaşayan Batı Trakya Türk azınlığı için de geçerlidir. Osmanlı Devleti döneminde ülkedeki gayrimüslim ahalinin nüfus ve nüfuz olarak en güçlüsü olarak Rumların özellikle Yunanistan’ın bağımsızlığı sonrası devlete karşı karşıya gelmeleri, devletin yaşadığı sorunların en ciddisini de Rumlarla yaşamasına neden olmuştur. Buna rağmen patrikhane ve ruhban sınıf merkezli idari yapı, her iki kesimin de desteğiyle devletin sonuna kadar sürdürülmüştür. Millî Mücadele döneminde yaşananlar vesilesiyle Cumhuriyet döneminde ilişkiler önceki kadar sıkı hale gelememiştir. Günümüzde de Rumlar bir azınlık toplumu olarak Lozan Antlaşması’nın azınlık hükümlerine tâbi ancak bu hükümlerin kimilerinin uygulanmadığı bir idari yapıya sahiptirler.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

The National Archives

TNA. FO. 371/9123, E 9775; E 9829; E 10015; E 11643

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi

BCA., Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 6,33,20

BCA., Yer nr: 30,10,0, 0 Fon Kodu: 108,706,12

BCA., Yer nr: 030,10,00 Fon Kodu: 109,724,16

BCA., Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 109,724,24

BCA., Yer nr: 30,10,0, 0 Fon Kodu: 191,308,11

Gazeteler

Tanin

Tevhid-i Efkâr

The Times

Eserler

- Akgönül, S. (2007), *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, (Çeviren: Ceylan Gürman), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktar, A. (2000), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alexandris, A. (1992), *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens: Centre for Asia Minor Studies.
- Anzerlioğlu, Y. (2003), *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Atalay, B. (2001), *Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları.
- Augustinos, G. (2011), *Küçük Asya Rumları – 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, (İngilizceden Çeviren: Devrim Evcı), İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Baş, M. (2005), *Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- Bozkurt, G. (1996), *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cihangir, E. (1996), *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi*, İstanbul: Turan Yayıncılık.
- Dabağyan, L. P. (2005), *Paylaşılamayan Belde Konstantiniyye*, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Davison, R. H. (2005), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, (Türkçesi: Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Engelhardt, E. P. (2017), *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye*, (Türkçeye Çeviren: Ali Reşad), (Günümüz Türkçesi'ne Uyarlayan ve Yayına Hazırlayan: Erol Kılınç), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ergene, T. (1951), *İstiklâl Harbinde Türk Ortodoksları*, İstanbul: İ. P. Neşriyat Servisi.
- Güllü, R. E. (2017), *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum / Ortodoks Patrikhanesi (1921 – 1923)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Jaeschke, G. (1991), *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Türkçe'ye Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. H. (2011), *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, (Çeviren: Recep Boztemur), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2007), *Osmanlı Millet Sistemi – Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kömürçüyan, E. Ç. (1952), *İstanbul Tarihi – XVII. Asırda İstanbul*, (Tercüme ve Tahşiye Eden: Hrand D. Andreasyan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Macar, E. (2004), *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mantran, R. (2015), *İstanbul Tarihi*, (Çeviren: Teoman Tunçdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Osmanağaoğlu, C. (2010), *1862 Rum Patrikliği Nizamı Çerçevesinde Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

- Özil, A. (2016), *Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek*, (Çeviri: Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Runciman, S. (1968), *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaw, S. J. (2004), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt: 1, Gaziler İmparatorluğu – Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü 1280-1808*, (Çeviren: Mehmet Harmancı), İstanbul: é Yayınları.
- Sofuoğlu, A. (1996), *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul: Turan Yayıncılık.
- Sözen, Z. (2000), *Fenerli Beyler: 110 Yılın Öyküsü (1711-1821)*, İstanbul: Aybay Yayıncılık.
- Şahin, M. S. (1996), *Fener Patrikhânesi ve Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Makaleler

- Arnakis, G. G. (1952), "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", *The Journal of Modern History*, Vol.: 24, No.: 3, The University of Chicago Press, s. 235-250.
- Atalay, B. (2005), "Rum Ortodoks (Fener) Patrikhanesi'ne Verildiği Varsayılan İmtiyazlar ve Bugünkü Statüsü", *XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 9 – 13 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, II. Kısım*, s. 1413-1440, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (2014), "Türk Ortodoksların/Karamanlıların Türk Millî Mücadelesine Destekleri ve Maruz Kaldıkları Mübadelenin Türk Kamuoyuna Yansımaları", *History Studies*, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 19-44.
- Aydın, M. A. (1998), "Hukûk-ı Âile Kararnâmesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Balta, E. (2000), "Osmanlı Devleti'nde Rum Millet ve Ekonomik Gelişmişlikleri", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, (Editör: Azmi Özcan), s. 229-248, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Balta, E. (2010), "Yunan Tarihçiliğinde Türkçe Arşiv Materyalleri", *TALİD – Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15, s. 793-832, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayını.
- Clogg, R. (1982), "The Greek Millet in the Ottoman Empire", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, (Ed.: B. Braude – B. Lewis), Cilt: I – The Central Lands, Holmes & Meier Publishers, Inc., New York - London, s. 185-208.
- Elöve, M. E. (1953), "Türkiye'de Din İmtiyazları: I. Kısım – Vicdan, Din ve İbadet Hürriyetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 1-4, Ankara, s. 305-368.
- Erdem, N. (2009), "Yunanlı Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 23, Muğla, s. 93-128.
- Fayda, M. (2013), "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, s. 438-440, İstanbul: İSAM Yayınları.

- Gökçen, S. (2006), "Fener Rum Patrikhanesi'nin Hukukî Statüsü ve Heybeliada Ruhban Okulu'nu Açtırma Girişimleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 1, Erzurum, s. 185-222.
- Güllü, R. E. (2015), "Tebaa-i Sâdika'dan Hâin-i Devlet'e: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Toplum ve Bürokraside Ermeni Tanımlamaları", *19.-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri "Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar" (5-7 Ocak 2015, İstanbul) Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: I, s. 393-406, İstanbul: İstanbul Türk Ocağı Yayını.
- İleri, İ. (2005), "Azınlıkların Eğitimi", *OTAM – Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 17, Ankara, s. 311-327.
- Karpat, K. (2004), "Orta Doğu'da Osmanlı Etnik ve Dini Mirası", *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, (Editörler: Milton J. Esman – Itamar Rabinovich), (İngilizceden Çeviren: Zafer Avşar), s. 59-83, İstanbul: Avesta Basın Yayını.
- Kitsikis, D. (1980), "20. Asırda Karşılaştırmalı Türk – Yunan Tarihi", (Çeviren: Abdürrahim Dede), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 8, s. 97-144, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Konortas, P. (2011), "Tarihi Uzlaşma'dan Entente Cordial'e?: İstanbul Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı İdaresi Arasında İdeolojik ve Siyasi Amaç Birliği (15. Yüzyıl Ortası – 16. Yüzyıl Sonu)", (Fransızcadan Çeviren: Yaman Aksu), *Tarihî, Siyasi, Dinî ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane*, (Derleyen: Cengiz Aktar), s. 27-69, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Papadopoulos, T. (1967), "Orthodox Church and Civil Authority", *Journal of Contemporary History*, Vol: 2, No.: 4, s. 201-209.
- Reyhan, C. (2007), "Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa İle Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri", *Türk Tarih Kurumu – Belgeler – Dergisi*, Cilt: XXVII, Sayı: 31, 2006, s. 33-91, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Roudometof, V. (1998), "From Rum Millet to Greek Nation: Enlightenment, Secularization, and National Identity in Ottoman Balkan Society, 1435-1821", *Journal of Modern Greek Studies*, Vol.: 16, No.: 1, Johns Hopkins University Press, s. 11-48.
- Şimşek, H. (2007), "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Yunan Uyruklu Rumların Sınır Dışı Edilmeleri (1964)", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 237-260, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını.
- Tağmat, Ç. (2015), "İstanbul'da Sosyo-Kültürel Helenizm'in Temsilcisi Bir Cemiyet: Syllagos (1861-1923)", *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 13, s. 101-128, Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası.
- Topping, P. (1961), "Greek Historical Writing on the Period 1453-1914", *The Journal of Modern History*, Vol.: 33, No.: 2, University of Chicago Press, s. 157-173.
- Tosun, R. (1999), "Patrik VI. Konstantin Araboğlu'nun Mübadelesi", *Askerî Tarih Bülteni*, Yıl: 24, Sayı: 46, s. 53-59, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Ünal, M. (1977), "Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1-4, Ankara, s. 195-232.

Veinstein, G. (1997), “Fetihten Sonraki Osmanlı Millet Sistemi Üzerine Bazı Düşünceler”, *1. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı (24-25 Mayıs 1996)*, s. 137-143, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 23.07.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 06.08.2021

DOI: 10.30692/sisad.973889

TARİHTE İLK DOĞU-BATI ÇATIŞMASI OLARAK GÖRÜLEN TROIA SAVAŞI'NIN 'TARAFLARI ÜZERİNE' PSİKOPOLİTİK BİR DEĞERLENDİRME: BATI DÜŞÜNÜNDE TROIALILAR VE AKHALAR

A Psychopolitical Assesment 'on the Sides' of the Trojan War Which is Seen as the First East-West Conflict in History: Trojans and Achaeans in Western Thought

Şenol KANTARCI

Prof. Dr.

Akdeniz Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0001-7686-4911

skantarci@hotmail.com - mkantarci@gmail.com

Atıf/Citation: Şenol Kantarcı (2021), "Tarihte İlk Doğu-Batı Çatışması Olarak Görülen Troia Savaşı'nın 'Tarafları Üzerine' Psikopolitik Bir Değerlendirme: Batı Düşününde Troialılar ve Akhalar", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s.173-196.

Öz: Çalışma Troia Savaşı özelinde Batılı bakış açısıyla savaşın tarafları üzerine psikopolitik bir analizi hedeflemiştir. Bu amaçla, Kolektif Bilinç, Sosyodrama, Kültürel Travma, Seçilmiş Zafer, Seçilmiş Travma, Kolektif Yanılsama, Retrospektif Çarpıtma/Uydurma, Zeigarnik Etkisi, Sıcak Yer, Kolektif Psikoz, Atıf (Yükleme) Kuramı, Analoji ve Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi gibi bir takım teori ve psikolojik yaklaşımlardan yararlanarak bu çalışma, kendilerini Akhalar olarak gören Batılıların Troialıların etnik kimliği üzerine yapmış oldukları tartışmalarına odaklanmaktadır. Tarihte, Doğu ile Batı arasında bilinen ilk büyük mücadele hatta tamamen efsanelere dayalı olsa da ilk dünya savaşı olarak görülen Troia Savaşı, bu incelemede hem mitolojik hem de stratejik olarak Boğazlar'daki ve Karadeniz'deki güç mücadelesi ekseninde değerlendirilmiştir. Rönesans aydınlarının, Constantinopolis'in düşerek, Doğu Roma İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılışı öncesi/sonrası düşüncelerini Troia Savaşı ile nasıl özdeşleştirdikleri konusunun da incelendiği çalışmada ayrıca, Troia Savaşı mitinin Batılılar tarafından bu defa Birinci Dünya Savaşı'nda nasıl işlendiği konusu tarihi ve psikolojik bir analize tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Troia Savaşı, Politik Psikoloji, Troialılar, Akhalar, Batı Dünyası, Türkler.

Abstract: The aim of the study is to provide a psychopolitical analysis on the sides of the Trojan War from the Westerners' perspective. For this purpose, applying to a set of theories and psychological approaches; such as, the Theory of Collective Consciousness, Sociodrama, Cultural Trauma, Chosen Victory, Chosen Trauma, Collective Illusion, Retrospective Distortion, Zeigarnik Effect, Hot Place, Collective Psychosis, Attribution Theory, Analogy, and Cognitive Dissonance Theory; this study focuses on the discussions of the Westerners, who see themselves as Achaeans, on the ethnic identity of the Trojans. Even though it is completely based on legends; the Trojan War, which is regarded as the first conflict and even the Great War between the East and the West, is evaluated in this

study both mythologically and strategically within the framework of the power struggle for the Bosphorus and the Black Sea. Besides, how the Renaissance intellectuals identified their thoughts before and after the abolishment of the Eastern Roman Empire as a result of the fall of Constantinople with the Trojan War is also examined. Finally, how the Trojan War myth was treated by the Westerners during the World War I is also analyzed from historical and psychological perspectives.

Keywords: The Trojan War, Political Psychology, The Trojans, The Achaeans, The Western World, Turks.

GİRİŞ

Batı dünyasında özellikle son üç yüzyılda belirli tarihi olaylara bakış açısında artık neredeyse klişeleşmiş bir *Kolektif Bilinç* oluşmuştur. Benzer yaklaşım Doğu dünyası için de geçerli olsa da –Doğu'ya nazaran- Batı dünyasının yaşamış olduğu tarihsel evrim -başarı ekseninde- Batı'yı farklı bir noktaya taşımıştır. XV. ve XVI. yüzyılda gerçekleştirilen Coğrafi Keşifler, Rönesans-Reform süreci, hemen sonrasında başlayan Sömürgecilik, bunun sonucu olarak ortaya çıkan güç ve büyüklük olgusu Batı dünyasını, artık her şeyi dizayn eden egemen aktör olarak ortaya çıkartmıştır. Örneğin, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren 1648 Westphalia ile Avrupa devletler sistemini, uluslararası bir düzen olarak dayatma çabası bunun önemli bir göstergesidir.

Batı dünyasının kendi kökenlerini genel olarak dayandırdığı tarih anlayışı, bir bakıma antik Hellen'in tekerrürü olmuştur. Aslında mevcut tablo, sadece bugünkü modern Batı'da değil antik Roma'da da aynıdır. Aydınlanma sürecinin kökenlerine göz atıldığında iki büyük aktör göze çarpar. Bunlardan birincisi felsefe alanında, akli tam yetkinliği ile kullanıma sokan, Batı'da modern dünyanın ilhamını borçlu olduğu ve model aldığı Sokrates, ikincisi ise edebiyatta modern anlatı geleneğinin ilk öncüsü olan Homeros'tur. Homeros, Batı dünyasında özellikle edebiyat alanında en çok öykünülen kişi olmuştur. Öyle ki, Batı edebiyatı tarihi bir bütün olarak değerlendirildiğinde Homeros, bu tarihin hem kurucusu hem besleyicisi hem de hazinesidir. Latin edebiyatı neredeyse bütün konularını, şekillerini hatta üsluplarını bile antik Hellen'e borçludur. Örneğin Latin nesrinin ustası olarak görülen, Latinceyi bir dil kılan ve Latin düşüncesinin mimarı olarak görülen Cicero'nun beslenme pınarı antik Hellen'dir. Latin şairi Catullus, Homeros'un epik geleneğinin bir taklitçisi iken yine Latin edebiyatının en büyük şairi olarak görülen, Aeneis'in yazarı Vergilius'un esin kaynağı da Homeros'un Ilyada (Iliás) 'Ιλιάς ve Odyseia (Odusseia) 'Οδύσσεια'dır (Boyacıoğlu ve Çelik, 2003, s. 167).

Hz. İsa'nın bizzat kendisinin Hristiyanlık üzerinde etkisinin olmadığı, Hristiyanlığın büyük oranda havarileri ile sonraki yorumcuların bir eseri olarak ortaya çıktığı olgusu, bütün dünyada kabul edilen bir gerçekliktir. Anadolu'da antik Hellen ve antik Roma uygarlığını harmanlayarak, -antik Hellen mitleri ile bazı Pagan inançlarının karışımından- Batı Hristiyanlığının temellerini atan ve ona şeklini veren Tarsuslu Aziz Paulus'tur. Hatta daha II. yüzyılda büyük Hristiyan düşünür, Justin Martyr, Platon'un İsa'dan bile önce ilk Hristiyan olduğunu savunmuştur (Boyacıoğlu ve Çelik, 2003, s. 167). Bu noktadan hareketle denilebilir ki, Batı dünyasının sadece tarihi, felsefesi ve edebiyatı değil inancı olan ve din şeklinde harmanlanmış bir aydınlanma olarak görülen Hristiyanlık bile antik Hellen'e dayandırılmıştır. Temellerini antik Hellen'e referansla oluşturan Batı dünyası, gücü ele geçirdikten sonra da hemen her alanda *ben merkezli* bir eksenle asimilasyona da dayalı emperyal bir yayılma içerisine girmiştir. Batı'nın özellikle XIX. yüzyıldan itibaren tartışmasız bir şekilde güçlenerek narsistik *ben merkezli* yaklaşımını etkin bir şekilde yaygınlaştırarak oluşturduğu *Kolektif Bilinç*, kendi toplumu başta olmak üzere dünya kamuoyunu şekillendirmede de etkili olmuştur. Kellermann için *Kolektif Bilinç* ve genel olarak kolektif ilişkiler, *Sosyodrama* olarak bilinen olgudur. Basit bir tanımla *Sosyodrama*, bir grubun ortak tecrübelerini –grupla birlikte- ortak eylemlere dönüştürme yöntemi olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle *sosyodrama* olgusunda, grup üyeleri sosyal kaygılarını birbirleriyle paylaşır ve bu kaygıları ortadan kaldırmak için kolektif bir şekilde bu kaygılarla yüzleşerek –söz konusu kaygılar- bertaraf edilmeye çalışılır (Kellermann, 2007, s. 10-15).

Bu çalışmanın konusunu, farklı bir bakış açısıyla Troia Savaşı ve bu savaşta kendilerini savaşın kazanan tarafı olan Akhalarla özdeşleştiren Batı dünyasının, konu hakkındaki düşüncü oluşturmuştur. Troia Savaşı, Batı tarafından her ne kadar önemli bir zafer olarak görülmüşse de sonrasında Doğu dünyasının Batı'ya yönelik zaferlerinde bilinçdışı bir şekilde -yine Batılılar tarafından- geçmişe atıfla, mitolojik destanlarla, özdeşim yapılarak değerlendirilmeye tabi tutulmuş -Sosyodrama şeklinde- başarıları, kendi grup üyelerine motive edilmiştir. Örneğin Doğu Roma İmparatorluğu'nun Türkler tarafından ortadan kaldırılması Batı dünyasında büyük bir travma yaratmışsa da geçmişe atıf yapılarak aynı coğrafyada binlerce yıl önce hatta milattan öncesine dayanan ve efsanelere dayanan bir diğer savaşla –Troia Savaşı ile- özdeşim yapılarak kendi *Kolektif Bilinçlerini* şekillendirmeye çalışmışlardır.

Türklerin Constantinopolis'i ele geçirdiği 29 Mayıs 1453, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Doğu Roma İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdığı ve bir çağın kapanıp bir çağın da başladığı tarihtir. Bu dönemde Batı dünyası tarafından Constantinopolis'in *kâfir Türklerin* eline geçmesi dünyadaki bütün Hristiyanların günahlarına karşılık Tanrı'nın bir cezası olarak algılanmıştır/görülmüştür. Bu durum bir grubun diğer bir grup tarafından kurbanlaştırılması ve küçük düşürülmesi duygularını harekete geçiren tarihten bir olayı tanımlamaktadır (Volkan ve Itzkowitz, 1994, s. 7). Constantinopolis'in kaybı, geçmişte Kudüs'ün Selçuklu Türklerine geçmesi ile açılan yaraları kanatmış ve iki kaybın etkileri birleşmiştir. Bu durum *Zeigarnik Etkisi* ile açıklanabilir. *Zeigarnik Etkisi*, tamamlanmamış, bölünmüş ya da yarım kalmış görevlerin veya yaşananların, tamamlananlara göre daha kolay bir şekilde hatırlanmasını ifade eden durumdur. Görev tamamına erdirilmediği sürece, gerilim kişide varlığını sürdürür ve başka bir şey için uygun olunmaz. *Zeigarnik Etkisi*, her ne kadar birey psikolojisinde kullanılsa da grup psikolojisi için de kullanmak mümkündür (Schützenberger, 2021, s. 37). Burada yarım kalmış olan, Constantinopolis'in Batılılar tarafından geri alınması görevidir.

Haçlı Seferleri boyunca Kudüs, yeniden kazanılmış ve tekrar kaybedilmiştir. Oysa Constantinopolis yenilgisinin yarattığı duygu da Batı dünyasında derin bir çaresizlik olarak algılanmıştır. Constantinopolis'in kaybının Batı dünyasında yaratmış olduğu travmadan kaçmak için bu önemli kaybı, inkâr arzusu, Türklerin bu şehirde hâlâ varlığını sürdürüyor olmaları nedeniyle tam olarak hayata geçmemiş, dolayısıyla bu büyük kaybın yası da yaşanmamıştır. Öyle ki, 1453 Temmuz'unda geleceğin Papası olacak olan Aeneas Sylvius Piccolomini, Papa V. Nicholas'a Türklerin Homeros ve Platon'u ikinci kez öldürdüğünü yazmıştır (Volkan ve Itzkowitz, 2017, s. 59). Jeffrey C. Alexander, bahsi geçen *psikolojik durumu* '*Kültürel Travma*' olarak nitelendirmiştir. '*Kültürel Travma*', bir toplumun kolektif bilincinde silinmez izler bırakan, hafızasını sonsuza dek işaretleyen ve kimliğini değiştiren korkunç –bir- olaya maruz kaldığı duygusundan doğmaktadır. Alexander'e göre sosyal gruplar, toplumlar ve bazen uygarlıklar bile '*Kültürel Travma*' olgusunu yaratarak '*korkunç acılarının*' varlığını ve kaynağını tanımlamaktadır (Alexander, 2004, s. 1). Bu şekilde algılanan '*travmatik olay*', büyük grup için mitolojik bir kimlik işareti haline gelir, böylece bu durum toplumun üyelerini bir araya getirir ve bu da yazılı veya sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılır. Yıllar boyunca büyük grup, tecrübe etmiş olduğu *travmatik olayla* ve beraberinde geliştirdiği duygularıyla, fantezileriyle ve mitolojileriyle özdeşleşir (Kellermann, 2007, s. 55). Volkan da her büyük grubun bilincinde – onun- korkunç bir kayıp yaşadığı ve/veya diğer bir grupla çatışmada utanç verici bir şekilde aşağılandığı gibi travmatik geçmiş olayların zihinsel temsili bulunduğunu ileri sürmüştür (Volkan, 2001, s. 87).

Bu çalışmada amaçlanan, özellikle bilinen tarihte ilk Doğu-Batı çatışmasının örneğini teşkil etmesi açısından (Batılı anlayışa göre) Doğu toplumunu temsil eden Troialılar ile Batı'yı temsil eden Akhalar/Batılılar arasında gerçekleşen Troia Savaşı'nın Batı dünyası açısından önemini, psikopolitik olarak incelemek olmuştur. Çünkü savaşta Troialıları (Asyalıları) yenmiş olmalarına rağmen bu savaş, Akhalarla kendisini özdeşleştiren Batı dünyasını, Türklerle olan ilişkilerindeki birçok olayda -Troia üzerinden- çeşitli tahlillere/değerlendirmelere, bir *Kolektif Yanılsama* şeklindeki psikolojik eğilime yöneltmiştir. Bu yüzden Batı dünyasının efsanelere

dayanan 'Troia Savaşı'nı temel alarak *Retrospektif Çarpıtma/Uydurma (falsifikasyon)* amaçlı yaklaşımların örnekleri ve bunun *psikolojisi* çalışmada biraz da detaya inilerek tartışılmıştır.

Homeros'un epik tarzdaki mısralarından oluşan Ilyada'sında resmedilen ve ilk dünya savaşı olarak nitelendirilen Troia Savaşı, efsanelere dayalı olsa da toplumların -grup psikolojisinden hareketle- *Kolektif Psikozunda*, 'öteki'nin yaratılması noktasında ilk örneklerden birisini oluşturmuştur. Ayrıca toplumlar arasındaki ilk büyük 'güç mücadelesi'ni ortaya koyması noktasında, uluslararası ilişkiler tarihi açısından da konu, önemli görülmüş ve değerlendirilmiştir.

Aynı coğrafyada yaşayan toplulukların kökeni veya niteliğinin önem taşıması ve araştırılması, insanlık tarihinde daha geç dönemlerde ortaya çıkmış bir durumdur. Başlangıçta, coğrafi ayrımlar ve dil farklılıkları daha belirleyici olmuştur. Troia Savaşı'nda savaşan taraflardan Akhalar için 'Troia'da/Çanakkale'de yaşayanlar bizden değildir' algısının daha hâkim bir duygu olduğu gözlemlenmiştir. Yani önce suni bir ayırım yaratılmıştır. Orada yaşayanlar değişse de iki toplumu birbirinden ayıran, -aradan geçen- *deniz*, sanki zihinlerde bu suni ayrımı ortaya çıkarmıştır.¹ Burada aslında sanki Batı dünyası Troia Savaşı üzerinden Doğu'ya dair öteki, kötü algısını dışsallaştırmaktadır. Aslında Troialıların Türk olmasından çok Troialıların Akhalarla birlik olmaması sorunu vardır. Akhalar (Akhalarda kendisini gören Batılılar) kendilerini özerkliğini korumaya çalışan, kendine has kültürü olan ve farklı coğrafyada yer alan bir topluluk olarak görür. Yani Troialılar hakkında Akhalar (yine Akhalarda kendisini gören Batılılar) için 'bizden olmayan bir topluluk' düşüncesi hâkimdir. Mesele, aslında başlı başına 'öteki' yaratmak gibidir. Çünkü 'öteki' olmadan 'ben', 'ben' olamıyorum anlayışının bir portresidir bu belki de. Homeros, Ilyada ve sonrasında kaleme aldığı Odysseia'yı yazarken büyük ihtimale belki de bunu düşünmemiştir bile. Çünkü Homeros'un yazınındaki objektiflik, gerek Ilyada'da gerekse Odysseia'da kendisini çıplak bir şekilde göstermiştir. Bu yüzden yine çalışmada, Homeros'un bu objektif bakış açısını kendisinden yüzyıllar sonra Batı dünyasının kendi düşüncesinde bir 'öteki' yaratarak nasıl bir algıya dönüştürdüğü anlatılmıştır.

Batı dünyası tarafından, gerek Doğu Roma İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılarak Constantinopolis'in Türkler tarafından alınması gerekse Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Savaşları'ndaki başarısızlık, Troia Savaşı ile özdeşleştirilmiştir.² Dolayısıyla da her iki olayda da mitolojik destanlar vasıtasıyla Batı dünyasının *Kollektif Bilinci* şekillendirilmeye çalışılmıştır. Batı dünyasındaki bu yaklaşımı, insanın bilişsel yapılanmasında sıkça meydana gelen çelişkili durumların anlaşılması ile ilgili olan, 1957 yılında Leon Festinger tarafından ortaya atılan '*Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi*' ile de açıklamak mümkündür. Teori, tek bir insanda belirli bir olay, birey ya da grup davranışına tepkisi sırasında sıkça ortaya çıkan bilişsel çelişki durumunu anlama ve araştırma amacını taşır. Leon Festinger, teorisi ile ilgili iki ana hipotez öne sürmüştür. Bunlardan birincisine göre, bilişsel çelişki ortaya çıktığında birey tüm gücüyle iki ayrı şeması arasındaki uyumsuzluk derecesini azaltmak ve bilişsel uyumu sağlamak için uğraşmaya başlar. Bu davranışının sebebi, bu uyumsuzluğun kişide *psikolojik* olarak rahatsızlık hissi yaratmasıdır. Festinger'in ikinci hipotezi ise, ortaya çıkan rahatsızlık hissini azaltmaya çalışan bireyin -bu tarz- zorlandığı durumlardan kaçınmaya çalışacağını ileri sürer (zen/bilissel-uyumsuzluk-teorisi, 2019). Türkler için bir travma olan Mondros Mütarekesi'nin, Troia Savaşı'nın Akalı aktörlerinden birisi olan Kral Agamemnon'un ismini taşıyan bir savaş gemisinde -Türlere- Batılılar tarafından imzalatılmış olmasının da bu bağlamda bir tesadüf olmadığı düşünülebilir.

¹ Bugün bile, örneğin köylerde bir dere köyü ikiye böler. Bu durum, karşı tarafı (köyün sakinlerini) sanki bambaşkaymış gibi bir bakışa iter. Ya da yukarı mahalle, aşağı mahalle ayrımında olduğu gibi insanın diğer insana dair ilk yorumları hep bu minvalde olmuştur. (Makale üzerine tartışırken, Doç. Dr. Murat Beyazyüz'ün değerlendirmesi).

² Geriye yani geçmişe sapanıp kalıyorlar çünkü bu olayın yası tutulmamıştır.

Aşağıdaki tartışma değerlendirilirken, ‘bütün bunlar efsanelere dayalı bilgiler, doğru veya bilimsel değil’ şeklinde düşünülebilir ya da okuyucu, farklı bir bakış açısıyla, yazılanları ‘mantıklı ve bilimsel’ olarak da değerlendirebilir. Öncelikle bu çalışmada, Troialılar ve Troia Savaşı üzerine yapılmış olan tartışmaların *doğruluğu* veya *yanlışı* dikkate alınan bir husus olmamıştır. Buradaki asıl amaç, Batılılar tarafından iddia edilen ‘Troialıların Türk kökenli olduğu’ olgusu³ neticede efsanelere dayalı bir bilgi olduğu için ister doğru ister yanlış olsun sonuçta yüzyıllardır Batı dünyasında devam eden bir tartışmanın kendi toplumunda ve onların *Kolektif Hafızasındaki* etkilerini ortaya koyması bakımından önem taşır. Aslında Homeros bile Troialıları aynı ırktan bir millet değil, Asya’nın birçok yerinden toplanmış yani çeşitli milletlerden teşekkül etmiş bir Asya birliği halinde tasvir etmiştir (Atabinen, 1943, s. 546). Keza, Agamemnon liderliğinde toplanmış olan orduların da Batı yakasında yani bugünkü Avrupa’dan toplanmış pek çok farklı küçük prensliklerin ordularından oluşmuş olması da ihtimal dâhilinde görülmelidir. Mesela Troia Savaşı’nda savaşmış olan Odysseus da bir kraldır.⁴ O yüzden Akha ordusuna her ne kadar *Akha birliği* denilse de o dönemde aslında farklı devletlerden/prensliklerden kurulmuş bir birlik olduğu düşünülebilir.

Troia Savaşı özelinde Batılı bakış açısıyla savaşın tarafları üzerine psikopolitik bir analiz amaçlayan ve bu amaçla Kolektif Bilinç, Sosyodrama, Kültürel Travma, Seçilmiş Zafer, Seçilmiş Travma, Kolektif Yanılsama, Retrospektif Çarpıtma/Uydurma, Zeigranik Etkisi, Sıcak Yer, Kolektif Psikoz, Atıf (Yüklem) Kuramı, Analoji ve Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi gibi bir takım teori ve psikolojik yaklaşımlardan yararlanan çalışma dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, kendilerini Akhalar olarak gören Batılıların Troialıların etnik kimliği üzerine tartışmalarına odaklanılmıştır. İkinci bölümde, tarihte Doğu ile Batı arasında bilinen ilk büyük mücadele hatta ilk dünya savaşı olarak görülen Troia Savaşı, hem mitolojik hem de stratejik olarak Boğazlardaki ve Karadeniz’deki güç mücadelesi ekseninde değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünü Rönesans aydınlarının, Constantinopolis’in düşerek, Doğu Roma İmparatorluğu’nun ortadan kaldırılışı öncesi/sonrası düşüncelerini Troia Savaşı ile nasıl özdeşleştirdikleri konusu oluşturmuştur. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise Troia Savaşı mitinin Batılılar tarafından bu defa Birinci Dünya Savaşı’nda nasıl işlendiği konusu ele alınmıştır. Genel olarak da çalışmanın tamamı *psikopolitik* eksenli incelenmiştir.

Batı Düşününde Troialıların Türklüğü Üzerine Düşünceler/İddialar

Troia Savaşı’nın da öncesine dayanan Türklerin varlığı hususu, hali hazırda dünya genelinde bilim dünyası tarafından kabul edilen bir olgudur. Konu hakkında İngiliz bilim insanları S. Lloyd ve G. Child bu tarihi, Troia Savaşı’nın gerçekleştiği tarihten daha da gerilere taşıyarak, *Turanlılar* denilen Türklerin yaklaşık 10 veya 12.000 yıl önce Dicle ve Fırat ırmakları bölgelerine yerleştiklerini ve yeryüzündeki uygarlıkların ortaya çıkmasında büyük işlevler gördüklerini yazmışlardır (Garaşarlı, 2014, s. 10).

Türklerin Anadolu’daki varlığını, MÖ 1180’lerde⁵ Troialılara dayandırma hakkındaki görüşler/iddialar, hatta Orta Çağ’da devam eden tartışma konusu yeni keşfedilmiş bir olgu/bilgi değildir. Birbirlerinden naklederek birçok Batılı tarihçi bu görüşü/iddiyayı bir takım değişikliklerle yüzyıllarca tekrar etmişlerdir. Troialıların Türk olduğu konusundaki görüşler

³ Türklerin Troialı kökenleri konusunda Rönesans’ta yapılan tartışmalarla ilgili olarak bkz. (Pertusi,1970, s. 449-482); (Schwoebel,1967, s. 148-149); (Spencer,1952, s. 320-322); (Naklen, Yerasimos,1993, s. 79).

⁴ Odysseus ya da Odiseas, Yunan mitolojisinde İthaka kralıdır. Laertes ile Antikleia’nın oğludur. Troia Savaşı sonucu Troia’nın düşmesinden on yıl sonra Odysseus’un zor geçen bir yolculukla İthaka’ya evine dönüşüne kadar başından geçen maceralar Odysseia’da anlatılır.

⁵ Troia Savaşı’nın arkasında herhangi bir tarihsel gerçeklik olup olmadığı hala tartışmalıdır. Birçok bilim adamı, hikayenin tarihsel bir özü olduğuna inanır, ancak bu, Homeros’un hikayelerinin, Tunç Çağı boyunca Miken Yunanların çeşitli kuşatma ve keşif hikayelerinin bir birleşimi olduğu anlamına gelebilir. Troia Savaşı’nın hikâyelerinin belirli bir tarihsel çatışmadan kaynaklandığına inananlar, onu genellikle MÖ 12. veya 11. yüzyıla tarihlendiriyorlar, genellikle Eratosthenes tarafından verilen ve kabaca bir felaketin arkeolojik kanıtlarına karşılık gelen MÖ 1194-1184 tarihlerini tercih ediyorlar.

daha sonraki yüzyıllarda da Batılı bilim adamları tarafından savunulmaya devam etmiştir.⁶ Ünlü Fransız tarihçilerinden olan Scipion Dupleix, bu tür iddiaların az da olsa gerçek bir tarafı olduğunu belirtmiştir. Zaten kendisi de “*Memoires des Gaules*” isimli kroniğinde bu iddialara yer vermiştir (Dupleix, 1619, s. 129). Macar tarihçi Prof. Dr. Alexandre Eckhardt ise Troialılarla Türklerin muhtemel yakınlığının, VII. yüzyıldan beri Avrupa’da tartışıldığını, özellikle XIII. ve XVII. yüzyıllar arasındaki eserlere dayandırarak yazmıştır. Macar Profesöre göre Batı’da –Troialılar bağlamında- ‘*Türk*’ kelimesinin geçtiği ilk vesika VII. yüzyılda yaşamış bir Frank rahibinin ‘*Hieronymus Scarpum*’ adlı yazısıdır ki, buna benzer diğer bazı eserlerle beraber bu bilgiler daha sonra *Fredegaire* mecmuası ismi altında yayımlanmıştır. Rahip Hieronymus’a göre, Troia’da savaşın kaybı sonrası Troialıların bir kısmı Thrakia ve Makedonia bölgesine yerleşmiş ve aralarından, *Torquatus* isminde birisini hükümdar olarak seçmişlerdir. Bu hükümdara tabi olanlar da *Torqui*, *Turqui*, *Torci* adını almışlardır (Atabinen, 1943, s. 543-544).

Troialıların kökeniyle ilgili Batılı tarihçiler tarafından verilen bilgiler, aslında yalnız Troia’nın değil, Akdeniz Bölgesi’nin büyük bir kesiminde yaşamış ulusların tarihiyle ilgili yeni bir takım önemli bulguları ortaya koyması bakımından da dikkate değerdir. Zira bu bulguların/bilgilerin önemli bir sonucu, MÖ 1180’lerde Küçük Asya da (Asia Minor) denilen Anadolu’da Troia kentini kuran topluma, İtalya’nın ve diğer komşu ülkelerin ilk ulusları olan “*Pelasglar*”ın, yani *Thraklar* da denilen *Thrakialıların* ve *Etrüsklerin* aynı soydan oldukları iddiasının ortaya çıkmış olmasıdır. Söz konusu edilen bu ulusların Türk kökenli oldukları iddiaları, bir yandan Avrupa kroniklerinden öte yandan ise Avrupa’da yapılan bilimsel araştırmalardan ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Garaşarlı, 2014, s. 3).

Orta Çağ uzmanı olan Alman bilim adamlarından Krusch’un ve W. Wilmans’ın, *Turqui*, *Torci* ve *Torcoht* kelimeleri üzerine tetkiklerinde, *Turci* kelimesinin, Roma döneminde çıkmış olduğu sonucuna varmışlardır. Bir diğer bilim adamı Th. Birt, IX. yüzyıla ait ‘*sycamber francus et teucrus*’ tabirlerini kapsayan bir vesikaya dayanarak *Teucris*’lerden bahsederken, Latinlerin Troialılara ve ayrıca Türklere verdikleri isimler arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir (Atabinen, 1943, s. 544). İskandinav kaynaklarında, Troia’dan Avrupa’nın kuzeyine geldiği belirtilen toplumun, hem Troialılar hem de *Turkoslar* diye anılması, onların aynı ulus olduğu yargısını ortaya çıkarmıştır. Örneğin, “*Yerin Tanımı*” adlı coğrafi kaynakta, Asya’dan (Anadolu) gelmiş olan Türklerin (bugünkü Avrupa’nın) kuzey ülkelerine ulaştıkları yazılmış ve yine aynı kaynakta bu ulusun önderinin *Tor*’un oğlu *Odin* olduğu belirtilmiştir (Garaşarlı, 2014, s. 3).⁷

İsveç tarihinin kurucusu olan Prof. Dr. Sven Lagerbring de *Vikinglerin*⁸ Türk kökenli *Thor* (Tor)⁹ ve *Odin*¹⁰ isimli iki önemli tanrıları olduğunu, *Thor* adının *Tur*’dan, *Odin* adının da *Ot-in* (inen ateş) sözcüğünden kaynaklandığını belirtmiştir.¹¹ Prof. Dr. Lagerbring ayrıca Türkçe ile İsveççe arasındaki ortaklıklardan ve mitolojik benzerliklerden hareket ederek, İsveçlilerin ataları olarak gördükleri *Vikinglerin* kökeninin *Türk* olduğunu belirtmiştir. Lagerbring, İsveç masallarında tanrı *Odin*’in “*Türkland*”dan (Türk bölgesinden) geldiğini, *Odin* ve oğullarının Kuzey Avrupa’ya Türkçeyi getirdiğini kaydetmiş, buna delil olarak da İskandinav ülkelerinde yer alan, runik adı verilen oyma yazıtları/kitabeleri göstermiş ve bu kitabelerin Orhun

⁶ Birinci Haçlı seferi sırasında yaşamış olan Notre-Dame de Nogent-sur-Coucy rahibi Guibert de Nogent 1108’de yazdığı ‘*Historia que dicitur Gesta Dei per Francos*’ adlı eserinde Türkleri överek, Türklerle Frankların aynı soydan geldiği iddiasında bulunmuştur. XIII. yüzyılda yaşamış ‘*Speculum Maius*’ isimli eserin yazarı Vincent de Beauvais, 1208’de Rigord, Jean Lemaire des Belges gibi yazarlar yazdıkları eserlerde bu görüşü yinelemişlerdir (Atabinen, 1943, s. 551).

⁷ Prof. Dr. Çingiz Karaşarlı tarafından kaleme alınan kitabın özgün adı “Troyalılar Türk İdiler”dir.

⁸ Viking kelimesi genel anlamda VIII. yüzyılın sonlarından XI. yüzyılın sonlarına kadar olan zaman dilimi içinde modern *Danimarka*, *İzlanda*, *Norveç* ve *İsveç* sınırlarını kapsayan coğrafyadaki bölge halkını tanımlamak için kullanılmıştır.

⁹ Thor: Yani Tur; yüksek makam, yuvarlak gök, türeme, töre ve Türk sözcüğünün de köküdür.

¹⁰ Odin ismine İskandinavya kadar Orta Asya Türklerinde de “Öden Ata” sayı duyulmaktadır.

¹¹ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Lagerbring,1764).

Yazıtları'yla dil benzerliğini -tek tek kelimeler/sözcükler bağlamında- örnekler vererek ortaya koymuştur.¹² “*Skioldinglerin (Skjoldinglerin) Kahramanlık Öyküsü*” ve Snorri Sturluson'un, “*Küçük Edda*” adlı yapıtı gibi XII. yüzyılda yazılmış olan kaynaklarda ise Troia Hakanı Priamos'un ulusunun *Odin*'in önderliğinde Asya'dan Avrupa'nın kuzeyine göç ettiği belirtilmiştir. Troia'nın Türklerle olan bağlantısı VII. yüzyılda yazılmış olan *Fredegar Günlüğü*'nde (Kroniğinde) ve yine XII. yüzyılda yazılmış *Gesta Francorum* adlı yapıtta da anlatılmıştır. *Fredegar Günlüğü*'ne göre, Troia Savaşı'ndan sonra ülkenin düşmesi sonucu Türkler ve Franklar farklı bölgelere dağılmışlardır. Franklar Panonya'ya (Macaristan) ve Rhen bölgelerine, (Garaşarlı, 2014, s. 3-4) Türkler ise Saka (İskit) yurtlarına yerleşmişlerdir (Dupleix, 1619, s. 129) Tarihçi Nicole Gilles, Türklerin *Troialı Turkoslar*'ın soyundan geldiğini konuyla ilgili çalışmasında anlatmıştır. Benzer bilgiyi XII. yüzyılda yaşamış tarihçi Tyreli William da teyit etmiştir. XIV. yüzyılda yaşamış tarihçi Andrea Dandolo ise Türklerin Troia Hakanı Priamos'un hükümlerinde *Turkos* soyundan geldiğini yazmıştır. Dominik Papazı Floransalı Antoninus da günlüğünde Türklerin *Troialı Turkoslar*la aynı ulustan olduğunu dile getirmiştir. Benzer bilgileri Bracciolini, Poggio, Isidor, Ficino gibi Avrupalı birçok tarihçi belirtmiştir. Alman tarihçi Felix Fabri ise Troialı Türklerin tarihini Priamos'un döneminden Troia'nın daha eski çağlarına, Troia Prensesi Hesione'nin oğlu Tevkrin dönemine kadar götürmüştür. Felix'e göre, Troia'nın düşmesinden sonra Hektor'un oğlu Franko'nun yönetimi altındaki Troialı göçmenler öncelikle Almanya'da eski Frankoniya çevresine gelmişler ve bunların birçoğu Rhen Irmağı'nı geçmiş ve bugünkü Fransa'ya yerleşmişlerdir. Yine -diğer birçok Avrupalı yazarın da belirttiği gibi- Felix'in yazdığına göre, *Turkos*'un yönetiminde geri kalan kesim ise, Asya'daki Saka (İskit) ülkesine yerleşmiştir (Garaşarlı, 2014, s. 4-5).

Tarihçi Herodotos, Pelasg dilinin Hellence olmadığını savunmuş ve iddiasını Pelasglıların Hellespontos kıyılarındaki Plakia ve Skylake adlı iki kentte konuşulan dilin yabancı bir dil olduğu yönündeki gözlemine dayandırmıştır (Herodotos, 2012, s. 31). Hellenlerden önce Hellas'ta (Kuzey Hellas) Pelasgların yaşadığını ve ülkenin onların adıyla Pelasgia diye anıldığını yazmıştır. Hellenli tarihçi Ksenophon ise, eski Hellenlerin Hellas'a (Kuzey Hellas'a) gelişlerini anlatan bir öyküsünde o sırada burada daha önce hiç duymadıkları yabancı bir dilde konuşanların yaşadığını belirten aşağıdaki olayı anlatmıştır: (Garaşarlı, 2014, s. 6)

“Yunanca konuşan on bin kişilik bir topluluk, Balkan Dağlarından Struma veya Vardar Deresi'ni izleyip güneye doğru ilerleyerek kendileri için daha iyi bir yurt arıyorlardı. Onlar birden karşılarında kendilerinin ve atalarının daha önce hiç görmediği büyük bir su gördüler. Şaşkınlık içinde yerlilere bunun ne olduğunu sordular. Yerlilerse şaşkınlıkla onlara gördükleri suyun *thalassa* (deniz) olduğunu söylediler. Böylece, *thalassa* sözcüğü aynı anlamda Yunan diline de girmiş oldu.”

Konuyla ilgili Akdeniz Bölgesi'nde ve Anadolu'da kurulmuş eski Türk uygarlıklarının yanı sıra, Hellen, Roma, Kelt ve German dillerinde Türkoloji (Garaşarlı, 2005; Garaşarlı, 2011) üzerine araştırmalar yapan dil bilimci Prof. Dr. Çingiz Garaşarlı'ya göre, bundan sonra *thalassa* sözcüğü, ülkenin önceki yerlilerinin dilinden alınıp eski Hellen diline aktararak oluşturulan büyük sözcük kümesine eklenmiştir. Garaşarlı'ya göre sözcüğün kökeni *tala*'dır ve öteki Hint-Avrupa dillerinde *deniz* anlamına gelen böyle bir sözcük yoktur. *Deniz* anlamına gelen ve aynı kökten türemiş olan *talay* sözcüğü ise eski Türk ve Moğol dillerinde vardır (Garaşarlı, 2014, s. 6-7). Yine Garaşarlı'ya göre, eski tarihçilerin *Pelasgları Tirrenlere* veya *Tirsenlere (Etrüsklere)* yakın sayması, onların Hint - Avrupa kökenli değil tersine *Troialı Etrüsk* soyundan olduğunu göstermektedir. Eski Hellenli tarihçi Dionysius Halicarnassus da (Halikarnasoslu Dionysios), *Tirrenlerin* ve *Pelasgların* aynı ulus olduğunu belirtmiştir. V. yüzyılda yaşamış olan Hellenli tarihçi Lesboslu (Midillili) Helanik (Hellenicus) ise *Tirsenlerin* önceleri *Pelasglar* diye anıldığını ve Hellenlerin yayılmasından sonra bir bölümünün İtalya'ya göç ettiğini yazmıştır. Limni Adası'nda ortaya çıkarılan *Pelasg* yazıtı da *Pelasg* ile *Tirsen* veya *Etrüsk* dillerinin aynı

¹² Konuyla ilgili bkz.(Gürgün,2008).

dilin değişik söyleyişleri olduğunu ve bugünkü Hellas coğrafyasının en eski dönemlerde Hellen toprakları olmadığını, bu bölgede Troialılar ile aynı soydan olan *Pelasgların, Tirsenlerin ve Trakların* yaşadığını göstermiştir. Garaşarlı devamla: (Garaşarlı, 2014, s. 7-8)

“Hellas’a ilk yerleşen Pelasgların, Troialıların, Trakların özel ad varlıklarında eski Türk adları bulunmuştur. Belirlenen bu adlar ile ayrıca eski Avrupa kaynaklarının verdikleri bilgiler, aynı kökenli Troia, Trak, Pelasg ve Etrüsk dillerinin konuşulduğu Anadolu, Yunanistan ve İtalya sınırları içinde yaşamış olan Troialıların kökeni sorununun bölgesel olarak incelenmesini gerektirmektedir.”

şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

Homeros destanları, Hellen kimliğinin oluşumunun mayası olarak Batı dünyası tarafından benimsenmiştir. Platon ve Herodotos’a göre: (Homeros, 1984, s. 10)

“Homeros, Hellas dünyasındaki bütün inanışların babasıdır, bu dünyada dile gelen ne varsa, onunla dile gelmiştir... Hellas’da eğitimin Homeros destanlarının üstüne kurulduğu herkesçe bilindiği bir gerçektir, yani yalnız Atina değil, bütün Hellas devletleri Homeros’u bir çeşit kutsal kitap gibi, her türlü bilginin özü olarak benimsemişlerdir. Hellen insanı din olsun, politika ya da askerlik olsun, gemicilik ya da hekimlik olsun çeşitli bilgileri öğrenmek için Homeros’a başvurur, daha doğrusu a’dan z’ye kadar ezbere bildiği bu destanları canlı bir kitaplık gibi içinde taşırdı.”

Platon ve Herodotos’un övgüyle bahsettiği Homeros destanlarında genişçe yer verilen Troia Savaşı’nın, gerek Hellenler gerekse Batı açısından ayrı bir yeri vardır. Homeros destanlarında yer alan Ilyada destanında, Doğu’nun askeri gücü ve ileri karakolu olan Troia kentindeki Troialılar karşısında Akhalar tarafından kazanılan askeri başarı anlatılmıştır. Balkan coğrafyasında Anadolu-Boğazları kapsayan stratejik bir yerde olan Troia bölgesinde 10/11 yıl süren savaş, Ilyada’da destanlaştırılmıştır. Troia’nın sonu/yıkılışı ve daha çok Odysseus’un evine dönüşünü anlatan Homeros’un diğer destanı olan Odysseus’da (Odyssea) anlatılmıştır. Bu zaferin Batı dünyası tarafından benimsenmesindeki temel neden ise yüzyıllardır devam eden Batı-Doğu çatışması hususunda *ilk kolektif bilincin* oluşmuş olmasıdır (Eğribel, 2017, s. 165-189).

Konu derinlemesine incelendiğinde, Ilyada -ve bu destanda anlatılan Troia Savaşı- Batı düşününde, uygarlık ile barbarlık arasındaki sınırı çizen Batı belleğinin kurucu metinlerinden birisi olmuştur (Yerasimos, 2010, s. 13). Aslında Batı aydınlanmasının kendi varlığının kökenlerini antik Hellen ve Roma metinlerine dayandırma çabası, hatta bir yerde varlığını bunlara borçlu görmesi nedeniyle Batılıların, Akhalar ile özdeşim kurmaları ve Hümanizmin de etkisiyle *insani erdemi* kendi büyük grup kimliklerine ‘*kötü*’yü ise ‘*öteki*’ gruba atfederek kodladıkları görülür. Batı dünyası kendisini Akhaların yerine koyarak, Troia Savaşı konusuna kendisini o kadar çok kaptırmıştır ki, Ilyada destanlarından Akhaları vahşi, kan dökücü gösteren parçaları bile çıkartmışlardır (Homeros, 1984, s. 15). Oysa Anadolu (İzmirli) olan Homeros’un Ilyada’sında Akhaları yiğit ama kaba, Troialıları ise daha yumuşak ve daha insani olarak betimlediği eldeki metinlerden anlaşılmaktadır (Homeros, 1984, s. 16). Ilyada’dan Akhaları vahşi, kan dökücü gösteren parçaların çıkartılması eylemini sergileyen Batı dünyasındaki bu yaklaşımı, doğru durumlara yanlışların eklemeli olduğu *Retrospektif Çarpıtma/Uydurma*’yla (*Falsifikasyon*) açıklanabilir. *Retrospektif Çarpıtma/Uydurma*’da geçmişte yaşanan bir olayın bireyin içinde bulunduğu duygusal, bilişsel ve mevcut duruma bağlı olarak çarpıtılması eylemi vardır.

Batı ile Doğu Arasında İlk Büyük Hesaplaşma: Troia Savaşı

Hellen mitolojisine göre, özellikle tanrı(ça)lar arasındaki bazı anlaşmazlıklardan kaynaklanan uzunca bir hikâyenin sonunda, Mykenai Kralı Agamemnon'un¹³ kardeşi, Sparta Kralı Menelaos'un genç ve güzel eşi Hellen, Paris tarafından Troia'ya kaçırılır.¹⁴ Bunun üzerine Akhalar -verilen rakamlara göre- 1297 gemi ve 100 bin askerle Troia'ya saldırır ve böylece savaş başlar. Savaş 10-11 yıl kadar sürdüğü halde Troia, Akhalar tarafından bir türlü ele geçirilemez. Bu yüzden savaşı sonlandıracak bir hamle yapılır. Bu hamle, Troia Savaşı'nın sembolü haline gelmiş olan '*tahta at*'¹⁵ hilesidir. Buna göre kenti savaşla ele geçiremeyen Akhalar, Tanrıça Athena'nın verdiği akılla Odysseus'un inşa ettiği bir *tahta at* sayesinde Troia'yı fethetmişlerdir. İçine en iyi savaşçıların saklandığı tahtadan yapılmış büyükçe bir atı, Troia surlarının önüne bırakan Akhalar gemilerine binerek denize açılmış ve Bozcaada'nın arkasında saklanmışlardır. Akhalar tarafından, geride yalnızca Sinon isimli bir gönüllü asker Troia'da haberci olarak bırakılmıştır. Efsaneye göre -anlaşılan o ki- ikna yeteneği pek yüksek olan Sinon, bir şekilde bu atın Troialılar için hediye olarak bırakıldığına Troialıları inandırmıştır. Öyle ki, at şehrin içine alınmıştır (Zabunoğlu, makale/Troia, 2019). O gece atın içinde gizlenmiş olan Akalı savaşçılar, -*tahta atın*- içinden çıkarak Troialı nöbetçileri saf dışı bırakıp gizlice geri dönen Akalı askerlere şehrin kapılarını açarlar. Böylece yaklaşık 10/11 yıl boyunca bir türlü kırlamayan/aşılamayan Troia savunması karşısında ihaneti ve hileyi simgeleyen '*tahta at*' hamlesi ile düşman savaşçıların içeri girmesine olanak sağlanmış, Troia düşmüş ve Troialılar savaşı kaybetmiştir. Bu özelliğiyle *tahta at*, bir hilenin gelecek nesillerde de hatırlanacak önemli sembolü olmuştur (Eğribel, 2017, s. 175). İngilizcede yer alan "*Beware of Greeks bearing gifts*" (Hediye taşıyan Yunanlardan sakının) deyiminin kaynağı da bu mit olmuştur. Yani ne olursa olsun 'düşmanına güvenme'(Zabunoğlu, makale/Troia, 2019). Batı dünyasında gerek genel olarak Troia Savaşı gerekse bu savaş esnasında bir nesne olarak 'Tahta At' miti ve/veya 'Tahta At Hilesi' miti artık önemli bir metafor haline gelmiş, nesilden nesile aktarılmış ve böylece zihinlerde canlı tutulmuş hatta bir sembol halinde genel olarak diğer hileler için de kullanılmıştır. Yine bu mit, evrensel ve felsefi bir değere sahip olan Homeros'un Ilyada'sında anlatılan Troia Savaşı, '*olmak*', '*yok olmak*', '*mahvoluş ve yeni başlangıç*' gibi kavramlar ekseninde Avrupa'nın eğitiminde, tarihsel ve siyasal bilincinde yüzyıllardır güncelliğini korumuştur.

Troia, ilk dünya savaşının yaşandığı yer olarak Doğu-Batı kültür çatışmasında bir 'Sıcak Yer'dir (Volkan, 2012, s. 231).

Doğu ile Batı Arasında Boğazlar'da ve Karadeniz'de İlk Büyük Güç Mücadelesi

Troia merkezinin etkinlik sahası güneyde Ege Havzası'nı, kuzeyde Gelibolu Yarımadası'nı, Trakya ve Karadeniz havzasını kapsamaktadır. Karadeniz'in kuzeyi ve güneyinin Akhaların yayılmacılığına açılması açısından her ne kadar bir efsane de olsa stratejik gerçekliği açısından Troia Savaşı önemlidir. Karadeniz ile ilişkilerin başlaması ve Akdeniz'de Doğu ticareti ile ilişkileri başlatan bu gelişme Troia Savaşı'nın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Troia'nın yıkılması sonrası Ege Denizi'nin her iki kıyısını merkez alan, Akdeniz ve Karadeniz'de kurmuş oldukları kolonileriyle kendilerine bağlı bir ticaret sistemi kuran Akhalar, bu bölgeyi kolonileştirerek Mısır ve Mezopotamya tahılına bağlı olmaktan da kurtulmuş oluyorlardı. Genel olarak dünden bugüne bakıldığında, yani tarih boyunca bahsi geçen bölgede Doğu-Batı arasındaki ilişkilerin denetimi için ortaya çıkmış olan çatışmalar/savaşlar incelendiğinde tarafların dayanak noktalarının aynı olduğu görülmektedir. Yani Doğu savunmasında kara yollarına bağlı belirli stratejik yerlerin tutulmasında Anadolu ve Boğazlar önemini korurken, Batı için özellikle ilişkilerde üstünlük kazanmada belirli stratejik deniz

¹³ Ilyada destanının önemli kahramanlarından olan Mykenai Kralı Agamemnon'nun tasfiri için Bkz. Resim 3, 4 ve 5.

¹⁴ Ilyada destanının başlıca kahramanlarının tasvirleri için Bkz. Resim 2.

¹⁵ Bkz. Eklerde Resim 1.

geçitleri üzerinde denetim sağlama çabası -Anadolu'da boğazlar, Doğu Akdeniz'de Kıbrıs örneğinde olduğu gibi- Troia Savaşı'ndan beri değişmemiştir (Eğribel, 2017, s. 178).

Troialılar için Anadolu sınırlı bir kullanımı belirten 'geçiş yeri' veya "köprü" değil, sahip çıktıkları bir 'yurt' yani ana vatan olmuş ve yüzyıllar boyunca savunmuşlardır. Bu noktada Troialıların Türk olup olmadıkları hususu, yukarıda izah edildiği üzere, önemli değildir. Önemli olan Türklerin hâkimiyet kurduktan sonra Anadolu'da binlerce yıl önce ortaya çıkan Batı karşısındaki Doğu savunuculuğu geleneğine bağlanmış olmalarıdır (Eğribel, 2017, s. 186).

Her ne kadar efsanelere dayanmış olsa da Troia Savaşı, boyutlarının büyüklüğü ve sonuçları nedeniyle dünya tarihi açısından önemli bir olay olarak değerlendirilmiştir. Zaten dönemin bütün önemli güçleri, göçebe savaşçılar da dâhil şu veya bu şekilde bu savaşların içerisinde yer almışlardır. Bu özelliğiyle Troia Savaşı, ilk dünya savaşı niteliğinde değerlendirilmiştir. Troia Savaşı'ndan binlerce yıl sonra Haçlı Seferleri ile Doğu'yu/Anadolu'yu işgale başlayan Batılı güçler, yeniden karşılarında Türkleri bulmuşlardır. Orta Asya'dan Anadolu'ya bu defa Müslüman kimlikleriyle gelen Türkler, Haçlı Seferleri'ne karşı yeniden Doğu savunuculuğunu üstlenmişlerdir. Bu nedenle bu dönemde de yani Haçlı Seferleri sırasında da Türklerle savaşan Batılılar, onları köken olarak Troialılara bağlamış Türkleri *Troialılaştırmışlardır*. 1350'lerde Venedik Doğu ve tarihçisi olan Andrea Dandolo, Türklerin kökeninin Kafkas Dağları'nın arkasında olduğunu ve kökenlerinin Troialıların kralı Priamos'un oğlu Turkos'a dayandığını belirtmiştir. Haçlı Seferleri'nden yüzyıllar sonra bu defa yeniden Orta Asya kökenli göçebe-savaşçı Türklerin Roma önlerine kadar gelmesiyle birlikte Rönesans Avrupa'sında Troia Savaşı konusu, yeniden gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında yayılması ve daha henüz Yıldırım Beyazıt döneminde Constantinopolis'in Türkler tarafından alınacağı düşüncesi nedeniyle Batı'da Türklerle Troialılar arasındaki bağlantı olduğu konusu yeniden yaygın bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır (Eğribel, 2017, s. 186-187).

İspanyol tarihçi Katalan Pero (Pedro) Tafur, 1437 yılında İstanbul'a geldiği sırada Doğu Romalılar arasında, "*Türkler Troia'nın öcünü alacaklar*" sözünün dolaştığını yazmıştır. Giovanni Mario Filelfo, *Amyris* adlı koşuk (nazım) biçimli yapıtında Fatih Sultan Mehmet'in yaşamını ve zaferlerini anlatırken, Fatih'in soyunun Troialılarla yakınlığını öne çıkarmış ve Sultanın Rumlar karşısındaki zaferini, doğruluğun üstünlüğü olarak nitelendirmiştir. '*Amyris*' adlı eserinde Filelfo'ya göre, Türkler İstanbul'u alarak eskiden Troia'yı ele geçiren Akhalardan/Batıdan öç almışlardır (Garaşarlı, 2014, s. 5-6). Aslında Filelfo'nun bu yaklaşımı, mevcut durumu geçmişteki benzeriyle kıyaslaması açısından bariz bir analogik akıl yürütme durumu olarak değerlendirilebilir. Oysa tarihte her an, her olay biricik ve benzersizdir.

Troia'nın İntikamını II. Mehmet mi Aldı?

Doğu Roma İmparatorluğu'nu yenerek Constantinopolis'i alan ve Osmanlı İmparatorluğu'na ismini de İstanbul olarak değiştirip başkent yapan Sultan II. Mehmet, *Troia*'nın tarihini iyi biliyordu. Fatih'in Troia Savaşı'nı anlatan Ilyada destanına karşı özel ilgisinin olduğu da bilinmektedir. Öyle ki, II. Mehmet, saray kütüphanesinde Ilyada'nın Hellence bir kopyasını muhafaza etmesinin yanı sıra eserin tercümesini de yaptırmıştır. II. Mehmet, İstanbul'u fethinden yaklaşık 9 yıl sonra 1462 yılında Midilli Adası'nı alırken, Çanakkale'deki eski ören yerine gelerek kahramanların mezarlarını bulmak için araştırmalar yaptığı, Rum tarihçiler tarafından aktarılmıştır. 1462 yılındaki sefere II. Mehmet'in yanında resmi tarihçi sıfatı ile katılan Kritovulos konuyu şu şekilde aktarmıştır: (Eğribel, 2017, s. 187-188)

"II. Mehmet Çanakkale Boğazı'nı ordusuyla birlikte geçti, Küçük Frigya'ya doğru ilerledi ve İlon'a vardı. Harabeleri ve eski Troya kentinin kalıntılarını gezerek, büyüklüğünü, konumunu, art bölgesinin genişliğini, karayla ve denizle ilişkisinin yararlarını inceledi. Akhilleus ve Ajaks gibi kahramanların mezarları hakkında bilgi aldı. Anılarını ve kahramanlıklarını saygı ile andı ve bu yüce anıyı yaşatan Homeros gibi şairleri bulunduğu için mutlu olduğunu düşündü. Başını yavaştan

sallayarak ‘Tanrı bunca yıl sonra da olsa bu şehrin ve sakinlerinin öcünü almayı bana bahsetti. Düşmanlarını bize getirmek, şehirlerini talan etmek ve ganimeti Mysialılara vermek bana nasip oldu. Geçmişte bu toprakları Grekler, Makedonyalılar, Teselyalılar ve Peloponnezliler talan etmişlerdi. Onların soyundan gelenlere hak ettikleri cezayı ben verdim, o zaman ve daha sonraki yıllarda biz Asyalılara yapılan haksızlık benim gayretlerimle telafi oldu.’¹⁶

Yukarıda II. Mehmet’e atfedilen bu olay ve sözleri yani ‘Troialıların/Hektor’un intikamını aldığını söylemesinin yanı sıra Hektor’u öldüren düşmanlarına olan saygısı, O’nun tarih bilincinin derinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Yine Kritovulus’un naklettiğine göre, II. Mehmet’in İstanbul’u almasını ele geçirme değil de karşılık verme olarak görmüş olması da ilginçtir. Aslında II. Mehmet, kendi dönemine kıyasla gayet liberal ve dâhiyane zihniyete sahip bir liderdir. Ayrıca etrafına Rum ve Venedikli âlimler ve sanat erbabını toplayarak onlara iş gördürdüğü, hatta Patrik Gennadius ile başta dini meseleler olmak üzere çeşitli konular hakkında tartışmalarda/değerlendirmelerde bulunduğu da bilinmektedir. Bu yüzden Batı dünyası tarafından kabul edilen *Troia* efsanesine atfen II. Mehmet’in bu sözleri söylemesi mantıklı olsa da Kritovulus’un bu hikâyesi bilimsel anlamda tartışmalıdır. Zira konunun başında da belirtildiği üzere Homeros destanlarına dayanan bir efsaneden yola çıkarak buna inanmak doğru/bilimsel bir yaklaşım olmayacaktır (Atabinen, 1943, s. 554). Yine de II. Mehmet’in bu başarısı yani Constantinopolis’i fethi, Batı dünyası tarafından *Troia*’nın intikamı olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Pierre ve Laurent de Medecis (1449-1492) zamanında, Florensa’da Hellen edebiyatı dersi veren Demetrius Chalcondylas (1423-1511) Constantinopolis’ün Türkler tarafından alınmasından dokuz yıl sonra, 1462’de yayınladığı eserinde şunu yazmıştır: (Atabinen, 1943, s. 554)

“Vaktiyle Troya şehri Rumlar tarafından tahrip edilmiş olup İstanbul’un, bu Troyalılardan indikleri söylenen yabancılar tarafından zaptı, birçoklarının ve bilhassa Lâtinlerin kanaatlerine göre, tedip ve intikam eseri olarak telakki edilmiştir.”

Chalcondylas’ın sonuçta efsaneye dayalı bir olguyu –büyük ihtimal kendisi de inanmıyordu- eserine yazmış olması, Constantinopolis’in Türkler tarafından alınmasını, tarihte adalet arayanlara meşru göstermek, Galata ve İtalyan Latinlerince kanaate yakın bir hisse dayanan bu efsanenin kullanılmış ve yayılmış olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir (Atabinen, 1943, s. 554). Fatih ve Troialılar konusu bu anlatılanlarla sınırlı kalmamıştır.

Fatih ve Troialılar konusunu dillendiren isimlerden birisi de XVI. yüzyılda yaşamış, edebiyatta ‘deneme’ türünün yaratıcısı olarak görülen Fransız yazar Michel de Montaigne’dir. Dünya edebiyatında oldukça saygın bir yere sahip olan Montaigne, ‘Denemeler’ isimli eserinin “*En mükemmel insanlar*” (*Des plus excellents hommes*) başlıklı bölümünde, İlyada destanının eskimek bilmediğini önemle vurgulamış ve büyük savaşçıların İlyada’yı örnek aldıklarını ve birçok ulusun kökenlerini bu destanda aradıklarını belirtmiştir. Montaigne, bunlardan birisinin de II. Mehmet olduğunu yazmıştır. Hatta bu konuda Fatih’in Papa II. Pius’a yazdığı mektubu anımsatarak şöyle devam etmiştir: (Montaigne, 2011, s. 183)

¹⁶ “Kritovulus der ki: Çanakkale mülhakatından eski Troya kıt’asının merkezi olan İlyon şehrine vürud ettikte, mezkûr şehri kadimin bakayay-ı enkazını ve sair mahasin-i asarını ve mevkiini seyir ve temaşa ve bahren ve berren haiz olduğu ehemmiyeti takdir etti. Fatih Hazretleri burada Achilleus (Aşil) ve Ehas ve sair kahramanların meftun buldukları mahalleri taharri etmiş ve şair Homeros’un mazhar-ı sitayişî olan bu zevatı ve ifa ettikleri şayan tebcil hidematı yad ve tahatturla haklarındaki tahassüsât-ı takdir kâranesini izhar ve kendilerini meth ü sena eylemiştir. Padişahın başını sallayarak şu sözleri söylediği mervidir: “Cenabıhak beni bu şehrin ve sekenesinin müttefiki olarak bu ana kadar hıfz ve siyanet eyledi. Biz bu şehrin düşmanlarına galip geldik ve onların yurdlarını nehb ve garet ettik. Burasını Makedonyalı’lar ve Teselyalı’lar ve Moralı’lar fetih etmişler idi; bunların biz Asyalı’lara karşı biddef’at icra ettikleri suimumetâln intikamını, aradan edvar ve senenin müruruna rağmen onların ahadından aldık”, (Karolidi Tercümesi, 1328, s. 160-161, Naklen, Atabinen, 1943, s. 554).

"Türklerin padişahı II. Mehmet papamız II. Pie'ye şunları yazmış: 'İtalyanların bana düşman olmalarına şaşıyorum; biz de İtalyanlar gibi Troyalıların soyundanız. Yunanlardan Hektor'un öcünü almak benim kadar onlara da düşer; onlarsa bana karşı Yunanları tutuyorlar'."

II. Mehmet tarafından Papa'ya böyle bir mektup yazılmadığı göz önünde bulundurulduğunda, Montaigne'in bunu neden 'Denemeler' adlı eserine yazdığı sorusunun cevabı elbette ki, Montaigne'de kalan bir sır olmuştur. Montaigne'in bu psikolojisi, kurbanın kendisini düşmanla özdeşleştirmesi olarak yorumlanabilir. Konuyu "Montaigne ve Türkler" başlıklı makalesinde Prof. Dr. Zeki Arıkan şöyle yorumlamıştır: (Arıkan, 1993, s. 40)

"...Doğu Roma tarihçileri; Doğu ile Batı, barbarlıkla uygarlık arasındaki eski bir çatışmayı yeniden gündeme getirmek istiyorlardı. Elbette burada barbarlığı Türkler uygarlığı Doğu Romalılar temsil ediyor ve bu yolla Batı dünyasına geçmişteki bu hesaplaşmanın devam ettiği görüntüsü verilmek isteniyordu. İtalyan hümanizmi bu tezi oldukça benimsemiş ve Fatih'in ağzından Papa II. Pius'a yazdırılan sahte mektupla, Türklerin Troyalılarından geldikleri görüşü daha geniş kitlelere yayılmıştır. Bu sahte mektuba karşı ise papanın yazdığı mektup gerçektir. Papa II. Pius, sözde Fatih'in kendisine yazdığı bu mektuba karşı ona yanıt veriyordu. Papa, Fatih'in Troyalılarla akrabalık kurmak yolundaki iddiasını reddediyor ve Türklerin ancak İskitlerden inebileceğini savunuyordu."

Rönesans dönemi boyunca sık sık Troialıların Türk olduğu efsanesi yukarıda da izah edildiği üzere birçok eserde dillendirilmiştir. Bu durum şaşırtıcı bir şekilde yani söz konusu dillendirme olgusu sadece bu dönemle sınırlı kalmamıştır. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı sırasında 1915'te yeniden Troia (Çanakkale) önlerine gelen Batılılar, Türkleri yine Troialılar kendilerini ise Akhalar olarak görmüşlerdir/betimlemişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Batı'nın Kolektif Hafızasında Troia ve Türkler

Yaklaşık 10/11 yıl boyunca süren Troia Savaşı, Paris'in âşık olduğu Hellen'i kaçırmayı nedeniyle çıkmış olsa da söz konusu kız kaçırma olayı aslında Akhaların savaş için beklediği fırsatı sağlamıştır. Paris'in Hellen'i kaçırmayı nasıl Kral Agamemnon'a Troia'ya yapılacak savaşın fırsatını yaratmışsa, Birinci Dünya Savaşı sırasında Goeben ve Breslau zırhlılarının da Osmanlı'ya 'kaçarak' sığınmaları ve sonrasında bu gemilerin Sivastopol limanlarını bombalamaya başlamaları da itilaf devletlerine aynı fırsatı vermiştir. Yine benzer şekilde savaştan hemen önce itilaf devletlerinin bu iki geminin kendilerine teslim edilmesini talep etmesi ve Osmanlı yönetiminin bunu reddetmesi gibi Troialı Kral Priamos da Hellen'in, kocası Akalı Menelaos'a geri verilmesini kabul etmemiş ve neticede her iki olguda taraflar arasında savaş başlatan sebebi teşkil etmiştir (Körpe, 2015, s. 136).¹⁷

Troia Savaşı sırasında Akhalara savaş kazandıran 'Tahta at' hilesi, binlerce yıl sonra yine aynı bölgede bu defa Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Savaşları'nda, daha savaşın ilk çıkartma gününde itilaf güçleri tarafından yeniden denenmiştir. Savaşı bir an evvel bitirmeyi planlayan İngilizler 25 Nisan 1915 sabahı, Seddülbahir önündeki sahile kalabalık bir birlik çıkarmak için tahta at hilesine benzer bir yöntem denemişlerdir. Binlerce yıl önce Troia Savaşı esnasında Odysseus tahta atı yapmıştı. Bu defa da Çanakkale Savaşı esnasında İngiliz teğmen Josiah Wedgwood, River Clyde (Spelling, 2016) isimli bir kömür şilebini, yapmış olduğu çeşitli değişikliklerle büyük bir çıkartma gemisine benzer hale getirmiş yani kendince kömür şilebini modern Troia atına dönüştürmüştür. Büyük bir çıkartma gemisi görünümüne sahip hale dönüştürülen River Clyde şilebi, sahilde karaya oturduğunda karşılarında Türk askerlerini bulmuştur. Ancak binlerce yıl önce Troia'nın ele geçirilmesine imkân sağlamış eski tahta at hilesi bu defa işe yaramamıştır. Öyle ki, bu coğrafyanın şimdiki sahipleri eskilerin hatasını

¹⁷ Ayrıca bkz. (Emden, 2015).

tekrarlamamış ve aslında *Troialıların* o zaman yapması gerektiği şeyi yaparak yeni *tahta atı* yani büyük çıkartma gemisi görünümlü River Clyde adlı kömür şilebini¹⁸ yanına hiç yaklaşımadan ateş hattına almışlardır. River Clyde hilesi, itilaf devletleri açısından Çanakkale Savaşları'nın en fazla kayıp verdiği teşebbüslerinden biri olarak tarihe geçmiştir. İngilizlerin River Cylde, başarısızlığına rağmen itilaf devletleri Çanakkale Savaşları sırasında benzer taktikleri kullanmaktan vazgeçmemişlerdir. Yine benzer bir taktik/hile ile boğazdan gizlice geçerek Marmara Denizi'ne giren E11 denizaltısı tarafından uygulanmıştır. Bir Türk yelkenlisini 1915 Mayıs ayında Gelibolu açıklarında ele geçiren E11 denizaltısı, yelkenli Türk gemisini bir kamuflaj olarak kullanmış ancak itilaf devletleri bu girişimlerinde de başarılı olamamışlardır (Körpe, 2015, s. 143-144).

Gelibolu Yarımadası'nın Ege Denizi'ne uzanan uç kısmı, Troia Savaşı sırasında Akhaların ilk ayak bastığı *Troia* toprağıdır. Aynı zamanda Akhalar ilk kayıplarını da burada vermişlerdir. Adı '*ilk ayak basan*' anlamına gelen Akalı Protesilaos, Homeros'a göre karaya ayak basar basmaz Hektor tarafından öldürülmüştü. Bugün Çanakkale'de Seddülbahir köyünün batısında yer alan küçük Karaağaçlı Tepe, antik çağlardan bu yana bu Akhalı kahramanın mezarı olarak bilinmektedir. İngiliz cephesinin merkezinde bulunan tepe üzerinde görülen eski siperler bu Akhalı kahramanın savaş zamanı müttefik askerlerini korumaya çalışır gibidir. Daha sonra bu antik mezar anıtının hemen yakınına inşa edilen İngiliz Helles Abidesi, Çanakkale Savaşları'nda hayatını kaybeden tüm askerlerin anısına ithaf edilmiştir. İngilizler tarafından bu abidenin seçildiği yer kadar, kendi mimari tarzı/stili de üç bin yıl önceki Troia Savaşı'na gönderme yapar. Abide iki merdivenle çıkılan bir platform üzerinde *yükselen* 36 m. yüksekliğinde bir obelisk ve etrafını çeviren taş duvarlardan oluşmuştur. Abidenin iç tarafında yer alan duvarların bilinçli olarak yüzeye göre daha aşağıda yapılmış olmasının nedeni, gelen ziyaretçilere burasının Çanakkale Boğazı'nın karşı tarafındaki *Troia* harabeleri gibi bir başka kanlı savaş alanı izlenimi amaçlanması olmuştur (Körpe, 2015, s. 142). Bölge, Troia ve Çanakkale savaşlarının taraflar için önemi de göz önüne alındığında '*sıcak yer*' olarak adlandırılabilir (Volkan, 2012, s. 231). Homeros'un *Ilyada*'sında anlatılan Troia Savaşı'nda Akhalar, 10/11 yıl boyunca kazanamadıkları bir savaşı hile (Troia Atı) kazanmışlardı. Ama 1915 Çanakkale Savaşları'nda ciddi boyutlu bir yenilgi vardır. Troia Savaşı ile Çanakkale Savaşları'nın yapıldığı mekan aynı yerdir ve bir '*Sıcak Yer*'dir. Kurbanlaştırılan büyük gruba ait bireyler 'ötekiler' aracılığıyla oluşturulan paylaşılmış travmanın artık bir sembolü haline gelmiş yerleri 'Sıcak Yerler' ziyaret ederler. Bu yerler bireylerin yoğun duygularını ifade etmeleri için uyarır ve görüşme odalarında ortaya çıkmayan büyük grup sorunları konuşulur hale gelir. Eğer 'öteki' büyük gruba ait bireyler bu ziyaret sırasında onlara eşlik ederse, kurbanlaşan gruba ait bireylerin duyguları çok daha yoğun bir şekilde ortaya çıkacaktır. Sıcak bir yerde büyük grubun sözcüsü haline gelmiş bireylerin konuşmalarını dinlemek, divanda bir rüyasıyla ilgili yoğun serbest çağrışımlarını anlatan bir hastayı dinlemek gibidir (Volkan, 2012, s. 231).

Gelibolu Yarımadası'nın uç kısmında, Troia Savaşı'nın '*ilk kaybedilen askeri*' Protesilaos'un anıt mezarı ile Seddülbahir Köyü içinde bugün Türklere ait '*İlk Şehitler*' anıtı bulunur. Her iki anıt da savaşın ilk kayıpları için yapılmış olmalarından dolayı sanki binlerce yıllık bir tekerrürün abidesi gibidirler. Bu abidelerden ayrı olarak Gelibolu Yarımadası'ndaki İngiliz ve Anzak askerlerine ait diğer mezarlıklar da Troia Savaşı'nın olduğu bölgede yer almaktadırlar. Ayrıca mezar taşlarında yazan '*Their glory shall not be blotted out*' (Görkemleri lekelenmeyecek) ve '*Their name liveth for evermore*' (Onların adı sonsuza dek yaşar) şeklindeki kitabelerle de *Troia* efsanesine atıf yapılmış gibidir (Körpe, 2015, s. 142).

Akıl yürütme yöntemlerinden birisi olan '*Analoji*' ortak bir veya birden fazla özellikten yola çıkılarak 'A' için verilen yargıyı 'B' için de vermektir şeklinde açıklanabilir. Bir akıl yürütme yolu olarak iki olgu arasındaki benzerliğe dayanır. Öyle ki bu iki olgudan birisi hakkında varılan hükmün

¹⁸ River Clyde Kömür Şilebi'nin resmi ile River Clyde mürettebatına verilen madalyalar için Bkz. Resim 7, 8, 9 ve 10.

ve ulaşılan yargının diğeri hakkında da geçerli olması anlamına gelir. Bu durumda, bir nesne ya da olay hakkında ileri sürülen yargı, ona benzeyen başka bir nesne ya da olay için de geçerli olur. Analoji formüle edilecek olursa: A ve B'de, X özelliği bulunur. A'da ayrıca Y özelliği bulunur. O halde B'de de Y özelliği bulunur şeklindedir. Çanakkale Savaşları sırasında İtilaf Devletleri'nden General Ian Hamilton'ın ve daha birçok İtilaf Devleti subayının savaş sırasında tutmuş olduğu günlüklerinde analoji yöntemini kullandıkları görülmüştür. Türkler, 1915'te Troia ovasında, Troia kentinin hemen arkasına İngiliz genelkurmayının en korktuğu silahlardan birisini konuşlandırmışlardır. 6 inçlik *De Tott* bataryası, Troia üzerinden karşı kıyıdaki İngiliz ve Fransız mevzilerine ölümcül atışlar yapmıştır. General Ian Hamilton kendi günlüğünde, Asya kıyılarına bakan kısmının İngiliz cephesinin bir '*Akhilleus/Aşil Topuğu*' haline dönüştüğünü ve (Türkler tarafından) Troia bataryasının yaptığı atışların da bir anlamda Akhilleus/Aşil'i öldüren Paris'in okları kadar etkili olduğunu belirtmiştir (Körpe, 2015, s. 143).

Ilyada'da Akhilleus/Aşil, annesi ölümlü babası yarı tanrı Peleus ile su tanrıçası olan Thetis'in oğlu olan yarı insan¹⁹ tanrıdır. Akhilleus/Aşil Troia Savaşı'nın Akhalı kahramanlarının başında gelmekte ve Homeros'un Ilyada mitolojik eserinde Akhaların en büyük savaşçısı olarak baş karakterdir. Annesi Thetis oğlunu ölümsüzlük nehri *Styx*'de yıkarken elini suya değdirmemesi öğütlediği için onu sol topuğundan tutup suya batırmıştır. Efsanede Achilles/Aşil'in yalnızca topuğundan/ayağından vurulursa öleceğine inanılır. Efsaneye göre Achilles/Aşil, öleceğini bildiği halde Hellen'i geri almak için yapılan ve en büyük savaş olarak kabul edilen Troia Savaşı'na adının sonsuza kadar anılması için katılmış ancak, Troialı Prens Paris tarafından sol topuğundan/ayağından okla vurularak öldürülmüştür.²⁰ Çanakkale Savaşları sırasında İtilaf Devletleri komutanı General Hamilton'ın Türklerden gelen top atışlarını, Troia Savaşı kahramanlarından Paris'in oklarına benzetmiş olması üzerinde düşünülmesi gereken bir *psikozu* ortaya koymaktadır. Bugün tıp biliminde de ayak topuğunda yer alan tendona, "*Aşil Tendonu*" adı verilmiştir. Yine Hamilton, savaşın uzamasının nedenlerinden birisinin kendi ordusundaki hastalıklar ve gevşekliğin olduğunu, üç bin yıl önceki Troia Savaşı'nın on yıl sürmesinin nedeninin de bu olduğunu ve kendi kurmay subaylarının da bu durumda olduğunu söylemiştir (Körpe, 2015, s. 140-141). Bu durumu Atıf (Yükleme) Kuramı ile açıklamak mümkündür.

Günlük yaşamda hemen herkes, Heider'in deyimiyile "*naif bilim insanları*" gibi davranıp kendisinin ve başkalarının davranışlarının nedenlerini anlamaya çalışır. Çünkü yapılan atıflar çeşitli sosyal durumlardaki belirsizliği azaltmaya hizmet eder. Böylece sosyal dünyadaki pek çok etkileşim, atıflar temelinde tahmin ve kontrol edilmeye çalışılır. Tıpkı Çanakkale Savaşları sırasında General Ian Hamilton'ın tutmuş olduğu günlüğündeki alıntılarında yaptığı gibi.

16 Ocak 1853'te Hellas'ın Korfu Adası'nda doğan Ian Hamilton, İngiliz ordusunda generalliğe kadar yükselmiştir.²¹ Çanakkale Savaşları sırasında Homeros destanlarının kendisinde bıraktığı etki, tutmuş olduğu günlüğünde kendini açıkça ortaya koyar. General Hamilton Çanakkale için görevlendirildiğinde Phaeton (Fayton) adlı savaş gemisi ile yola çıkmıştır. Phaeton antik Hellen mitinde güneş tanrısının oğludur. 15 Mart 1915'te Phaeton savaş gemisinde tutmuş olduğu günlüğünde Hamilton: (Hamilton, 2016, s. 23)

"Dün gece Korfu adasının açıklarından –benim doğduğum yeri- saatte 30 mil hızla geçtik. İlk bebeklik günlerimin soluğu, kekik kokan rüzgârlarla doluydu... Temiz, açık bir hava. Deniz Afrodit için serilmiş mavi bir ipek halı gibi dalgalanıyordu..."

Üç gün sonra 18 Mart 1915'teki günlüğünde de:

¹⁹ Aşil, çeyrek tanrı olarak da nitelendirilmiştir.

²⁰ Bu konuyla ilgili başka bir anlatı da şöyledir: Thetis'ten doğacak çocuğun tüm tanrılardan daha güçlü olacağı kehaneti üzerine Thetis, Peleus ile yani bir ölümlü ile zorla evlendirilmiştir. Thetis doğan çocuklarının ölümlü taraflarını yok etmek için kocasından gizlice onları doğar doğmaz ateşte yakar ama çocukları bu yüzden ölür. Thetis son oğlu Achilles/Aşil'i ateşe tutarken Peleus onu yakalar. Achilles/Aşil'in sadece topuğu yanmıştır.

²¹ General Ian Hamilton'ın resmi için Bkz. Resim 11.

“Çanakkale Boğazı’na ulaştıktan sonra, çok güzel bir kıyı manzarasıyla karşılaştık. Hiç kımıldamadan o güzel kıyılara baktım. Homeros’un *Ilyada* ve *Odessia*’sı dize dize karşımda renk ve anlam kazanıyordu. Çok uzaklarda, doğuda, aydınlık ve güzel renklerle bezenmiş İda Dağı, ufukta sağda Hektor’un yenik düştüğü ve yanan Troia’dan yükselen dumanların gün ortasında göğü kapsadığı o tarihsel belde bugün bile canlı...” cümlelerini kurmuştur.

13 Nisan 1915 günü sert bir yağmur ve fırtına çıkmıştır, Hamilton o günü şu şekilde betimlemiştir: (Hamilton, 2016, s. 82)

“Rüzgâr Tanrısı Aeolus ve Deniz Tanrısı Neptün, Yunanlar ve Troialılar zamanından beri güçlerinden pek bir şey kaybetmediler.”

Aşağıda verilen diğer örnekler, Batı dünyasının Troia Savaşı ile ilgili ruh halini ve kolektif psikozunda yer etmiş olan portresini daha açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Birbirine bu kadar benzetilen iki savaş –Troia Savaşı ve Çanakkale Savaşı- arasında edebi olarak da bağ kurulmuştur. Bu olgu daha savaşın ilk günlerinden itibaren özellikle müttefik askerlerinin günlüklerinde görülmüştür. Çanakkale Savaşı’na katılan yazarlardan Rupert Brooke, İngiliz donanmasının amiral gemisi Queen Elizabeth’in Çanakkale Boğazı’ndaki bombardımanını Troia Savaşı sırasında Olympos’taki tanrıların yıldırımları ile Troia kentini sarsmasına benzetmiştir. Brooke şiirinde: ‘*Ve Priamos ve elli oğlu, topların sesini duyduklarında dehşete düştü. Ve Troia tekrar sarsıldı*’. Robert Brooke, bir diğer şiirinde ise Troia Savaşı’nda ve Çanakkale’de savaşan askerlerin aynı kaderi paylaştığını yazmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında özellikle eğitim görmüş klasik Hellen literatürüne hâkim olan itilaf devletleri subaylarının savaş esnasında yazdıkları mektuplarında ve daha sonra yayımlanmış oldukları anılarında da Homeros’un pasajlarından sık sık alıntılar yapmışlardır. Bu alıntılarda subaylar, kendilerini Troia’yı kuşatmaya gelen Akhalarla bir tutmuşlardır. Savaş esnasında Anzak’daki siperlerde bekleyen itilaf devletleri askerlerine, Gelibolu’nun dik yamaçları ve yukarıda bulunan Türk siperleri, Troia’nın ele geçirilemez surları gibi görünmüştür. Kendilerini Akhalarla ve onun kahramanı Akhilleus/Aşil ile özdeşleştirerek -kendilerini- Troia kahramanları, Türk olduğuna inandıkları Hektor’u ise düşmanları olarak yansıtmışlardır. Bu konuda yazılmış -kendisi de Gelibolu’da savaşmış olan Patrick Shaw-Stewart’a ait “*Stand in the trench, Achilles*” (Siperde duran Akhilleus/Aşil) adlı uzun şiir, bunun önemli örneklerinden birisidir. Cepheye geldiği ilk günlerde yaşadıklarını *Ilyada* Destanı’nın 18. kitabına atıf yaparak nakleden Shaw-Stewart, -şiirinde- gece karanlığında cephede, siperler içinde beklerken yakın arkadaşı Patroklos’u kaybeden Akhilleus/Aşil’in acısını duymuştur. Anzak cephesinde karanlıkta tepenin yukarısındaki siperlerdeki Türk askerleri ise onlara eski düşmanları Hektor’un hayaleti gibi görünmüştür (Körpe, 2015, s. 137-142).²²

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale’de savaş boyunca ana karanın karşısında bulunan Tenedos, Limni ve İmbros adaları üç bin yıl önce Akhalar tarafından Troia’ya saldırmak için üs olarak kullanılmıştı. Üç bin yıl sonra da bu adalar, İngilizler tarafından aynı amaçla kullanılmıştır (Körpe, 2015, 137-138). Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması için İngilizler tarafından seçilen mekân, aslında sıradan bir mekân olarak seçilmiş bir yer değildir. Doğrudan İngilizler tarafından tespit edilen bu yer, bilinçli olarak seçilmiştir. Doğu Akdeniz’de uzun yüzyıllardır devam eden İngiliz varlığı ve İngilizlerin Mondros Limanı’nda da son otuz yıldır düzenli mevcudiyeti, sanki ateşkesin burada imzalanmasının önemli sebebinin oluşturmuş gibidir. Doğu Akdeniz’de bulunan Mondros, Çanakkale Boğazı’nın çıkışında bulunan adaların en büyüğü olan Limni Adası’nın doğal bir limanıdır. Stratejik öneminden dolayı İngilizler, 1890’lı yıllardan itibaren Akdeniz donanmasına ait zırhlı askerî gemilerini filo halinde Mondros Limanı’na demirlemişlerdir. Ateşkesin Limni

²² Türklerin müttefiki olarak savaşa katılan Alman askerlerinin yazmış oldukları anılarda da Çanakkale Savaşı’nın geçtiği yerler ile Troia arasında ilişki kurulmuştur.

Adası'nın Mondros Limanı'nda yapılması, aslında Ege Adaları'nın Osmanlı egemenliğinde olmadığı imajını da ortaya koymasından bakımdan dikkate değerdir. Ayrıca ateşkesin Mondros Limanı'nda 'Agamemnon' adlı geminin²³ içerisinde yapılmış olması da anlamlıdır. Zira İngiltere, antlaşmayı Troia Savaşı sırasında Akhaların önemli kahramanlarından Kral Agamemnon ile aynı adı taşıyan gemide Osmanlı yönetimine dikte ettirmekle hem üç bin yıl önceki Troia zaferini yeniden hayata geçirme hayalini gerçekleştirmiş hem de Agamemnon zırhlısının 1915 yılında Çanakkale deniz savaşlarındaki tarihi yenilgisinin -psikolojik olarak- bir anlamda rövanşını/intikamını almıştır (Dinç, 2019, s. 1199-2009).²⁴ Bu durum da hem Mondros Mütarekesi hem de her ne kadar uygulamaya geçmemişse de Sevr Antlaşması, Türkler açısından 'seçilmiş travma' yı belleklere yerleştirirken Batılılar açısından da üst üste 'seçilmiş iki zaferi' oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Alexander, J. C. (2004). Toward a Theory of Cultural Trauma. Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, et al. (Ed.), Cultural Trauma and Collective Identity, Berkeley: University of California Press.
- Arıkan, Z. (1993). Montaigne ve Türkler, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, 4 (4), 23-42.
- Atabinen, R. S. (1943). Türklerin Avrupalı'larla Müşterek Troya Menşeleri Efsanesi Üzerinde Araştırma. III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 543-556. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi, (2019, 18 Haziran) Erişim Adresi <https://www.zen.com.tr/bilissel-uyumsuzluk-teorisi/>
- Boyacıoğlu, F. ve Çelik, K. (2013). İki Bin Yıl Süren Düş: Aydınlanma. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(10),165-175.
- Dinç, G. (2019). Neden Mondros? Bir Antlaşmada Mekân Seçimi, Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: 1. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütârekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı (24-26 Ekim 2018) Kahramanmaraş. Bildiriler. (Yay. Haz. A. Y. Akengin, H.A. Tokur). C.II, içinde (1188-1215 ss.). Ankara: AYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Dupleix, S. (1619). Mémoires des Gaules depuis le déluge jusqu'à l'établissement de la monarchie française, Paris.
- Eğribel, E. (2017). Anadolu: Savaş Yolları Kavşağı", Eğribel, E. ve Özcan, U. (Ed.), Tarihte Doğu Batı Çatışması, İstanbul: Doğu Kitabevi.

²³ Agamemnon Gemisi'nin resmi için Bkz. Resim 6.

²⁴ Çalışmasında Güven Dinç, bir antlaşmada mekân/yer seçimi konusunun önemli olduğunu vurgulamıştır. Antlaşmanın yapıldığı mekânın tarihe geçecek olması noktasında belirleyici olduğu, seçilen mekânın -antlaşmada muzaffer olan taraf açısından- tarihsel ve kültürel öğeleri çok iyi seçerek, mağlup tarafa karşı psikolojik bir üstünlük sağlamayı amaçladığı, seçilen yerin askeri ve siyasi niteliğini kullanarak üstünlük elde etmek ve yine merkez ile ulaşım ve haberleşme kolaylıklarını kendi lehine oluşturmak veya karşı tarafı bu yolla dezavantajlı bir duruma getirmek şeklinde formüle etmiştir. Dinç, bu tezini, özellikle Mondros Mütarekesi'nin müzakereleri esnasında İngilizlerin, Mondros Limanı'nda karada iyi bir mekan yerine 'Agamemnon' isimli gemide yapmış olmasını, Rauf Bey'in merkezle iletişime geçememesi gibi bir mağduriyeti de oluşturduğu gerçeğini -Rauf Bey'in hatıratındaki sözleriyle- ortaya koymuştur. Rauf Bey, bu mağduriyeti şu sözleriyle ifade etmiştir: "Yalnız kaldım. Üç gündür misafiri bulduğumuz «Agamemnon» zırhlısında bu kadar sıkıldığım, bu derece sabırsızlandığım olmamıştı. . Saatler geçtiği halde, arkadaşlardan Bâbü'lî ile muhabere imkânı bulduklarına dair olsun, bir haber alamıyordum. Ömrümün, hâfızamdan hiçbir vakit silinmeyecek en zor, en üzüntülü dakikalarını yaşıyordum." (Dinç,2019).

- Emden, R. V. ve Chambers S. (2015), Gallipoli: The Dardanelles Disaster in Soldiers' Words and Photographs, London: Bloomsbury Publishing.
- Garaşarlı, Ç. (2005). Eski Yunan, Roman, Kelt ve German Dillerinde Türkizmler. Bakü: Kömen Yayınları.
- Garaşarlı, Ç. (2011). The Turcic Civilization Lost in the Mediterranean Basin, Bakü: LAP LAMBERT Academic Publishing
- Garaşarlı, Ç. (2014). Troialılar ve Etrüksler Türk İdiler, (S. Yavuzaslan, Çev.), Konya: Kömen Yayınları.
- Hamilton, I. (2006). Gelibolu Hatıraları, (Gallipoli Diary – 1915), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Herodotos (2012). Tarih, (M. Ökmeni, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homeros (1984). İlyada, (A. Erhat, A. Kadir, Çev.), İstanbul: Can Yayınları.
- Kellermann, P. F. (2007). Sociodrama and Collective Trauma. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Körpe, R. (2015). Aynı Coğrafyada İki Savaş: Troia ve Çanakkale Savaşlarının Karşılaştırılması. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 13 (18), 131-160.
- Lagerbring, S. (1764). Bref till Cancellie Rådet och Riddaren, Herr Joh. Ihre om Svenska och Turkiska Språkenslikhet. Lund: C.G. Berling.
- Lagerbring, S. (2008). İsveççe'nin Türkçe ile Benzerlikleri, İsveçlilerin Türk Ataları, (Yayına Haz. Abdullah Gürgün), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Montaigne (2011). Denemeler, (Prof. Dr. Sabahattin Eyyupoğlu, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Pertusi, A. (1970). I primi studi in Occidentesu H'Origine e la potenza dei Turchi, Studi Veneziani, XII, 479-482.
- Schützenberger, A. A. (2021). Psikosoymim: Aile Yaralarını İyileştirmek ve Kendini Bulmak. (Kağan Kahveci, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Schwoebel, R. (1967). The Shadow of the Crescent: The Renaissance image of the Turk (1453-1517). Newyork: St. Martin's Press.
- Spelling, S. (2016). The Wooden Horse of Gallipoli: The Heroic Saga of An Icon The First World War The SS River Clyde in 1915. London: Frontline Books.
- Spencer, T. (1952). Turks and Trojans in the Renaissance. *Modern Language Review*, XLVII, 320-322.
- Tarih-i Sultan Mehmed Han Sâni, (1328). Karolidi Tercümesi. İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.
- Volkan, V. D. (2001). Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity. *Group Analysis*, 34(1),79-97.
- Volkan, V. D. (2012). Divandaki Düşmanlar: Bir Türk Psikanalistin Siyaset Psikolojisi, (Serap Aydoğan Taycan, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Volkan, V. D. ve Itzkowitz, N. (1994). Turks and Greeks: Neighbors in Conflict. Cambridgeshire: Eothen Press.

- Volkan, V. D. ve Itzkowitz, N. (2017). Atatürk'ün Psikanalitik Biyografisi: "Atatürk-Anatürk". İstanbul: Pusula Yayınevi.
- Yerasimos, S. (1993). Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yerasimos, S. (2010). Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu, (Şirin Tekeli, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zabunoğlu, O. Troia Atı. (2019, 29 Mayıs) Erişim Adresi <http://jeofizikbric.com/web/images/bb/makale/Troia.pdf>

RESİMLER

Resim 1: Troia Atı

Resim 2: İlyada destanının başlıca kahramanları. Akhilleus, Agamemnon, Menelaos, Nestor, Odysseus, Diomedes ve Paris (Nikolai Ivanoviç Utkin,1829).

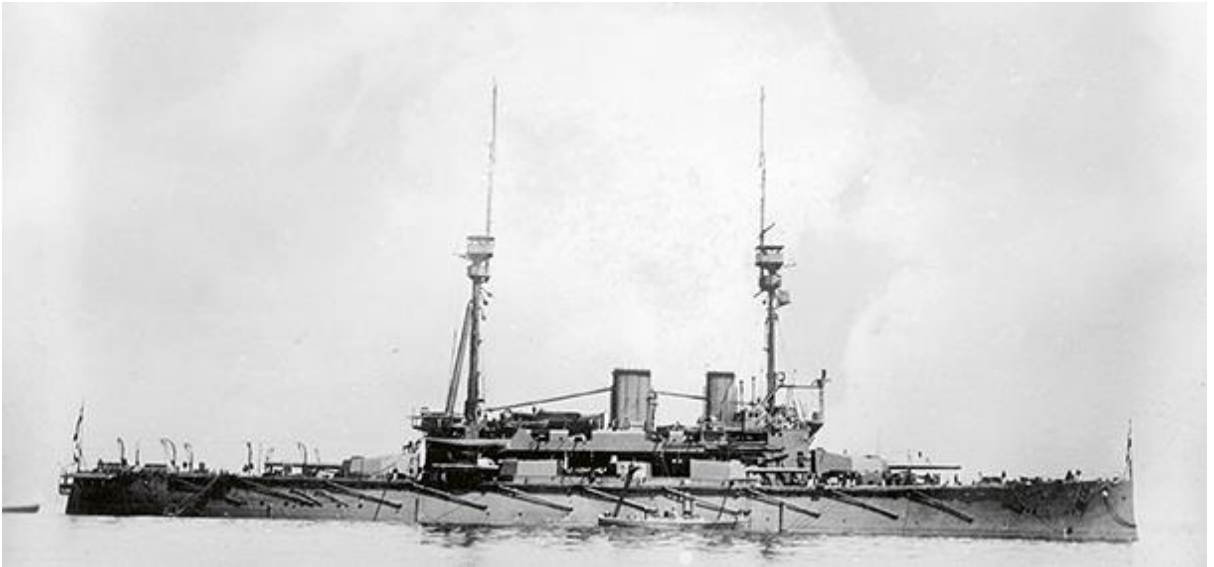
Resim 3: Kızı Iphigenia'yı kurban ederken Agamemnon'a gökten gelen geyik.

Resim 4: Agamemnon, Troia Savaşı'nda savaşırken.

Resim 5: Mykenal Kralı Agamemnon.

Resim 6: Mondros Mütarekesi'nin İmzalandığı İngilizlere ait Agamemnon Savaş Gemisi.

Resim 7: River Clyde Kömür Şilebi, Çanakkale, 1915. Ulusal Denizcilik Müzesi, Greenwich, Londra, Caird Koleksiyonu.²⁵

Resim 8: River Clyde Kömür Şilebi, Çanakkale, 1915.

²⁵ River Clyde, 1905'te inşa edilmiş bir kömür şilebi ve genel kargo gemisidir. Çanakkale Savaşları sırasında 1915'te askeri çıkarma gemisine dönüştürüldü ve 25 Nisan 1915'te yaklaşık 06.15'te Gelibolu'daki Helles Burnu'ndaki Seddülbahir Türk kalesinin yakınında, V-Plajı'nda kasıtlı olarak karaya oturmuştur. Gemi, Kraliyet Munster Fusiliers, Royal Hampshire Alayı ve Royal Dublin Fusiliers'den yaklaşık 2000 asker taşıyordu. Niyet, bir mavna ve küçük teknelerden oluşan bir pontonun, birliklerin toplu olarak karaya çıkmasını sağlamak için gemi ile kıyı arasındaki boşluğu doldurmaktır. Ancak Türklerin bunun bir hile olduğunu anlaması üzerine ateş açması sonucunda gemi içerisinde bulunan çok sayıda asker hayatını kaybetmiştir. 1100 Kraliyet Dublin Fusiliers'den sadece 11'i sağ olarak kurtulmuştur. <https://collections.rmg.co.uk/collections/objects/126213.html>, Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2021. Ayrıca bkz. <https://www.dublin-fusiliers.com/ships/clyde.html>, Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2021.

Resim 9: Birinci Dünya Savaşı, SS River Clyde'den altı denizci Victoria Cross Galibi Anıtı, 1915. (Madalya ön yüzü).²⁶

Resim 10: Bir çapa etrafında, dört ülkenin ulusal hayvanlarının madalya görüntüleri, aslan, (İngiltere) kanguru, (Avustralya) kivi (Yeni Zellenda) ve horoz, (Fransa) alay rozetleri. (Madalya arka yüzü).

²⁶ <https://www.woolleyandwallis.co.uk/departments/silver/sv211014/view-lot/473/>, Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2021.

Resim 11: General Sir Ian Hamilton (1853-1947). Çanakkale Savaşları'ndaki başarısızlığı askeri kariyerinin de sonunu getirmiştir. 16 Ekim 1915'te Londra'ya geri çağırılmıştır.²⁷

²⁷ Ulusal Ordu Müzesi, Çalışma koleksiyonu, <https://collection.nam.ac.uk/detail.php?acc=1983-02-61-1>, Erişim Tarihi, 23 Mayıs 2021.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 20.07.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 24.08.2021

DOI: 10.30692/sisad.973432

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİNİN AZINLIKLARA YANSIMASI (1923-1991)

Effects of Turkish-Greek Relations on Minorities (1923-1991)

Tuğba ERAY BİBER

Doç. Dr.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-2156-2822

tugba.eray.biber@msgsu.edu.tr

Atf/Citation: Tuğba Eray Biber (2021), "Türk-Yunan İlişkilerinin Azınlıklara Yansımaları (1923-1991)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s.197-217.

Öz: Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye ve Yunanistan arasında sorunlar çözülmeye çalışılırken mübadele meselesi gündeme gelmiş ve Mübadele Protokolü imzalanmıştır. Diğer taraftan, protokol dışında kalanlara azınlık statüsü verilmiştir. Bu azınlıklar, Türkiye'de İstanbul Rumları, Yunanistan'da ise Batı Trakya Türkleri'dir. Lozan'dan sonra iki devlet arasında sorunlar çözülmemiş, 1930'da taraflar tekrar anlaşma yoluna giderek azınlıklar meselesini çözmeye çalışmıştır. Sonrasında ise, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş döneminde iki devlet arasındaki ilişkiler yumuşamıştır. Bu süreçlerde, özellikle Soğuk Savaş döneminde, iki devlet arasında olumlu gelişmeler yaşanırken bu durum azınlıkları da etkilemiştir. Özellikle, iki devletin ABD'den yardım almaları ve NATO'ya girmeleri bu gelişmelerde oldukça etkili olmuştur. Ancak bu olumlu gelişmeler fazla uzun sürmemiş, 1950'lilerde Kıbrıs Meselesi gündeme gelmiştir. Özellikle Kıbrıs Meselesi'ne paralel olarak, iki devletin kendi ülkelerindeki azınlıklara uyguladıkları politikalarda değişiklik yaptıkları görülmektedir. Bu çalışmada; Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerine, Türkiye'nin ise İstanbul Rumlarına uyguladığı politikalar arşiv belgeleri ve çağdaş gazetelere göre incelenmiş, Türk-Yunan ilişkilerinin azınlıklara yansımaları eş zamanlı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yunanistan, Batı Trakya Türkleri, İstanbul Rumları.

Abstract: Lausanne Peace Conference not only witnessed the problem solution process between Turkey and Greece but also included the question of population exchange and the Protocol for Population Exchange was signed during the conference. On the other hand, those who remained out of the protocol were given the minority status. Namely, these minorities are Istanbul Greeks of Turkey and Western Thracian Turks of Greece. The problems between the two countries were not settled after Lausanne; therefore, the parties strove to solve the issue of minorities through renewed negotiations in 1930. After that, the relations between the two countries enhanced during the World War II and Cold War. During these processes, especially during the Cold War period, the flourishing developments between the two countries positively affected the minorities as well. Especially these two countries' reception of aid from the US and ascension to NATO were highly influential on these positive developments. However, these positive developments did not last much and Cyprus Question came to the surface during 1950s. Especially in line with the Cyprus Question, it is visible that these two countries introduced changes to their policies on minorities. This study focuses on the policies of

Greece on Western Thracian Turks and the policies of Turkey on Istanbul Greeks under the light of archival documents and periodicals of the time and simultaneously evaluates the effects of Turkish-Greek relations on minorities.

Keywords: Turkey, Greece, Western Thracian Turks, Istanbul Greeks.

GİRİŞ

Dört yüz yıla yakın Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan Yunanistan, 1829'da bağımsızlığını ilan ettikten (Phillips, 1897; Armaoğlu, 1997, s. 185) sonra Osmanlı Devleti aleyhine politikalar izledi. Yunanistan, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında da Osmanlı topraklarından hak talep ederek bu yönde faaliyetlerde bulundu (Salıxık, 1967; Hatipoğlu, 1988; Kitsikis, 1974; Pallis, 1995; Llewellyn, 2002; Erdem, 2009; Eray Biber, 2016). Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Rumlar, İtilaf devletlerinin desteği ile örgütlenmelere ve isyan hareketlerine başladı. Özellikle Fener Rum Patrikhanesi, savaştan önceki pozisyonu itibarıyla diğer gayrimüslimlere oranla daha güçlü bir durumda ve daha geniş imtiyazlara sahipti (Toker, 2006, s. 195-196; Güllü, 2018a). Patrikhane, bu ayrıcalığını Osmanlı aleyhine örgütlenmelerde kullandı. Böylelikle Milli Mücadele'nin sonuna kadar Yunanistan'ın desteği ile Patrikhane'nin ve Rumların faaliyetleri devam etti (Güllü, 2021).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, barış ortamını sağlamak amacıyla Lozan Barış Konferansı toplandı.¹ Lozan Antlaşması ile birlikte, Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlar çözülmeye çalışılırken siyasî denge kurularak işbirliği sağlanması için uğraş verildi (Soysal, 1989, s. 177-183; Keskin, 1995, s. 1; Güler, 2000, s. 41-69; Akgün, 1986, s. 241). Böylelikle, 30 Ocak 1923'te, Türkiye ve Yunanistan arasında azınlık sorununu çözmek için Lozan'da Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol imzalandı (Soysal, 1989, s. 177-183; Akgün, 1986, s. 252). Ancak bu protokolün imzalanması, iki ülke arasındaki sorunları çözmeye yeterli olmadı.

II. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın işgal edilmesi ve sonrasında yaşanan İç Savaş, azınlıkları olumsuz etkilemişken, Soğuk Savaş ile başlayan süreçte Türk-Yunan ilişkileri düzelmeye başlamıştır. Ancak Türkiye ve Yunanistan'ın ilişkilerinde, özellikle Kıbrıs Meselesi önemli bir kırılma noktası olmuştur. Kıbrıs Meselesi'nin gündeme gelmesiyle her iki devlet de kendi vatandaşları olan azınlıklara karşı bazı politikalar uygulamış ya da halk tarafından azınlığa yapılan bazı olumsuz hareketler görülmüştür.

Özellikle iki ülke arasındaki dinî ve millî duyguların ön planda olması ve bu duyguların bastırılmasındaki zorluklar ilişkilere olumsuz etkiledi. Buna paralel olarak Türk-Yunan ilişkileri, günümüze kadar iki ülkede bulunan azınlıklara uygulanan politikaları da etkilemiştir.

Bu çalışmada; 1923'ten günümüze kadar Türk-Yunan ilişkilerinin azınlıklara yansımaları, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)* belgeleri üzerinden incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Yine Yunanistan'da yayınlanan Batı Trakya basını ve Türkiye'de yayınlanan gazetelerden istifade edilmiştir. Çalışmada, Lozan'dan Soğuk Savaş yıllarının sonuna kadar Türk-Yunan ilişkilerinin her iki ülkede yaşayan azınlıklara etkileri, sebep-sonuç çerçevesinde ele alınmıştır.

¹ Lozan Konferansı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Meray, 1973, s. 184-187; Soysal, 1973, s. 11-14; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*, 1989, s. 95-98; Meram, 1969, s. 250-280; Arı, 2014, s. 15).

Lozan'dan II. Dünya Savaşı'na Türk-Yunan İlişkileri (1923-1939)

Lozan Barış Konferansı ve Mübadele Protokolü: I. Dünya Savaşı'ndan sonra barış ortamını sağlamak için Lozan Barış Konferansı toplandı. Türkiye ve Yunanistan arasında da konferansta görüşmeler yapıldı. Lozan, Türk-Yunan ilişkilerinde siyasi denge kurup dostluk ve işbirliği için bir temel hazırladı (Keskin, 1995, s. 1; Güler, 2000, s. 41-69; Şamsutdinov, 1999, s. 301-334; Akgün, 1986, s. 241). 30 Ocak 1923'te Lozan'da, Türk-Yunan hükümetleri arasında Nüfus Mübadele Antlaşması imzalandı (BCA, 1029; 30-10-0-0; 123-872-9; Soysal, 1989, s. 177-183; Akgün, 1986, s. 252). İki devlet arasında yapılan antlaşmaya göre; Yunanistan'daki Türkler Türkiye'ye, Türkiye'deki Rumlar da Yunanistan'a gönderilecekti. Bununla birlikte Yunanistan'ın Batı Trakya Türkleri ile İstanbul'daki Rumlar, mübadeleye dâhil edilmedi. Mübadele Antlaşması'nın dışında bırakılan azınlıkların durumları ayrıca belirlendi. Lozan Barış Antlaşması'nın üçüncü kısmındaki "Ekalliyetlerin Himayesi (Azınlıkların Korunması)" başlıklı 37-45. maddeler, azınlıkların statüsü tespit edildi (Bilsel, İstanbul 1933, s. 593-595; Soysal, 1989, s. 11-14; Meray, 2001, s. 10-13; Topçu, 2012, s. 55-58).

Madde 37: Türkiye, 38'den 44'e kadar maddelerde belirtilen hükümlerin temel yasal olarak tanınmasını ve hiçbir yasa, hiçbir yönetmelik ve hiçbir resmî işlemin bu hükümlerle çelişkili ya da onlara aykırı olmamasını ve hiçbir yasanın, hiçbir yönetmeliğin ve hiçbir resmî işlemin söz konusu hükümlere üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 38: Türkiye, doğum, milliyet, dil, soy ya da din ayırt etmeksizin Türk halkının tümü yaşam ve özgürlüklerini en geniş biçimde korumayı yükümlenir.

Madde 39: Müslüman olmayan azınlıklar, Türk vatandaşları Müslümanlarla özdeş medeni ve siyasi haklardan yararlanacaklardır.

Madde 40: Azınlıklar, her türlü yardım, dinsel ya da sosyal kurumları, her türlü okul ve benzeri öğretim ve eğitim kurumları kurma, yönetme ve denetleme ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapma bakımından eşit haklara sahip olacaklar.

Madde 41: Genel öğretim konusunda Türk Hükümeti, azınlık statüsünde bulunan vatandaşların önemli bir oranda yerleşmiş oldukları kentler ve kasabalarda okullarda kendi dilleriyle öğretim görmelerini sağlamak üzere, gerekli kolaylığı gösterecektir. Bu hüküm Türk Hükümeti'nin söz konusu okullarda Türk dilinin öğretilmesini zorunlu kılmasını engel olmayacaktır.

Madde 42: Türkiye Hükümeti azınlıkların aile ya da kişi statüleri konusunda, azınlıkların törelerine göre çözümlenmesine uygun her türlü hükümleri koymayı kabul eder.

İşbu hükümler Türkiye Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerden oluşan özel Komisyonlarda düzenlenecektir. Anlaşmazlık olursa, Türkiye Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi, birlikte, Avrupalı hukukçular arasından bir üst hakem atayacaktır.

Madde 43: Azınlıklar, inançlarına aykırı ya da dinsel ayinlerini bozucu herhangi bir işlem yapmaya zorlanmayacaklar.

Madde 44: Türkiye, yukarıdaki maddelerin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına ilişkin bulunduğu ölçüde, uluslararası toplumu ilgilendirici nitelikte yükümler getirdiğini ve onların Milletler Cemiyetinin güvencesi altına konulmasını kabul eder.

Madde 45: Türk Hükümeti tarafından Türkiye'deki azınlığa tanınan bu haklar, Yunan Hükümetince, kendi ülkesindeki Türk azınlığa tanınmıştır.

Bu protokolle birlikte azınlıkların hakları, karara bağlanmış olsa da iki ülke arasındaki olumsuz ilişkilerden dolayı, protokoldeki maddelerin bazı zamanlarda uygulanmadığını görmekteyiz.

Lozan'ın Fener Rum Patrikhanesi'ne ve Patrik'e Etkileri: Fener Rum Patrikhanesi, Lozan Antlaşması'nda, bir ibadet kurumu olarak, Türkiye tarafından herhangi bir teminat ve koruma altına alınmadı. İsmet İnönü, Patrikhane'nin sadece Türkiye'deki Ortodoksların dinî ihtiyaçlarını karşılayan bir kurum olarak Türkiye'de kalmasını, muhatap ülkelerin sözlü güvencelerine dayanarak kabul etti (Yıldırım-Sofuoğlu, 2010, s. 206). Lozan Antlaşması'ndan sonra Patrikhane, günümüzde halen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir kurumu statüsündedir. Türkiye'de bulunan diğer gayrimüslim azınlıklara ait kilise ve sinagoglardan farklı değildir. Bununla birlikte Patrik de, Türk vatandaşı gayrimüslim memurlardan farksızdır. Patrik, Türk vatandaşı memurlarla, Türk kanunlarına tâbi olmakla birlikte, Türk vatandaşları gibi aynı hak ve sorumluluklara sahiptir.

Lozan Antlaşması ile Patrikhane'nin, siyasî ve idarî sözde hak ve imtiyazlarının hepsi kaldırıldığı için Patrik, artık sadece dinî yetki ve sorumluluğa sahiptir. Patrik, Ortodoks Rumların temsilcisi pozisyonunda değildir. Aynı zamanda, Türk resmî makamları ile Rum cemaati arasında aracılık yapmak gibi bir görevi de bulunmamaktadır (Yalçın, 2012, s. 491). Fener Rum Patrikhanesi, din işleriyle ilgilenen bir kurum olarak kabul edildiği için, Cumhuriyetin ilk yıllarında patrik yerine "başpapaz" sıfatı kullanıldı. İlerleyen zamanlarda ise, Türk-Yunan ilişkilerinin yumuşamasına paralel olarak "patrik" unvanı yeniden kullanılmaya başlandı (Osmanoğlu, 2010, s. 253). Daha sonrasında ise Türk kamuoyunda azınlıklara karşı olumsuz bir hava esmesiyle, patrikhanenin kapatılması yönünde söylentiler çıktı. Özellikle 1924'te "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" kapsamında patrikhanelerin ve hahambaşılığının kapatılması ile ilgili Türk kamuoyunda yazılar çıktı. Bahsi geçen yazılar ve söylentiler nedeniyle Rum azınlık, bu konuda huzursuz oldu (Güllü, 2018b, s. 270). Nihayetinde patrikhanelerin kapatılması konusu, resmî bir şekilde gündeme gelmedi.

Patrik seçimleri serbestçe yapılmakla birlikte, Türk Hükümeti bazı şartlar aramaktaydı. Patrik, Türkiye'de bulunan Türk vatandaşı metropolitler tarafından seçilecekti. Lozan'dan sonra, Sen Sinod Meclisi de patrik seçimi ile ilgili son duruma uygun bir karar aldı (Şahin, 1999, s. 270-271). 1925'te Patrik VI. Konstantinos Arabacıoğlu, Türk vatandaşı olmadığı için Türk Hükümeti tarafından mübadele yolu ile Yunanistan'a gönderildi. Sonraki dönemlerde III. Basileios (1925-1929) ve II. Fotios (1929-1935) patrik olarak seçildiler. 1930 yılında Türk-Yunan ilişkilerindeki olumlu hava ile birlikte Patrik II. Fotios, başpapazlık yerine patrik unvanı kullanmaya başladı (BCA, 30-10-0-0; 109-725-12; 21 Mayıs 1930). Diğer taraftan, II. Fotios'un bütün dünya Yunanlılarının patriği gibi davranarak resmî kabuller ve dinî ayinler yapması dikkat çekmekteydi (BCA, 30-10-0-0; 109-725-12; 21 Mayıs 1930, s. 2). 1937'de Patrik I. Benjamin (Bünyamin), İsa'nın doğum günü yortusu vesilesiyle bütün dünya Ortodokslarına yayınladığı beyannamede kendisini "Konstantipol ve Yeni Roma Piskoposu ve Merkez Patriği" olarak ifade etmekteydi (BCA, 30-10-0-0; 109-731-11; 29 Ocak 1937, s. 2). Bu süreçte Türk Hükümeti'nin Patrikhane'ye ya da Patrik'e herhangi bir müdahalesi olmadı.

10 Haziran 1930 tarihli Ankara Sözleşmesi ve Balkanlarda İttifak Arayışı: Türkiye ve Yunanistan arasında, nüfus mübadelesinde bazı sorunlar yaşandı ve bu durum 1930'a kadar devam etti. Nihayetinde, 10 Haziran 1930 tarihli Ankara Sözleşmesi (Türk-Yunan İtilâfnamesi) ile mübadele sorunu çözüme kavuştu². Bu gelişme, Türk-Yunan ilişkilerine de olumlu yansıdı (Çakmak, 2008, s. 95). 5 Ekim 1930'da I. Balkan Konferansı Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya temsilcilerinin Atina'da toplanmasıyla gerçekleşti (Hatipoğlu, 1997, s. 169; Değerli, 2008, s. 122). İlk Balkan Konferansı'nın gerçekleşmesiyle,

² Konuyla ilgili basında çıkan haberler için bkz. (Türkiye-Yunan İtilafı, 1930, s. 1-2; Türk-Yunan İtilafı Bugün İmzalanıyor, 1930, s. 1; Türk-Yunan İtilafı İmzalandı, 1930, s. 1-2; Yunanlılarla İtilâfname, 1930, s. 4-5; Türk-Yunan İtilafnamesi Dün İmza Edildi, 1930, s. 1; Türk-Yunan İtilafı Dün Meclise Tevdi Edildi, 1930, s. 1; Türk-Yunan İtilafı, 1930, s. 1; İtilâfname", *Cumhuriyet*, N. 2192, "İmzadan Sonra Hariciye Vekili İle Venizelos Birbirlerini Tebrik Etiler", *Yarın*, N. 175, s. 5; 15 Haziran 1930, s. 1; Yunan Meclisi İtilâfnameyi Tasdik Edecek, 1930, s. 1; B. M. Meclisi Türk-Yunan İtilafını Tasdik ve Tatili İçtima Karar Verdi, 1930, s. 1; Mübadele Ahali Hakkında Lozan Muahavenesiyle Atina İtilâfnamesinin Tatbikatından Mütevellit Mesailin Halli İçin Yunanistanla İmza Edilen Mukavelenamenin Tasdikini Mutazammın Kanun, 1930, s. 9174).

Türkiye ile Yunanistan'ın birbirine olan güveni artarak iki devlet aralarında anlaşmalar yaptı. Bu konferanstan çok kısa süre sonra, 27-31 Ekim tarihleri arasında, Venizelos Türkiye'yi ziyaret etti (Venizelos, 1930, s. 1; Gazi Hz., M. Venizelos Kabul Ettiler Macar Başvekil Geldi ve Ankara'ya Gitti, 1930, s. 1).

Türkiye ve Yunanistan arasında 30 Ekim 1930'da siyasi, askerî ve iktisadî konularda üç anlaşma imzalandı. Bu anlaşmalar: Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması; Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Hakkında Protokol ile Oturma, Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi'ydi (Türk-Yunan Münasebatında Yeni Bir Devir: Muahede İmza Edildi, 1930, s. 1-6; Kitromilides, 2006, s. 222; Erdem, 2009, ss. 93-128). Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan bu ikili anlaşmalarla, iki komşu ülke, Balkan güvenliğini sağlamak için Balkan Konferanslarına devam ettiler. II. Balkan Konferansı, 20-26 Ekim 1931'de İstanbul ve Ankara'da yapıldı (Balkan Konferansı Bu Sabah Açılıyor, 1931, s. 1-6). III. Balkan Konferansı ise 22-26 Ekim 1932'de Romanya'nın başkenti Bükreş'te gerçekleşti (Balkan Konferansı Dün Bükreş'te Açıldı, 1932, s. 3). Bu konferansı izleyen süreçte, Mart 1933 tarihi itibarıyla Yunanistan'da iktidar değişikliği oldu (Yunanistan'da Darbei Hükümet, 1933, s. 1; Yunanistan'da Diktatörlük İlan Edildi, 1933, s. 1). Ancak bu durum, Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz etkilemedi. Bununla birlikte, aynı yıl 14 Eylül'de iki devlet arasında Samimi Anlaşma Misakı imzalanarak sınırların eski şekli kabul edildi (Yeni Türk-Yunan Misakı Bugün İmza Ediliyor, 1933, s. 1-5; Zafer Çakmak, 2008a, s. 98; Çakmak, 2008b, s. 107-128). Bu anlaşmanın hemen ardından 4-10 Kasım 1933 tarihinde IV. Balkan Konferansı Selanik'te yapıldı (Balkan Konferansı Bugün Selanik'te Toplanıyor, 1933, s. 1-6).

Balkan Konferanslarının neticesinde Balkan Antantı; Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımı ile 9 Şubat 1934'te Atina'da imzalandı (Heyeti Vekile Dün Gazi Hz.'nin Riyasetlerinde Toplandı, 1934, s. 1-6; Sarafis ve Eve, 1990 s. 161; Jelavich, 1999, s. 213). Bu anlaşmayla, adı geçen devletler, Balkanlarda kendi aralarındaki sınırlarını karşılıklı garanti altına almaktaydı (C. Hall, 2014, s. 20).

II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk-Yunan İlişkileri (1939-1945)

II. Dünya Savaşı'nda İtalya, Yunanistan'a savaş ilan ettiği zaman Türkiye, Balkan Antantı gereği olarak Bulgaristan'a, "Yunanistan'a karşı herhangi bir taarruzun savaş sebebi olacağını" açıkça bildirdi (Sadak, 1943, s. 2). Ancak, İtalya'dan sonra Almanların bölgeye girmesi ve Bulgarların bölgeyi işgali karşısında Türkiye, herhangi bir girişimde bulunmadı. Böylelikle Balkan Antantı'nın varlığı 1941'de sona erdi. Özellikle Türkiye ve Yunanistan'ın Balkanlarda güvenliği sağlamak için yaptığı çalışmalar neticesiz kaldı. Bununla birlikte Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın işgali karşısında işgalci güçlere karşı bir yaptırım uygulamasına da Yunanistan'a insani yardımlar da bulunmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında Almanların Yunanistan'ı işgal etmesiyle Yunanistan'a yardımlarda bulunan Türkiye, mülteci ve sığınmacılara da kapılarını açtı. Bu dönemde Türkiye, Kızılay aracılığıyla Yunanistan'a Kurtuluş ve Dumlupınar vapurlarıyla yardım etti (Eray Biber, 2012, s. 99-128). Bunun yanı sıra, 1944'te İngilizler Yunanistan'a asker çıkardıkları zaman Türkiye, Oniki Ada üzerinde hak talep etmediğini Yunanistan'a bildirdi.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler, bu yönde gelişme gösterirken II. Dünya Savaşı yıllarında, daha öncesinde -I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında- Osmanlı'ya ihanet eden gayrimüslimlere karşı kamuoyunda endişeler mevcuttu. Aynı zamanda bu endişeleri, Kazım Karabekir de dile getirmekteydi. Karabekir, Kasım 1940'ta yaptığı konuşmada, diğer gayrimüslimler gibi İstanbul Rumlarının da Anadolu'nun uygun yerlerine gönderilmesini istedi (Güllü, 2021b, s. 185-186). Savaş zamanında tehlikeli bir unsur olarak algılansa da savaşta tarafsız kalan Türkiye, İstanbul Rumlarına yönelik böyle bir uygulama yapmadı.

Varlık Vergisi (1942): Savaşa girmemesine rağmen ekonomik olarak kötü durumda olan Türkiye, birtakım önlemler almak zorundaydı. Bu kapsamda, halktan çeşitli vergiler alındı. Savaş zamanında uygulanan vergilerden biri de en çok ses getiren Varlık Vergisi'ydi (Varlık Vergisi Hakkında Kanun, 1942; Aktar, 2006). Devlet harcamalarının kamu gelirleriyle karşılanamaz hale geldiği zaman kaynak arayışlarına girildi. Türkiye genelinde yapılan hesaplamalara göre, 14 vilayette 420 milyon TL Varlık Vergisi alınacaktı (Varlık Vergisi, 1942, s. 1; Aktar, 2006, s. 140). Varlık Vergisi'nin açıklanmasıyla birlikte tepkiler vermeye başlanmıştı (BCA. 30-10-0-0; 86-569-8; 24 Ocak 1944, s. 2; BCA. 30-10-0-0; 85-560-19; 17 Mart 1943).

Alınan Varlık Vergisi'ni, dönemin Türkçülük politikası olarak görülmesi, sermayenin gayrimüslimlerden Türklere geçmesi için hazırlanan bir vergi olduğu, günümüzde de yaygın bir düşüncedir (Aktar, 2006; Güllü, 2019, ss. 601-618; Güllü, 2021b, ss. 184-207). Diğer taraftan, Varlık Vergisi'nin uygulanma şekli de eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin başlıca sebebi, belirli standartlara uymadan gayrimüslimlerden daha çok vergi alınmasıdır. Bu eleştiriler yapılırken, dönemin gayrimüslimlerinin gelir seviyeleri ile Müslümanların gelir seviyelerinin de karşılaştırılması gerekmektedir.

Bu dönem zarfında Batı Trakya Türkleri ise Bulgar işgali altında, zor zamanlar yaşamıştır. Dolayısıyla Yunanistan, işgal altında olduğundan, Batı Trakya Türklerine karşı bir yaptırım uygulayamamıştır.

Soğuk Savaş Döneminde Türk-Yunan İlişkileri (1947-1991)

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), II. Dünya Savaşı'ndan sonra, iki süper güç olarak ortaya çıktı. Savaştan sonra Soğuk Savaş dönemi (1947-1991) olarak isimlendirilen yıllar başladı. ABD, SSCB'nin komünizmi yayma çabasını engellemek için bazı faaliyetlerde bulundu. ABD, Truman Doktrini (1947) doğrultusunda Marshall Planı (1948) ile Türkiye ve Yunanistan'a yardımlarla destek oldu. Bu yıllarda Sovyet tehdidine karşı Türkiye ve Yunanistan batı kanadında yer alıp birlikte hareket ettiler. Öncelikle iki devletin, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne [North Atlantic Treaty Organization (NATO)] girme çabaları iki ülkeyi yakınlığa taşıdı. Diğer taraftan Türkiye ve Yunanistan -II. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi- Balkanlarda güvenliği sağlamak adına Yugoslavya ile ittifak kurmak için yakınlaşma çabaları içindeydi. Bu zaman zarfında Türkiye ve Yunanistan iyi komşuluk politikasını devam ettirdi. Aynı zamanda iki devlet arasında, resmi ziyaretler yapılarak dostluk mesajları verilmekteydi. Ancak bu yakın ilişkiler fazla sürmedi ve 1954 yılı itibarıyla iki devlet arasında ilişkiler gerginleşmeye başladı (Eray Biber, 2020b).

İstanbul Rumları: II. Dünya Savaşı sonrasında 1946 yılına gelindiğinde, Patrik Bünyamin'in ölümünden sonra Ortodoks Rum Patrikliği'ne seçilen Maksimos Vapurcuoğlu'nun mabed dışında ruhanî elbise giymesine izin verilmekteydi (BCA, 30-18-1-2; 110-20-9; 15 Mart 1946). Türk yetkililerin, zaman içinde Patrikhane'ye karşı daha ılımlı bir siyaset izlendiği görülmektedir. Ancak bu ılımlı yaklaşım aynı çizgide devam etmedi. Örneğin, 1947'de Rum okullarında okutulmak üzere Atina'dan gelen Yunanca kitaplarda Türkler ve Türkiye aleyhine yazılar tespit edildiği için bu kitapların okutulması yasaklandı (BCA, 30-10-0-0; 87-576-5; 22 Ocak 1947). Osmanlı döneminde, gayrimüslim okullarının eğitimine karışılmamasına karşın Cumhuriyet döneminde Rum okullarının daha sıkı denetlendiğini görmekteyiz.

Yunan İç Savaşı'nda Batı Trakya Türkleri: Yunanistan, II. Dünya Savaşı yıllarında işgale uğrayınca işgalcilere karşı örgütlenmeler başladı. Savaş sonuna doğru sağ ve sol görüşlü örgütlerin iktidar mücadelesi yüzünden, Yunanistan'da İç Savaş (1944-1949) patlak verdi. Bu dönem zarfında Türk azınlığı, komünist çetelerin faaliyetleri sebebiyle zor zamanlar yaşadı. Komünist çeteler, Türk köylerine baskınlar yapıp, hükümet kuvvetlerine karşı silahlı çatışmaya girdi (Eray Biber, 2020a).

Müftülük Meselesi: Batı Trakya Türkleri için II. Dünya Savaşı'nda Bulgar güçlere karşı olan mücadele, İç Savaş'ta Komünist çetelere karşı mücadeleye dönüştü. Savaş yıllarındaki zorluklar bitmeden, İç Savaş'ın yaşanması, Türk azınlığı oldukça zorlamıştı. Bu dönem zarfında, Türk azınlığın toplum düzenini devam ettirebilmesi için müftü seçimleri önemliydi. Nitekim 1947'de Batı Trakya'da müftülük meselesi gündeme gelmekteydi. Yunan İç Savaşı'nda birçok kurum işlevselliğini yitirirken, Evros Vilayeti'ndeki müftülük makamı da uzun süre boş kaldı. Türk azınlığın, bu konu hakkında genel valilik ve hükümetten istekleri bir sonuç vermedi. Müftü tayin edilmemesi yüzünden, Evros bölgesi, Müslümanlarının dinî ve ailevi meselelerinde karmaşa hâkimdi (Evros Müftülüğü, 1947, s. 1). Nihayetinde Gümülcine müftülüğü meselesi, B. Hafız Mustafa'nın Kral iradesiyle müftü tayin edilmesiyle çözüldü (Gümülcine Türk Cemaatinde, 1949, s. 2).

Diğer taraftan İç Savaş'ın en yoğun yaşandığı dönemde Yunan Hükümeti, İskeçe çevresinde 27 bin yoksul nüfusa ücretsiz yiyecek temin etmekteydi (Çetelikten Zarar Görenler ve Tedbirleri, 1948, s. 1). Yunanistan ile Türkiye arasında yapılan anlaşmaya göre, çeteler Makedonya yollarını kesebilecek durumda oldukları sürece Batı Trakya ahalisinin iâsesi Türkiye yolu ile ulaştırılacaktı. Neticede, yiyecek yüklü vapurlar, Amerika'dan İstanbul'a gelip trenle Dedeağaç'a gönderildi. Bu yiyecekler, 30 Türk vagonuna yüklendi ve İâşe Bakanlığı direktörü vasıtasıyla Dedeağaç'a ulaştırıldı (Siyasi Olaylar, 1948, s. 1). II. Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi Yunanistan'da İç Savaş yaşanırken Türkiye yine yardım etmekteydi.

Yine bu dönem zarfında Yunanistan'a, Marshall yardımlarının gelmesiyle Batı Trakya Türklerine de yardım yapıldı. Batı Trakya'da çocuklara her ay süt dağıtıldı. İskeçe şubesindeki süt dağıtımı şikâyetlere sebep olmaktaydı. İskeçe'deki şikâyetlerin artması üzerine Yunan İâşe Bakanı B. Averof, sütlerin vaktinde dağıtılmaması yüzünden devletin girdiği zararları tespit etmek ve sorumluları bulmak için tahkikat başlattı. Bütün bu şikâyetlere ve tahkikata rağmen Gümülcine'de ya da başka bir yerde şikâyet yoktu (Süt Meselesi, 1949, s. 2). Yunan Maliye Bakanlığı, Gümülcine Türklerinin ihtiyacını sağlamak için Gümülcine mal sandığından, doğrudan cemaat emrine verilmek üzere 50 milyon drahmi gönderdi. Bu para, ödeme şartları sonra tespit edilmek üzere bir borçlanma şeklinde verildi (Gümülcine Türk Cemaatinde, 1949, s. 2; Gümülcine Türk Cemaatinde, 1949, s. 2; Gümülcine Cemaat Hey'eti, 1949, s. 2; Gümülcine Cemaati, 1949, s. 2).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Gümülcine'de sadece Türkler için bir angarya verildi. Bir asker sabah beş buçukta, evlerden ev sahibini alarak akşam altı buçuğa kadar çalışması için zorluyordu. Bu kişiler, şehir dışında yapılan yolda çalışmak mecburiyetinde bırakılmaktaydı. Günde bazen 30-40, bazen de daha fazla kişi bu işi yapmaktaydı. Gidemeyecek durumda olan kişiler ise, 15-20 bin drahmi verip yerlerine amele gönderiyordu (Gümülcine'de İki Sakat Tedbir, Trakya, 30.08.1948, s. 1). Yunan devleti, bu uygulamasıyla, Batı Trakya Türklerine azınlık olduğunu hissettirmekteydi.

Türk-Yunan Yakınlaşmasının Fener Rum Patrikhanesi'ne Etkileri (Patrik Athenagoras): Türk Hükümeti, patriklik için Türk vatandaşı olma şartı aramaktaydı. Ancak 1948'de Türk Hükümeti, Türk vatandaşı olmayan New York Metropoliti Athenagoras Spiruya'nın seçimine olumlu yaklaştı (Macar, 1999, ss. 36-39). Bunun sebebi ise, Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı sonrası politikasına uygun olarak ABD ile geliştirdiği ilişkilerdi. Athenagoras, patriklik döneminde çeşitli faaliyetlerde bulunarak Rumları organize etmeye çalıştı. Görevde kaldığı süre boyunca, Ortodoksları birleştirme çabası içinde olduğunu bilinmektedir.

İstanbul'da bulunan Ortodoks patriği istifa edince, yeni patrik seçimini yapacak olan metropolitler arasında birtakım ihtilaflar oluştu. Çoğunluk, New York metropoliti Athenagoras'un, patriklik makamını alacağı yönünde ümidi vardı. Bu takdirde, New York metropoliti Amerikan tabiiyetinden çıkarak Türk tabiiyetine geçecekti (Muhtelif Haberler, 1948, s. 2). 17 metropolit yeni patrik seçimini yaptılar. Bu seçimde, Amerika başpiskoposu Athenagoras, patrikliğe seçildi. 17 oydan 11 tanesi Athenagoras lehine, altı tanesi de beyaz çıktı. Yeni patrik Athenagoras, yılbaşı

yortularından önce İstanbul'a Türk pasaportu ile seyahat etti. Amerika'da gazetelere beyanatta bulunan yeni patrik, kilisenin dini bir teşekkül olduğunu ve politikaya karışmaması gerektiğini beyan etti ve "inanıyorum ki Osmanlı İmparatorluğu ortodoksluğu kurtarmış ve yükseltmiştir", şeklinde açıklamalarda bulundu (Ortodoks Patrikliği, 1948, s. 2).

Athenagoras, ABD Başkanı Truman'ın dostuydu. Ocak 1949'da Truman'ın özel uçağı ile Paris'e oradan da İstanbul'a geçti. İstanbul'da uçak alanında, kalabalık Ortodoks ahali ile kilise erkânı ve Amerikan mümessilleri tarafından karşılandı. Yeni patrik, Fener Patrikhanesi'nde taç giydi ve resmen görevine başladı. Yeni Patrik Athenagoras, ABD Başkanı Truman'ın Cumhurbaşkanı İnönü'ye hitaben yazılan bir mesajı da getirdi. Bu münasebetle patrik, Ankara'ya giderek bu mesajı cumhurbaşkanına verdi (Haftanın Siyaseti, 1949, s. 1).

Görüldüğü gibi Türkiye'de Patriklerin seçimleri serbestçe -anlaşma maddelerine uygun olarak- yapılırken hatta Türkiye, kendi kurallarından taviz verirken; Yunanistan'da ise Batı Trakya Türklerinin ruhani liderleri olan müftülerin seçimi -anlaşma maddelerine aykırı olarak- Yunan yetkililer tarafından tanınmamaktadır. Yunanistan, müftüleri kendi atamaktadır.

Batı Trakya Türklerinin Cemaat Seçimleri: 1940'lı yılların sonları ve 1950'lerin başları, Yunan Hükümeti'nin Türk azınlığına belli haklar verdiği bir dönemdi. Örneğin, 16 Haziran ve 28 Eylül 1949 tarihlerinde çıkan iki Kral iradesi ile, Türk cemaatlerinin yönetim kurulları, üç yılda bir yapılacak seçimlerle belirlenebilecekti (Oran, 1986, s. 73). Bundan önce bu kurullar, Yunan Hükümeti tarafından atanıyordu ve bu durum Türk cemaatinin özgür idaresiyle yöneticilerini seçmesini engelliyordu. Ancak belirtmek gerekir ki, Yunanistan'ın aldığı bu karar, 1949'da Türk Hükümeti'nin Rum azınlığı için aynı zamanda aldığı bir karardan sonra geldi. Burada, Lozan kararlarındaki müteakabiliyet ilkesine uygun, net bir uygulama örneği görülmektedir. 1932'den sonra Türk cemaatinin düzenlenmesi için fırsatlar verildi. Fakat bazı görüşler yüzünden, Türk cemaatinin durumu eskisi gibi kaldı ve düzenlemeler yapılamadı. Batı Trakya Türklerinin cemaati ve müftüleri hakkında Yunanistan'da bir kanun mevcuttu (Cin, 2013, s. 82). Bu kanuna göre cemaat heyetleri, üç yıl süreyle ve seçimle bu mevkilere gelirlerdi. Ancak yine bu kanunun 12. maddesi, cemaat heyetleri seçiminin yapılması için kral iradesi çıkarılmasını şart koşmaktaydı. 31 Mart 1946 mebus seçiminden 1949 yılı başına kadar, iç kargaşa yüzünden hiçbir teşekkül için seçim söz konusu olamazdı. Ancak, 1949 yılı başlarında seçimler yeniden gündeme gelmeye başladı. Belediye seçimleri yapılmaya başlanınca, cemaat seçimlerinin de yapılabileceği anlaşıldı (Cemaat Seçimleri, 1949, s. 1). Diğer taraftan, Belediye seçimleri yapıldığı sırada Gümülcine'de 14 bin Türk ve 16 bin Rum nüfusu vardı. Bu oranla, belediye heyetinde 11 Türk azanın olması gerekiyordu. Ancak aza sayısı, üçe indirildi (Belediye ve Nahiyeler, 1949, s. 1). Yunanistan'da çıkan kararlarla birlikte ilk Türk cemaat seçimleri, 22 Ocak 1950 tarihinde yapıldı (Andreades, 1956, s. 13).

İstanbul Rumlarında Eğitim ve Heybeliada Ruhban Okulu: İstanbul Rum Cemaatinin, zaman zaman yaşam koşullarına dair devlete istek ve şikâyetlerde bulunduğunu görmekteyiz. Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin geliştiği bir yıl olan 1947'de Patrikhane, Heybeliada Ruhban Okulu'nu yüksekokul haline getirmek, ders programında değişiklikler yapmak ve yabancı öğretmen ve öğrenci getirmek için, Milli Eğitim Bakanlığı'na müracaatta bulundu; ancak bu kabul edilmedi. 1948'de, Rum okullarına devletçe tayin edilen Türk öğretmenlerinin ve müdür yardımcılarının aylıklarının cemaate yüklenmesi, Rum cemaati tarafından dile getirildi. Bu aylıkların devlet tarafından ödenmesi istenirken, Rum ilkokullarında ve liselerinde Rumca okutulan derslerin hiç teftiş edilemediği de şikâyet konusu oldu. Bu derslerin, Eğitim Bakanlığınca değilse bile cemaat tarafından kontrol edilmesi ve bu konunun kanuna bağlanması talep ediliyordu ((BCA, 30-10-0-0; 109-733-2; 27 Aralık 1948; BCA, 490-1-0-0; 608-110-7; 28 Mart 1950, s. 41-42). 1950 yılına gelindiğinde ise -Menderes döneminde- Milli Eğitim Bakanlığı'nın emriyle Heybeliada Ruhban Okulu, "Teoloji İhtisas Okulu" olarak adlandırıldı. Bu dönem zarfında Fener Rum Patriği Athenagoras, Ruhban okulu için büyük atılımlar yapmıştır. İlerleyen yıllarda ise yabancı uyruklu öğrenci kabulü olduğu gibi sayıları da artmıştır.

Batı Trakya Türklerinde Eğitim: Batı Trakya’da, savaştan önce sayıları 305 kadar olan ilkokulların 1948 yılında nasıl eğitim verdikleri belli değildi. Köy ve şehirlerdeki okullar, eğitim ve öğretimi devam ettirmeye çalıştı. Öğretmenler, görevlerini yaparken kendi inisiyatiflerini kullanmaktaydı. Gümölcine okullarına devlet el koyduğu için öğrenime geç başlandığından, sürenin telafî edebilmek için diğer okullardan daha ileri bir tarihte kapandılar (Mevsim Değişirken, 1948, s. 1). Çetecilik faaliyetlerine rağmen eğitime ara vermeyen öğretmenlerin mağdur olmaması için Batı Trakya Türkleri, kendileri çabalamaktaydı (Yeni Ders Yılına Giriyoruz, 1948, s. 1). Öğretmenlerin maaşlarını Yunan devletinden beklemeden Türk esnafı, kendi aralarında toplamaktaydı (Okullarımız, 1948, s. 1).

İstanbul Rumlarının İstekleri: İstanbul’da emlak alım satımında Rumların Türk vatandaşları gibi muamele görmediği oysaki İstanbul’da kalan Rumların hukukî durumlarının kanunlar ve muahedeler ile belirlenmiş olmasına rağmen emlak alım ve satımları emvali metruke ahkâmına tabi tutulmaları yüzünden yolsuzluklara sebep olduğu yönünde, İstanbul Rumları tarafından şikâyetler vardı. Bunların dışında, Galata’da Paraiya Kilisesi’nin Papa Eftim’den alınarak Rum cemaatine verilmesi de istenmekteydi. Aynı zamanda, Rum vatandaşlarının memurluk haklarından faydalanması istenmekte ve 1924 yılında siyasî sebeplerle Baro’dan tasfiye edilen Rum avukatların mesleklerine geri dönmeleri talep edilmekteydi (BCA, 30-10-0-0; 109-733-2; 27 Aralık 1948, s. 6). İstanbul’daki Rumların istekleri arasında; cemaat kilise, okul, hastane ve yetimhane binalarından alınan mukataa vergilerinin kaldırılması da yer almaktaydı (BCA, 30-10-0-0; 109-733-2; 27 Aralık 1948, s. 7).

İstanbul Rum cemaatinin bu istekleri doğrultusunda Türk yetkililerden gelen cevaplarda; Rum cemaate, memurluğa başvurdukları takdirde gerekli kararların alınacağı; barodan ihraç edilenlerin ise siyasî sebeplerden değil, avukatlık kanununun aradığı manevî özelliklere sahip olmadıkları için avukatlıktan çıkarıldıkları bildirilmişti. Azınlık okullarındaki öğretmenlerin maaşları için ise Milli Eğitim Bakanlığı, bütçesinden verilmeye çalışılması ve yardım olarak karşılanmasına Bakanlar kurulunca karar verildi. Diğer taraftan, Galata’da Rumlara ait olup Papa Eftim’in idaresinde kalan Hristo Kilisesi, patrikhaneden gönderilen bir heyet tarafından Haziran 1947’de teslim alınmıştı. Ancak Panaiya Kilisesi Papa Eftim’in idaresinde olup 40 kadar cemaati vardı (BCA, 490-1-0-0; 608-110-7; 28 Mart 1950, s. 38-39). Panaiya Kilise yine Papa Eftim’in kontrolünde kalıyordu.

1951 Kültür Anlaşması: 1950’li yılların başında Türkiye ile Yunanistan arasındaki iyi ilişkiler eğitim alanına da yansdı ve 20 Nisan 1951 tarihinde iki ülke arasında Kültür Anlaşması imzalandı.³ Aynı yıl Ankara Hükümeti, Türk-Yunan dostluğunun bir göstergesi olarak Batı Trakya’da Türk okulları için istenilen 24 ilkokul öğretmenini tayin etti (24 öğretmen Batı Trakya’ya Gidiyor, 1952, s. 1). 1952 Kültür Anlaşması ile birlikte, Türk ve Yunan Hükümetlerinin, özellikle Türk Hükümeti’nin, büyük maddî ve manevî yardımları sonucu, “Azınlık” eğitiminde önemli gelişmeler yaşandı. Ancak Kıbrıs Sorunu yüzünden bu gelişme giderek azaldı (Eğitim Üzerine, 1993, s. 1-2).

Kıbrıs Meselesi’nin Türk-Yunan İlişkilerine Etkileri

Türk-Yunan ilişkileri 1954-1960 yıllarında Kıbrıs Meselesi yüzünden iyi değildi. Yunanistan adanın kendisine verilmesi için konuyu, 1954’te Birleşmiş Milletlere taşıyarak uluslararası bir mesele haline getirdi. Türkiye ise Yunanistan ile iyi ilişkilerin devamı, Balkanlarda güvenliğin sağlanması gibi sebeplerden dolayı bu konuda sessiz kalmaktaydı. Ancak 1954’ten sonra hem

³ 1951 tarihli Türk-Yunan Kültür Anlaşması’na göre, her yıl karşılıklı olarak azınlık ortaokul ve liselerine gönderilmesi kararlaştırılan 35 öğretmen kontenjanı, Yunanistan tarafından, İstanbul’daki Rum Azınlığın sayısının azlığı ve müteakabiliyet ilkesi öne sürülerek, 1991-1992 öğretim yılından itibaren 16’ya düşürüldü. Bkz. (Yunanistan’da Türk Varlığı, t.y.) <http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa> [Erişim tarihi: 10 Temmuz 2021].

Yunanistan'ın, Kıbrıs üzerindeki politikaları hem de adada yaşanan olaylar Türk kamuoyunun tepkisi yol açtı.

6-7 Eylül (1955) Olayları: Yunanistan ve Kıbrıs'taki Türkiye ve Türklere yönelik tavır ve gösteriler, Türk kamuoyunda huzursuzluğa neden oldu (Bilge, 1996, s. 347). Bu olayların yaşandığı sırada, Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalanması haberi üzerine Türkler, galeyana gelip Rumlara karşı saldırılar gerçekleştirdi. Olaylar sadece İstanbul'da değil, aynı zamanda Ankara ve İzmir'de de yaşandı (BCA, 30-1-0-0; 19-110-5; 9 Eylül 1955, s. 2; Ayaz, 2015, ss. 82-92). Yaşanan yağmalama olaylarından sonra Patrik Athenagoras, Başbakan Adnan Menderes'e bir yazı yazarak durum hakkında bilgi verdi. Athenagoras yazısında; Rum Ortodoks cemaatine ait kilise, okul, ticaret ve işyerlerinin yağmalandığını, bir kısmının ateşe verildiğini, tarihî ve mukaddes tasvirlerle çeşitli mukaddes eşyaların gasp edilerek kabristanların da tahrip edildiğini bildirdi (BCA, 30-1-0-0; 133-869-5; 11 Eylül 1955).

6-7 Eylül'de yaşanan olaylardan sonra Başbakan Adnan Menderes'e Türkiye'nin dört bir yanından yardım ve destek için telgraf gönderildi (BCA, 30-1-0-0; 19-110-9; 17 Eylül 1955). Gelen yazılarda yaşanan olayların üzüntü verici olduğu vurgulanmaktaydı. Olaylar neticesinde "6 Eylül'de Zarar Görenlere Yardım Komitesi" kuruldu (BCA, 30-1-0-0; 37-222-1; 17 Eylül 1955, s. 1-2). 6-7 Eylül Olaylarından sonra yaşanan maddî hasarı karşılamak için Anadolu'nun çeşitli yerlerinden yardım yapılıyordu (BCA, 30-1-0-0; 37-222-1; 17 Eylül 1955; BCA, 30-1-0-0; 37-226-5; 1955). Adnan Menderes, yaşanan olayları millî bir felaket olarak değerlendirmekteydi (BCA, 30-1-0-0; 37-226-1; 8 Aralık 1955, s. 1). Etkileri uzun süren olaylar neticesinde; 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra Adnan Menderes, Yassıada Mahkemesi'nde yargılanırken "6-7 Eylül Olayları" dava konularından biri olmuştur. 6-7 Eylül Olayları günümüzde de organize edilmesi, halkın kışkırtılması, neden ve sonuçları açısından tartışılan bir konudur.

6-7 Eylül Olaylarının Batı Trakya Türkleri'ne Etkileri: Türkiye'de yaşanan 6-7 Eylül Olaylarından hemen sonra olmasa da ilerleyen tarihlerde Batı Trakya Türklerine karşı Yunan yetkililer, politikalarında değişim yolları aramıştı (İliadis, 2020). 1956 yılında Batı Trakya Türklerine karşı olan baskı politikası yoğunlaştı; Türkçe ders kitabı okuyan öğretmenler kovuldu ve Türk malı kalem kullananlara casus muamelesi gördü (Yunan Makamlarının Türk Azınlığına Baskısı, 1956, s. 1). Türkiye'de eğitim alan Batı Trakyalı Türk çocuklarının, pasaportlu ve pasaportsuz olarak Yunanistan'a kabul edilmeyeceklerine dair bir kararname ise 1958'de çıkarıldı. Yunanistan'daki Türk ailelerinin de Türkiye'ye gelerek çocuklarını görmesine engellemek için vatandaşlara pasaport verilmedi (Yunan Makamları Batı Trakyalı Türklere Baskıyı Arttırdılar, 1958, s. 5). Türkiye-Yunanistan arasında 1958'de yapılan öğretmen değişimi sırasında, bazı Türk vatandaşları Rum öğretmenlere itiraz etti. Bu itirazın sebebi ise patrikhanenin kendisine yakın olan Rumları, Yunanistan'a göndermesiydi (Yunanistanla Öğretmen Mübadelesinde İhtilaf, 1958, s. 2).

Yunan Hükümeti, 1959 yılında aldığı bir kararla ilkökul öğretmenlerinin sınava tâbi tutulması zorunluluğunu kaldırdı, ilkökullarda Türkçe kitapların okutulmasına izin verdi ve Türkiye asıllı öğretmenlerden 23'üne vize vermeyi kabul etti. Bununla birlikte Batı Trakya'da 300'den fazla Türk köyü vardı. Diğer taraftan bakıldığında, öğretmen olmadığı için, Türk azınlığın büyük kısmı ilkökul mezunuydu. Yunanistan, Batı Trakya Türklerine yönelik yaptığı eğitim politikalarıyla Türk azınlığı, eğitimsiz bırakmayı amaçlamıştır.

Yunanistan'da Vatandaşlık Kanunu'nun, Batı Trakya Türklerine Etkileri: Yunanistan, 1955 tarih ve 3370 sayılı Vatandaşlık Kanunu'nun 19. maddesi ile Batı Trakya Türklerinin temel vatandaşlık hakkını ihlal ederek (Kabza, 2013) binlerce Türk azınlık mensubunu vatandaşlıktan çıkardı (Çelebi, Özçürümez ve Türkay, 2011, s. 135). Vatandaşlıktan çıkartılan 19. madde mağdurları, uzun yıllar boyunca vatandaşlık haklarını geri almak için uğraştılar. Ancak, 2000 yılında bile, haymatlos olan Batı Trakya Türklerinin çok azının Yunan vatandaşlığına alındığına;

Bölge Sekreteri ile Yunan İçişleri Bakanlığı yetkililerinin bu konuya gereken önemi vermediklerine dair Batı Trakya Türk basınında sitemkâr yazılarla karşılaşmaktayız (Sekiz Vatansız Daha Vatandaşlığa Alındı, 2000, s. 1; Vatandaşlık, 2000, s. 12).

Batı Trakya Türklerinin Cemaat Seçimleri (1957): 1950’li yılların ikinci yarısında, özellikle Kıbrıs Sorunu nedeniyle Türkiye ve Yunanistan arasında kötüleşmeye başlayan ilişkilerin etkisi, Batı Trakya’da da hissedilmeye başladı. Bu dönemde, “Türk” kimliğinin kullanılmasından duyulan rahatsızlıklar artmaktaydı. Türkler, Pomak ve Çingene olmak üzere ikiye ayrılmaya çalışıldı (İliadis 2020, s. 30).

Gümölcine’de yapılan 1957 seçimlerine Çingeneler de dâhil edildi. Buna rağmen Türklere ait liste 1874 oyla kazanırken, Yunan Hükümeti’nin desteklediği kişiler 450 oy aldı. İskeçe’de ise durum farklıydı; Yunan Hükümeti’nin desteklediği İbrahim Demir, 584 oyla seçimleri kazandı (Batı Trakya Seçimlerinde Yunanlılar Baskı Yaptı, 1957, s. 1). Yunanistan her bölgede başarılı olamamışsa da, propaganda çalışmaları İskeçe’de başarıya ulaştı.

Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Kurulması ve Azınlıklara Etkisi (1960): 1960 yılında Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla Türkiye ve Yunanistan ilişkilerinin ılımlı bir hale geldiği söylenebilir (Olaylarla Türk Dış Politikası, s. 372; Sevinç, 2017, s. 196). Kurulan bu devlet üzerinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan garantör devlet olacaktı. Ancak 1964’te, Kıbrıs Cumhurbaşkanı III. Makarios (Kıbrıs Ortodoks Kilisesi başpiskoposu), yapılan antlaşmaları feshetti ve Rumlar Adayı ele geçirdi. Rumların Türklere yaptığı katliamlar karşısında Türkiye’nin müdahale etme isteğine, ABD sert bir şekilde karşı çıktı. Türkiye elinde yeterli teçhizat olmadığı için adaya çıkarma yapamadı.

Türkiye’de Yunan Vatandaşlarının Sınır Dışı Edilmesi (1964): Kıbrıs olaylarının başlamasıyla birlikte, Türk kamuoyunda başta Patrikhane olmak üzere, Türk vatandaşı Rumlar ve Türkiye’deki Yunan vatandaşlarına karşı olumsuz düşünceler oluşmaya başladı. 1930 tarihli “Türkiye ile Yunanistan Arasında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi” adlı antlaşma 1964 tarihinde Türkiye tarafından tek taraflı olarak feshedildiği için, binlerce Yunan vatandaşı Türkiye’yi terk etmek zorunda kaldı (BCA, 30-1-0-0; 64-397-3; 3 Ekim 1965; Zeliha İdrisoğlu, 2019). Türkiye’de yaşayan Yunan vatandaşlarının bazıları Türk vatandaşı Rumlarla evli olduğu için binlerce Türk vatandaşı Rum’un da göçü söz konusu oldu (Şimşek, 2007, s. 237-260). Bunun sonucu olarak, 1964 göçü ile birlikte Türkiye’de yaşayan Rum nüfusu giderek azaldı.

Yunanistan’da Cunta Yönetimi (1967): Yunanistan’da 1967’de kurulan yeni rejim, Türk azınlığa baskı uygulamaya başlayınca Türkiye bu konuda Yunanistan’ı uyardı (Batı Trakya’daki Türkler Yıldırılıyor, 1967; M. Ali Birand, 1967; Batı Trakya’daki Baskı İçin Yunanlıları Sert Şekilde Uyardık, 1967). Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Yunan Cunta Hükümeti’nin Batı Trakya’daki Türklere karşı yaptığı zulüm ve sindirmenin, Lozan Antlaşması’nın Türkiye’ye tanıdığı mütekabiliyet hakkına dayanılarak karşılanacağını ve gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini açıkladı (Batı Trakya’da Türklere Baskı Karşılık Görecek, 1967). Ancak azınlıklarla ilgili sorunlar çözülmeyince, Türkiye ile Yunanistan arasında azınlık hakları konusunda 1968 yılında görüşmeler yapıldı. Ankara ve Atina’da büyükelçiler seviyesinde yapılan görüşmelerde, Batı Trakya Türkleri ile İstanbul’daki Rum azınlık hakları gözden geçirildi (Azınlıklar İçin Türk-Yunan Görüşmeleri Başlıyor, 1968).

Heybeli Ruhban Okulu’nun Kapatılması (1971): Heybeliada Ruhban Okulu Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde din adamı ihtiyacını karşılamıştır. Heybeliada Ruhban Okulu gündeme geldiği zaman, Türk devleti tarafından kapatıldığı gibi bir algı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Oysaki 1971 tarihinde “Özel Öğretim Kurumları Kanunu”nun bazı maddelerinin iptal edilmiştir. Bütün yüksekokullar, devlete bağlanmıştı (Güllü, 2018a, s. 405). Patrikhane, bu durumu kabul etmedi. Bu konuda, girişimleri olmuşsa da kabul edilmedi. Heybeliada Ruhban Okulu özel okul statüsünde olduğu için devlete bağlanması gerekiyordu. Devlete bağlı bir üniversitede İlahiyat Fakültesi’ne bağlı olarak varlığını devam ettirebilirdi. Daha sonrasında ise

özel üniversitelerin devlet denetiminde olma şartı ile açılması kabul edilse de Patrikhane bunu kabul etmemiş ve Teoloji bölümü Patrikhane tarafından kapatılmıştır. 1971'den itibaren Heybeliada Özel Rum Erkek Lisesi olarak varlığını devam ettirmiştir (Yalçın, 2008, s. 131-132).

1974 Barış Harekatı: 1974'te Makarios'a karşı Yunan Cuntası'nın desteği ile Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών- Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü (EOKA) darbe yaptı. Makarios, bu darbeyi Yunanistan'ın Kıbrıs'ı resmen işgali olarak görmekteydi. Türkiye, ABD ve NATO'dan bağımsız olarak Kıbrıs'a yönelik (20- 22 Temmuz 1974 ve 14- 16 Ağustos 1974) iki askerî harekât gerçekleştirdi. Bu askerî harekâtın neticesinde 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti kuruldu.

1983 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin İlânından Sonra Batı Trakya'da Türk Kimliğinin Reddi: 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin ilân edilmesinden sonra Yunan Devleti, Türk azınlığa karşı olumsuz uygulamalara başlayıp “Türk” ve “Türkçe” deyimlerinin yasaklanması kararını aldı. Gümölcine ve İskeçe valileri, 1984'te, isimlerinde “Türk” bulunduğu gerekçesiyle derneklerin kapatılması için mahkemeye müracaat etti. Yunan mahkemeleri, üyelerinin Türk kökenli olduklarını belirtmeleri ve isimlerinde “Türk” kelimesinin bulunması bahanesiyle *Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği*, *Gümölcine Türk Gençler Birliği* ve *İskeçe Türk Birliği*'nin kapatılmasına karar verdi. 1987'de kesinleşen bu karara Batı Trakya Türkleri büyük tepki gösterdi. 29 Ocak 1988'de Gümölcine'de düzenlenen yürüyüşe 130 bin Türk katıldı (29 Ocak 1988'de Türklüğümüzü İnkâr Edenler 29 Ocak 1990'da Vahşi Duygularını Açığa Vurdular, 1992; “29 Ocak Direnişi, Batı Trakya Türklüğü'nün Uyanış Günü'dür, 1993, s. 1). 29 Ocak günü, Batı Trakya Türklerinin millî bayramı haline gelerek mevlitler ve çeşitli etkinliklerle kutlanmaya başlandı (Emin, 2016).

Yunanistan, 26 Ocak 1990'da Dr. Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif'i, bir seçim propagandasında “Türkün” dedikleri için 18'er ay hapis cezasına mahkûm edip Selanik Diavata Hapishanesi'ne gönderdi (Toplumların Ulusal Kimliği Mahkeme Kararıyla Belirlenemez, 1992, s. 1). Aynı zamanda üç yıl siyasî haklardan da mahrum edildiler (Bağımsız Güven Listesinde Aday Olmaktan Mahrum Edilen Dr. Sadık Ahmet ve İlahiyatçı İbrahim Şerif 18 Ay Hapis Cezasına Mahkûm, Ayrıca Üç Yıl Siyasî Haklardan Mahrum Edildi, 1990, s. 1). Bu olaydan üç gün sonra Türk azınlık, 29 Ocak için mevlit okutma kararı aldı. Ancak Yunan yerel radyoları, bir Yunanlı'nın bir Müslüman tarafından saldırıya uğradığını duyurdu ve 29 Ocak mevlidinin engellenmesi gerektiği yönünde çağrılar yaptı. Sonrasında ise Yunan yerel gazete ve radyolar, saldırıya uğrayan Yunan'ın öldüğüne dair yalan haberler yaymaya başladı. Bu gelişmeler yaşanırken Gümölcine-Maronya Metropolit, Yunan yerel radyolarında Türkler aleyhine konuşmalar yaptı. Bu propagandaların sonucunda Gümölcine ve İskeçe'de Türkler aleyhine saldırılar başladı (29 Ocak Direnişi, Batı Trakya Türklüğü'nün Uyanış Günü'dür!, 1993, s. 1, 4). Türklere ait dükkânlara, Yunan fanatikler saldırırken Yunan polisi müdahale etmedi. Fanatiklerin saldırıları sonucunda 50 kişi yaralandı. Aynı saldırıda, İskeçe Bağımsız Milletvekili Ahmet Faikoğlu ve Mehmet Emin Ağa, demir çubuk ve bıçakla yaralandığından tedavi için Türkiye'ye götürüldü. Bu saldırılar karşısında dönemin Yunan Başbakanı Ksenofon Zolotas, maddî hasarın karşılanacağı sözünü vermişse de hasarlar karşılanmadı (Vakıflarımız Devletleştirildi, 2000, s. 1)

6-7 Eylül Olaylarından sonra Türkiye'de kampanyalar düzenlenip mağdurların mağduriyeti giderilmeye çalışılırken, Yunanistan'da aynı durum Batı Trakya Türklerinin başına geldiğinde Yunan yetkililer, vaadlerde bulunmuş olmalarına rağmen hiçbir şey yapmadı.

Yaşanan bu olaylardan sonra Yunanistan Mayıs 1991'de “Eşit Vatandaşlık ve Yasalar Önünde Eşitlik” politikasını ilân etmek zorunda kaldı. Ancak yine de Yunanistan, Batı Trakya Türklerinin haklarını vermeyip “Türk” kimliğine karşı uyguladığı politikaları devam ettirmektedir.

SONUÇ

Türk-Yunan ilişkilerinde, iki ülkenin sınır komşusu olması, tarihsel arka planda çözülmemiş ve karşılıklı güvensizlikten kaynaklanan birtakım sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlardan biri de azınlıklar meseledir. Türkiye ve Yunanistan'da yaşayan azınlıkların statüleri, Lozan'da belirlenmiş olmasına rağmen iki devlet de olumsuz ilişkilerini, kendi vatandaşı olan azınlıklara yansıtmaktadır. İki devlet de mütekabiliyet ilkesine dayanarak, azınlıklara birtakım yaptırımlar uygulamaya çalışmıştır. Kronikleşmiş sorunların dışında, her iki ülkede yaşayan azınlıklar, kimliklerinden kaynaklı, bazı şiddet olaylarına maruz kalmışlardır.

Yunanistan, Batı Trakya Türklerine yönelik politikalarında, özellikle "Türk" kimliğinin reddi üzerinden uygulamalar yapmıştır. Batı Trakya Türkleri üzerinde, "Pomak ve Çingene" kartlarını oynayan Yunanistan, bölgedeki Türk kimliğini eritmeye çalışmıştır. Ama bunların dışında, özellikle Kıbrıs Meselesi'ne paralel olarak, Batı Trakya'da yaşayan Türklere yönelik saldırılar, yine "Türk" kimliği meselesinden ortaya çıkmıştır (29 Ocak 1990).

Diğer taraftan müftülük meselesinde ise seçilmesi gereken müftüler, Yunanistan tarafından hakları verilmediği gibi seçilmiş müftülere, sahtekarlık damgası vurularak Yunan mahkemelerince yargılanmıştır. Ama Türkiye'de İstanbul Rumlarının dini lideri olan Patrik, seçimle makamına gelmektedir. Öte yandan Türkiye, 1971'de kapanan Heybeli Ruhban Okulu açmamaktadır. Bunun sebebi ise Patrik'in Türk vatandaşı olması yani Türkiye'deki bir ruhban okulundan eğitim almasıdır. Günümüzde Patrik olan Bartholomeos, Heybeliada Ruhban Okulu'nun son mezunlarından. Görevden ayrılması ya da vefatı durumunda yerine seçilecek kişi hakkında İstanbul Rumları ve Yunanistan endişe duymaktadır. Türkiye bu durumu kendi lehine kullanmaktadır. Ruhban okulunun açılmasını, Batı Trakya'da müftü seçiminin serbest bırakılması halinde gerçekleştireceğini çok açık şekilde dile getirmektedir. Ancak Yunanistan bu teklifi kabul etmemektedir. Yunanistan'ın bu politikasının en büyük sebebi, müftülerin anlaşmalarla geniş yetkilere sahip olmasıdır. Müftülerin görev ve yetkilerini kapsayan Lozan öncesi anlaşmaların geçerliliği Yunan devleti tarafından tartışmalı bir konu olsa da AİHM çoğu kez hüküm giyen müftüleri haklı bulmuştur.

Bir diğer açıdan bakıldığı zaman Türk kamuoyundaki etkiler de farklıdır. Örneğin, 6-7 Eylül Olayları düzenli olarak Türkiye'de, her yıl gündeme gelirken aynı yıl içerisinde (1955) Batı Trakya Türklerinin, Yunanistan tarafından vatandaşlıktan çıkarılması meselesi dar bir çevrede dillendirilmektedir. Aynı zamanda 1964 göç meselesi ele alındığı zaman ise İstanbul Rumlarının göçe zorlandığı gibi bir algı yaratılmaya çalışılmaktadır. Oysaki 1964 göçü, Yunanistan vatandaşı olan Rumların sınır dışı edilmesi kararı üzerine yaşanmıştır. 1964 ve sonrasında yaşanan İstanbul Rumlarının göçleri, Yunanistan vatandaşı olan Rumlarla akrabalık bağları olan İstanbul Rumlarının göç etmesiydi.

Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerine uyguladığı politikalar, Türkiye'ye bir mesaj niteliği taşımaktadır. Türkiye'nin ise İstanbul Rumlarına uyguladığı politikalar sadece Yunanistan'a değil aynı zamanda dünya kamuoyuna mesaj vermek için yapılan uygulamalardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA. 30-10-0-0; 86-569-8; 24 Ocak 1944, s. 2.

BCA. 30-10-0-0; 85-560-19; 17 Mart 1943.

BCA, 30-18-1-2; 110-20-9; 15 Mart 1946.

BCA, 30-10-0-0; 87-576-5; 22 Ocak 1947.

- BCA, 30-10-0-0; 109-733-2; 27 Aralık 1948.
- BCA, 490-1-0-0; 608-110-7; 28 Mart 1950, s. 41-42.
- BCA, 30-10-0-0; 109-733-2; 27 Aralık 1948, s. 6.
- BCA, 30-10-0-0; 109-733-2; 27 Aralık 1948, s. 7.
- BCA, 490-1-0-0; 608-110-7; 28 Mart 1950, s. 38-39.
- BCA, 30-1-0-0; 19-110-5; 9 Eylül 1955, s. 2.
- BCA, 30-1-0-0; 133-869-5; 11 Eylül 1955.
- BCA, 30-1-0-0; 19-110-9; 17 Eylül 1955.
- BCA, 30-1-0-0; 37-222-1; 17 Eylül 1955, s. 1-2.
- BCA, 30-1-0-0; 37-222-1; 17 Eylül 1955.
- BCA, 30-1-0-0; 37-226-5; 1955.
- BCA, 30-1-0-0; 37-226-1; 8 Aralık 1955, s. 1.
- BCA, 30-1-0-0; 64-397-3; 3 Ekim 1965.
- BCA, 1029; 30-10-0-0; 123-872-9.

Kitap ve Makaleler

- Akgün, S. (1986). Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu. Üçüncü Askeri Tarih Semineri. Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Aktar, A. (2006). Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Andreades, K. G. (1956). The Moslem Minority in Western Thrace. Selanik
- Arı, K. (2014). Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara: TTK Yayınları.
- Ayaz, E. (2015). 6-7 Eylül Olaylarının Türk Gazetelerindeki Yansımaları, *International Anatolia Academic Online Journal Social Science*, 2(2), ss. 82-92.
- Aydemir, Ş. S. (2000). İkinci Adam: Cilt 2. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eray Biber, T. (2012). Kızılay Arşiv Belgelerine Göre 1940-1942 Yılları Arasında Türkiye'den Yunanistan'a Yardımlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 101, S. 201, ss. 99-128.
- Eray Biber, T. (2018). Lozan'dan Günümüze Batı Trakya'da Müftülük Meselesi. Balkanlar'da İslam Medeniyeti Beşinci Uluslararası Kongresi Tebliğleri Mayıs 2015, Saraybosna. İstanbul: İRCİCA, ss. 397-417.
- Eray Biber, T. (2016). Karadeniz Rumları ve Yunanistan. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Eray Biber, T. (2019). Batı Trakya Türklerinin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme. Tuğba Eray Biber (Ed.). Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, ss. 691-710.
- Eray Biber, T. (2020a). Trakya Gazetesine Göre Yunanistan'da İç Savaş (Andartlık) ve Batı Trakya Türkleri (1944-1949). Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları. S. 33, Güz 2020, ss. 7-32.
- Eray Biber, T. (2020b). II. Dünya Savaşı Sonrası ABD Politikalarının Türkiye-Yunanistan İlişkilerine Etkileri (1946-1954). Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi. C. VII, S. 2, Aralık 2020, ss. 313-342, DOI: 10.16985/mtad.840563.
- Bilge, A. S. (1996). Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri. Mehmet Gönlübol (Ed.), Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995). Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 337-427.
- C. Hall, R. (Ed.) (2014). War In The Balkans: An Encyclopedic History From The Fall Of The Ottoman Empire To The Breakup Of Yugoslavia. California: ABC-CLIO.
- Cemil, M. (1933). Lozan. Cilt II. İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.
- Cin, T. (2013). 3647 Sayılı ve 2008 (3647/2008) Tarihli Yunanistan Vakıflar Yasası Ve Uygulamaları. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 15, ss. 63-121.
- Çakmak, Z. (2008a). Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne Aday Göstermesi. Erdem, S. 52, ss. 91-110.
- Çakmak, Z. (2008b). Türkiye İle Yunanistan Arasında İmzalanan Samimi Anlaşma Misakı (14 Eylül 1933) ve Yankıları. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 172, ss. 107-128.
- Çelebi, Ö., Özçürümez, S., Türkay, Ş. (Ed.) (2011). İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika. Ankara: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Yayınları.
- Çetinoğlu, A. S. (2009). Varlık Vergisi 1942-1944 Ekonomik ve Kültürel Jenosid. İstanbul: Belge Yayınları.
- Erdem, N. (2009). Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 23, Güz, ss. 93-128.
- Erdem, N. (2009). Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923). (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Güçlü, M. (2019). Varlık Vergisi, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Güler, A. (2000). Azınlıklar İle İlgili Lozan'da Oluşturulan Statü ve Bunun Türkiye'nin Milli Birlik ve Bütünlüğü Bakımından Önemi. Askeri Tarih Bülteni, S. 48, Şubat, ss. 41-69.
- Güllü, R. E. (2017). Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Güllü, R. E. (2018a). Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı’dan Cumhuriyet’e, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güllü, R. E. (2018b). Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye’nin Azınlıklara Yönelik Politikaları. *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, C. 7, S. 2, 2018, ss. 268-298.
- Güllü, R. E. (2019). İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Kamuoyunda İstanbul’un Kimliği ve Güvenlik Tartışmaları. Tuğba Eray Biber (Ed.), *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl’a Armağan* içinde (ss. 601-618). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Güllü, R. E. (2021). Ottoman Rums and the Venizelos – Constantine conflict after the Armistice of Mudros: the election of Meletios Metaxakis as patriarch. *Middle Eastern Studies*. 57:4, 499-515, DOI: 10.1080/00263206.2021.1874364
- Güllü, R. E. (2021b). İstanbul Türklüğünün Muhafazası İstanbul’un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hatipoğlu, M. (1988). Yunanistan’daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- İdrisoğlu, Z. (2019). İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşmasının İstanbul Açısından Değerlendirilmesi (1930-1964). (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İliadis, H. (2020). “Trakya Tehdit Altında” Gizli Yazışmalar Türkiye Stratejisi -Gizli Politikalar-Azınlık Grupları. Komoniti: BAKEŞ Yayınları.
- Jelavich, B. (1999). *History of the Balkans Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kafaoğlu, A. B. (2002). *Varlık Vergisi Gerçeği*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kayra, C. (2015). *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*. Ankara: Tarihçi Kitabevi.
- Keskin, M. (1995). Lozan Barış Antlaşması İle İlgili İkili Antlaşmalarda Türk ve Rum Azınlıkların Statüsü. *Askeri Tarih Bülteni*, S. 39, Ağustos, ss. 1-11.
- Kitromilides, P. M. (2006). *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Kitsikis, D. (1974). *Yunan Propagandası. Hakkı Devrim (Çev.)*. İstanbul: Kaynak Kitaplar.
- Ladas, S. (1932). *The Exchange Of Minorities: Bulgaria, Greece And Turkey*. New York: Macmillan Co.
- Llewellyn, S. M. (2002). *Yunan Düşü*. Halim İnal (Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler. (2001). İkinci Takım. Cilt 2. Seha L. Meray (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Macar, E. (1999). Fener Patrikhanesi’nde Athinagoras’ın Patrik Seçilmesi. *Toplumsal Tarih*, S. 69, ss. 36-39.
- Meram, A. K. (1969). *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*. İstanbul: Kitap Yayınları.

- Oran, B. (1986). Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı.
- Osmanağaoğlu, C. (2010). 1862 Rum Patrikliği Nizamı Çerçevesinde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, On İki Levha Yayıncılık. İstanbul.
- Pallis, A. A. (1995). Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922). Orhan Azizoğlu (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Phillips, W. A. (1897). The War of Greek Independence 1821 to 1833. London: Smith Elder & Co.
- Safaris, M. ve Eve, M. (1990). Background to Contemporary Greece. London: Rowman & Littlefield.
- Salışık, S. (1967). Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryâ, Ankara.
- Sevinç, D. (2017). Türk- Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama (1954-1960). Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 60, ss. 171-206.
- Soysal, İ. (1989). Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları. Cilt I. (1920-1945). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şahin, M. S. (1999). Fener Patrikhanesi ve Türkiye. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şamsutdinov, A. M. (1999). Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923. A. Behramoğlu (Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Şimşek, H. (2007). İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Yunan Uyruklu Rumların Sınır Dışı Edilmeleri (1964). Yönetim Bilimleri Dergisi, 5(1), ss. 209-228.
- Toker, H. (2006). Mütareke Döneminde İstanbul Rumları, Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları.
- Topçu, R. (2012). İslam Hukuku Açısından Batı Trakya'daki Müftülerin Yetkileri. Komotini: BAKEŞ (Batı Trakya Azınlığı Kültür ve Eğitim Şirketi) Yayınları.
- Turan, Ö. (1999). İkinci Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi. İsmail Soysal (Haz.) Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç içinde (ss. 241-253). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923). (1989). Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Yalçın, E. (2008). Heybeliada Ruhban Okulu'nun Yeniden Açılması. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. S. 41, ss. 125-158.
- Yalçın, E. (2012). Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 50, ss. 479-514
- Yıldırım S.- Sofuoğlu A. (2010). Siyasî Faaliyetleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi. Ankara: KÖKSAV Yayınları.

Yılmaz, T. (1999). Türkiye-Yunanistan Arasındaki Mübadele Sorunu ve Batı Trakya Türklerinin Azınlık Haklarını Koruyan Antlaşmalar (Lozan Barış Antlaşması ve Sonrası). Askeri Tarih Bülteni. S. 46, Ankara.

Gazeteler

Gümölcine Coşkusu. (2004, 9 Mayıs) Milliyet.

B. M. Meclisi Türk-Yunan İtilafını Tasdik ve Tatili İçtimaa Karar Verdi. (1930, 18 Haziran). Cumhuriyet, s. 1.

Gazi Hz., M. Venizelos Kabul Ettiler Macar Başvekil Geldi ve Ankara'ya Gitti. (1930, 28 Ekim). Milliyet, s. 1.

Türk-Yunan Münasebatında Yeni Bir Devir: Muahede İmza Edildi. (1930, 31 Ekim). Milliyet, s. 1-6

Yunan Makamları Batı Trakyalı Türklere Baskıyı Arttırdılar. (1958, 21 Ocak). Milliyet, s. 5.

Toplumların Ulusal Kimliği Mahkeme Kararıyla Belirlenemez. (1992, 28 Ocak). Dr. Sadık Ahmet'in Basın Bülteni, S. 12, s. 1.

Bağımsız Güven Listesinde Aday Olmaktan Mahrum Edilen Dr. Sadık Ahmet ve İlahiyatçı İbrahim Şerif 18 Ay Hapis Cezasına Mahkûm, Ayrıca Üç Yıl Siyasi Haklardan Mahrum Edildi. (1990, 18 Ocak). Güven, S. 21, s. 1.

Başbakan Özal Azınlık Temsilcileri İle Görüştü. (1988). Batı Trakya'nın Sesi, S. 5, Temmuz-Ağustos, s. 11.

Yunanlı Türk'e Türkçe öğretmez! Türk'e Türkçe'yi ancak Türk öğretir!. (1993, 30 Ocak). Balkan, S. 48, s. 1, 4.

Yunanlı Türk'e Türkçe öğretmez! sloganıyla başlayan öğretmen-öğrenci boykotu olağanüstü başarılı oldu. Balkan, S. 49, s. 1, 3.

Heyeti Vekile Dün Gazi Hz.'nin Riyasetlerinde Toplandı. (1934, 9 Şubat). Cumhuriyet, s. 1-6.

Varlık Vergisi. (1942, 26 Aralık). Yenyol, 26 Aralık 1942, s.1;

Evros Müftülüğü, Trakya, 05.05.1947, s. 1).

Yeni Ders Yılına Giriyoruz, Trakya, 06.09.1948, s. 1.

Çetelikten Zarar Görenler ve Tedbirleri, Trakya, 14.06.1948, s. 1).

Mevsim Değişirken, Trakya, 21.06.1948, s. 1.

Gümölcine'de İki Sakat Tedbir, Trakya, 30.08.1948, s. 1

Okullarımız, Trakya, 27.09.1948, s. 1.

Siyasi Olaylar, Trakya, 12.07.1948, s. 1).

Süt Meselesi, Trakya, 24.01.1949, s. 2).

Gümölcine Türk Cemaatinde, Trakya, 21.02.1949, s. 2).

Gümölcine Türk Cemaatinde, Trakya, 21.02.1949, s. 2.

Gümölcine Türk Cemaatinde, Trakya, 28.02.1949, s. 2.

- Gümülcine Cemaati, Trakya, 18.04.1949, s. 2.
- Gümülcine Cemaat Hey'eti, Trakya, 07.03.1949, s. 2.
- Belediye ve Nahiyeler, Trakya, 25.07.1949, s. 1.
- Cemaat Seçimleri, Trakya, 11.04.1949, s. 1.
- 29 Ocak 1988'de Türklüğümüzü İnkâr Edenler 29 Ocak 1990'da Vahşi Duygularını Açığa Vurdular (1992, 4 Şubat). Dr. Sadık Ahmet'in Basın Bülteni. S.13.
- 29 Ocak 1988'de Türklüğümüzü İnkâr Edenler 29 Ocak 1990'da Vahşi Duygularını Açığa Vurdular. (1992, 4 Şubat). Dr. Sadık Ahmet'in Basın Bülteni, S. 13.
- Türkiye-Yunan İtilafı. (1930, 10 Haziran). Cumhuriyet, s. 1-2.
- Eğitim Üzerine. (1993, 29 Ocak). Diyalog, s. 1-2.
- 29 Ocak Direnişi, Batı Trakya Türklüğü'nün Uyanış Günü'dür!. (1993, 26 Ocak). Balkan. S. 47, s. 1.
- 29 Ocak Direnişi, Batı Trakya Türklüğü'nün Uyanış Günü'dür!. *Balkan*, S. 47, s. 1.
- Haftanın Siyaseti. (1949, 31 Ocak). Trakya, s. 1.
- Papandreu'nun Ankara Resmi Ziyareti. (2000, 2 Şubat). Trakya'nın Sesi, s. 3.
- Batı ve Doğu Trakya Belediyeler Birliğine Doğru. (2000, 2 Şubat). Trakya'nın Sesi, s. 7.
- Bir Mahkumiyet Daha. (2000, 2 Şubat). Trakya'nın Sesi, s. 8.
- Tarihi Kararlar. (1993, 2 Şubat). Ortam, s. 3.
- Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığı. (1993, 2 Şubat). Ortam, s. 1.
- Türk-Yunan İlişkilerinde Yeni Dönem. (2000, 2 Şubat). Trakya'nın Sesi, s. 2.
- Azınlıkta Skandal. (1993, 5 Şubat). Diyalog, s. 1.
- Simitris Türkiye'ye Gidiyor. (2000, 9 Şubat). Trakya'nın Sesi, s. 1.
- Azınlıklar İçin Türk-Yunan Görüşmeleri Başlıyor. (1968, 22 Şubat). Milliyet.
- Yunanistan'da Darbei Hükümet. (1933, 5 Mart). Cumhuriyet, s. 1.
- Yunanistan'da Diktatörlük İlan Edildi. (1933, 7 Mart). Cumhuriyet, s. 1.
- Yunanlılarla İtilâfname. (1930, 11 Haziran). Yarın, s. 4-5.
- Batı Trakya Seçimlerinde Yunanlılar Baskı Yaptı. (1957, 4 Haziran). Milliyet, s. 1.
- Vakıflarımız Devletleştirildi. (2000, 7 Haziran). Trakya'nın Sesi, s. 1.
- Türk-Yunan İtilafı Bugün İmzalanıyor. (1930, 10 Haziran). Milliyet, s. 1.
- Türk-Yunan İtilafı İmzalandı. (1930, 11 Haziran). Cumhuriyet, s. 1-2.
- Türk-Yunan İtilâfnamesi Dün İmza Edildi. (1930,11 Haziran). Milliyet, s. 1.
- Türk-Yunan İtilafı Dün Meclise Tevdi Edildi. (1930, 12 Haziran). Cumhuriyet, s. 1.
- Batı Trakya'daki Türkler Yıldırılıyor. (1967, 12 Haziran). Milliyet.
- Türk-Yunan İtilafı. (1930, 14 Haziran). Cumhuriyet, s. 1;

- Yunan Meclisi İtilâfnameyi Tasdik Edecek. (1930, 16 Haziran). Cumhuriyet, s. 1.
- Birand, M. A. (1967, 16 Haziran). Batı Trakya'daki Türklere Baskı Yapılmamasını Atina'dan İstedik. Milliyet. Batı Trakya'daki Baskı İçin Yunanlıları Sert Şekilde Uyardık. (1967, 29 Haziran). Milliyet.
- Yunanistanla Öğretmen Mübadelesinde İhtilaf. (1958, 11 Ağustos). Milliyet, s. 2.
- Depremzedeler. (2000, 6 Eylül). Trakya'nın Sesi, s. 12.
- Seviz Vatansız Daha Vatandaşlığa Alındı. (2000, 6 Eylül). Trakya'nın Sesi, s. 1.
- Yeni Türk-Yunan Misakı Bugün İmza Ediliyor. (1933, 14 Eylül). Cumhuriyet, s. 1-5
- Sadak, N. (1943, 25 Eylül). Türkiye'nin Bitaraflığı ve Balkanlar Siyaseti. Akşam, s. 2.
- Vatandaşlık. (2000, 4 Ekim). Trakya'nın Sesi, s. 12.
- Venezelos. (1930, 5 Ekim). Milliyet, s. 1.
- Balkan Konferansı Bu Sabah Açılıyor. (1931, 20 Ekim). Cumhuriyet, s. 1-6.
- Balkan Konferansı Dün Bükreş'te Açıldı. (1932, 23 Ekim). Cumhuriyet, s. 3.
- Muhtelif Haberler. (1948, 1 Kasım). Trakya, s. 2.
- Tarih Gözden Geçiriliyor. (1999, 3 Kasım). Trakya'nın Sesi, s. 8.
- MİT ve EYP işbirliğine Gidiyor. (1999, 3 Kasım). Trakya'nın Sesi, s. 8.
- Balkan Konferansı Bugün Selanik'te Toplanıyor. (1933, 5 Kasım). Cumhuriyet, s. 1-6.
- Mesut Yılmaz Atina'da. (2000, 8 Kasım). Trakya'nın Sesi, s. 3.
- Ortodoks Patrikliği. (1948, 8 Kasım). Trakya, s. 2.
- 24 öğretmen Batı Trakya'ya Gidiyor. (1952, 9 Kasım). Milliyet, s. 1.
- Yunan Makamlarının Türk Azınlığına Baskısı. (1956, 7 Aralık). Milliyet, s. 1.
- Batı Trakya'da Türklere Baskı Karşılık Görecek. (1967, 18 Aralık). Milliyet.

Resmi Gazete

Varlık Vergisi Hakkında Kanun. (1942, 12 Teşrinisani). Resmî Gazete. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc024/kanuntbmmc024/kanuntbmmc02404305.pdf (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2018).

Mübadelei Ahali Hakkında Lozan Muahenamesiyle Atina İtilâfnamesinin Tatbikatından Mütevellit Mesailin Halli İçin Yunanistanla İmza Edilen Mukavelenamenin Tasdikini Mutazammın Kanun. (1930, 1 Temmuz). T.C. Resmî Gazete, s. 9174.

Elektronik Kaynaklar

Yunanistan'da Türk Varlığı (t.y.) – T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa> [Erişim tarihi: 10 Mayıs 2014].

- Kabza, (2013). Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığı. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/24675/bati_trakya_musliman_turk_azinligi [Erişim tarihi: 15 Şubat 2019].
- Emin, H. (2016, 1 Ocak). 1988 ve 1990. <http://www.gundemgazetesi.com> [Erişim tarihi: 04.Nisan 2019].

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 30.04.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 08.07.2021

DOI: 10.30692/siad.930239

KOLEKTİF HAFIZANIN DERİN DEHLİZ MABEDİ: AYASOFYA*

Collective Memory's Temple of The Deep Passage: Hagia Sophia

Yasemin NAZ

Akdeniz Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktorant

ORCID ID: 0000-0003-0446-6134

yaseminnaz_89@hotmail.com

Atıf/Citation: Yasemin Naz (2021), "Kolektif Hafızanın Derin Dehliz Mabedi: Ayasofya", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s.219-231.

Öz: Hıristiyanlar ve Müslümanlar için önem taşıyan İstanbul, II. Mehmet'in 29 Mayıs 1453'te şehrin fethi ile sonuçlanan mücadelesinin şanlı nişanesi tezahüründe Ayasofya "kılıç hakkı" olarak camiye çevrilmiş, böylelikle İstanbul hâkimiyetinin bir sembolü olarak görülmüştür. Türkler için "kılıç hakkı" olarak sembolleşen Ayasofya, Yunanlar içinse Hıristiyan dünyasına indirilen bir darbe olarak algılanmış, böylelikle Psikopolitik yolculuk başlamıştır.

Bu çalışmada, geçmişin izlerini taşıyan mana abidesi olarak Ayasofya'nın sembol bir mabed iken hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar için kolektif hafızalarda nasıl seçilmiş travmaya dönüştüğü ele alınmıştır. Simgesel olarak büyük öneme haiz olan kilise, cami, müze ve yeniden cami olarak statik yapısında yaşanan çeşitli sorunlarla psikolojik kırılmalar yaşayan Ayasofya simgesel önemini kaybetmemiş, ortak hafıza ve ulusal kimlikle ilişkilendirilerek bir Anamnesis (hatırlama) olarak tarihsel bir olgu olagelmıştır. Ayrı ayrı bir geçiş nesnesi konumunda bulunan bu mabed, kaybedilen kimlik için bir hatırlama nesnesi olmuş, böylece kaybedilen kimliğin sembolü olarak simgeleşmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ayasofya, Kılıç Hakkı, Kolektif Hafıza, Seçilmiş Travma, Hatırlama

Abstract: Istanbul is important for Christians and Muslims. With the manifestation of glorious engagement of Sultan Mehmet II's struggle that resulted in the conquest of the city on May 29, 1453, Hagia Sophia was converted into a mosque as a "sword right" and thus it was seen as a symbol of Istanbul domination. Symbolized as the "sword right" for the Turks, Hagia Sophia was perceived as a blow to the Christian world for the Greeks, and thus a Psychopolitical journey began.

In this study, as a monument of meaning bearing the traces of the past, it has been discussed how Hagia Sophia turned into a chosen trauma in collective memories for both Muslims and Christians while it was a symbolic temple.

---

*Bu çalışma, Yasemin Naz'ın Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda devam etmekte olan "Politik Psikoloji Bağlamında Türk Dış Politikasında Türkçe Kaynaklar Işığında Yunanistan Algısı" adlı doktora tez inden türetilmiştir.

Hagia Sophia, which suffered from psychological breakdowns in its static structure as a church, mosque, museum and re-mosque; and which has had great symbolic importance; has not lost its symbolic importance and has become a historical phenomenon as an Anamnesis by being associated with common memory and national identity. This shrine, which is a separate object of transition, has become an object of remembering for the lost identity, thus symbolizing the lost identity as a symbol.

Keywords: Hagia Sophia, Right to Sword, Collective Memory, Chosen Trauma, Anamnesis

GİRİŞ

İnsan yaradılışının bir parçası olan duygular, toplum üyelerince paylaşılan kültürel çerçeveler ekseninde güçlü etkiler yaratmakta ve bunun sonucunda yaşanan duygusal deneyimler de kolektif duygusal yönelim şeklini alarak toplumsal bir fenomen haline gelmektedir. Bu durum da bir kişi, grup ya da devlete karşı geliştirilecek dostluk ya da düşmanlık duyguları için zemin hazırlamakta ve duygularla şekillenen karar verme süreçlerinde kolektif olarak devletlerin nasıl davrandıkları da ulusal kimlikleri ve duygusal içeriklerini anlamayı kolaylaştırmaktadır (Koç, 2020, s. 100-101). Toplumsal ve tarihsel geçişlerde etkili olan bu duygular oluşan boşlukların doldurulması ve yaşananların anlamlandırılması için kolektif belleğe ihtiyaç duymakta ve zamanla çözülmemiş, hesaplaşılmamış yaralar, kayıplar, acılar olarak ruhsal aşınmalara sebep olan psikolojik travmaları ortaya çıkarmaktadır (Yavuz ve Hatipoğlu, 2020, s.127).

Toplumsal ve tarihsel olarak derin bir Psikopolitik yolculuğun hikâyesini barındıran mabed Ayasofya Doğu Roma, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi için ayrı ayrı geçiş nesnesi konumunda iken, müzenin camiye çevrilmesi dönüşümünün yaşattığı psikolojik kırılma ile Hıristiyan dünyasının büyük kaybının yeniden hatırlatıldığı Psikopolitik bir atak olagelmıştır (Arıboğan, 2020a: 17-18). Aslında bu hatırlama ya da canlı tutma da travma ile baş edebilmenin bir yolu olarak kayıtsızlığa karşı bir mücadeleyi simgelemekte ve yaşanan olayın temsiliyetini psikolojikleştirmektedir. Bu sebeple de toplumlar kaybettiklerinin değerini sürdürme gayesi ile nesnelere ve semboller gibi geçiş nesnelere kullanarak travmalarını idealize etmektedirler (Yavuz ve Hatipoğlu, 2020, s.130-135).

İdealize edilen Ayasofya'nın ibadete açılarak yeniden cami statüsüne dönüştürülmesi de Yunanların geçmiş travmalarını canlandırarak kaybettikleri kimliklerinin hatırlatma nesnesi olmuştur. Öyle ki Ayasofya'nın ebedi bir Hıristiyan anıtı olarak imajının yok edilmesi Hıristiyanlar için kaybedilmiş kimliğin sembolü olarak algılanmasına sebep olmuş, böylece travmanın katlanarak büyümesine yol açarak travmanın durağan değil, dinamik olduğunu göstermiştir (Çevik, 2005, s.44). Bu noktada da Ayasofya'nın ibadete açılmasıyla yaşanan travma tıpkı bir çocuğun ailedeki otorite figürlerinden (anne-baba) birisi ile olan ilişkilerdeki eksikliğinin/düş kırıklığının yaşamının geri kalanında kurmaya çalıştığı ilişkilerde kendisini savunma mekanizmalarına ittiği gibi Osmanlı zamanından kalan yarım kalınlık/bırakılmışlık inancı Türkiye ikamesinde Yunanistan'ı da savunma mekanizmalarına itmiştir. Psikoloji literatüründe semantik bellekle açıklanan bu durum bilgi ve düşünceler arasında soyut ilişkiler kurarak (Altunay, 2010, s.5) bilginin kodlanıp saklandığı, kavramların birbirleriyle alakalı bir hal alarak, birbirlerini anımsatması olarak ifade edilmektedir (İlhan, 2011). Dolayısıyla bellek bir anlamda zamanın mekânı olarak işlev görmekte, başat rol üstlenmektedir. Zira bellek olmasaydı geçmişi hatırlamak, zamanın bilincine varmak pek mümkün olmazdı (Güngör, 2015, s.60). Bu noktada bu çalışmada da mekâna anlam yükleyen, mekân belleğini oluşturan bellekte hatırlama nesnesi olarak yer edinerek geri çağırışını sağlayan Ayasofya'nın kiliseden camiye, camiden müzeye ve müzeden tekrar camiye dönüştürülmesi ile bellekteki bütün travmaların sentezlenerek bastırılmış duyguların ortaya çıkışı ele alınmıştır.

Yıkılan Düş: Yunan Mirası Ayasofya

Bireylerin politik zihninde önemli bir yer tutan mekân, toplumsal psikolojinin çözümlenebilmesi için iyi bir turnusol görevi görmektedir. Zira birey ile mekânlar arasında sembolik bir etkileşim bulunmakta, bu mekâna bağlı etkileşim de bireysel kimliğin yanı sıra toplumsal kimliği oluşturmada, insanın hayatı sembollerle algılamasına neden olmaktadır. Sembolik yaklaşımın yanında psikolojik yaklaşımla da söz konusu mekân, kimliğin oluşumunda bir veri olarak kabul edilmektedir. Öyle ki bir mimari eser, kendi içinde birleştirici iken kendisi dışındakileri ayırıştırıcı simgesel bir mekân halini alabilmektedir. Zira semboller aracılığıyla kazanılan anlamlar bireyin içinde bulunduğu toplumun ortak değerlerini aktarmaktadır (Güleç-Solak, 2017, s.15-16). Böylelikle de geçmişin özelliklerini kapsayan mekânın somut izlerinin taşıyıcısı olan bireyin belleğinde bireysel, sosyal, kültürel, tarihsel unsurlarla birleşerek ilişki kuran bu izler “mekân belleğini” oluşturmaktadır (Sayar-Avcıoğlu ve Akın, 2017, s.423). Aslında mekâna anlam yükleyen, anlamlar kümesi oluşturan da zihinsel temsillerdir. Antropolog Marshall Sahlins insan toplumunda hiçbir şeyin, hiçbir nesnenin insanların onlara yüklediği anlam dışında bir anlam ifade etmediğine dikkat çekmektedir. Bu yüzden geçmişe dair yüklenen anlam algısı bugün de kolektif hafızanın merkezini oluşturmaktadır (İsmayilov, 2015, s.109). Yani Faulkner’ın söylemiyle de aslında “geçmiş asla ölü değildir, hatta geçmiş bile değildir” (Faulkner, 2011, s.69). Geçmiş; zamanın şimdisinde var olma, şimdije sızma çağrışımdır. Başka bir deyişle de geçmiş şimdinin içinde zuhur etmekte, tıpkı bir hayalet gibi tezahür etmektedir (Güngör, 2015, s.61). Bu yüzden geçmiş ile gelecek arasında kopmaz bir bağ bulunmaktadır ki geleceğe geçmişin içinden bakılabilir. Ayasofya’da bu noktada birçok şeyi temsil eden bir mana abidesi niteliğindedir. Birçok açıdan değerlendirilebilen bu abide mimari, politik, teolojik, ekonomik, tarihi vs. pek çok araştırma için temel oluşturan bir mekân olagelmıştır (Arıboğan, 2020b). Söz konusu bu unsurlar da belleği bireysellikten çıkararak kolektif bir çerçeveye dâhil etmektedir. Öyle ki “birliktelik” ve “aidiyet” duygusunu besleyen semboller ortak bir kimlik anlamı taşıyan “yer” ile ilişkilendirildiğinde kolektif belleğin mekân olgusu üzerinden şekillendirilmesini sağlamaktadır (Sayar-Avcıoğlu ve Akın, 2017, s.426). Dolayısıyla Hıristiyanlık dünyası için kolektif belleği oluşturan bir sembol olan Ayasofya, sembol algısı ile birey için değeri öğrenilmiş bir uyarıcı olarak soyut bir niteliğe dönüşmüştür (Güleç-Solak, 2017, s.16).

“Kutsal Bilgelik” (Ahunbay, 2017, s.38) ya da “Büyük Kilise” anlamına gelen “Megale Ekklesia” isimleri ile anılan Ayasofya (Çift ve Altunay, 2020, s.11) Konstantinopolis’in fethedildiği sırada Hıristiyan dünyasının kutsal mimari eseri olarak Konstantin tarafından 325’te yapımına başlanmıştır. Fakat yaşanan yangınlar ve depremlerin yarattığı etki sebebiyle Teodosius ve Justinianus tarafından tekrardan inşa ettirilmiştir. İnşası 537’de tamamlanarak görkemli bir kilise olarak ibadete açılan bu bazilika kraliyet düğünleri, taç giyme törenleri gibi pek çok kutlamalara sahne olmuş, halk arasında da kilisenin ilahî güçlerce cennette tasarlanarak inşa edildiğine ve bir melek tarafından binanın Müslümanlara karşı korunacağı inancı yaygınlaşmıştır (Volkan ve Itzkowitz, 2002, s.67-68). Efsaneye göre de Ayasofya yapılırken Mimar Ignatios’un oğluna görünen melek inşaatın bir an evvel bitmesini söylemiş, bunu öğrenen mimar Ignatios oğlunu tekrar Ayasofya’ya göndermeyerek meleğin sonsuza kadar orada kalmasını ve kilisenin bekçisi olmasını temin etmiştir. Konstantinopolis’in Türkler tarafından fethedilmesinden beş gün önce ise efsaneye göre bu melek göklere kanat açıp yükselmiş ve böylece meleğin yükselişi ile birlikte şehir korunmasız kalmış ve bu durum da şehrin düşüşü olarak yorumlanmıştır (Ekinci, 2015).

Fatih’in şehri kuşatması sırasında yaşanan birtakım olağanüstü olaylar da tıpkı meleğin göklere kanat açıp yükseldiği gibi ilahî korumanın kentin üzerinden kalktığı ve Tanrı’nın Doğu Roma’yı kaderine terk ettiği şeklinde yorumlanmıştır. İlahî mesajların, kehanetlerin, ritüellerin etkin bir şekilde yaşandığı Doğu Roma’da şehrin kuşatılması öncesinde de ardı ardına yapılan ritüeller sonrasında gelen işaretler halkın büyük bir korku yaşamasına sebep olmuştur. Yapılan ritüeller sonrasında Doğu Roma tarafından şer olarak yorumlanan işaretlerden biri de

“Kente yapılacak saldırılardan dört gün kadar önce erkekler ve kadınlar Tanrı'nın kendilerine yardım etmesi için Meryem Ana İkonası'nı kurtuluş temennisi olarak sokaklarda dolaştırırken, ortada hiçbir sebep yokken ikona ellerinden yüzüstü çamura düştü. Orada bulunanlar bağırarak ikonayı kaldırmaya çalışsalar da adeta kurşun gibi ağırlaşmış, sanki yere yapışmış ve yer tarafından çekilmekteydi. Bir hayli uğraşından sonra dualar eşliğinde, papazlar ve resim taşıyıcılar Meryem Ana İkonası'nı kaldırmıştı. Kutsal tören alayı morali bir hayli bozuk biçimde yoluna devam edebilmişti. Ancak bu olağandışı hal, hayırlı bir olay sayılmadı. Ve halkın içine korku ve dehşet yerleşti. Zaten sonradan olacak olaylar da bunu doğrulayacaktı.

İkonayı taşıyan grup öğle vakti tufan gibi bir yağmura yakalandı. Ardi kesilmeyen şimşek, yıldırım ve dolu ile karışık olarak yağmurların şiddetinden kalabalık ne bir adım atabilmiş ne de yerinde durabilmişti. Öyle bir felaket oldu ki, ufak çocuklar büyükleri tarafından zapt edilmese de, sele kapılarak gideceklerdi. Böyle alışılmadık ve dehşet verici yağmur, gelecek olan felaketin ne şiddette olacağını bir göstergesiydi. Bu, felaket selinin bütün ülkede akarak, herkesi sürükleyerek götürceğinin bir işaretiydi.” (Çift ve Altunay, 2020, s.148).

şeklinde anlatılmaktadır. Yine benzer şekilde Doğu Roma Konstantinopolis'inde yoğun bir şekilde kenti kaplayan sis Doğu Roma tarafından yeni bir felaket olarak düşünülmüş ve korkuya sebep olmuştur. Bu noktada sis bulutlarının nasıl bir felakete sebep olacağını anlamlandırabilmek için Hıristiyan inancındaki “Tanrı-bulut” ilişkisine bakmak gerekmektedir. Zira Matta'ya göre İncil'de Petrus, Yakup ve Yakup'un kardeşi Yuhanna, Hz. İsa ile beraber dağda iken bir sis bulutu onları çevreleyerek bulutun içinden Tanrı'nın sesi yükselir ve Tanrı “Sevgili oğlum budur ve ondan hoşnudum” der. Böylece Hıristiyan inancında da Tanrı'nın bulutla hareket ettiği ve bulutla gelip bulutla gittiği yaygınlaşmıştır. Meryem Ana heykelinin çamura düştüğü günün ertesinde yaşanan yoğun sis olayı da Doğu Roma tarafından Tanrı'nın gittiği ve kente yüz çevirdiğinin işareti olarak algılanmıştır. Ard arda yaşanan bu olağanüstü olaylar neticesinde de kentin düşeceği endişesi Doğu Romalılarda iyiden iyiye yerleşmiştir (Çift ve Altunay, 2020, s.147-149).

Hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar için önemli olan İstanbul, aslında toplumun zihnini şekillendiren her iki toplum için de farklı tezahür eden iki büyük düş olmuştur. Hıristiyanlar için meleklerin yeryüzüne inip kendilerini koruyacağına inanılmışken, Müslümanlar için İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in “İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, o ordu ne güzel ordudur.” şeklinde hadislerine yansıyan fetih mistik öğeler içermiştir. Müslümanlar tarafından fethi kutsallaştırılan İstanbul, birçok Müslüman kumandan tarafından fethi gerçekleştirilmek istenmiş fakat II. Mehmet'in 29 Mayıs 1453'te şehri fethetmesi ile “hadislerdeki mucizeyi gerçekleştiren” sultan olarak anılmasını sağlamıştır (Yavuz, 2017, s.190). Bahsedilen bu olaylar göstermektedir ki efsaneler ve mistik öğelerle dolu bu fetih Ayasofya için inançlar çarpışmasını da beraberinde getirmiştir (Arıboğan, 2020a, s. 27). Burada dikkate değer olan aslında olaylar değil, olayların toplumsal temsile yansıyan görünümünün ürettikleri manadır. Bu ilişkisellikte “Ayasofya” retoriği Yunan toplumunun etkisinde kaldıklarına inandıkları travmaların anlamlandırılmasının sosyolojik kurgu sürecine yansıtılmasıdır (İsmayilov, 2015, s.107). Neticede de Hıristiyanlığın kutsal abidesi bu fetihle birlikte camiye dönüştürülerek travmanın sosyolojik inşası gerçekleştirilmiştir (Volkan ve Itzkowitz, 2002, s.67-68).

Doğu Roma'ya karşı girişilen ve fetihle neticelenen bir mücadelenin parlak bir nişanesi tezahüründe (Eldem, 2015, s.77) “kılıç hakkı” olarak camiye çevrilen Ayasofya'da Fatih Sultan Mehmet, 1 Haziran 1453'te ilk Cuma namazını kılmış Akşemseddin tarafından Fatih adına hutbe okunmuş ve bundan sonra Ayasofya Fetih Camii diye anılmaya başlanmıştır. Böylelikle

Türkler için İstanbul hâkimiyetinin bir simgesi olarak görülen Ayasofya, Yunanlar için Hristiyan dünyasına indirilen narsistik bir darbe olarak değerlendirilmiş (Ekinci, 2015), bu bağlamda da Türkler için “kılıç hakkı” olan bu münferit olay Yunanlar için “kılıç darbesi” olarak algılanmıştır.

Fatih’in fetih sonrasında Ayasofya’yı hemen cami yapması da Ayasofya’nın aslında İstanbul ile ilişkilendirilmesi ve Ayasofya’nın İstanbul’u simgeleyen bir kale, caminin de bu kalenin bayrağı olarak nitelendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Camiye dönüştürme adımı sonrasında da artık Hristiyan Konstantinapolis’i Müslüman İstanbul’una dönüştürme çabaları başlamıştır. Öncelikle şehrin büyük tepelerinde bulunan haçlar indirilerek yerlerine camiler, medreseler, imarathaneler, hastanelerden oluşan İslami figürleri ifade eden külliyeler inşa edilmiş, kilise kullanımı ile alakalı mimari öğeler silinmeye çalışılarak fetih sonrası Ayasofya İslamlaştırılmaya çalışılmıştır. Sonrasında Sultan II. Mehmet’in adına yapılacak olan cami yapımına 1463’te başlanmış, 1471’de tamamlanmıştır. Ancak 1677’de depremle yıkılan cami 1767-1771 yılları arasında yeniden inşa edilmiştir. Ayasofya ile karşılaştırılan bu cami onun kadar ihtişamlı olmasa da kopyası olmasından öteye geçememiştir. Öyle ki Doğu Roma algısından “ayrılma-bireyleşme” Mimar Sinan devrine kadar gerçekleşmemiştir. Müslüman Osmanlılar için Hristiyan Doğu Romalıların etkisinden kurtulmak önemli olsa da zihnin kurduğu bilinçdışı özdeşimle Mimar Sinan devrine kadar içselleştirilen Doğu Roma etkisinin birtakım yönleri özümsemiştir (Volkan ve Itzkowitz, 2002, s.68-72).

Yeni bir kimlik keşfi Mimar Sinan’ın Ayasofya’ya meydan okuma olarak gördüğü İstanbul’daki Şehzade Camii ile başlamış ve yaratıcılığını ortaya koymak adına bu camiye inşa ederken Ayasofya’nın iki yarım kubbesine rağmen Mimar Sinan dört yarım kubbeyle denemelerine başlamıştır. Bu deneme ile Mimar Sinan Ayasofya’nın eksensel simetrisini merkezi bir simetriye dönüştürmeyi başarmıştır. Şehzade Camii’nin yapımından on yıl sonra Mihrimah Camii de Ayasofya planından tamamıyla farklı bir deneme ile yapılmış, böylelikle eski Yunan mimarisinin ortadan kaldırılması gereklilik olmanın dışında simgesel bir eylem olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece simgesel eylemin bir diğer adımı da Mimar Sinan’ın bir sonraki eseri olan Sultan Süleyman’ın kendi adını taşıyan Süleymaniye Camii olmuştur. Süleymaniye Camii de simgesel eylemin devam ettirildiği Doğu Roma mimarisinden ayrılmış ve kubbenin en tepesine Kuran ayetleri yazılmıştır (Volkan ve Itzkowitz, 2002, s.68-72). Buraya kadar olan hep bir Ayasofya’ya meydan okuma hali aslında Yunanların yapının ilahi güçler tarafından cennette tasarlanarak inşa ettiklerini öne sürdükleri Ayasofya Kilisesinin Türk mimari geleneklerine benzememesi sebebiyle Türkleri derinden etkileyerek benlik değerlerinde kayba neden olmuş olmasıdır. İşte bu yüzden zafer kazandıkları şehrin yeni durumuna alışmak gerekliliği Türklerde de yas tutmayı zorunlu kılmıştır (Volkan ve Itzkowitz, 2002, s.67-68). O halde kayıp ve yas ne şekilde olursa olsun bireylerin, toplumların baş etmede güçlük çektiği sarsıntılar, travmalar yaşadığı gerçek olarak karşımıza çıktığını göstermektedir (Çevik, 2003, s.85). Bu durumu Levine ve Kline, travma-yas ilişkisinden söz ederken travmanın olduğu her yerde yas vardır şeklinde ifade etmektedir (Levine ve Kline, 2014, s.192-193).

Üç Mabed Bir Matem

Dünya tarihinin akışını değiştiren bir simge olarak “kilise”, “cami”, “müze” görevleri ile statik problemler yaşayan Ayasofya simgesel önemini kaybetmemiş, statik olarak değişikliğe uğramıştır (Erdoğan, 2012, s.1). Zira İstiklal Savaşı’nın sonlanması, Cumhuriyetin kurulması Ayasofya’nın kaderinin kurumsal değişime doğru evrildiğinin göstergesi olmuştur (Elden, 2015, s.83). Kiliseden camiye dönüştürülen Ayasofya haç ve hilalin çatışması anlamı yüklenmiş olması sebebiyle (Akan, 2020, s.327) 24 Kasım 1934 yılında alınan kararla Atatürk’ün girişimleriyle bütün insanlığın ulaşılabilirliğine ve bilimsel araştırmaların erişimine açıklığı düşüncesiyle müzeye çevrilmiştir (Ahunbay, 2017, s.40). Atatürk’ün imzası niteliği taşıyan bu müzeleştirme basit bir mana taşımamakta aksine hem Müslümanlar hem Hristiyanlar için sembol bir mabed iken Batı dünyası nezdinde seçilmiş bir travma gerçeği yaratan Ayasofya,

Müslüman dünyası tarafından gerçekleştirilen müzeleştirme ile Hıristiyan dünyası tarafından kaybedilen kilise simgesinin yarattığı travma nesnesi olarak müze imgesi ile geçmişte yaşanan kaybın rövanşı bir eylem olagelmıştır (Arıboğan, 2020b). Ayrıca Cumhuriyet tarihi ile müzeye çevrilen sembol ağıt Ayasofya, Batı'ya yönelik bir mesajla "Ben senin ötekin değilim" diyerek öteki olarak görülen Osmanlı geçmişinin fotoğraf karesinde bulunmak istemeyerek müzeleştirme yani nötrleştirme formu ile yeni bir hikâye yaratarak İstanbul'un fethine dair kitlesel travmayı yıkmak istemiştir. Ne var ki müze halinde insanlığın ortak mirası olarak kullanılması dışında bir bütünün parçası konumunda olması sebebiyle Ayasofya sembol niteliğini kaybetmemiş dahası paranoyanın yerleşimi halini almıştır (Bardakçı, 2020). Böylelikle de müzeleştirme ile travmanın nesnesi (Ayasofya) aynı kalırken öznesi (kilise, cami, müze, cami) değişiklik göstermiştir (Yılmaz-Odabaşı, 2020). Toplumların kayıpları sonrasında yaşla baş edebilme süreçlerinde sarıldıkları bu nesne ve semboller bir geçiş nesnesi olarak görülmüşken Yunanistan için de toplumsal sembollerle canlılığını koruyan yasin idealize hali Ayasofya olmuştur. Bu durumda yitirilen kimlik için Ayasofya'ya ruhsal bir melankoli ve yas hali yüklenmiştir (Hatipoğlu, 2020, s.135).

Psikolojik açıdan bu yas sürecini başlatan (Freud, 1917, s. 237-258) ise İstanbul'un kaybı ve Ayasofya olmuştur. Yas süreci de kaybın "geleceksiz" (Çevik-Ersaydı ve İlhan, 2012, s.43) hale getirilmesi ve neticelerinin içselleştirildiği, hayatı sürdürme gücünün tekrardan kazanıldığı bir süreç olarak ifade edilebilir (Maraş, 2014, s.43). Bu yüzden Freud bu süreci bir "iş" olarak değerlendirmektedir. Zira yas iyi bir sonla tamamlandığında ya da tamamlanmadığında nesiller boyunca bireysel ya da toplumsal alanda etkisini sürdürmeye devam edecektir (İlhan, 2013, s.27). Eğer çözümlenemeyen yas durumu söz konusu ise bireyler ya da toplumlar yas süreci ile baş etme de pek çok sorun ile karşı karşıya kalabilmektedir (Gizir, 2006, s.195). Bu sebeple yaşanmayan toplumsal yas kronik bir hal alarak iki ülke ilişkilerinde travmatik süreci başlatan belirleyici olmaktadır (Çevik-Ersaydı ve İlhan, 2012, s. 114). Öyle ki "daimi yas" olarak ifade edilen bu durumda kayıptan uzun zaman geçmesine rağmen hala kayıp imgesi aktif halde tutulmaktadır (Volkan ve Itzkowitz, 2002, s.53-54).

Bireylerin yaşadığı yas süreci gibi büyük gruplar da tüm toplumu ilgilendiren gerek bir kayıp gerekse de bir travma sonrasında ortak bir yas süreci yaşayabilmektedir. Bilhassa bir düşman tarafından travma yaşatılmış ve mağdur edilmiş toplumların bireylerinde travma ile alakalı olarak ortak ve paylaşılmış hisler oluşmaktadır. Dolayısıyla büyük grup üyelerinde geçmişte atalarının yaşamış oldukları mağduriyetleri, aşağılanmışlıkları ve çaresizlikleri anımsatan durumlara yönelik ortak ve paylaşılmış tepkiler gözlenmektedir. Böylelikle bu bireyler kendi hayatlarındaki değersizlik ve mağduriyet hisleri ile baş etmeye çalışmaktadırlar. Toplumların yaşadığı travma sonrasında meydana gelen mağduriyet, aşağılanma, değersizlik gibi tahammül edilemez duyguların üstesinden gelmek için kullanılan yöntemler olan mağdur etmiş topluma yönelik öç alma duygusu, rövanş hissi gibi takıntılı durumlar yas sürecini ertelemektedir. Ertelenen yas süreci de kuşaktan kuşağa aktarılacak sonraki nesillerin hafızalarında canlı tutulabilmektedir. Toplumsal olayların yarattığı bu melankoli de gidenin ardından bir yas hiyerarşisi oluşturduğundan gidenlerin hayaletlere dönüşmesinin engellenmesi aynı zamanda toplumsal bağların sürekliliğinin sağlanabilmesi kuşaklar arası aktarım krizlerine neden olmaktadır (Yavuz ve Hatipoğlu, 2020, s.137). Böylelikle Ayasofya örneğinde olduğu gibi canlı tutulan travma sonraki kuşakların bireysel kimliklerinin bir parçası olagelmektedir (İlhan, 2013, s.25-30). Öyle ki yas tutabilmek değişikliğin kabul edilmesi iken, yas tutamamak da değişikliğin yadsınması anlamına gelmektedir (Volkan ve Itzkowitz, 2002, s.67).

Bugün gelinen noktada da İstanbul'un fethine dek 916 yıl kilise, fetih sonrasında 1453'ten 1934'e kadar 481 yıl cami ve sonrasında 1934'te alınan kararla müze olarak kullanılan (www.habererk.com) Ayasofya'nın müzeden tekrar camiye dönüştürülmesi ile Rumların bir sembolü olduğunu ifade eden Yunanlar için geçmiş travmalar yeniden canlanmış, belki de İstanbul'un fethinde düşünü kurdukları Konstantinopolis'e dair bıraktıkları tek eser olan Ayasofya müzesinin camiye dönüştürülmesi Yunan halkı için son kalelerinin de yıkıldığı bir

“işgal” olarak algılanmıştır. İşgal kelimesi Yunan halkında travma yaratan bir olgu olmuştur. Yunan halkı için travmalarını canlandıran bir anıt olan Ayasofya'nın yıkılışı (düşlerinde) Yunan kimliğini ayakta tutan bir mirastır. Dolayısıyla Ayasofya'nın müzeden camiye dönüştürülmesi Helenizm adına da kabul edilebilir bir durum değildir (Kitsikopoulos, 2020). Öyle ki Helenler için ayakta kalan son anıt olan Ayasofya Helenizm'in Megalo İdea ülküsünün temel yapıtaşıdır. Zira Helenizm ideolojisine göre “İstanbul bir gün Helenizm'in başkenti Konstantinopolis olacaktır”. Bakıldığında bu ifade aslında Yunanistan Anayasası'ndaki 3. maddeyi özetlemektedir. “Yunanistan'ın resmi dini Ortodoksluktur, dinin başı Konstantinopolis'tedir” bu madde ile Ayasofya'nın Yunanlar için neden bu kadar önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır (21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 2020).

Kaybın Kazanca Evrilmesi: Ayasofya'nın İbadete Açılması

Tarihte Hıristiyanlar için büyük önem taşıyan Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi büyük sevince sebep olmuş, o dönem Yunan gazetelerinde de bu durum “Minaresiz Ayasofya” olarak ele alınmışken bugün Üç Ayasofya'dan biri olan İstanbul Ayasofya'sının camiye dönüştürülmesi ile tüm dünyadaki Hıristiyanlar için büyük önem taşıyan “Minaresiz Ayasofya” düşü müzeleştirme kararının ardından yeniden ibadete açılmasıyla yıkılmıştır (<https://patriklik.blogspot.com>).

Hıristiyan dünyası tarafından sembolik hale getirilen Ayasofya pejoratif bağlamda değerlendirildiğinde Ayasofya'nın ibadete açılması, Yunan kolektif belleğinde kabuk bağlayan yaraları yeniden kanatmış ve Yunanlarda çaresizlik hissini ortaya çıkaran iyileşemeyen bir yara olarak algılanmıştır. Nihayetinde etki alanı böylesine büyük bir travma olan 1453 tarihi ve Ayasofya batı nezdinde “seçilmiş travma” olarak sembolik bir değer taşımaktadır (Özsüer, 2020, s. 411). “Seçilmiş travma” terimi de bir grubun üyelerinde diğer başka bir grubun üyeleri tarafından mağduriyetlikleri ve aşağılanmışlıkları şeklinde duygular barındıran bir olay anlamı taşımaktadır. Şüphesiz ki hiçbir grup mağdur edilmeyi ve bunun sonucunda da benlik değerinde bir kayıp yaşamayı seçmez, ne var ki olayı psikolojize etmeyi seçerek kolektif belleğinde canlı tutarak yaşamayı seçer. Bu nedenle de seçilmiş travmalar etnik kimliğin yaşamsal belirtileri halini almaktadır. Öyle ki bir travma bir kez seçilmiş travma durumunu aldıktan sonra da bununla alakalı tarihsel doğrular önemini kaybetmekte yalnızca aşağılanmışlık, yenilmişlik duyguları tarihsel bir duygu olarak yerini almaktadır (Volkan ve Itzkowitz, 2002, s.20). Bu noktada burada ortaya çıkan yenilmişlik algısı veya geride kalmışlık duygusu bir anda ortaya çıkan bir duygu olmamış tarihsel bir duygu birikimi sonucunda ortaya çıkan olası bir durumu temsil etmiştir (Çevik-Ersaydı, 2012, s.65). Bu durum da ötekine yönelik betimlemelerin alt yapısını oluşturmuş ve gerektiğinde bilinçaltından geri çağrılarak yeniden canlandırılmasını sağlamıştır (Ayanoğlu, 2011, s.15).

Halk üzerinde böylesi psikolojik ve tarihsel bir etki bırakan travmatik Ayasofya, Türkiye için kurucu zaferini geçmişte arayan bir izlenim bırakırken, Yunanistan için geçmişteki kayıpların ve travmaların yeniden ortaya çıkışını tetikleyen bir yapıt niteliği taşımaktadır. Her iki taraf açısından taşıdığı ortak nitelik ise milliyetçilik ideolojisinin yükselmesi olmuştur (Arıboğan, 2020b). Bu bağlamda söz konusu Ayasofya'ya dair yaşanan anımsama bilincin bir çeşit yenilenmesidir. Zira geçmişte yaşanan bir yinelenmeden dolayı anımsama oluşmaktadır (Güngör, 2015, s.61). Öyle ki Sokrates'e göre “anımsanacak şeyin daha önceki bir zamanda öğrenilmiş olması” gerekmektedir (Temizkan, 2016, s.221).

Anımsama da bilme sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır. Eskiden bilinen bir şeylerin anımsanması da idealerin kopyalarının görülmesiyle ortaya çıkmaktadır (Kaya, 2013, s.175). Söz konusu bu idea kimi toplum için zaferken kimi toplum için de travma halini almıştır. Her iki ulus için de toplumsal bir regresyon söz konusu iken Türkiye bu regresyonda seçilmiş zaferini anımsarken, Yunanistan seçilmiş travmasını hatırlamaktadır. Dolayısıyla politik psikoloji bağlamında Ayasofya her iki ulus için de ortak bir bağlantı nesnesi görevi görmekte ve

görsel temsiliyeti yansıtmaktadır. Yunanistan için tarihi boyunca birikmiş bir acının temsili iken, Türkiye için seçilmiş zaferinde bir hatırlatma nesnesi olmuştur.

Hatırlama/hatırlatma nesnesi olarak geçmişte yaşanan olayın bugün bile daha dün yaşanmış gibi aynı duygular içinde yaşanması ve unutulmaması durumu da nöropsikolojik bir durum olan “hipertimestik sendrom” ile ifade edilen aşırı hatırlama sendromudur. Belleğin son derece üstün bir performans sergilediği bu durumda geçmişte yaşanan olaylar bellekten istenildiğinde geri çağırılabilir. Öyle ki bu sendromu yaşayan bireylerin, ulusların otobiyografik bellekleri mükemmel çalışmaktadır. Yunan dilinden gelen bu “aşırı hatırlama” halinde hatırlatma nesnesi belirlediği anda yaşanan travma otomatik olarak dün yaşanmış gibi ortaya çıkmaktadır (Sayar, 2011, s.20). Yunanistan otobiyografik belleğinde yer edinen Ayasofya da Yunan halkının aşırı hatırlama halinin yansıması olarak geçmişte bugüne taşımaktadır.

Ortak bağlantı nesnesinin bu travmaları tetiklemesi Ayasofya ile Yunanistan için toplumsal regresyona neden olmuş, nesnelere arasında ilişki kurmaya yarayan bütün toplumsal temsiller “hatırlama/geri çağırma” metodu aracılığıyla bellekte geri çağırımı sağlamıştır. Söz konusu bu mekânsal kodlama ile Ayasofya'nın kiliseden camiye, camiden müzeye ve tekrar camiye dönüşmesi ile bellekteki bütün travmalar sentezlenerek bastırılmış duyguların ortaya çıkması sağlanmıştır (Sayar-Avcıoğlu ve Akın, 2017, s.427). Dolayısıyla bu durum karşısında hafıza ile beslenen geçmiş, hafızada yer edinen hatıraların bilince gelmesi denklemlerle formalize olmakta, insan ve insana dair her şey zihinsel faaliyetle sürdürülmektedir. Hatırlamada etken olan birey, toplum, kültür, dil, tarih gibi unsurlar da geçmişte yaşanan kalıntıların kodlarını ortaya çıkarmada tarihsel bir eylem olarak halkalar zinciri oluşturmaktadır. Nitekim söz konusu unsurlarla hatırlamayı barındıran hafıza aynı zamanda geçmişe ait olduğu hissini de barındırmaktadır (İlhan, 2013, s.25-26). Öyle ki Ayasofya'da ilk namazın Lozan Antlaşması'nın imza tarihi olan 24 Temmuz'da yani Lozan'ın yıldönümünde olması ve İstanbul'un fethedildiği gün olan 29 Mayıs gününde olduğu gibi Cuma namazı ile kılınması ve ardından kılıçla hutbe okunması çağırımı yoluyla birinci fethin etkilerinin yeniden hatırlatılarak ikinci bir fetih edasıyla ancak bu sefer kılıç kınından çıkmadan elde edilen seçilmiş bir hedef olarak unutulmak istenen travmaların yeniden gün yüzüne çıkarılması sağlanmıştır. Yaşanan travmaları yeniden canlandıracak çağırımı nesnesi olan Ayasofya da imgelerin sağ kaldığının göstergesidir. Bu yüzden hatırlama görevine haiz olan belleğin istemsiz bir şekilde geçmişten gelen olay ya da olguları anımsaması sağ kalan imgelere karşı bireyin dolaylı ya da dolaysız olarak katıldığı bir eylemdir (Güngör, 2015, s.61-62). Ayrıca imgesel anlamda Ayasofya geçmişten gelen referanslar üzerinde bir nostalji yaratmış, bugün var olmayı geçmişe dönüp anmak, yitklik duygusunu yaşamak, yâd etmek gibi eylemlerle nostaljiden beslenmiştir. Nostaljik kabul edilebilecek bu eylemler toplumsal kodlarla, nesnelere canlılığını korumaktadır. Bu yüzden denilebilir ki nostalji mekan ve zamana ket vurmaktadır (Uz, 2014, s.78-84).

Zaman ve mekana ket vuran nostalji üzerine Diyanet İşleri Başkanı'nın kılıçla hutbe vermesinin içerdiği mesaj, Ayasofya'nın müzeden camiye çevrilmesinin uluslararası etkiler yaratacağı, kılıçla hutbe vermenin “şuursuz bir hareket olmadığı” aksine “tasarlanmış bir görüntü” olduğu anlaşılmaktadır (Arıboğan, 2020b). Bunun üzerine geçmiş ile bugün karşılaştırıldığında benzer bağlantı nesnelere hala kullanılıyor olması başka bir deyişle Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te “kılıç hakkı” olarak camiye çevirdiği Ayasofya'ya dair Diyanet İşleri Başkanı'nın “kılıçla” hutbe vermesi görüntüsünün benzer anlamlar taşıdığı düşünülmektedir.

Kılıçla hutbe geleneği esasında yüzyıllardır Müslümanların bir şehri fethettikten sonra oranın en büyük mabedinde kılıçla hutbe okumaları, o şehrin savaşla fethedildiği anlamı taşımaktadır. Osmanlı döneminde de padişahların tahta çıkma törenleri Cuma günü yapılırken, ilk hutbeleri de kılıçla okutulmuştur. Öyle ki Ayasofya'da savaşarak alındığı için fetheden için “kılıç hakkı” olarak görülmüş (Aksoyak, 2019) ve bu uygulamaya dayanarak Ayasofya cami yapılmıştır. İslam fikhında da var olan kiliseyi camiye çevirme uygulamaları İslam tarihinin pek çok döneminde görülmüştür (Çift ve Altunay, 2020, s.183). Ancak bir yerin savaşarak değil de karşı

tarafın teslim olmasıyla ele geçirilmesi halinde ise söz konusu kılıç hakkı uygulanmamıştır (Arıboğan, 2020a, s.32).

Bugün farklı boyutlarda simgesel niteliği olan Ayasofya'nın ibadete açılmasının Batı dünyası tarafından Freud'un ifade ettiği "perde anılar" olarak zihinlere kazınmış haliyle siyasi konjonktürde güçlü tepkiler yaratabileceği aşikârdır (Güngör, 2015, s.59). Zira Newton'un üçüncü yasasında belirttiği gibi "Her etkinin kendine eşit bir tepki doğurduğu" (Bilmez, 2018, s.115) nezdinde Ayasofya'nın yeniden camiye çevrilmesi ile Yunan halkının statüsünün aşağıya çekilmesine sebep olan bu durum karşısında yaşanan aşağılanmışlık duygusu oç alma isteğini yaratan savunma mekanizmasını ortaya çıkarabilecektir (Volkan, 2009a: s.30). Şu ana kadar tepkisiz kalan Yunanistan için uyuyan-uyutulan kriz (tdpkrizleri.org) bağlamında değerlendirilebilen Ayasofya koşullar elverdiğinde Yunanistan'ın içinden bir kurt çıkabileceğini, Jung'ın insanın içindeki gizli kişilik olarak yorumladığı gölge gibi karanlık tarafının nevroz ve psikopoz olarak yıkıcı, sinsi ve tehlikeli bir durum alacağı aşikârdır (Kansu, 2020, s.362-363). Bu durumda da yaşanan toplumsal değişimin getirdiği toplumsal travma akabinde travmalar paradigmasını doğurması ihtimal dahilindedir. Büyük duygusal uyanış sağlayan bu karar yeni bir hikâyenin ortaya çıkacağı pandoranın kutusu olarak bütün travmaların, anıların bir havai fişek gibi beklenmedik şekilde ortaya çıkacağını göstermektedir. Öyle ki içselleştirilen bu şimdiki bağlam geçmiş duygulanımdan ayrılamaz bir hal almış, kendini şimdide yeniden inşa etmiş ve tıpkı dejavu yaşamışçasına anlaşılabilir nahoş duygular yaratmıştır.

Politik olaylardan yola çıkarak gerçekleştirilen eylemlere gösterilen tepki şekli de aslında "niyet okuma"dır (Şensoy, 2009). İnsan kütlelerini harekete geçirerek sonuca götüren de bu tepkilerdir. Böylelikle siyasal davranışlar siyaset psikolojisine sebep olmaktadır (Evre, 2018, s.116). Öyle ki ulusların ya da devletlerin karşılıklı ilişkilerinde yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlar kapsamında birbirlerine yaşattıkları travmaların yok edilmesi mümkün olmadığından tarihsel olaylardan ve bu olayların yarattığı travmalardan sıyrılmak ya da bu travmaları unutmak kolay görünmemektedir (Özer, 2020, s.82).

SONUÇ

Arıboğan'a göre toplulukların tarihi, sözlerden ve eylemlerden oluşmakta ve neyin hatırlanmaya değer olduğu kararı doğrultusunda topluluklar geçmişlerinden birtakım hatırlama nesnelere, sembolleri, hikâyeleri seçmektedirler (Yavuz ve Hatipoğlu, 2020, s.131). Duygulara bağlı olarak gelişen bu seçimin gerçekleşebilmesi için de uyarıcı açısından belirli bir eşiğin geçilmesi gerekmektedir. Öyle ki Freud'un kuramlarına göre algılanan uyarıcı doğrultusunda bireyin istek ve beklentileri şekillenmekte (Çevik, 2011) ve bu uyarıcı doğrultusunda yine Freud'a göre insan davranışlarının altında bilinçaltına atılmış, bastırılmış birçok farklı motivasyon bulunmaktadır (Cüceloğlu, 2007, s.30). Söz konusu bu motivasyonlar bireylerin düş kırıklığına uğradıklarında, gayelerine ulaşılmalarına mani olduğunda saldırganlık dürtüsü olarak ortaya çıkmaktadır (Karalı, 2011, s.37).

Oluşan saldırganlık duygularının etkisiyle birçok politik olay geçmiş travmalara benzer durumların tekrar tekrar yaşanmasına ve zihinsel temsillerin canlanmasına ve travmaya dair yaşanan kayıp hislerinin tersine çevrilmesine, intikam almaya neden olmaktadır (İlhan, 2013, s.40). Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi olayı da politik olayların geçmiş travmaları hafızalarda yeniden canlandırdığının kanıtı olmuştur. Fatih Sultan Mehmet ile kiliseden camiye dönüştürülen Ayasofya'nın sonradan müzeye dönüştürülmesi ile bir nevi kaybettikleri kimliklerinin yeniden dirilişe geçtiğini düşünen Yunanlar bu müzenin tekrar camiye dönüştürülmesi ile Osmanlı nostaljisini yeniden yaşamışlar ve karşıt tepki geliştirmişlerdir (Kitsikopoulos, 2020). Bu durum ise iç politik gelişmelerin iki ülke arasındaki ilişkileri nasıl sarstığını göstermiştir (Aksu, 2017). İlişkilerdeki bu paradoks da bilinçaltı düzeyde

gerçekleşmiş bir çıkmaz olarak devam etme eğilimini sürdürme potansiyeline sahiptir (Yılmaz, 2008, s.40).

Ayasofya'nın ibadete açılarak yeniden cami statüsüne dönüştürülmesi Yunanların geçmiş travmalarını canlandırarak kaybettikleri kimliklerinin hatırlatma nesnesi olmuştur. Öyle ki "Bizim" olanın sonradan "ötekinin" olmasının yarattığı duygusal gerilim Yunanların Ayasofya'ya karşı yüklediği anlam abidesi olarak "Kırık Kalp Sendromunda" kendisini bulmuştur.

"Takotsuba Sendromu" olarak da bilinen bu sendrom ismini Japon balıkçıların ahtapot avlamak için denize attığı vazo benzeri balık yakalama aracından almıştır (Akgül, 2020). Duygusal bir hastalık olan bu sendrom genellikle sevilen bir yakının kaybı, terk edilme, ayrılma, reddedilme gibi duygusal çöküntüler, kaygı durumları, şoklar, travmalar sonrasında görülmektedir. Böylesi deneyimler sonrasında kişinin vücudunda adrenalin gibi stres hormonları salgılanmakta, stres hormonlarının da artması ile kalp büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalarak, adrenalinini yükselten stres damarları aşındırıcı bir etki yaratmaktadır. Böylelikle kalp krizine benzer bulgularla kendini belli eden bir hastalık olarak ortaya çıkmaktadır (Günüşen, Düşgün ve Yakut-Özdemir, 2019, s.184-186).

Genel olarak değerlendirildiğinde de aslında yüzyıllardır süren Türk-Yunan ilişkilerindeki bu duygusal dalgalanmalar aynı filmi tekrar tekrar izlemeye benzemektedir. Kimi zaman bir gerilimi kimi zaman da romantik komediyi aratmayan bu ilişkiler Ayasofya krizi ile tekrar bir gerileme sahne olacak filmin fragmanı niteliğindedir. Ne var ki iki ülke arasındaki ilişkiler kimi zaman birbirlerine dokunduğunda patlayacak bir ateş parçası iken, kimi zaman da dostane zeybek oynayacak/sirtaki yapacak kadar yakındır. Öyle ki madalyonun iki yüzü, biri diğerinin ötekisi, karşıtı, yazı ve turası, siyah ve beyazı gibidir.

Ayasofya'nın ibadete açılması da Müslümanlar için "yeniden dönüş" anlamı taşımış ve dünyanın farklı bölgelerindeki Müslüman topluluklara yapılan zulümlere misilleme olarak algılanmıştır. Politik sembolizm olarak geçmişte "kılıç hakkı" olarak kazanılmış yerin tek kurşun atmadan kaybedilmesi geçmişin rövanşının yapıldığı büyük kazanımların, kaybedişlerin, kolektif travmaların, zaferlerin bir anıtı, mabedi, sembolü olarak camiye dönüştürülmesi ile anlamlıdır.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z. (2017). Bir Dünya Mirasının Korunması: Ayasofya. Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu bildiriler kitabı içinde, (s.37-46). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Akan, E. (2020). Ayasofya Camisi'nin Müzeye Çevrilmesi Üzerine Bir Araştırma. Türk Dünyası Araştırmaları, 25 (247), 313-328.
- Akgül, A. (2020). Kırık Kalp Sendromu. 2 Şubat 2020 tarihinde <https://www.ahmetakgul.com.tr/index.php/uzmanliklar/kalp-hastaliklari/274-kirik-kalp-sendromu>, adresinden alındı.
- Aksoyak, İ. H. (2019). Hutbeyi Kılıçla Okumak. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 3 (4), 74-83.
- Aksu, F. (2017). Yunan Dış Politikasında Türk-Yunan İlişkileri ve İç Politika Kaygıları. 17 Aralık 2017, 12 Ekim 2020 tarihinde <http://www.turkishgreek.org/ikili-iliskiler/uyusmazliklari-etkileyen-faktoerler/item/48-yunan-d-s-politikas-nda-tuerk-yunan-iliskileri-ve-ic-politika-kayg-lar>, adresinden alındı.

- Altunay, Z. M. (2010). Şizofrenlerde Semantik Bellek Süreçleri Normal Popülasyona Kıyasla Farklı mıdır? (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arıboğan, D. Ü. (2020a). Bir Politik “Anamnenis” Örneği Olarak Ayasofya’nın İbadete Açılması Meselesi. (Ed.), Deniz Ülke Arıboğan Travmaların Gölgesinde: Politik Psikoloji içinde (s.17-41). İstanbul: İnkılap.
- Arıboğan, D. Ü. (2020b). Travmaların Gölgesinde: Politik Psikoloji, 13 Kasım 2020 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/travmalarin-golgesinde-politik-psikoloji-kitabinin-editorlugunu-yapan-prof-aribogan-ayasofyayi-degerlendirdi-1759633>, adresinden alındı.
- Ayanoğlu, B. (2011). Türk-Yunan Tarih Ders Kitaplarında Karşılaştırmalı Öteki. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ayasofya Neden Önemli ve Tartışma Yaratıyor? 16 Ocak 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47728137>, adresinden alındı.
- Bardakçı, M. (2020). Atatürk Ayasofya’yı İbadete Kapatıp Müzeye Çevirmeye 1923’te Karar Vermiş. 10 Aralık 2020 tarihinde <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2712163-ataturk-ayasofyayi-ibadete-kapatip-muzeye-cevirmeye-t-1923te-karar-vernisti>, adresinden alındı.
- Bilmez, N. (2018). Newton Bilim Anlayışının Kuvvetler Ayrılığı Teorisine Etkisi. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (10), 114-122.
- Cüceloğlu, D. (2007). İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çevik, A. (2003). Globalization and Identity Violence or Dialogue Psychianalytic Insights on Terror and Terrorism, Ed.: Sverre Varvin ve Vamık D. Volkan London: International Psychoanalytical Association.
- Çevik, A. (2005). Sahnedeki Kültürel Travma: Oyunlarla Yaşayanlar. Tiyatro Araştırmaları Dergisi, 20 (20), 41-71.
- Çevik, A. (2011). Türkiye’deki Ötekileştirme Süreci. 21 Temmuz 2011 tarihinde <http://psikopolitik.blogspot.com/2011/07/turkiyedeki-otekilestirme-sureci.html>, adresinden alındı.
- Çevik, S. (2011). Psikolojik Operasyon, Algı yönetimi ve Propaganda. 7 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.tarihistan.org/psikolojik-operasyon-algi-yonetimi-ve-propaganda/2540/>, adresinden alındı.
- Çevik-Ersaydı, B. S. (2012). Suriye-Türkiye: Güç Algısı ve Kriz İletişimi. Ortadoğu Analiz, 4 (43), 61-69.
- Çevik-Ersaydı, B. S. ve İlhan, R. S. (2012). Türk-Ermeni Yakınlaşmasında Toplumsal Yas Faktörü: Bir Politik Psikoloji Değerlendirmesi. Ermeni Araştırmaları, (43),113-132.
- Çift P. ve Altunay, E. (2020). Ayasofya’nın Gizli Tarihi, Pelin Çift ile Gündem Ötesi Kitaplığı (74. Baskı). İstanbul: Destek Yay.
- Ekinci, E. B. (2015). Ayasofya Efsaneleri. 7 Ekim 2020 tarihinde <http://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=596>, adresinden alındı
- Elden, E. (2015). Ayasofya: Kilise, Cami, Abide, Müze, Simge. Toplumsal Tarih (254), 76-85.

- Erdoğan, E. G. (2012). Bizans Dönemi'nde Ayasofya, Tarihçesi Ve Mimari Özellikleri Hakkında Genel Bilgiler. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 1-7. DOI:-ISSN: 2147.
- Evre, B. (2018). Siyaset Psikolojisinde Durumcu ve Eğilimci Yaklaşımlar. *Kitap İncelemesi*, Houghton, D. P. (2015). *Siyaset Psikolojisi: Durumlar, Bireyler, Olaylar*. Hayati İnanç ve Duygu Şekeroğlu (Çev). Bilge Kültür Sanat, İstanbul, LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi IX)1, 116-120.
- Faulkner, W. (2011). *Requiem for a Nun*. New York: Vintage Books,
- Freud, S. (1917). *Mourning and Melancholia*. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. London: Hogarth Press.
- Gizir, C. A. (2006). Bir Kayıp Sonrasında Zorluklar Yaşayan Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Yas Danışmanlığı Modeli. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (2),195-213.
- Güleç-Solak, S. (2017). Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal Ve Kuramsal Bir Bakış. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (1),13-37.
- Güngör, F. Ş. (2015). Marcel Proust'un Kayıp Zamanın İzinde Adlı Romanında Belleğin Kurgulayıcı Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55 (2),59-74.
- Günüşen, İ., Düşgün, İ. T. ve Yakut-Özdemir, Ö. (2019). Ekstübasyon Aşamasında Gelişen Takotsubo Sendromu: Olgu Sunumu. *Ege Tıp Dergisi*, 58 (2), 184-186.
- İlhan, R. (2011). Türkiye'deki Ötekileştirme Süreci. 30 Eylül 2020 tarihinde <http://psikopolitik.blogspot.com/2011/07/turkiyedeki-otekilestirme-sureci.html>, adresinden alındı.
- İlhan, R. S. (2013). Arap Baharı ve Osmanlının Yası Bağlamında Modern Türk Kimliği. *Akademik Orta Doğu*, 8 (1),25-49.
- İsmayılov, M. (2015). Bir Tahayyül Olarak Kültürel Travma ve 'Soykırım' Retoriği. *TESAM Akademi Dergisi*, 2 (1),107-125.
- Kansu, A. F. (2020). Ben Kendim, Sen Gölge Ötekim ve Personam. (Ed.), Deniz Ülke Arıboğan, *Travmaların Gölgesinde: Politik Psikoloji içinde (351-383)* İstanbul: İnkılap.
- Karalı, Z. C. (2011). Bölücü- Ayrılcı Terörle Mücadelede Politik Psikolojik Boyutun İncelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). T.C Genelkurmay Başkanlığı/Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, M. (2013). Platon'un Ruh Kavramı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, XV, (1), 171-182, DOI NO: 10.5578/JSS.6784, s.171-182.
- Kitsikopoulos, P. (2020). Yunan Halkı Ayasofya'nın Camiye Dönüştürülmesi İle İlgili Ne Düşünüyor?12 Ekim 2020 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/07/24/yunan-halk-ayasofya-n-n-camiye-donusturulmesi-ile-iligili-ne-dusunuyor>, adresinden alındı.
- Koç, M. (2020). Şeytanlaştırma Miti ve Şeytanlaşan Düşmanlar: ABD-İRAN. (Ed.), Deniz Ülke Arıboğan *Travmaların Gölgesinde: Politik Psikoloji içinde (s.85-118)*. İstanbul: İnkılap.
- Levine, P. A. ve Kline, M. (2014). *Ey Travma Bizden Uzak Dur*. Ayşegül Cebenoyan (Çev). İstanbul: Doğan Kitap.
- Maraş, A. (2014). Komplike Yas: Derleme ve Vaka Çalışması. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 1 (1), 41-59.

- Megali İdea'nın Hayali: Minaresiz Ayasofya, 17 Eylül 2010, 9 Ekim 2020 tarihinde <https://patriklik.blogspot.com/2010/09/yapilamayan-ayasofya-ayininin-ardindan.html>, adresinden alındı.
- Özer, B. (2020). Kitap İncelemesi: Vamık D. Volkan, Divandaki Düşmanlar: Bir Türk Psikanalistin Siyaset Psikolojisi Serüveni. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 81-84.
- Özsüer, E. (2020). Türk-Yunan İlişkilerinin Psikopolitik Perspektifi: Grup Psikolojisi Eksenli Karşılıklı Seçilmiş Zaferler ve Travmalar. (Ed.), Şenol Kantarcı. *Politik Psikoloji Boyutuyla Türk Dış Politikası (1923-2000) içinde* (391-426) Ankara: Nobel.
- Sayar, F. (2011). Otobiyografik Bellek ve Otobiyografik Belleği Etkileyen Değişkenler. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35 (2), 19-33.
- Sayar-Avcıoğlu, S. ve Akın, O. (2017). Kolektif Bellek ve Kentsel Mekân Algısı Bağlamında (229, 423-450).
- Şensoy, B. Ö. (2009). Ateşten Gömlek: Politikayı Psikoloji ile Beraber Düşünmek. 17 Kasım 2020 tarihinde https://www.todap.org/bolum_detay.aspx?yaziId=146&bolumId=3, adresinden alındı.
- Temizkan, V. (2016). Platon'un Phaidon Diyalogunda Anamnesis Kuramı. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 217-230.
- Uluslararası Krizler ve TDP, 28 Ocak 2020 tarihinde https://tdpkrizleri.org/index.php?option=com_seoglossary&view=glossaries&letter=U&catid=1&Itemid=131&lang=tr, adresinden alındı.
- Uz, F. (2014). Mekân-Politik Bir Söylem Olarak Nostalji. (Ed.), Didem Kılıçkırın. *Kimlik ve Yer içinde* (79-85) Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.
- Volkan, V. D. - Itzkowitz, N. (2002). *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular*. Banu Büyükkal (Çev). İstanbul: Bağlam Yay.
- Volkan, V. D. (2009a). *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*. (2. Baskı). Özgür Karaçam (Çev). İstanbul: Okyanus Yay.
- Volkan, V. D. ve Zintl, E. (2010). *Gidenin Ardından*. İstanbul: Oa Yay.
- Yavuz, K. E. ve Hatipoğlu, A. (2020). Geçmiş Bugün Olduğunda: Toplumsal Yas. (Ed.), Deniz Ülke Arıboğan Travmalarının Gölgesinde: *Politik Psikoloji içinde* (s.119-155). İstanbul: İnkılap.
- Yavuz, M. (2017). İstanbul'un Fethi ve Akşemseddin, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2),185-200.
- Yılmaz, M. E. (2008). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Sorunu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 27-44.
- Yılmaz-Odabaşı, H. (2020). Toplumsal Travma ve Posttravmatik Gelişme Perspektifinden Balkan Savaşı ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi. (Ed.), Deniz Ülke Arıboğan Travmalarının Gölgesinde: *Politik Psikoloji içinde* (s.47-77). İstanbul: İnkılap.
21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü (2020). Helenizm için Ayasofya. 9 Ekim 2020 tarihinde <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/teostrateji-arastirmalari-merkezi/helenizm-icin-ayasofya>, adresinden alındı.